

491.82

N 241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIV, св. 1.

БЕОГРАД, 1964.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, Продуктивност неких наставака којима се граде <i>nomina agentis</i> — — — — —	1
2) Р. Бошковић, Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца? — — — — —	20
3) Проф. др Александар Ђ. Костић, Језик наше медицинске литературе — — — — —	27
4) Живојин Станојчић, Стилске функције једног дијалектизма — — — — —	43
5) А. Пецо, Двојаки облици једног изведеног придјева —	49
6) М. Шамић, Неколико допуна о употреби интерпункцијских знакова — Питања за дискусију — — — — —	55
7) Момчило Д. Савић, Нови Правопис и транскрибовање италијанских имена — — — — —	62
8) Језичке поуке — — — — —	66

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Штампа: Издавачко-штампарско предузеће „Обод“ — Цетиње

НАШ ЈЕЗИК

Књ. XIV

Нова серија

Св. 1.

ПРОДУКТИВНОСТ НЕКИХ НАСТАВАКА КОЈИМА СЕ ГРАДЕ NOMINA AGENTIS

О овим је изведеним речима у стручној литератури код нас било говора више, можда, него о ма којој другој језичкој категорији из значајне области творбе речи. У граматикама и другим приручним књигама где се ма и додирује ова област њима је, скоро по правилу, поклањано сразмерно доста пажње. А, третирајући их као нарочито значајне, поједини су се граматичари и посебно бавили овим речима у савременом српскохрватском језику. И разумљиво је зашто. Имена вршилаца радње и ималаца занимања лица м. рода изводе се с више различних наставака — најчешће једне једним, а друге другим наставцима. Каткада је за поједине наставке везано нешто друкчије значење, односно посебна нијанса његова. А има случајева и када те речи с два различна наставка имају потпуно исто значење. Али су ретко кад такве речи с различним наставцима прави синоними, ретко ћемо их, тј., наћи код једног истог писца употребљене с више различних наставака у истом значењу. И не само то, него оне с једним значењем у одређеној области и у истом времену обично имају, редовно или скоро редовно, исти наставка. А кад ово кажемо, тиме смо рекли да сви ти наставци за творбу ових именица нису стално остали једнако продуктивни у свим епохама развитка нашег језика, и нису сви они свугде једнако обични иако су, дакако, сви познати у српскохрватском језику узетом у целини. Међутим, већина испитивача која се бавила тим именицама ово је губила из вида. И скоро свима њима то је сметало да дођу до закључака којима се не би могли правити приговори.

Познати српски филолог краја XIX в. (и писац Теорије књижевности) Пера Ђорђевић год. 1890, као први, у низу напомена о чистоти и правилности књижевног језика пише (у Наставнику, књ. I за наведену годину, стр. 179. и даље) чланак у коме поставља питање да ли су боље изведене

речи *читатељ* или *читалац*, *служицац* или *служитељ*, и у оба случаја првенство с правом даје другој речи, у првом случају речи *читалац*, а у другом — речи *служитељ*. Уз ово мишљење П. Ђорђевића потребно је додати да су именицу *читатељ* наши писци прве половине и средине XIX века, међу њима и В. Караџић, сви од реда употребљавали у томе облику. А налазимо је и код каснијих писаца, и то више код оних из западних области нашег језика, понекад — врло ретко додуше — и код најновијих, иако та реч никад није постала народном. Нама, међутим, није познато да се именица *служицац* било када употребљавала поред именице *служитељ*. Можемо, штавише, тврдити да је нема не само код каснијих већ ни код ранијих, ни српских ни хрватских, писаца. Ми бар у богатој грађи Института за српскохрватски језик од 5000000 листића, сабраној из писаца XIX и XX века и бројних збирки народних речи нисмо нашли ни једног јединог примера.

Да је реч која се употребљава за један појам у сваком погледу zgodнија од друге речи која се за исти појам никад није употребљавала — дакако, како П. Ђорђевић каже, и фонетски — то не треба нарочито доказивати. Али мишљење П. Ђорђевића да „служицац“ није zgodно због тога што „у свим другим падежима осим 1. једн. и 2. мн. . . мора имати оно непостојано о (мисли на о добивено од сугласника л), које, долазећи иза и изазива зев (у говору се чује просијоца, ронијоца, па дакле и: служијоца)“,¹ — не може бити прихваћено. Зев се ту, истина, ствара, али се он, како су говорили језикословци онога времена, у народном говору и укида, у исто време, развијањем прелазног звука ј, који, како видимо, Ђорђевић и пише у својим примерима. Осим тога ова су два самогласника у књижевном језику постала сасвим обична и правилна једино са зевом, без јоје између и на првом и о на другом месту. А баш се код самог Ђорђевића наведени примери, и поред те „незгоде“, употребљавају с наставком *-лац*. И то прва два искључиво с њим. У поменутој грађи нисмо нашли ни једног примера тих именица с наставком *-тељ*, и уопште можемо рећи да су се *просицац* и *роницац*, као у народу од давнина врло распрострањене речи, употребљавале само у овоме облику. Именица *хранитељ* се, међутим, раније неупоредиво чешће употребљавала, а срећемо се, дакако, често с њом и у новије време, али је реч *храницац* већ потискује из употребе. Она се данас готово једино употребљава као врста једног термина; говори се *храницац* породице, који се у вези са

¹ Наставник, лист Професорског друштва, књ. I, стр. 185.

служењем сталног кадра у војсци посебно и третира. Они војници у чијој кући нема ко други да привређивањем храни породицу служе скраћен рок, а за време док су у војсци њихове породице примају помоћ да би имале од чега живети, и они се зову, бар у наше време, *храниоци*, а не *хранитељи*. Именице *просилац* и *ронилац* у народу, па гдекад и код писаца, имају и облике *просац* и *ронац*, али *ронитеља* и *проситеља* сигурно нема нигде, као што ни поред *гасилац* (ватрогасац) — нема *гаситељ*. Непознато нам је и да се поред *носиоца*, нпр., употребљава — *носител*, поред *пратиоца* — *пратител*, поред *подносиоца* — *подносител*, поред *жетеоца* — *жететел*. А поред *молитеља* и *гонитеља*, које већ, као и већина речи њихова облика, данас звуче архаично, — у знатно су чешћој употреби именице *молилац* и *гонилац*. Узгред напомињем да се ова последња с наставком *-тељ* и раније употребљавала, па се и данас још употребљава, с више апстрактним значењем, за оне који су против некога употребљавали ове или оне мере гоњења, који су вршили разне видове прогона, говорило се *гонитељи* или *прогонитељи* хришћана, нпр., или носилаца било какве идеологије. Међутим, они што су вршили одређену дотичну радњу, што су гонили, односно терали стоку, звали су се *гђичи*. И та, иначе врло лепа реч, такође у наше време архаично звучи, а *гонилац* је данас и с овим значењем у врло широкој употреби.

Ми ћемо се даље и још гдегде задржавати на нијансама значења именица с ова два наставака. А овде смо само хтели рећи да *-и-* у основи глагола не искључује употребу имена вршилаца дотичне радње с наставком *-лац*, како је мислио П. Ђорђевић (в. на означеном месту), иако ни ми не поричемо да је међу именицама с наставком *-тељ* највише оних који се изводе од глагола *и-*основа. О наивности Ђорђевићевих интерпретација и неодрживости неких његових закључака говори и то што би по њему „пре могли уз *читалац* допустити и реч *читалица* (тј. женска особа која чита) него уз накарадно *читатељ* стварати још *читатељка*“ (Наставник за 1890, 184). У свакоме случају — *читалица* би била далеко накараднија реч него што је *читатељ*. Ово последње је само књишка и застарела реч, а *читатељка* је, с друге стране, исто толико исправна колико и *читалац*. Именица м. р. на *-тељ*, која је у основи ове и оваквих именица, могла би бити и сасвим непозната, па да од ње даљим наставком *-ка* изведена именица ж. рода буде, као што и јест, сасвим исправна, и не више књишка него народна реч (исп. оно што се о тим именицама каже у мојој књизи Савремени српскохрватски језик, стр. 502. и 540). У овом и

оваквим случајевима ми бисмо, нпр., и само на основу именице ж. рода *читатељка* могли закључити да се некада употребљавала и именица *читатељ* и када ове именице не би било нигде забележене у књижевним споменицима и код наших писаца, исто онако као што на основу етника ж. р., нпр., *Пљевљанка*, *Фочанка* и *Тузланка* закључујемо да су се пре данашњих етника м. р. *Пљевљак*, *Фочак* и *Тузлак* употребљавали — *Пљевљанин*, *Фочанин* и *Тузланин*, или као што на основу придева: *дубровачки* и *загребачки* и данашњих етника *Дубровчанин* и *Загребчанин* закључујемо да су етници основних именица некада гласили: *Дубровац* и *Загребац*, који се у овоме облику данас уопште више не употребљавају. А придеви *читалачки* и *владалачки* не само да, по речима П. Ђорђевића, „лепше звоне“, него су они образовани од народних речи *читалац* и *владалац*, док су придеви *читатељски* и *владатељски* још мање обични од словенских именица у њихову корену, које су се некад употребљавале, али се данас више скоро не употребљавају.

Колико је П. Ђорђевић шаблонски мислио о овим питањима говори његово неразликовање значења именица *читач* и *читалац*, на које је указао пок. проф. А. Белић у својој расправи *О грађењу нових речи*.² Ове две речи истог корена за П. Ђорђевића су и истог значења. Међутим, и сама околност што се *читалац* и *читач* и данас подједнако често употребљавају, јасно говори да свака од ове две речи, и поред тога што и једна и друга означавају онога што врши радњу глагола у основи, ипак има своје посебно значење. Та значења је на означеном месту у крајњој линији тачно дефинисао А. Белић говорећи да је *носач* онај ко материјално што носи или, чије је занимање ношење (Наш језик IV, стр. 228), а *читач* онај који „чита гласно, чита за друге“ (на истом месту, стр. 231), док су *читаоци* они који за себе читају“ (в. опет на томе месту). Даље, А. Белић за именицу *читач* каже да је то „онај ко врши читачки посао (било у цркви, било као најмљено лице)“, у којим је „случајевима гласно читање узето као занимање“ (стр. 231). Он, осим овога, непосредно пред тим, констатује да је то „онај што чита ма шта или различне ствари за себе“. Овај други део дефиниције, рекло би се, говори о подударности значења именице *читач* са значењем именице *читалац*. Њим се, међутим, даје друго, преносно значење именице *читач*, према коме је то онај што механички чита и када за себе чита, или пак чита различне

² Наш језик, књ. IV, 129—131, 161—165, 193—197, 225—232, 256—264.

ствари, тј. не одабира шта ће читати, већ чита све што дође на ред, као да то врши за друге, као да је најмљен за то. Ни у ширим се објашњењима значења именица на *-лац* не бисмо могли у свему сложити с проф. Белићем. Он у споменутој својој расправи каже да су те именице постале посредством именица на *-ло* (именица *давалац* посредством именице *давало*, нпр.). А ми сматрамо да овде није било потребно никакво посредство, него су оне постале непосредно од облика глаголског придева радног на *-л*. Доиста је већи број именица на *-лац*, како каже Белић, изведен од глагола несвршеног вида, али то, по нашем мишљењу, у расправљању овога питања није нарочито потребно констатовати, јер, прво, има таквих именица које су изведене и од свршених глагола, као *извршилац*, нпр., *спасилац* и др., а поред ових има и именица на *-лац* које, мада имају несвршен глагол у основи, опет значе онога што је извршио радњу; *доносилац*, нпр., није онај који доноси, него онај који једанпут што донесе, *подносилац*, такође није онај што више пута подноси, него онај који поднесе молбу, рецимо, за нешто само једанпут итд. И обрнуто, понеки пут се именицама на *-лац* изведеним од свршених глагола означава онај што дотичну радњу врши за дуже време; *известилац* је, рецимо, онај што подноси извештај.

Мишљење А. Белића о односу именица с наставком *-тељ* у значењу вршилаца радње према именицама с наставком *-лац* с тим истим значењем углавном се може прихватити. Белић је тај наставак у савременом српскохрватском језику окарактерисао као непродуктиван и рекао о њему да се, уколико се он употребљава у новије време, то може објаснити руским утицајем. Др Стј. Бабић у чланку под насловом *Zigosani sufiks -telj* (загребачки *Jezik*, књ. XVI, 113—116) износи своје неслагање, и то не први, с Белићевим схватањем, и истиче да сам ја такво схватање преузео од Белића. И доиста сам ја изнето Белићево мишљење, као у основи тачно, прихватио. Али сам се у оправданост таквог мишљења уверио и личним проверавањем употребе имена вршилаца радње и ималаца занимања с овим и с другим наставцима у језику писаца и у народу. И ја о њима могу рећи — да су именице с тим наставком и данас врло продуктивне у руском језику, биле такве и у старословенском и старосрпском црквеном језику, да су се оне употребљавале и у старијим периодима развитка нашег језика, да их има врло много код наших класичних писаца XIX века и, упадљиво мање, код каснијих. Али да у народном језику српскохрватском од почетка времена када можемо пратити

његов развитак тај наставак губи постепено своју продуктивност — то, мислимо, није тешко доказати. Тачно је и Белићево мишљење да су у савременом нашем народном језику, па и код писаца други наставци — на првом месту наставци *-(л)ац* и *-ач* у служби за грађење именица истог значења знатно продуктивнији од наставка *-тељ*. Овај последњи наставак је у наше дане, несумњиво под најновијим руским утицајем, оживео само у неколика случаја — у примерима именица *градитељ*, *сниматељ*, рецимо (исп. оно што ја о тим именицама говорим у својој књизи Савремени српскохрватски језик, стр. 539. и 540). А управо ових дана смо сведоци јављања још једне именице, а наиме именице *водитељ* (емисије), с наставком *-тељ*, која је, као и именица *сниматељ*, брзо ухватила корена, и у живој је употреби благодарној могућности да се ослони на и раније употребљавану именицу *редитељ*. Ипак ја, и поред свега тога, не предвиђам да ће ова мала ренесанса наставка *-тељ* у имена вршилаца радње и ималаца занимања узети неке шире размере. А и насупрот оваквим предвиђањима даље судбине наставка *-тељ* у служби творбе имена вршилаца радње, ја не жигошем тај наставак, нити пак именице које се њим изводе, како то схвата и насловом свога чланка каже С. Бабић, који износи нама супротно мишљење, према коме се наставку *-тељ* ни данас не може спорити ни продуктивност ни народни карактер (в. Језик XVI, 115). Истина његово гледиште и о данашњој продуктивности наставка *-тељ* може се бранити бројношћу употребе именица које се њим завршавају. Али ваља знати да бројност употребе речи није исто што и њихова продуктивност. Ово друго претпоставља даље извођење речи по одређеном типу. А именице на *-тељ*, и уколико их имамо у језику врло мало служе као образац за творбу нових речи. Уз то Бабић народни, односно „ненародни“ карактер идентификује с ненародним пореклом именица на *-тељ*. Ми, међутим, не говоримо о ненародном пореклу тих речи јер је тај наставак некада — у општесловенској заједници свакако, а можда и у најранијим периодима посебно српскохрватског језика — био народни, мада ми за ово последње немамо поузданих доказа. Али данашњи карактер тога наставка, по нашем схватању, није могуће окарактерисати као такав.

У језику старијих писаца који су иначе писали народним језиком, код писаца од XIV до краја XVIII в., налазимо доста широку употребу именица с наставком *-тељ*. То је

потврдио Блаж Јуришић,³ који је, трагајући за њима, у 11 1/2 књига Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности нашао преко 900 таквих именица. Али се ми питамо да ли су све те именице и онда када су улазиле у књижевни језик постојале и у народу, па су их писци из њега узимали, или су их, што је за нас вероватније, писци у времену од XIV до краја XVIII и почетка XIX века, када се у појединим нашим покрајинама развијала књижевност на народном језику, — сами градили, по угледу на оне које су, сигурни смо, у облику с тим наставком и у народу морале постојати, свакако остале из времена када је наставак *-тељ* јамачно био продуктиван и у народу. Ми, штавише, о именицама на *-тељ* тврдимо да се, осим у врло ограниченом броју случајева, тј. осим оних које А. Белић и Т. Маретић признају за народне и малог броја речи које су из црквеног језика ушле у народ, какве су свакако именице *свдржатељ* (бог), *створитељ* (бог), *спаситељ* (Христос), *крститељ* (св. Јован) и још која слична — не могу приписивати народној употреби. А овакав свој закључак изводимо прво на основу тога што је сам В. Караџић, у кога је употреба именица на *-тељ* релативно широка, за повећи број тих именица у чувеном Предговору свога превода Новог завјета рекао да их нема у народу и да је он између осталих из словенског узео речи *гонитељ*, *наказатељ*, *ревнитељ*, *свршитељ*, *спаситељ*, *тјешитељ* и *утјешитељ*, зато што се „ласно могу разумјети и с народнијим ријечима помијешати“. Он је то могао рећи и за своје речи: *језикоградитељ*, *језикоправитељ*, *образова-тељ*, *писатељ*, *попечитељ*, *поправитељ*, *почитатељ*, *преводи-тељ*, *предчислитељ*, *преписиватељ*, *председатељ*, *сбиратељ*, *скупитељ*, *списатељ* и друге сличне именице с истим наставком и глаголом у основи који значи неку духовну или апстрактну, а не одређену конкретну радњу. Вук је такве именице употребљавао и у другим приликама, знатно пре него ће (1847) дати свој Предговор преводу Новог завјета. Он их сигурно није могао наћи у народу, већ их је једноставно преузео из језика дотадашњих српских писаца, против којег се иначе борио, или их сам он направио, верујући да ће се „ласно разумјети“ јер је у народу било речи (а мало пре смо рекли које су то биле) истога облика. Када је Вук, за кога је све народно у језику било право јеванђеље, могао себи допустити употребу „ненародних“ језичких елемената, онда је у толико вероватније да су ово чинили други писци који су

³ Blaž Jurišić, O produktivnim formantima u tvorbi nomina agentis — Ivšičev zbornik. Zagreb, 1963, 184).

и пре и после Вука писали народним језиком. Други и по-узданији чак доказ за наше схватање било би то што ни народ, ни Вук, ни други који писац, ни пре ни после њега, за означавање вршилаца одређених физичких радњи никад нису употребљавали именице на *-тељ*. Ми нисмо, а мислим ни други ко још нигде није чуо или нашао употребљену именицу на *-тељ* изведену од глагола *жетети*, нпр., од *прести*, *ткати*, *орати*, *копати*, *косити*, *пливати*, *ронити*, *зидати*, *свирати*, *певати*, *чистити*, *шетати*, *спавати* и сл. За означавање вршилаца тих и сличних радњи (или занимања таквим радњама), које су сами обављали, људи из народа употребљавали су и употребљавају и данас именице: *жетелац*, *ткалац* или *ткач*, *орач*, *косач*, *косилац* или *косац*, *пливач*, *ронилац* или *ронац*, *зидар*, *свирач*, *певач*, *чистач* или *чистилац*, *шетач*, *спавач* итд.

Оне раднике за које није знао, народ никако није ни звао. Називе вршилаца тих других радњи требало је да праве други — они, наиме, који су се дотичним радњама бавили или су за њих знали, тј. људи од књиге, а ови су их, када их као припадници народа нису имали у своме осећању, једноставно, опет из књига, узимали у облицима које су оне тамо имале. Ове су речи, дакле, по нашем мишљењу, у српскохрватском језику, ма колико да су честе, књишког карактера.

У народном стваралаштву такође поред *пријатељ*, *родитељ* и *учитељ*,⁴ осим: *створитељ*, *спаситељ*, *сведржитељ*, *крститељ* и сл. именица, које се односе на бога, на Христа, на бића или духове што се спомињу у молитвама и религиозним причама, које су из цркве, преко ширилаца верских учења, ушле у народ, — сва друга имена вршилаца радње или ималаца одређених занимања имају друге завршетке, а не завршетак *-тељ*.

А после овога што смо досад рекли сасвим је јасно откуда онолико именица на *-тељ* у једној песми (насталој у наше дане 1951. г.) Н. Шопа коју Блаж Јуришић у својој цитираној расправи⁵ наводи као доиста успео доказ о врло честој употреби именица на *-тељ* и у којој је у 31 стиху Ју-

⁴ А. Белић с правом именице као *пријатељ*, *родитељ* и *учитељ* назива народним (Савремени српскохрватски језик II, Наука о грађењу речи — литографисана универзитетска предавања, стр. 120). Код Т. Маретића је број тих народних речи нешто и већи. Он каже да се поред Белићеве три у народном језику употребљавају још и: *служитељ*, *управитељ* и *хранитељ* (Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика. Загреб 1931, стр. 308).

⁵ Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963, str. 188/189.

ришић нашао 10 примера таквих именица. Ми наглашавамо да се та песма зове — *Молитва богу Марту за мир*, и да се свих тих десет именица: и *Украситељ мушких груди*, и *-Осветитељ богова*, и *Свеистражитељ земље*, и *Испунитељ подземља*, и *Узвиситељ сиромашних*, и *Уништитељ богатих*, и *Мрзитељ мира*, и *Створитељ грозне глади*, и *Ширитељ страха*, и *Рушитељ људског даха* — односе на бога. Песник Шоп овде је поступио управо онако као што је поступао и народни певач, као што је поступао и сам народ: за бога као вршиоца апстрактних, духовних радњи, узео је речи из религиозног речника, из црквеног језика. И тим се именицама, по нашем мишљењу, не може признати народни карактер њихова постанка.

Ни онако велики број именица на *-тељ* које је Јуришић, вршећи њихово поређење с другим именицама истог значења а друкчијих наставака, нашао у Рјечнику Југославенске академије не потврђују његову тезу о народном карактеру њихову. А врло је занимљиво и поучно учинити осврт на однос његових бројки и закључака које Јуришић (а заједно с њим и С. Бабић у своје чланку, позивајући се на те бројке) изводи. Јуришић узима Миклошићев *Lexicon palaeoslovenicum* (у једном тому) за старословенски језик и 11 1/2 томова Рјечника Југославенске академије знаности и умјетности — за српскохрватски (Јуришић у својој расправи, не знамо зашто, говори о *хрватском* језику, иако тај речник с разлогом носи назив Речник хрватскога или српскога језика и иако сви наш језик, с још више оправдања, у најновије време називамо искључиво хрваткосрпским, односно српскохрватским), па налази у првом речнику свега 7 а у другом 747 примера на *-лац*, и у првом 548 а у другом 923 примера са наставком *-тељ*. И на основу тога Јуришић закључује да је наставак *-тељ* продуктивнији у нашем језику од свих других наставака којима се у њему изводе *nomina agentis*, продуктивнији значи и од наставака *-ач* (са код њега утврђеним односом примера 15:305) и од наставака *-лац* (с бројним односом примера 7:747). Да и не говоримо о томе што је Рјечник Академије неколико пута богатији бројем речи од Миклошићева речника старословенског језика, већ да узмемо саме бројке, као такве, у једном и у другом речнику, па ћемо из њих видети да је број примера ових речи с наставком *-ач* нарастао нешто преко 20 пута, број именица истог значења на *-лац* 107 пута, а број оних на *-тељ* непуно 2 пута. Сам овај бројни однос одвећ јасно говори да Јуришић није у праву, већ да је овај наставак у српскохрватском књижевном језику и у времену за које су везани примери што

их налазимо у Рјечнику Југославенске академије несразмерно мање продуктиван него у старословенском, а да је, као у замену за то, продуктивност наставка *-ач*, и поготову наставка *-лац*, у изузетно великом порасту у нашем језику у поређењу са старословенским, и у његовим старијим периодима, из којих су сви примери што су нађени у Рјечнику Југославенске академије, а поготову у новијим и најновијим речницима.

Мора се, истина, признати да велики број примера које је Б. Јуришић нашао у овоме историјском речнику нашег језика сведочи о доста широкој употреби именица на *-тељ* и у српскохрватском језику у прошлости. А и код каснијих писаца, код класичних наших писаца, и хрватских и српских, XIX века налазимо обиље примера тих именица. Ми смо из богате лексичке грађе Института за српскохрватски језик узели на дохват по неколико примера од истог глагола изведених именица на *-тељ* и на *-лац* и забележили смо овај њихов однос: *крчилац* 16, а *крчитељ* 2; *истребилац* 1, а *истребитељ* 8; *истражилац* 18, а *истражитељ* 26; *известилац* (одн. *извјестилац*) 54, а *изв(ј)еститељ* 25; *избавилац* 28, а *избавитељ* 47; *гонилац* 62, а *гонитељ* 66; *бранилац* 100, а *бранитељ* 128; *обожавалац* 47, а *обожаватељ* 31; *поб(ј)едилац* 60, а *поб(ј)едитељ* 40; *старалац* 52, а *старатељ* 47; *стваралац* 30, а *стваратељ* 9; *хранилац* 26, а *хранитељ* 95; *спасилац* 20, а *спаситељ* 45; *читалац* 34, а *читатељ* 21.

Уз неке од ових примера потребно је дати и посебно објашњење. Уз пример *истребитељ* — да је то чист русизам, уз *спасилац* да се већина примера с том именицом односи на некога ко је у одређеној ситуацији спасао кога од одређене опасности, а уз *спаситељ* — да се ова реч у највећем броју нађених примера односи на Исуса Христа, а у мањем — на какво лице које друге спасава, штити од било какве невоље, некако у значењу заштитник; уз *читатељ* да је бележен код Вука Караџића, код Ј. Вујића, Атанасија Стојковића, Ал. Везилића, Јована Стерије Поповића, код Мирка Боговића, у хрватском Виенцу, код А. Шеное и код С. Сремца, али код овог последњег у његовом роману Поп Ђира и Поп Спира, у језику главних пишчевих јунака, који су прошли кроз школе у којима је још владао славеносрпски дух. А ипак није могуће спорити још увек широку употребу имена вр-

шилаца радњи изведених од дотичних глагола наставком *-тељ* и код писаца XIX столећа. На и у језику писаца нашег века, нешто чешће код хрватских, а мало ређе код српских, поред именица с наставком *-лац* налазимо и оних које су изведене наставком *-тељ* од истих глагола. У поменутој речничкој грађи код ових писаца нашли смо *бранилац* и *бранитељ* у односу 12:5, *гонилац* и *гонитељ* у односу 5:2, *избавилац* и *избавитељ* у односу 6:5, *крчилац* и *крчитељ* у односу 3:1, *известилац* и *известитељ* 3:2, *старалац* и *старатељ* 3:1, *стваралац* и *стваратељ* 4:0 итд. У нашем књижевном језику у току његова развитка, како видимо, ипак број примера с наставком *-лац* расте, а број оних што се свршавају на *-тељ* опада. Ово потврђује нарочито употреба једних и других именица код данашњих писаца у текућој литератури и дневној штампи.

За илустрацију тога овде ћемо изнети оно што смо нашли прегледајући роман И. Андрића *Травничку хроник*у (издање Просвете од 1962) и збирку приповедака Вјекослава Калеба *Огледало* (опет у издању Просвете од исте године), по један књижевни часопис из Загреба (Republika бр. 12. за 1964) и из Београда (Дело, бр. 12, за исту годину), по један недељни лист из ова два града (београдски *Нин* од 11. X и загребачки *Vjesnik* и *srijedu* од 14. X 1964) и најзад по један број београдског дневног листа *Политике* (од 21. XI 1964) и загребачког *Vjesnika* (од 23. XI 1964). У Андрићеву роману нашли смо 4 именице изведене од глагола наставком *-тељ* (*љубитељ*, *мучитељ*, *гласитељ* и *тужитељ*) и 10 девербативних именица с наставком *-лац* (*владалац*, *гледалац*, *зналац*, *известилац*, *обожавалац*, *ослободилац*, *посетилац*, *пратилац*, *проневерилац* и *слушалац*); у *Огледалу* Вј. Калеба 5 примера на *-тељ* (*бранитељ*, *доброчинитељ*, *надзиратељ*, *послужитељ* и *управитељ*), а 7 с наставком *-лац* (*гледалац*, *посјетилац*, *слушалац*, *старосједјелац*, *тужилац*, *уживалац* и *читалац*). С глаголом у основи и наставком *-ац* у прегледаном броју Republike забележено је 16 примера (*борац*, *гледалац*, *глумац*, *зачињавац*, *зналац*, *купац*, *ловац*, *ломилац*, *писац*, *послодавац*, *преводилац*, *свирац*, *сукњоловац*, *судац*, *ствара-*

лац, творац и трговац)* и 6 примера с наставком *-тељ* (*кривотворитељ, мучитељ, писатељ, редитељ, спаситељ* и *управитељ*); у Делу — 6 примера изведених од глагола наставком *-ац* (*гледалац, мислилац, носилац, посетилац, рибогојац*), а ни један пример који се завршава наставком *-тељ*; у Нињу — 9 примера изведених наставком *-лац* (*извршилац, мислилац, посетилац, познавалац, руководилац, стваралац, стрелац, тужилац, читалац*), а свега 3 (*редитељ, сниматељ* и *учитељ*) са завршетком *-тељ*; у *Vjesniku* и *srijedu*, 6 примера на *-лац* (*носилац, руководилац, слушаалац, стваралац, тужилац* и *читалац*), а 1-пример (*извјеститељ*) са завршетком *-тељ*; у Политици 7 примера с наставком *-лац* (*испоручилац, носилац, посетилац, преводилац, руководилац, тужилац* и *усвојилац*) и само 1 пример (*редитељ*) који се изводи наставком *-тељ*; а у загребачком *Vjesniku* 7 примера с наставком *-лац* (*гледалац, извјестилац, извршилац, наручилац, обожавалац, руководилац* и *стријелац*) и 3 примера на *-тељ* (*кротитељ, одгојитељ* и *равнатељ*).

Истина, и где нису нађени примери девербативних именица на *-тељ*, ми не можемо тврдити да их тамо уопште и нема. Пре ће бити тачно да је који такав пример при пре-

* Свакоме ће пасти у очи да су од 16 примера на *-ац*, колико смо их нашли у овом данашњем књижевном часопису, само пет изведени од целог облика радног глаголског придева, а 11 њих од глаголског општег дела, па ако бисмо се и могли сложити с Б. Јуришићем »*da se danas više u hrvatskom jeziku ne prave s pomoću njega nova nomina agentis*«, зато што је тешко рећи и за један од ових наставака да ће њим и први пут *ad hoc* направљена именица бити сасвим обична, — ми се с њим никако не можемо сложити да је тај наставак у оваквим случајевима »*danas mrtav*« (Ivšičev zbornik, 185). Још мање је тачно да су такве речи, тј. речи изведене од глаголског општег дела наставком *-ац* »*danas samo leksičke riječi sa svojim posebnim značenjem u kojemu je izbljednula predodžba o vršitelju radnje*« (на истом месту). И свих једанаест именица на *-ац* нађених у једном броју часописа *Republike*, као и *гумац, косац, писач, ронац, судач*, које Јуришић наводи као потврду за своје схватање, и друге сличне именице којих није баш тако мали број у нашем савременом језику — јасно су мотивисане речи, које као и друга *nomina agentis* значе и имаоца занимања (*судач, трговац*), и онога што се истиче у радњи основног глагола (*писач, рецимо, борац* или *стрелац*), али и вршиоца радње означене дотичним глаголом (*купац, продавац, косач*); в. оно што се о тим именицама говори у мојој књизи *Савремени српскохрватски језик*, стр. 550. А ако би се данас »*rjevač uvrijedio kad bismo mu rekli da je rjevač*« (овим Б. Јуришић поткрепљује своју тврдњу), то је зато што се овај лик те именице везао за ово последње значење. Међутим, ниједног *борца* и ниједног *писца* нећемо увредити ако га *борцем*, односно *писцем* назовемо.

гледу промакао нашем оку него да тамо никако није употребљен ниједан пример, као што смо уосталом сигурни да ни сваки пример именица с наставком *-лац* није запажен.

Али, у свакоме случају показани бројни односи између девербативних именица на *-тељ* и *-лац* у неколико периода развитка нашег језика несумњиво потврђују да је број примера именица с првим опадао, а број примера с другим растао. Непознавање првих примера у народу, уколико нису из црквеног улазили у народни живот; грађење девербативних именица које означавају вршиоце радњи познатих народу наставком *-лац* и другим наставцима, а не наставком *-тељ*; мишљење В. Караџића да већег броја именица с овим последњим наставком нема у народу — поуздани су докази да именице на *-тељ*, и уколико се употребљавају, нису народног већ књишког карактера. А што су се ове именице и поред тога и до данас очувале у нашем књижевном језику, и што су многе од њих из цркве и књиге ушле и у језик ширих народних слојева — томе су допринели историјски услови развитка наше просвете и културе и нашег књижевног језика од најстаријих времена до данас. Уосталом, ово није једини случај да поједини језички елементи, и лексички и други, овим путем улазе у систем српскохрватског језика. У њега су тако ушле и девербативне именице на *-тељ*. И зато је потпуно неосновано, и излишно, свако ратовање било против ових било против именица изведених од истих глагола другим наставцима. И када за ове кажемо да су књишког а не народног карактера, или када за неке од њих кажемо да архаично звуче, ми не ратујемо против њих и не жигошемо их, али сигурно не треба ратовати ни за њих, него их оставити да живе напоредо с именицама које су изведене другим наставцима и пустити да само од себе надвлада оно што више одговара домаћој природи језика и условима у којима његов развитак тече, односно циљевима којима језик служи. А ово се све не мора свакад слагати, па се тако и дешава да у њему туђи елементи потисну домаће, или бар да нађу себи места поред њих. Зар се јамачно туђински наставак *-ар* за грађење имена вршилаца радње, односно, ималаца занимања, није довољно проширио у српскохрватском језику, и зар није добио велику продуктивност у напоредној употреби с наставцима осталих именица ових значења, нарочито с такође врло продуктивним наставком *-ач*? Ја ова два наставка стављам напоредо зато што они чешће од два прва (од *-тељ* и *-лац*) означавају имаоца занимања, и то чешће занимања оним што значи основна реч, него вршиоца радње у одре-

ђеној прилици. А од ова два се опет, наставак *-ар* употребљава искључиво за означавање занимања (в. књигу потписаног Савремени српскохрватски језик, стр. 531. и 533). Али, прво, не треба губити из вида да ова два значења стоје у најтешњој вези; занимања никако не може бити без вршења радње; оно се управо истиче вршењем радње, а осим тога и именице на *-ач*, како рекосмо, чешће значе имаоца занимања него вршиоца радње у једној прилици. Зато се ми не бисмо сложили с Јуришићевим тумачењем да се *возач* не може употребљавати са значењем именице *возар* коју, како и сам Јуришић тврди, све више потискује из употребе — по нашем мишљењу зато што има управо и то значење, иако се још увек употребљава и за означавање онога ко макар и у једној прилици вози (*возачи* су, како знамо, сви који возе кола, а не само професионални возачи, „шофери“, а нису *шофери* они који науче возити кола и возе сами себе, рецимо, или и кога другог својим колима у једној прилици или више пута, а не примају никакву награду или плату за то). Још мање се Б. Јуришићу може дати за право када тврди да је »*slagar narodna*, а *slagač izmišljena riječ*« (Ivšičev zbornik, 186). Он каже да реч *слагач* никада није чуо, а ми се питамо зашто говори о њој када је већ није чуо. Ја пак не бих могао рећи да нисам чуо именицу *слагар*, али нећу погрешити ако устврдим да се бар сада само именица *слагач* употребљава у многим местима као назив за штампарског радника. Ја сам наишао на њу и у самом Загребу, где је Јуришић није чуо. Њу уосталом, и по Јуришићеву признању, употребљава и Д. Боранић у своме Правопису. А и у најновијем Правопису српскохрватског језика налазимо само реч *слагач*, а не и *слагар*.

И уопште није тачно да су, како Б. Јуришић, супротно Лескину и Белићу, доказује — »*formanti na -ac (-lac) i -telj trostruko jači od formanta -ač u hrvatskom jeziku*«. Тачно је управо оно што се садржи у Јуришићевим цитатима из ова два значајна граматичара српскохрватског језика — да је *-ач* најобичнији, односно најчешћи наставак за извођење именица које значе вршиоца радње и имаоца занимања (в. Ivšičev zbornik, стр. 185), и поред тога што је он доста продуктиван и у служби за грађење имена средства радње, као што су: *бацач* (пламена), *завијач*, *запушач*, *застирач*, *огртач*, *окидач*, *подупирач*, *прекривач*, *простирач*, *раскидач*, *увијач*, *упалач*, *упијач* и сл. Као доказ за ово можемо навести при-

мере које смо нашли у прегледаним делима и листовима из којих смо навели примере за именице на *-тељ* и *-лац*.

У Калегову Огледалу нашли смо 13 примера (*викач, звиждач, испитивач, јахач, носач, певач, приповедач, продавач, проматрач, свирач, слушац, спавац и уживач*) према 12 забележених на *-тељ* и *-лац* заједно; у загребачком књижевном часопису Republici 19 (*возач, издавач, истраживач, јахач, плесач, пливач, посматрач, потрошач, преговарач, приповједач, псовач, рисач, сабирач, сакупљач, сањач, спавац, трагач, удварач и чистач*) према 16 примера на *-ац* и 6 на *-тељ*; у београдском Нину 19 (*бирач, васпитач, возач, гласач, издавач, извиђач, истраживач, изазивач, извештач, носач, освајач, оснивач, певач, пливач, потрошач, прерађивач, произвођач, пробирач и управљач*) према 9 на *-лац* и 3 на *-тељ*; у загребачком Vjesniku u srijedu 14 примера на *-ач* (*бацач, бирач, возач, гласач, играч, касач, носач, пјевач, пливач, прерађивач, псовач, слушац и тумач*) према 6 на *-лац* и 1 на *-тељ*; у београдској Политици 10 примера на *-ач* (*бушач, возач, играч, освајач, оснивач, певач, предлагач, потрошач, произвођач и рвач*) према 7 с наставком *-лац* и 1-им с наставком *-тељ*, и у загребачком Vjesniku 20 примера на *-ач* (*бирач, боксач, гласач, играч, изазивач, куглач, ложач, мјешач, нападач, носач, оснивач, помагач, потрошач, продавач, произвођач, проматрач, проналазач, пуцач, суиграч и управљач*) према 6 на *-лац* и 1-ом примеру на *-тељ*. Као што није тешко закључити, наставак *-ач* је у данашњем језику, у оба наша највећа културна центра подједнако, уочљиво најпродуктивнији наставак именица којима се означавају вршиоци радње или имаоци занимања. То ипак никоме не даје право да зато у свакој прилици именице с овим наставком претпоставља именицама с другим наставцима употребљеним у овоме значењу. Исто тако ни изблиза сваком глаголу од кога желимо извести име вршиоца радње не одговарају ни наставци *-лац* и *-тељ*, нити је, уосталом, тачно да ова два суфикса, како мисли Стј. Бабић (в. Jezik XII, 116), имају «čistu funkciju vršitelja radnje». Познато је, рецимо, да *делитељ* и *садржитељ*, односно *делилац* и *садржалац*, *именитељ* и *бројитељ* или *именилац* и *бројилац*, *показатељ* и сл. нису називи вршилаца радњи, већ означавају појмове који на други неки начин, као средство или друго што, с дотичном радњом стоје у вези. Сва ова и друга питања, од којих смо

нека, као питање вида глагола у општем делу, само додирнути, могу се расправити у опсежнијој расправи и на богатјем материјалу, где ће бити узета у обзир и *nomina agentis* с другим сада недодирнутим наставцима. А ми ћемо овде истаћи још и то да никако не треба зазирати од употребе именица ове врсте било који наставак да имају. У овоме треба да одлучује спонтаност и распрострањеност њихове употребе. Именица *харачлија*, нпр., не треба претпостављати изведену реч с било којим другим наставком, иако је врло мало именица изведених од глагола (а ни овде у основи неће бити глагол) страним (турским) наставком *-лија*. И ми, као год и Стј. Бабић питамо „зашто би морало бити *харачиоци*“ (а не *харачлије*). Али ми исто тако мислимо да ништа није боља ни реч *харачитељи*, за коју Бабић каже да ју је нашао у *Vjesniku* употребљену за ловце на китове и туљане, и коју он претпоставља речима с било којим другим наставком (*Jezik XVI, 115*).

Ни лично форсирање појединих од ових наставака од стране појединаца, које ми осећамо у употреби именице *вршитељ*, рецимо, (и код Јуришића и код Бабића), а нарочито именице *познавањел* (код Јуришића) неће навести друге да оживе речи које су од поодавна потиснуте из употребе. Од приручних речника нашег језика Вуков, Броз-Ивековићев, Ристић-Кангрин и Бакотићев речник немају именице *вршитељ*, док именицу *вршилац* налазимо у свима њима. А у Бенешићеву Хрватско-пољском речнику и Дејр-Деановић-Мајкснерову Хрватско-српско-француском налазимо и именицу *вршитељ*, али се она у оба ова речника упућује на именицу *вршилац*. Именице *познавањел*, међутим, нема ни у једном нашем речнику. Поред овде наведених за њу не зна ни Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности. А у свим споменутих речницима (осим Вукова) дата је, наравно, именица *познавалац*. У лексичкој грађи Института за српскохрватски језик нашли смо пак по неколика примера обе ове именице на *-тељ*, и то именице *вршитељ* 3 примера, од којих је временски последњи употребио приповедач Б. Будисављевић 1895. А именицу *познавањел* налазимо у примерима Коџму ни *јдань познавањел*... неће одобрити (Б. Малетић, *Описаніе битке косовополске 1847*) и *Мој поштовани везире, мој уважени мушире, познавањелу закона* (Босна, књижевни лист у Сарајеву, г. 1869), од којих је у једном, како видимо, написан правописом славеносрпског језика.

Не треба губити из вида да живот језика не зависи од воље појединаца, него од природе његове и од услова у којима се развија. А ти услови, и поводом овога је потребно рећи, нису били сасвим исти у нашим културним центрима на истоку, код Срба, и на западу, код Хрвата. Зато је разумљиво што су и концепције о потреби усмеравања развитка књижевног језика на овим двома странама каткада различне.

Већ пре сто и неколико десетина година код Вука Караџића, на српској, и код илираца, на хрватској страни, поред истоветности у главној концепцији постојале су и разлике у посебним случајевима. Вук је био за оно што је садашње у народу зато што је све дотадашње у књижевном језику код Срба било ненародно. А илирци су с правом имали нешто другачије гледиште јер је код Хрвата неколико векова пре тог времена било књижевности на народном језику, па су они и из књижевног језика прошлости уносили елементе у савремени књижевни језик, верујући да га тиме не лишавају народног карактера. И ови су се различни ставови унеколико сачували до данашњег дана, па је то довело и до једног апсурда, бар на први поглед, да се, држећи се става В. Караџића — у источним културним центрима као застареле почну напуштати неке особине Вукова језика, а да у нашим културним центрима на западу, баш зато што су остале живе концепције супротне Караџићевим — исте те особине његова језика остану у пуној животној снази. Тако се ето Блаж Јуришић поред осталих позива и на Вука Караџића да је и он широко употребљавао именице на *-тељ* (што је сасвим тачно), па је и то, поред осталог, за Јуришића један од доказа да су оне народног карактера. А Вук је сам, то је одавна познато, а и овде је већ речено, био свестан да те именице, бар велики број њих, нису народне. За остале писце XIX века, бар за оне на српској страни, било је довољно само то што су их налазили код Вука, па да ни они не зазиру од њихове употребе. А сасвим је природно што у књижевном језику код Хрвата, који су се такође ослањали на Вука, а поред тога имали још и схватање да се могу ослањати и на књижевни језик ранијих епоха, — налазимо ширу употребу именица на *-тељ*. Ширини те употребе на тој страни свакако је допринела и велика продуктивност именица с тим наставком у чешком језику, за којим су хрватски писци друге половине XIX века у извесном правцу усмеравали развитак свога књижевног језика. А све је то, једно с другим, учинило да је употреба именица на *-тељ* уочљиво шира код хрватских писаца него код српских. Али и поред тога Б.

Јуришић никако није у праву када у својој расправи (Ivšičev zbornik, стр. 187) говорећи о наставку *-telj* тврди »da ovaj formant živi daleko bujnije od svih drugih, kako u starijem tako u novijem vremenu«, а још је мање тачна његова констатација да је »formant *-telj* народан и динамичан, једнако у доба праславенске заједнице као и данас« (на истом месту, стр. 188). Овај наставак, рекли смо већ, није народни него књишки, а видели смо и из бројки које сам Јуришић даје, а још одређеније из оних што смо их ми навели, да је динамичност његова у опадању, и то не, како мисли Јуришић, ни због какве зазорности писаца да га употребљавају, нити због сузбијања тога или другог ког наставак од стране лингвиста и граматичара: Белића, Маретића, Боранића и др., него због природе језика, која се у народу, у простом, мислимо, народу, наравно, много боље чува него тамо где се културни живот бујније развија. Јуришић је углавном у праву када каже: »U današnje vrijeme, kada kod kulturnih naroda leksički fondovi broje već na stotine tisuća riječi treba pojam narodnog jezika dovesti u sklad s dinamikom života i dostignućima znanosti i tehnike« (Ivšičev zbornik, стр. 188). Ми бисмо ипак нешто друкчије рекли — да новине у језику, у првоме реду у лексици, које неминовно захтева динамика живота и развој науке и технике, треба усклађивати с његовим народним карактером, који живи управо у простор народа.

Јуришић, сматра и, на истоме месту, изричито каже: »Neškolovanu čovjeku, koji nije prešao granice svoga sela, ne može se dati monopol za izgradnju jezika. Takav čovjek zapravo i ne pozna govor naroda u cjelini, nego samo govor svoga mjesta«. Ово је сасвим криво схватање познавања језика које има човек из народа, а још кривље схватање улоге народа у изградњи језика. Овде се не ради о грађењу појединца и појединости у језику, него о колективном народном стваралаштву у њему. А то колективно стваралаштво је од изузетног значаја; оно чини природу језика. А „нешколован“ човек зна језик целог свог народа, он га осећа и разуме све у њему, осим онога што учени у језику позајме са стране или скују противу природе његове. А што год било ко ново гради у језику, — ако га гради на начин који није у супротности с природом језика, тј. тако да се лако, како је говорио Вук, може помешати с народним, то ће, дакако, бити при-

хваћено, уколико се осећа потреба за тим, наравно. И што се у српскохрватском језику у појединим временским периодима његовим број именица на *-тељ*, рецимо, знатно увећавао, може се захвалити само томе што је у њему трајно било неколико речи с тим наставком за који се ипак не може рећи да је народни, већ је словенски, старословенски, руски, чешки, али не наставак српскохрватског народног језика.

М. Стевановић

ЈЕ ЛИ ВУК У РЈЕЧНИК УНОСИО РЕЧИ ИЗ ГОРСКОГА ВИЈЕНЦА?

I

Колико је мени познато, тим питањем позабавио се први Андра Гавриловић у чланку „Горски вијенац и Вуков Рјечник“ (Гласник Југословенског професорског друштва Ш 97—99). Поредећи речнички — на доста јевтин начин и непотпуно — Горски вијенац и Вуков Рјечник, Гавриловић је дошао до закључка: а) да је Горски вијенац пун лепих народних речи — што је потпуно тачно и што није никакво откриће, и б) да Вук у свој Рјечник није уносио ни народне ни ненародне речи из Горскога вијенца — што је велико питање и што Гавриловић није ничим доказао.

Други је — и друкчије — писао о томе питању Видо Јакововић — први пут кратко и узгредно: у своме коментару уз Просветино издање Горскога вијенца, други пут опширније и документованије: у чланку „Вукова дела као извор за коментарисање Горског вијенца“ (Ковчежић VI 199—202).

Основна Латковићева теза је у овоме. а) Многи описи веровања и обичаја у другом издању Вукова Рјечника поклапају се с описима Горском вијенцу. Вук их је, према томе, могао дати према Горском вијенцу. б) Многи топоними у Горском вијенцу налазе се у другом издању Вукова Рјечника; Вук их је, према томе, могао директно узети из Горскога вијенца. в) Многе речи и многа значења речи — из Црне Горе — у другом издању Вукова Рјечника налазе се у Горском вијенцу; и њих је Вук могао директно узети из Његошева спева.

Тако — Латковић.

II

Овде су, у крајњој и методској анализи, два питања: 1) је ли Вук уопште узимао ишта из Горскога вијенца, као из

штампане књиге, и 2) шта је и колико је узимао из њега (ако је узимао). Ова два питања су чврсто везана једно с другим. Али ја ћу их „развезати“: ограничићу се само на прво од њих, или тачније — само на то да укажем на неколико примера из Вукова Рјечника који би, по моме мишљењу, могли говорити у прилог Латковићеве тезе; само на то ћу се ограничити овај пут.

Који су то примери? Колико су они несумњиви?

Први пример. Вук у Рјечнику има придев *крмскѝ*, *ка̋*, *кѡ* = свињски, крмећи; уза њ стоји ознака да се говори у Црној Гори; поред тога — и после тога — наведене су две потврде за употребу његову. Једна је од њих реченица: *какав Влах, крмска потурице!* а друга стих: *Нека бјежи крмска потурица.*

Другу потврду — није тешко идентификовати: то је стих 122 из песме Освета Јакше капетана из Огледала српског.

Шта представља прва потврда, реченица: *какав Влах, крмска потурице!?*

Мислим да је то главом 376. стих из Горскога вијенца: *Какво влаше, крмска потурице!* Само га је Вук преиначио: а) заменивши у њему деминутив-пејоратив *влаше* (исп. Туре, Грче) нормалним обликом *влах* и б) давши на тај начин прозни карактер Његошеву стиху.

Шта је хтело Вуку да овако преправља Његошев стих? Ко ће то тачно знати! Он као да је у граматичкој интерпретацији нашега стиха пошао од стиха 366 („Ја сам бољи, чуј, влаше, од тебе“), у коме облик *влаше* може бити и вокатив од *влах* и вокатив од *влаше*; и као да се приволео првој могућности.

Нешто слично, као Вук, урадио је с Његошевим стихом и П. Будмани у Рјечнику Југословенске академије (V 603). У Будманијевој редакцији он гласи: *Како влаше, крмска потурице!* = *Како (ми се то обраћаш са) влаше (= вокатив од влах), крмска потурице.* Дакле: Будмани је облик *влаше* схватио као вокатив од *влах* у оба стиха. Зашто би, иначе, мењао Његошев стих, кад му за то нису могли дати повода ни рукопис ни прво издање Горскога вијенца?

Тако Вук. И Будмани. А тако Његош — нити је мислио нити је написао; његово „како влаше“ (= номинатив) јасно показује и како треба разумети облик *влаше* у 366. стиху: као вокатив од *влаше*, од деминутива.

Други пример. У Вукову Рјечнику налазимо придев *ускрсов*, а, о = Oster =, paschalis; с додатком: „н. п. јаја“; и без икакве територијалне ознаке.

Изгледа ми готово сигурно да га је Вук, тај придев, узео из Горскога вијенца; из стиха 860, који гласи: и шарајте ускрсова јаја. А тако мислим из неколика разлога:

1) што сумњам да се он игде говори „у народу нашем“; речници га просто преносе, по овешталој пракси и освештаној некритичности, из Вука; а у речничкој грађи САН нема ниједне потврде за њ — сем из речника;

2) што за то говори а) како Вукова конгруенција — придев стоји у једнини, а именица у множини, б) тако и друго и свакако не случајно подударање између Вука и Његоша — у именици: ускрсова јаја; и

3) што он није нимало необичан, као образовање, за Његоша и код Његоша; исп. код њега: *челикова сабља* (Св. IX 69), *челикове споне* (ШМ I 398). Само — ја не бих ставио *челиков* и *ускрсов* у исту групу примера, као што је то учинио пок. В у ш о в и ћ (Прилози проучавању Његошева језика 32).

Прво. *Ускрсов* је нека врста присвојног придева; *челиков* показује материју од које је што направљено.

Друго. А између те две групе придева, присвојних и „градивних“ придева на ов, постоји у црногорским говорима врло оштра граматичка граница. Придеви прве врсте имају у тим говорима, као и другде у нашем језику, само неодређени облик у номинативу једнине. Придеви друге врсте имају у њима, као ваљда нигде другде, само одређени облик у номинативу једнине. Лако је могуће, према томе, да је Његош изговарао *челиковѝ* (сабља) и *челиковѝ* (споне) и да тај придев није уопште његова кованица, него црта народног језика. А за *ускрсов* — не би се могло рећи ни једно ни друго: Његош је могао изговарати само *ускрсов*, и тешко да је тај придев могао наћи у народном језику, да он није његова кованица.

Таква су два прва примера. Какви су остали? Мање несумњиви од њих; али доста несумњиви — уз њих.

Трећи пример. Вук има у другом издању свога Рјечника глагол *улетјети* — с два значења: једно је од њих *hineinfliegen*, дакле стварно *улетети*, а друго *davonfliegen*, дакле стварно *одлетети*. Уз прво значење Вук није ставио никакву ознаку: значи, сматрао га је за опште значење тога глагола у нашем језику; уз друго значење ставио је ознаку

„у Црној Гори“: значи, сматрао га је за покрајинско значење тога глагола у нашем језику.

Оно прво значење је сасвим на своме месту; ово друго значење је сасвим на туђем месту. Одакле Вуку оно?

Ја мислим да га је узео из Горскога вијенца; из почетка тужбалице, који гласи: *Куда си ми улетио, мој соколе, / од дивнога јата твога, брате рано?*

Овде је „добри Омир задремао“: он је у свој Рјечник унео Његошев русизам. Његош је, наиме, глагол *улетјети* = одлетети узео из руског језика: у руском *улетѣть* значи одлетети.

За такву претпоставку говоре сви разлози. За њу говори, прво, територијални моменат: мени, на пример, није познато да се негде у Црној Гори *улетјети* употребљава и у значењу *одлетети*. Напротив: колико ја знам, онамо се *полетјети* употребљава и у значену полетети и у значењу *одлетети*; као што се *повести* употребљава и у значењу *повести* и у значењу *одвести*; и као што се *понијети* употребљава и у значењу понети и у значењу *однети*.

Друго. За такву претпоставку говори речничка ситуација: а) с једне стране факат што у Ивковићеву Рјечнику нема ниједног примера из народних песама за *улетјети* у значењу *одлетети*; ниједног примера; и б) с друге стране факат што томе значењу нема потврде ни у речничкој грађи САН (осим из речника).

Иначе — стоји факат да префикс *у* може имати у нашем језику аблативно значење, и то баш у примерима из црногорских народних песама (исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик 466—467). То стоји.

Четврти пример. Уз реч *ништавило* стоји у Вукову Рјечнику дословно ово: „*n* (у Ц. г. X) *Nichtswürdigkeit*, *vanitas*: људско ништавило“

Карактеристичне су код те речи две ствари. 1) да је Вук наводи из Црне Горе и 2) да је потврђује изразом *људско ништавило*. Обе те ствари указују, по моме мишљењу, на извор — како саме речи тако и цела израза: на 247. стих из Горскога вијенца, који гласи презирући људско ништавило.

Сви моменти говоре за то: да је Вук узео и *ништавило* и *људско ништавило* из Горскога вијенца. За то говори, прво, само значење речи *ништавило*: колико је мени познато, та је реч у народном језику много обичнија у конкретном значењу — ништачовек, рђа, него у апстрактном значењу — ништавност, *Nichtswürdigkeit*, у коме је налази-

мо код Његоша и Вука. За то говори, друго, сам израз *људско киштавило*, који је по својој појмовној страни више Његошев и његошевски, мање народни и народски. За то говори, треће, сама употреба речи *киштавило* код писаца: налазимо је, ту реч, код Даничића, Милићевића, Павлиновића и Љубише (Rj JA VIII 198); дакле код писаца који су је могли узети из Вукова Рјечника или од Његоша

Пети пример. Он би имао да буде израз *проклета гдмила*,¹ који Вук наводи из Црне Горе и објашњава у фрази: „дигли на њ проклету гомилу, т. ј. убили га камењем узевши сваки по један камен и бацивши на њ”

Овде нас интересују две ствари: 1) Вуково тумачење фразе и 2) сама фраза. Одакле Вуку ова фраза: дигли на њ проклету гомилу?

Лако је могуће — готово несумњиво — да она представља Вукову прераду 295. стиха из Горскога вијенца: (И имају разлог Црногорци) / на нас дићи проклету гомилу. Толико, и само толико, о извору фразе.

Поставља се друго питање: а какво је Вуково тумачење саме фразе? У крајњој анализи — тачно; тачно, али непотпуно: оно представља *лексичко* објашњење само прве половине дате фразе или боље — Његошева стиха. Видећемо доцније — како и зашто.

Пре свега, овде су могуће две језичке интерпретације — у зависности од тога како се гледа на значење глагола *дићи*.

1) Може се узети да глагол *дићи* у Његошеву стиху значи *подићи* (направити, саградити); и да је његова допуна *на нас*, према томе, црногорски акузатив, дакле стварни локатив, а не прави акузатив, како ју је Вук схватио. Стих би, овако интерпретиран, значио: *подићи* (направити, саградити) на нашим лешевима (=на нама) гомилу камења (=проклету гомилу); наравно — каменовањем. Поента Његошеве мисли, према томе, била би — не у самој смрти каменовањем, него у страшном споменику после смрти, у *прокленој гомили*. Исп. на другом месту у Горском вијенцу, једином где се *проклета гомила* још у њему помиње: од мечета и турске цамије / направисмо проклету гомилу, / нека стоји за уклин народу (стихови 2611 — 2613).

Мени се, ипак, ово тумачење много не допада; због глагола *дићи*.

¹ За овај израз и Латковић мисли да га је Вук узео из Горскога вијенца.

2) Може се поћи од значења *дићи* = узети у Његошеву стиху. У томе случају стих би представљао елиптичну конструкцију, и треба га лексички овако развезати: *дићи* = узети (и бацити камење) *на нас* (и направити на нашим лешевима) *проклету гомилу* (=гомилу камења). Ово ми се тумачење чини сасвим вероватно. Оно хвата оба дела Његошева стиха: и само каменовање, тј. узимање и бацање камења, и резултат каменовања, тј. проклету гомилу. Даље: оно се поклапа у првом делу с Вуковим тумачењем. И најзад, оно не дира у граматичку страну Његошева стиха.

На крају можемо поменути и сасвим невероватно — и незапажено — Будманијево тумачење Његошева стиха у Рјечнику Југославенске академије. Оно има два дела. Први део дат је код глагола *дићи* (Rj II 374). Ту Будмани објашњава сам глагол; и вели за њ да значи *узбунити, позвати на оружје*. Будмани је, очигледно, пошао од криве претпоставке: да (проклета) *гомила* у Његошеву стиху значи *маса, светина, народ*. Други део дат је код именеце *гомила* (Rj III 264). Ту Будмани објашњава цео стих — као метафору; и тумачи га овако: *дићи* (проклету) *гомилу* = *грајати на кога, проклињати*.

Шести пример је, можда, најинструктивнији. То је реч *јавље* (*јавје*). Ње Вук нема у Рјечнику. Али се за њу распитивао код Врчевића. То се види из Врчевићева писма од 26. II 1850, у коме шаље Вуку објашњења неких речи и у коме на крају вели: „*јавље* нијесам нигђе чуо, али јесам: нема му трага ни јавја, илти: нема му нигђе стрва ни јавја“ (Преписка VI 591).

Очигледно је да је Вук питао Врчевића — да ли се *јавље* говори у народу. И очигледно је да му Врчевићево сведочанство није било довољно кад ни после његова писма није *јавље* унео у Рјечник.

По чему је ова реч, *јавље*, за нас инструктивна? По томе, прво, што се она (као *јавје* = *јава*) налази у Горском вијенцу (исп. стих 2332: *Је ли јавје од сна смућеније*); по томе, друго, што показује да је Вук уколико је евентуално узимао речи и примере из Горскога вијенца чинио то с великом опрезношћу и након темељнога проверавања; и по томе, треће, што отклања сумњу од Даничића: да је он могао те речи и примере унети у Рјечник; што не би било никакво чудо кад се зна да је он имао великог удела у послу око припремања другога издања Вукова Рјечника.

III

Поставља се, на крају, једно начелно питање: да ли је Вук уопште узимао речи из штампаних књига? Јесте, узимао је. Он то сам каже у једном писму Срезневском е (од 18. X 1852), у коме је изложио принципе којих се држао при састављању Рјечника. У томе писму, између осталог, стоји и ова реченица: „Будући да је моја брига и намјера била да се покаже народни језик какав је и да би се читатељ управо могао ослонити да заиста онако народ говори као што ја кажем, зато сам волио много народнијех ријечи изоставити (јер сам знао да их и онако све не могу покупити), него ли међу њих узети једну које народ не говори, и зато ни из каквијех књига (ни из нашијех ни из кршћанскијех) нијесам смјео узети ни једне ријечи, за коју нијесам знао или могао дознати да се она заиста у народу говори“ (Архив САН 8477/2).

Дакле, ипак је узимао.

Р. Бошковић

ЈЕЗИК НАШЕ МЕДИЦИНСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Језик је најмоћније изражајно средство наше мисли. Само помоћу његове снаге она полеће у највише висине и продира у најдубље дубине. У успешном привођењу у дело свога садржаја мисао у највећој мери зависи од квалитета језика: снажни језик је обогаћује и храни, убоги је осиромашује и ослабљује, а лош је обезличава. Од језика, зато, зависи да ли ће мисао да живи и траје или да чами и копни. Тиме своју пуну потврду добива и поставка: како се каже исто је толико важно, колико и *шта* се каже.

Нас у овоме чланку интересује само проблем како се каже, јер верујемо да од тога зависи и судбина оног *шта* се каже.

Било би, свакако, од великог интереса да изнесемо и историјске податке о развоју нашег медицинског књижевног језика од најстаријих дана. Али то остављамо за другу прилику. У овоме чланку ћемо се ограничити само на опаске које се односе на данашње проблеме тога језика и на услове под којима се он развија.

Развијању живљег интересовања за проблеме нашег медицинског књижевног језика знатно је, мислим, допринео, пре последњег рата и одмах после њега, рад *Терминолошког семинара* при Медицинском факултету у Београду, затим, рубрика *Наша терминологија* у Срп. архиву за целокупно лекарство и, најзад, појава мог вишејезичког *Медицинског речника* (1956. г.). Томе треба додати и живо настојање неких млађих лекара да што више допринесу правилном изграђивању нашег језика и наше медицинске терминологије. Не треба мимоићи ни бригу наших издавачких предузећа да се језику у објављеним књигама и часописима из области медицине обрати што већа пажња. У томе погледу на првом месту стоји „Медицинска књига“. Али морамо да укажемо и на тешкоће на које издавачка предузећа у томе послу наилазе. И поред њихових великих напора да пу-

тем лектора и коректора утичу на чистоту, лепоту и уједначеност нашег језика све тешкоће нису савладане. С многим тешкоћама се боре и сами писци. Оне потичу највећим делом од недостатка устаљене, званичне медицинске терминологије на нашем језику. Њена израда је, међутим, уско везана за израду међународне медицинске терминологије, која, опет, захтева велике напоре, много времена и огромна материјална средства. Од свих грана медицине досада је израђена и усвојена само међународна *Анатомска номенклатура* (Р. Н. А., Париз, 1955. год.), док је хистолошко-ембриолошка у припреми, а за друге, многобројне гране медицине материјал се тек прикупља. Припремни радова за израду *Медицинске терминологије* на нашем језику сасвим су у повоју. Израда те терминологије ће трајати подоста времена, јер треба терминолошки обрадити преко 40 специјалних грана медицине. У сваком случају, ни она неће моћи да има дефинитиван карактер, све док се не објави међународна терминологија као главно нормативно штиво. При свем том, до објављивања наше званичне медицинске терминологије биће од користи II издање мог седмојезичког *Медицинског речника*, чији је рукопис готов за штампу.

У сваком случају, писци, лектори и коректори морају добро познавати медицинску терминологију, а нарочито правила и законе нашег језика. Између њих не смеју да постоје размимоилажења у основним језичким правилима, а најмање у правопису. Међутим, таква размимоилажења ипак постоје, у већој мери него што би то смело да буде. Не можемо да пређемо преко несугласица између лектора и писаца који врло често упорно захтевају, на основу свог погрешно схваћеног ауторског права, да им се у рукопису не врше никакве исправке, чак и када за то постоје сасвим оправдани разлози. Још горе: иако упознати са законима нашег језика и с његовим правописним правилима, они их, просто-напросто, не признају и јогунасто хоће да своја погрешна мишљења спроведу. Такав став писаца не сматрамо оправданим и против њега се треба енергично борити.

Када се пише о језику наше медицинске литературе, мора се двојити стручни садржај од његове књижевне обраде. То никако не значи да и за најбоље решење чисто медицинског садржаја не треба тражити помоћ лингвиста, јер и начин стручног изражавања и облици свих стручних термина захтева оцену лингвиста. Сарадња између стручњака и лингвиста је, дакле, неопходна и мора да буде свестрана и најприснија. Само, изгледа нам да о виду те сарадње још

није постигнута пуна сагласност. Мени се чини да од лингвиста, што је сасвим разумљиво, не може да потиче иницијатива за правилно решење језичких проблема медицинске литературе: стручњаци треба да питају, а лингвисти да дају своје мишљење. Ја сам већ једном приликом (Наш језик, књ. VI н. с. 26—32), то изложио речима: „Шта је потребно има да кажу стручњаци, а шта је могућно има да одреде лингвисти“. Мислим да свакоме мора бити јасно да потребе терминологија треба да заступају само стручњаци, којима та терминологија служи за тачно излагање и лако разумевање. Ако стручњаци, у свој озбиљности својих одговорних функција, изјављују да им је преко потребно да праве јасну разлику између суштински различних појмова и да, због тога, за те појмове уместо исте речи треба да имају посебне термине, онда им језички стручњаци не смеју одговарати да им то није потребно, најмање да је за више различитих појмова довољна једна иста реч (!), а за разликовање нека се служе „контекстом“, по коме се „увек може погодити право значење“. Зашто да погађамо, ако одмах можемо тачно знати? Препоручивање неког „погађања“ не може се, свакако, сматрати за напредак у развоју језика. Уосталом, када се погађа, може да се и не погоди. А шта онда?

Специјалне потребе једног стручног језика обично су далеко од опште употребе речи и од обичног живота. Стручњаци, и само они, знају шта им је стварно потребно. Само кад се не живи у сложеној проблематици, као што је проблематика медицинског језика, из дана све сложенија у својим захтевима, и суштински различни појмови и антиподне разлике могу се назвати „преливима“. Међутим, нису и не могу бити „преливи“ дубоке разлике које постоје, на пример, између придева *пластичан* и *пластички*. *Пластична* је материја која се може по вољи моделити, а *пластичка* је хирургија која обнавља оштећене делове организма. „Преливи“ нису ни суштинске разлике између придева који означава нешто што произлази из експеримента и оног што припада или служи експерименту. Потребно је, дакле, имати два облика придева: *експериментан* и *експериментски*. Колико је то потребно види се из чињенице да има животиња које проистичу из експеримента (нпр. пуноглавац који настаје после убода жабљег јајета), али и оних које служе за извођење експеримента (нпр. заморче или зец). Слични захтеви су већ довели и до усвајања придевских облика *практичан* и *практички* (практичке вежбе могу да буду практичне и непрактичне). Зато треба увести и придевске облике *венери-*

чан и венерички (венеричан болесник и венеричке болести) реуматичан и реуматички. Нешто што припада неком својству не може се назвати истим придевским обликом којим се указује на обиље тих својстава. Зато је неправилно казати *кавернозно дисање*, него *кавернско дисање*, док неко ткиво с много шупљика може бити *кавернозно ткиво*. У нас постоји могућност да се граде два придевска облика који се односе на стерилност: *стерилан*, неплодан (од *sterilis*) и *стерилитетан* (од *sterilitas*): *стерилитетни* знаци у *стерилна* човека. Колико је такво, диференционо поступање при транскрибовању придева у складу с изнесеним потребама види се и на примеру именице *facies* и од ње изведених придева. Та се именица, транскрибована као анатомски појам, у нас не употребљава, него само од ње изведен придев *фацијалан*. Али се иста именица, транслитетрована (транскрибована без промена), свакодневно употребљава у клиници, где значи *израз лица* (*фацијес* у болесника од тифуса, од туберкулозе и др.). У том случају, и због тога, њен придев на нашем језику може да гласи само *фацијесан* (фацијесан тип, а *фацијалан живац*). Преко је потребно да се у нас и уместо придева *функционалан* створе два облика с два различна значења: *функцијски* и *функциони*.

Захваљујући изванредном богатству нашег језика, могућно је, дакле, да све такве разлике (погрешно назване „преливима“) језички изразимо и то треба да увек користимо у пуној мери. У томе нас, свакако, не сме поколебати чудно упозорење да „тих разлика нема у другим језицима“. Што, на пример, Французи и Немци за појмове *експериментан* и *експериментски* имају само један облик *experimental*, није никакав разлог да се тих у нас јасно диферентованих придевских облика треба да одрекнемо, усвајајући за оба појма облик *експерименталан*. Не користити се широким пластичким* могућностима нашег језика значило би, у ствари, одрећи се његове вредности и огласити га сиромашним и поред свег његовог обиља. Ми не „измишљамо“ нове облике за све могуће „преливе“, него проналазимо и користимо се оним што нам наш језик пружа за означавање различитих појмова. Уосталом, да ли се богатство језика састоји у многим значењима једне исте речи или у великом броју речи од којих свака има посебно значење?

Мало је стручних књижевних језика који садрже толико обиље термина колико их има медицински језик. Изу-

* Напомена Редакције. Ми можемо допустити да су у медицинској терминологији *пластичан* и *пластички* два термина, али уопште узев и посебно овде придев *пластички* је сасвим необичан.

зетно богатство назива у њему долази великим делом од транскрибованих страних, међународних термина, најчешће грчког или латинског порекла, некад и хибридног карактера. За све те термине не могу се, разуме се, наћи наше речи, па се зато морају усвајати транскрибовани по правилима која важе за ту радњу у нашем језику. Ма колико желели да се користимо богатством свога језика, ипак у томе не треба претеривати и покушавати да се за многе латинско-грчке речи пошто-пото нађу домаће. Ако у тежњи за понарођивањем претерамо, изложени смо грешењима, какво имамо у примерима *заутробље* м. интраутерини живот, *цветке* за ефлоресценције, *труљак* за сфацел, *жлезданик* за *chaîne ganglionnaire*, *суварак* за *lambeau épidermique*, *лепиња* за *galette* итд.

За наш медицински књижевни језик од прворедног значаја је *тачна транскрипција* латинских сложеница, под претпоставком да су оне на латинском увек грађене исправно, што, на жалост, није случај. Како онда треба поступити? Исправан облик тих термина треба тек да утврди званична међународна медицинска терминологија, која још није спремљена и објављена. Али то, мислим, никако не смета да у транскрибовању сложених латинских термина на наш језик већ и сада учинимо исправке очигледно погрешно грађених термина и да те исправке доставимо међународним форумима. Нека компетентна контрола у грађењу нових медицинских термина мора постојати. Не сме се оставити писцима потпуна слобода у томе деликатном послу. У овоме тренутку било би, заиста, неумесно да такве термине транскрибујемо на наш језик, а да при томе бар не укажемо како би они требало да правилно гласе. Примера за те „наказне“ термине (*nomina horribilia*) има доста, много више него што се верује. А сви они могу се сврстати у две групе. За сваку ћемо групу дати по неколико карактеристичних примера.

Прва група обухвата оне термине при чијем су грађењу употребљене погрешне грчке или латинске речи. За то је најубедљивији овај пример. Прожимање плућа честицама чврстих материја и њихово таложење у плућном ткиву називано је досада *пнеумокониоза* (од. грч. *pneuma*, ваздух и *konis*, прашина), што је етимолошки неисправно, као што су неисправно саграђене и све друге сложенице које се односе на плуће, а почињу с префиксном речи *пнеумо-*, уместо да то буде *пнеумоно-* (од грч. *pneumōn*, плуће). Префиксна реч *пнеумо-* може, дакле, да стоји само у сложеницама које се односе на *ваздух*, а никако у оним које се односе на *плућа*.

чији префикс мора да гласи *пнеумоно-*. Зато је погрешно употребљавати сложеницу *пнеумектомија* (одсецање ваздуха!) уместо исправног термина *пнеумонектомија* (одсецање плућа) или *пнеумотомија* (просецање ваздуха!) уместо *пнеумонотомија* (просецање плућа), а онда даље: *пнеумопексија* уместо *пнеумонопексија*, *пнеумолит* уместо *пнеумонолит*, *пнеумографија* уместо *пнеумонографија* (иако *пнеумографија* може остати, али само у значењу уписивања дисајних покрета), *пнеумолиза* уместо *пнеумонолиза*, *пнеумомикоза* уместо *пнеумономикоза*, *пнеуморагија* уместо *пнеумонорагија* итд. Али као исправно грађене остају, разуме се, сложенице: *пнеумокранија* (присуство ваздуха у лубањи), *пнеумоторакс*, *пнеумологија*, *пнеумоперикардијум*, *пнеумотерапија*, јер је у свим тим примерима префиксна реч *пнеумо-* употребљена тачно.

Заиста је штета да у свој језик уносимо термин *неоморталитет* са значењем *смртности новорођенчади*, јер префикс *нео-* значи само *нов* (према томе поменути термин би, у ствари, значио *нови облик морталитета*). Зато сложени термин за смртност новорођенчади може да гласи само *неонатоморталитет*.

Наказни термин сличне врсте је и *птијалектаза* (од грч. *ptyalon*, пљувачка и *ektasis*, проширење) за проширење пљувачног канала. У њему, као што се види, у префиксном делу није садржано оно што је проширено, па због тога исправно има да гласи *птијалодохоектаза* (*ptyalon* + *dechesthai*, водити + *ektasis*). У ту групу спадају и други термини (њихов број није мали) састављени од окрњених речи: *леукопенија* (од грч. *leukos*, бео и *penia*, мањак), што значи само *мањак белог* (!), уместо исправног термина *леукоцитопенија* (недостатак леукоцита), *мијелограм* (формула моздине, не казујући које) уместо *остеомијелограм*, исправан термин за формулу костне моздине. За утврђивање дејства антибиотичких средстава (*antibiotica*) треба рећи *антибиотикограм*, а никако *антибиограм*.

У другу групу погрешно грађених сложеница долазе оне где саставне речи стоје на погрешном месту. Међутим, од највећег семантичког значаја је правилан однос појединих делова сложенице. У томе аутори много греше. Они се обично задовољавају ако су само у сложеницама заступљене све речи које одређују ближе значење, без обзира у каквом су оне међусобном односу. Зато је дошло до погрешно склованих сложеница које не значе оно што треба да значе, па чак и значе сасвим супротно. Таквих термина има већ одавно одомаћених, јер су скловани пре много година.

Њихова замена новим, исправним биће зато врло тешка. Да наведемо неколико најпознатијих. Ако се хоће да означи стање крајних делова тела (руку, ногу, носа, вилица итд.) основни део сложенице може да буде само — *асгиа* (од грч. *акрон*, крајак), којој се, ближег одређења ради, додају разне префиксне речи *тегало-*, *мисто-*, *расчу-*, и др. Да би се, дакле, тачно означило стање крајних делова тела једини правилан термин треба да гласи *мегалокрија* (увећаност крајака), а никако *акромегалија* (шиљасте увећаност!) Слично таквој, погрешној топографији саставних делова, сложеница *глобомегалија* исправно треба да гласи *мегалоглосија*, као и *мегалодактилија* уместо *дактиломегалија*, *мегалоонихија* уместо *онихмегалија* и т. сл. Донекле се овим примерима може приближити и случај с термином *пнеумонезија*, који треба да значи „навалу крви у плућа“, док овако састављен он значи „навалу плућа у крв“ Исправан термин би имао да гласи *хемопнеумонија*. Из истих разлога се за *атрофију мишића* никако не може рећи *амиотрофија* (од гр. *а*, прив., *mys*, мишић и *тропћѐ*, исхрана, исхрањеност), јер, због погрешно постављеног привативног префикса *а*, тај термин значи „безмишићна исхрана“. Зато уместо амиотрофија треба рећи *миатрофија*, *миастенија* уместо *амиостенија*, *мијелатрофија* уместо *амијелатрофија* итд

Сматрам за потребно да се на овоме месту осврнем и на незгоду нашег фонетског писања када су у питању неки латински термини с различним префиксима који се на нашем језику изговарају подједнако. Такав нам пример пружају сложенице с префиксном речи *пор(о)-*, која може долазити од 3 потпуно различне грчке речи: *пѠгос*, жуљ, у речи *пороза*, *роггос*, далек, у речи *поропсија*, *рогос*, отвор у речи *поренцефалија*. У нашем језику та се разлика не може сагледати, што захтева да се поред наше речи увек налази латински облик, бар у почетку става у коме се о том обољењу говори. Префиксна реч изгледа на нашем језику потпуно истоветног значења у терминима *липезија* и *липеманија*. Међутим, на латинском се пише *lipaemia* (од грч. *lipos*, маст) а друга *lypemaia* (од грч. *lypē*, потиштеност). Некад се разлика не открива ни у начину латинског писања, него само у грчком: *osmometer* има два значења према томе да ли префиксни део долази од *osmē*, мирис или од *ōstmos*, импулзија У таквој случају мора се објаснити грчка етимологија

Морамо да скренемо пажњу и на проблем сувише честе, непотребне употребе страних речи (туђица, варваризама), иако у нашем језику за исте појмове имамо домаће речи.

Многи лекари олако тврде да су на то натерани недостатком речи за исти појам. То није тачно. Нац језик је изузетно богат, богатији него што се многим чини. Само га треба добро познавати. Често треба дубоко и најдубље захватити по језичкој ризници, па ће се наћи више него што се очекивало. Зар, на пример, немамо својих речи којим бисмо могли заменити туђице: *амбијент*, *проблематичан*, *прецизан*, *конклузија*, *аспект*, *дубиозан*, *презентирати*, *оформити* итд.? Истина, при томе не треба чинити грешке као што је назвати рефлекс *услован* уместо *условљен*. Али се данас врло много греши што се придевски облик *условљен* употребљава и у смислу *проузрокован*. На прави револт наилази поступак писца, који хоће да све пошто-пото преведе на наш језик, а у своме тексту, као нико досада, употребљава стране речи: *асиди* уместо киселине, *матитет* уместо тмулост, *хематије* уместо црвена крвна зрнца (или бар еритроцити), *содијум* уместо натријум, *фудројантно* уместо муњевито, *карбоник* уместо угљеник итд.

Ни наши лекари не могу да се чувају од фразеологије и баласта излишних синтагматских облика, који су у последње време преплавили наш језик и у другим областима. Мало је лекара који у почетку појединих ставова својих написа или говора не употребљавају „с обзиром на...“, „у погледу на...“, „кад се тиче“, иако је увек могућан непосредан прелаз на оно што се хоће да каже. На пример: „Што се тиче терапије, она треба да буде...“ уместо „Терапија треба да буде“ или „у погледу исхране, она треба да...“ уместо „Исхрана треба да...“ или „Што се тиче прогнозе“ уместо „Прогноза је...“ итд. итд. У последње време из језика економиста је продрла и у медицински језик фраза „на плану“ и „по линији“ и сл., као на пример „на плану истраживања“ уместо „у истраживањима“ или „по линији социјалне терапије“ уместо „у социјалној терапији“ и сл.

Реченица наших медицинских писаца је врло често гломазна и претоварена, па због тога нејасна и тешко разумљива. Интересантно је да се у оних који су студирали у иностранству по дужини реченица може познати школа којој писац припада: у француских ђака она је обично кратка и јасна, док је у немачких дуга и преоптерећена. У једног немачког ђака нашао сам реченицу од скоро 20 редова.

Реченица наших медицинских писаца пати и од других недостатака. Најчешће се греши о правилан распоред речи, па се налази и овакав облик реченице: „Ко је творац и када је ова операција примењена“, уместо „Ко је творац ове те-

рапије и када је она примењена“ или „Када је та операција примењена и ко је њен творац“. Шта тек да се каже о оваквој реченици: „Болесник се подвргао прегледу због болова ногу у Загребу“? Зар није боље да се каже „Болесник се у Загребу подвргао прегледу због болова ногу“? До пометености, па чак и до великих неугодности може да доведе овакав ред речи у једном наслову установе „Институт за професионалне болести Медицинског факултета“. Овако написано, значи да Медицинском факултету припадају болести, а не Институт, што се, свакако, није хтело рећи. Ни до какве забуне не би дошло да је у наслову написано „Медицински факултет. Институт за професионалне болести“. Због сличне грешке стављен сам и лично у неугодну ситуацију приликом објављивања мог чланка „У одбрану нашег језика“ (Медицински гласник, бр. 11, нов. 1952. год.), јер је у садржају на насловној страни одштампано (иако су речи наслова чланка штампане полумасно) „У одбрану нашег језика од Проф. др Ал. Костића“. Међутим, нисам нападао наш језик, него само га баш бранио.

Неисправна је и оваква реченица „Таква операција, иако тешка, је ипак најбоља“ уместо „Таква операција, иако тешка, ипак је најбоља“. Истој врсти грешака припада и реченица: „Узрок тог запаљења, као и артериосклерозе, су инфекције“, а треба: „Узрок тог запаљења, као и артериосклерозе, јесу инфекције“, јер енклитика никад не може доћи после зареза, заграде и предаха. Реченица „У одређивању те терапије треба бити обазрив, али не и мање скептичан“ исправно мора да гласи само: „У одређивању те терапије треба бити обазрив, али и, не мање, скептичан“. Ако се остане при горњој погрешно састављеној реченици, онда се *скептичан* донекле негира, што је сасвим супротно у другој, исправно написаној реченици. Врхунац испрегураности појединих речи у реченици јесте овај пример: „Тек је 1947 године у својој шездесетој години добио први пут он те специфичне лекове“. У једном уџбенику породилства стоји „Реакције организма регулирају два главна контролна система“. Ко кога регулише? Писац је свакако хтео да каже да та два система регулишу реакције организма.

Штета је, сматрам, што се у нашем медицинском језику одомаћо обичај да се за припадност некоме употребљава предлог *код*, иако његово локативно значење не може при томе да ишчезне. Међутим, у народу се још чува посесивни генитив с предлогом *у*: у мене, у тебе, у њега, у болесника

итд. Међутим, огромна већина наших лекара (вероватно под утицајем француског *chez* или немачког *bei*) још говори и пише „код болесника је констатовано“. А ја мислим да би било боље — „у болесника је констатовано“. Уосталом, и кад треба употребити предлог *у* са локативним обликом, употребљава се опет предлог *код*: *код пнеумоније* уместо *у пнеумонији*.

Чему рећи „седиментација је у зависности“ када је боље и једноставније рећи „седиментација зависи“. Не смемо никако допустити „треба да га се филтрује“ (овај је обрт нарочито чест у нашим културним центрима на западу), јер је исправно само „треба га филтровати“. Велика је грешка, необично раширена у обичном говору, кад се каже „болује на плућима“ уместо „болује од (болести) плућа“. Уместо „једнојајни“ или „двојајни“ близанци треба рећи „истојајни“ или „разнојајни“ близанци. Анемија никако не може бити „српаста“ зато што у крви постоје еритроцити српастог облика. Није „разболело дете“, него *оболело* дете.

Треба, заиста, зажалити, што се у наш медицински језик увлачи, без потребног оправдања, и реч *категорија* за *тип* болесника.

Не може се рећи „филтрат др Петровића“, него „филтрат по др Петровићу“, да се не би протумачило да је у питању производ добивен филтровањем самог др Петровића. Незгодан је и назив „реакција др Петровића“ за серолошку реакцију коју је он открио. Она, дакле, може да буде само „реакција по др Петровићу“, јер се не одиграва у њему, него у крви болесника.

Према овако састављеној реченици: „Пацијенти имају често знатне тегобе“ мора се закључити да су у њих тегобе често *знатне*, а не да се често *јављају*, како је, верујем, писац хтео да каже. Зато треба да ова реченица гласи: „Пацијенти често имају знатне болове“. Уместо „кичма се лако кретала“ треба рећи „кичма је лако покретљива“ или, још боље, „лако савитљива“. Писац реченице „трансфузија гравидне крви“ сложиће се, мислим, с нама да крв не може бити *гравидна*, него је то само жена од које се крв узима. „Један део болова“ неприкладан је начин изражавања и мора се заменити реченицом „неки од болова“. Врло је чест овакав упитни облик реченице: „Да ли се овде не ради о пнеумонији“, уместо: „Да ли је овде у питању пнеумонија“.

Не може се у писаном језику рећи „Код Адисона не долази до...“. Ако писац жели да употреби усмени клинички жаргон за болеснике од Адисонове болести, онда се може казати само „адисон“ (малим словом), али то у писаном језику треба избегавати. За болесницу која је допала знатних опекотина по лицу каже се „болесница се отпушта с естетским променама“ уместо „с променама у естетском изгледу лица“.

Кад се не води рачуна о правом значењу речи може доћи до великих језичких пометњи и до употребе облика који не одговарају суштини појма. Пре свега, често се реч *рађање* замењује речју *рођење*. Рађање и порођај (*partus, parturitio*) представљају функцију материнског организма, док се рођење односи на детињи (плодов) организам којим он у току порођаја долази на свет. Јасно је, дакле, да се не може говорити о порођају главом, седалом (задњицом) или ногама, кад се зна да жена рађа само полним органима, одн. кроз порођајни канал. Не може се порођај као такав сврставати према томе који делови дечјег организма предњаче у току порођања. Ти делови плода могу се узети у обзир само у сврставању типова рођења, па се само за рођење може казати „главом, седалом или ногама“, а никако за порођај. На такво грешење писци су, вероватно, наведени латинским терминима *partus cephalicus, partus podalicus*.

Ван сваке је сумње да се бацил који изазива туберкулозу не сме назвати *туберкулозни бацил*, него *бацил туберкулозе* (или Кохов бацил), јер је *туберкулозан* само болесник, а не бацил који ту болест проузрокује. Не водећи рачуна о разлици значења латинских придева *inflammabilis* и *inflammatorius* дошло је до неисправног придевског облика „запаљив“ уместо исправног „запаљењски“.

Употреба речи *ортопедисање* у смислу снабдевања инвалида ортопедским апаратима нема оправдања. *Ортопедисање* и *ортопедисати* може да се употребљава само у значењу вршења посла у примењеној (занатској) ортопедији.

Али све ово, нападирчено надхват, не представља највеће и најтеже синтаксичке, граматичке и стилске грешке у језику наше данашње медицинске литературе. Постоје, на жалост, и много крупније. Истина, оне су ретке, скоро изузетне. Ако их у овоме чланку наводим, то је само због тога што припадају писцима који најмање смеју да их чине, јер се баве и књижевношћу, па би требало да у медицинском језику служе за углед. Навешћемо од многобројних само неколико најизразитијих. У значење неких реченица не мо-

жемо потанко улазити, јер мислим да их, сем аутора, нико не може у целости разумети. Ево првог примера: „Ова два примера леутичке застирке или лепиње приводе значајном патолошком узорку у коме се сифилис згрудвао на врату данашње леутичке и остварио тврду флегмону Реклијевог обрасца“. А затим: „Распитивање о родослову овог издвојеног узорка мљетске болести исцрпilo се одговорима саме болеснице“ или „Родослов лепре збира многе значајне чињенице“. Свакако, врхунац неразумљивости садржи ова реченица: „Није занемарљиво упознати полирезистенцију лековима и негативну серологију уз мањак трепонеме, јер одомаћено уско и једнострано схватање терапетичког-серолошког сифилиса одузима болести њену значајну садржину и болесника своди на хуморални разломак и окречи га лечењем“. Узалудно је, заиста, покушавати да се потпуно разјасни шта је све писац овим хтео да каже. Указујем само на неке језичке неисправности. Полирезистенција може да буде само према лековима. Серологија, као грана медицине, не може да буде ни негативна ни позитивна, него то може да буде само серолошка реакција. Како једно схватање може да „одузме болести њену значајну садржину“, а нарочито да „болесника сведе на хуморални разломак“ и да га „окречи лечењем“ — није ми схватљиво. Једино ми изгледа да „разломак“ треба подвести под појам фракције, компоненте (мисли се на крв), а да „окречавање“ треба везати за француску синтагму »blanchir la maladie«, што на томе језику, у пренесеном смислу, не значи „окречити“, него за извесно време сузбити и одстранити испољавање болести енергичним („ударним“) лечењем. А шта тек треба рећи о овој реченици: „јер се познате клиничке слике овог синдрома не допуњују параграфом о лечењу, а овај постигнути исход приближује равном мером трајној уртикарији“? За једног глуво-немог болесника каже се „да у тој сопственој класификацији блиско полаже лупус и ликеноидну туберкулозу“. Свакако би било интересантно сазнати, према слову ове реченице, како је овај болесник дошао до „сопствене класификације“ и на који начин је то саопштио писцу. Мислим да и ова реченица носи све одлике овог разбарушеног медицинског језика: „Лепра пружа изванредан пример привидног расцепа између приборног обољења и општег здравља њоме прожетог болесника“. Кад се већ лепри приписује способност „пружања“ примера, за жаљење је, свакако, што настаје „привидан расцеп“ обољења (ваљда, неког прибора) и општег здравља „њоме“ (ваљда, лепром) прожетог болесни-

ка. Изнад свега је интересантно сазнати какво је то „опште здравље“ у једног губавца! У рогобатној реченици „и раније запажена анизокорија с неправилним оквиром зенице сад је задржала дужне обзире“ тешко је пронаћи ко према коме има обзира. Куда све води ова чудовишна »*licentia prosaica*«, види из ових примера. Свако ко прочита ову реченицу: „једина, можда, од свију зараза лепра се може сматрати за државну болест“ мора се свако, чак и кад није лекар, побуњити, јер лепра не може бити државна болест, него само државна брига. Пред реченицом „лепрозни болесници треба да се хране млеком и јајима и нарочито Герзоновим неслањим јеловником“ свако мора да се запита који би болесници, чак и лепрозни, пристали да се хране јеловницима, макар били и неслањани. За једног научника се каже „да је основао збирку кожних туберкулида“ као да су туберкулиди музејски експонати, а не типови обољења. Зар се сме допустити да се исечку једног органа припише и оваква, малтене курирска услужност: „исечак једног оваквог израштаја упућен на хистолошки преглед донео је одговор“. Језик, чак и кад је уско стручан, не допушта да се у лечењу лепре глаголима даду и овакви облици „придружио се стрептомицин шолмогрином уљу... имплантирала се каша... направили су се размази сугнојица испод опоне, узела се сугнојица из гангрене, извадили се крв и ликвор, уштрацао се кути-дмелкос...“. Најзад, за једног болесника се каже да „не памти да је подлегао другим болестима“. Зар се да подлећи болести значи, у ствари, умрети од ње. Болесник, ваљда, не може да подлеже другим болестима, чим је подлегао једној.

После оваквог раширеног стила треба указати и на неумивен језик с употребом баналних израза којима нема места у књижевном језику. Шта би се, на пример, рекло за писца, који, говорећи о болеснику кога је ухватила грозница, каже „дрпила га грозница“, а за болесника који је умро — „болесник угине“. Оцењујући дијагностички процес каже се „данас се о свему томе лицитира на ниже“. Али врхунац неукусности и правог језичког пустахилука представља означавање природе болести ознаком „дура“ и „мола“ у музици. За тог писца би „инфекције у дуру“ биле „дубоко утиснуте и уливене инфекције вишег ступња“, док би „све кожне заразе биле инфекције у молу“. Много напора стало би сваког који би покушао да разуме шта су то „утиснуте“ и „уливене“ инфекције. У сваком случају, овај музиколошки излет ради осветљавања нозолошких особености сеже у право језичко распусништво.

У транскрибовању страних медицинских речи на наш језик од највеће су важности правила садржана у *Правопису српскохрватскога језика* (стр. 132—164). О значају тога Правописа за наш медицински језик изложио сам своје мишљење у посебном чланку (*Наш језик*, књ. XI, стр. 90—95). А поводом тога чланка писао је и проф. М. Стевановић у истом броју часописа. И поред утврђених правописних правила грешке се још чине, и текако, што нам је открила ова анализа нашег данашњег медицинског језика (у једног писца налазе се, на пример, и овакве грешке: *кад кад*, *донешени*, *изцеливање*, *пушћала*, *несме*, *куда се паразити множе*, *уз или без свраба*, *завијутци* итд. итд.). Овом приликом желим да се осврнем само на грешке у транскрибовању страних (најчешће, латинских) речи. Чини ми се да данашњи медицински писци најмање воде рачуна о правилима јотовања која одређују када се између самогласника ставља *j*. Заборавља се да се *j* пише између *и-а*, *и-е*, *и-у*, а на крају речи између *и-а* и *е-а*. То значи да се латински префикс *dia-* (иначе, врло распрострањен у медицинским сложеним терминима) на нашем језику увек пише *дија-* (*дијареја*, *дијанедеза*, *дијагноза* и т. сл.), као што се и префикс *tyelo-* пише *мијело-* (*мијелографија*, *мијелитис* и сл.). Али се *j* не умеће у сложеницама између префикса *di(a)* и самогласника којим почиње основна реч. На пример, *diuresis* не сме се транскрибовати (што се, на жалост, често чини) као *дијуреза* него као *диуреза*. Не води се, исто тако, рачуна да се *j* умеће и на крају речи између *е-а* и *и-а*, па се уместо *дијареја* пише *дијареа*, *логореа*, уместо *логореја*, уместо *анемија* пише се *анемиа* и т. сл. Посебан интерес представља, свакако, употреба пуног наставка *-its* на крају именица које значе запаљење. Иако сам обавезан да се држим тога правила, не могу а да не поновим да ту није поступљено како досадашње искуство налаже. Скраћени облик на *-ит* (нпр. *плеурит* уместо *плеуритис*) тако је већ нашао дубоког корена у нас, да га велики број лекара и даље употребљава. Као објашење за увођење пуног наставка чуло се да нам је такав облик дошао од Немаца. Мени није познато како се утврђује из којег смо језика поједине речи узели, али се не сме прећutati да на руском и француском транскрибоване именице које означавају запаљење имају само наставак *-ит*, а не *итис*. У сваком случају медицинским писцима би добро дошао један кратак Медицински правописни подсетник.

У транскрибовању страних медицинских термина не смемо заборавити и на проблем великог, претераног броја

термина за исти појам. За неке болести постоје по неколико различних латинских термина, којима треба додати и по неколико термина на страним живим језицима. За обољење које на латинском има 5 термина (*veratosis pilaris, pityriasis pilaris, ichthyosis cornnea, ichthyosis follicularis, ulerythema ophryogenes*) на француском постоје још 3 термина (*lichen pileaire, ichtyose ansérine, xérodermie*). Такво безразложно гомилање термина (права *пецилономија*) мора да престане. То ће бити само кад се утврди међународна медицинска терминологија.

Проблем кованица у нашем медицинском језику представља један од најделикатнијих језичких проблема. Његову решењу треба прилазити с највећом опрезношћу. У томе морамо да се руководимо духом нашег језика, духом у који треба дубоко проникнути, а затим богатством фонда речи. Сваки лекар треба да се добро размисли пре него што изјави да је наш језик сиромашан. Истина је, у ствари, друкчија: има речи, али оне остају непознате лекарима који се не труде да их пронађу. Забрињава то што је у многих лекара речник сиромашан. Из тог сиромаштва они, обично, беже у стране језике, у страну фразеологију, не примећујући да тиме пре постижу обезличење свога језика, а не његово — обogaћење. И међу нашим медицинским писцима било је покушаја ковања термина, али без великог успеха. Има их који су чак доживели и потпуни пораз. Неке од таквих кованица навели смо раније у овоме чланку.

*

После овог летимичног осврта на данашње стање језика наше медицинске литературе, остаје нам да завршимо констатацијом да он у своме развоју још није достигао ступањ који би могао достићи под данашњим околностима. Треба још више прегалаштва и вере у вредност нашег језика, још више иницијативе и смишљеног рада. Треба у највећој мери оживити интересовање писаца за њихов језик, за њихово исправно говорно и писано излагање. Наши медицински часописи, у којима се сваког месеца објављују многобројни чланци и прикази, дужни су да уступе место и за сталне рубрике о проблемима медицинског језика и терминологије. Настављање с дискусионим и саветовалишним састанцима Терминолошког семинара при Медицинском факултету било би врло корисно.

У овоме чланку смо навели углавном недостатке у језику неких наших медицинских писаца. Ти недостаци нису ни мали, ни ретки. Нисмо говорили о оним медицинским писцима чији је језик у сваком погледу на завидној висини. За њих не треба бринути. Многи ће свакако свој језик и даље неговати и усавршавати. Али је, после ове језичке анализе, сигурно да то не чини већина њих. Језик већине није на потребној висини.

Међутим, сви наши лекари треба да, ослањајући се увек на законе нашег језика, брижљиво негују леп и јасан стил, кратку, сажету и језгровиту реченицу, логично и убедљиво излагање, живо и сликовито изражавање, не устежући се да за све то потраже помоћ у нашем богатом народном језику. Наши лекари не треба да буду само добри стручњаци, него и писмени људи.

Проф. др. Александар Ђ. Костић

СТИЛСКЕ ФУНКЦИЈЕ ЈЕДНОГ ДИЈАЛЕКТИЗМА

1.

У тзв. стилском комплексу, који узимамо према дефиницији теоретичара књижевности као неопходан елемент анализе стила,¹ своје место треба да имају и лингвистички чиниоци. Они у обради односа стила према језику то место несумњиво и имају, па је сигурно добро што се у једној таквој анализи, или боље — у једној дефиницији основних принципа стилске анализе, имплицира да је носилац индивидуалног обележја, дакле — стила, језички типски одломак, низ језичких форми, рекли бисмо, који се у (условно узетој) јединици стила прекида неочекиваним елементом.² Кажемо да је то сигурно — добро, ако не и тачно, јер присуство лингвистичког чиниоца видимо и ми, иако друкчије и комплексније. Ми, наиме, у неопходном медијуму комуникације, у језику, не пренебрегавамо ни екстралингвистичке моменте, који несумњиво имају свој значајан утицај на сам језик.

2.

То, друкчије речено, значи да у појави извесних форми које се узимају као стилске претпостављамо законитост онемо што поменути аутори називају *неочекиваност*, а да ту законитост видимо као комбинацију целине и дјела. При томе, појму *целина* дајемо опет потпун језички садржај, тј.

¹ Z. Škreb, *Stil i stilski kompleksi*, A. Flaker — Z. Škreb, *Stilovi i razdoblja*, MH Zagreb, 1964, стр. 131—148.

² M. Riffaterre, *Criteria for Style Analysis*, Word, Volume 15, Number 1, april 1959, стр. 171.

узимамо је као категорију која се, ма колико условљена, може изједначити са системом.³

Проф. М. Стевановић у својој књизи истиче, нпр., чињеницу да је Вук дајући у своје преводу Новог завјета класично дело *новог књижевног језика*, у његов систем унео, поред страних елемената, и око 50 словенских речи,⁴ које чине истовремено и својеврсне архаизме. Услов који му је „дао слободу“ (слободу у односу на његову „догму“ о народном језику у књижевности) да то учини била је, и по нашем мишљењу, управо та (условна) *целина*, одн. — у овом случају — архаичнопеснички карактер дела које је преводио. Екстралингвистички факат идејне концепције о природи дела потпомогао је свесно архаизирање начина говора, а његова је објективна слика у језику одређен број речи типа *спаситељ*, *гонитељ* и др.⁵ Дакле — ништа неочекивано и ништа изван система, иако у *систему продуктивних наставака* те речи сматрамо архаичним.⁶ То је, уосталом, и природно јер се језичке промене, како је истицано, и не могу разумети изван система,⁷ нити пак постојати без њега.

3.

У систему нормативног књижевног језика заменица *vas* (= *sav*) представља несумњиви архаизам, односно дијалектизам.⁸ Исто се може рећи за ову заменицу и кад је нађемо у језику И. Андрића, као језику у чијем је посебном, појединачном систему изванредно доследно утиснут лик општекомуникативног система. Самим тим ова заменица улази у фонд речи које својом појавом сигурно постављају одређена питања, и то утолико пре што је и сам писац већ врло

³ »Qu'est-ce qu'un système synchronique? C'est un système existant à un moment donné dans la conscience linguistique d'une collectivité de sujets parlants et constituant une prémisses indispensable de la parole« (R. Jakobson, Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves, Selected Writings, 'S-Gravenhage, 1962, стр. 19).

⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик — Граматички системи и књижевнојезичка норма, I, Београд, 1964, стр. 49.

⁵ М. Стевановић, Ibid., стр. 49 и д.

⁶ М. Стевановић, Ibid., стр. 539—540.

⁷ R. Jakobson, Selected Writings, I, 'S-Gravenhage, 1962, стр. 18—19.

⁸ И. Поповић, Нека размишљања о граматици, НЈ н. с. IV, св. 5—8, 1953, стр. 257—258; Rječnik JAZU, sv. 62, Zagreb, 1955, pod *sav*; М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд, 1964, стр. 115.

рано, у једном свом књижевном приказу,⁹ формулисао сасвим изграђен став по коме дијалектизми своје постојање у књижевном језику, који је обавезна основа песниковог изражавања, оправдавају једино потребом да се мисао потпуније изрази.

Ипак у језику Ива Андрића заменица *сав* у своје архаичном (и данас дијалекатском) облику *вас* јавља се напореда с њеним књижевнојезичким обликом и то тако да се јасно показује присуство и свесног архаизирања текста, одн. говора¹⁰ и деловања доминантног стилског комплекса на начин који Џ. Хердан (G. Herdan) карактерише као пишчево подвргавање подсвесном фактору,¹¹ што ми ниже, доводећи то у везу с неким, строго узевши, екстралингвистичким факторима и ослањајући се на Џ. А. Милера (G. A. Miller), прецизирамо нешто више.

Испитивањем ауторовог говора у текстовима приповетке *Ђерзелез у хану* (1918), *Приповедака* (1924), *Ex Ponta* (1920) и *Гоје* (1928—29) може се доћи до следеће слике употребе заменице *вас*:

а) У приповеци *Ђерзелез у хану* (1918) и у приповеткама из 1924, које представљају типично приповедачки текст, ова заменица је готово редовно у облику *вас*:

— Чим он запјева освоји одмах и занесе *вас* хан (КЈ П, св. 3, 1918, стр. 84); да се *вас* хан тресе од смијеха (КЈ П, 3, 1918, 85); малко оборио главу и дахнући *вас* знојем... стајао тако часак (КЈ П, 3, 1918, 86); док се *вас* не узноји (Прип. 1924, 7); Зид у прочељу према вратима је био *вас* жут и влажан (Прип. 1924, 20); док не истјера *вас* севдах (Прип. 1924, 37); *Вас* у леду од главе до пете (Прип. 1924, 51); и помијеша се *вас* с њом (Прип. 1924, 52); *Вас* савијен (Прип. 1924, 53); Буди се *вас* у зноју (Прип. 1924, 63); како је *вас* раскидан (Прип. 1924, 68); однекуд *вас* масан (Прип. 1924, 109).

Поред ње, у истом тексту, ова је заменица сасвим изузетна у облику *сав* — у изразу *у сав глас*:

— и рида у *сав глас* (Прип. 1924, 109).

⁹ Ivo Andrić, *Dragutin M. Domjanić: Kipci i popevke*, Književni Jug, I, br. 3—4, 1918, стр. 159—160.

¹⁰ R. Jakobson, *Selected Writings*, I, 'S-Gravenhage, 1962, стр. 19.

¹¹ G. Herdan, *Language as Choice and Chance*, Groningen, 1956, стр. 12.

б) У лирско-прозном тексту *Ex Ponta* (1920) јавља се само књижевнојезички облик *сав*:

— Згријати се нисам могао, али сам *сав* протрнуо од студени и у неком једноличном болу заспао (*ЕхР* 1920, 28); И самилост за *сав* јад човјеков (*ЕхР* 1920, 87).

в) У есејистичкој прози *Гоја* (1928—29) опет се јавља једино у књижевнојезичком лику:

— *Сав* превире и кипти од снаге (*ЗоГ* 1961, 26),

а никако као *вас*, као што те заменице у архаичном облику нема ни у једном есејистичком тексту штампаном пре тога (исп., нпр., радове Ива Андрића у *Књижевном Југу* I, 1918, стр. 86, 159—160; 247—250; 270; 356; 45—46; 390—391; 467—468; *КЈ* II, 1918, стр. 63; 108—109; 193—195; 406—407).

Добијена слика односа ова два лика заменице *сав* у различитим врстама текста, а у приближно истом периоду (1918—1920—1924—1928), уз наведени став пишчев о дијалектизмима, коме је писац остао увек доследан, о чему сведочи и уопште мали број дијалектизама код њега, упућује на закључак да је употреба облика *вас* везана за *приповедачке* радове из ранијег периода, да је, дакле, један од елемената одређеног приповедачког манира пишчевог.

Чињеница је да у новијим и најновијим приповедачким радовима налазимо само примере типа:

— Смењивао се на капији *сав* тај многобројни и шарени свет (*НДГ* 1950, 166); Тој страсти он је служио *сав*, без мере (*ТХ* 1947, 255);

или, без обзира на време, тј. и у раним и у познијим радовима, још чешће примере типа:

— *Цио* је хан заударео (*КЈ* II, 3; 1918, 83); а онда се *цео* човек сложи у себе (*ТХ* 1947, 226); Остаде и *цео* живот касабе (*НДГ* 1950, 336); као да је *цео* Конак прожет тим задахом (*ТХ* 1947, 29) —

— тј. са придевом *цео*, као актуалним обликом с којим наши речници идентификују заменицу *сав* с придевским значењем¹² и који је, кад се посматра у опозицији са *вас*, нарочито значајан у прилошкој синтагми *цео дан*, сасвим комуникативној у свим периодима Андрићевог писања, нпр.:

¹² Rječnik JAZU, sv. 62, Zagreb, 1955, pod *sav*, 2.

— и који по *цмо дан* почивају у поносном блиједиљу (ЕхР 1920, 31); и иза таквих снова сам невесео *цмо дан* (ЕхР 1920, 31); Мислим сам *цмо дан* на живот свој (ЕхР 1920, 65); по *цмо дан* трепти над њима црвен жар (ЕхР 1920, 66); вољели смо се *цмо дан* (ЕхР 1920, 88); Пошто сам се нарадио *цмо дан* (ЕхР 1920, 105); Тај подмукли мирис пратио би консула... по *цео дан* (ТХ 1947, 29) и сл.

Та чињеница истовремено потврђује само временску ограниченост одређеног манира, а не и лабилност читавог језичког система коју би морало претпоставити оно тумачење архаизама и дијалектизама које полази од постепеног потпуно независног губљења извесних облика у језичком осећању писца.

4.

У оваквоме односу, који се и поред свега, бар у резултату, ипак своди на однос *стил : норма*,¹³ пада у очи и чињеница да писац у једном *приповедачком* стилском комплексу, који се може јавити и неконтролисано, архаични облик заменице *вас* осећа као такав део целине који му дозвољава да занемари факат нормативног језика да је и прилошка синтагма *вас дан* (у значењу *цео дан*) архаизам чији је облик с другим значењем кодификован као *ваздан*¹⁴ и да отуда, поведен овим последњим, који и сам често употребљава, и у новијим делима употребљава примере где *вас* има придевско значење, тј. примере типа:

— вежбали су по *вас дан* војнике (НДЂ 1963, 148); Сада се по *вас дан*... смењивао на капији сав тај многобројни и шарени свет (НДЂ 1963, 153).

У њима се, доследно у разним издањима, налази, дакле, *вас дан*, а не *цео дан*, како бисмо увек очекивали с обзиром на чињеницу да је у Андрићевом језику, како смо видели, то чест тип синтагме, у којој је зависни део, тј. придев *цео*, рекосмо, — актуални облик који наши речници узимају као синоним заменице *сав* кад она има придевско значење.

¹³ М. Riffaterre, Word, 15, 1, april 1959, стр. 169.

¹⁴ В. Правоспис српскохрватскога књижевног језика, МС—МХ Нови Сад — Загреб, 1960.

Оваква интерпретација односа појединачног језичког остварења према комуникативном објашњава је. Познат је, наимае, у лингвистици експеримент што га наводи Џ. А. Милер, којим се доказује вредност, у строгом смислу узето, екстралингвистичких елемената асоцијације за јављање одређених речи у говору и њихово исказивање.¹⁵ Томе истом процесу може и писац бити подложен, а с обзиром на интензитет комплекса који условљава асоцијацију његов је однос према језичкој норми и различит у различним условима експресије. Отуда се један облик изузетне архаичности или изузетне дијалекатске ограничености, као нешто што одступа од система, може наметнути а да у истом синхроничном систему не буде неочекиван.

Живојин Станојчић

¹⁵ G. A. Miller, *Langage et communication*, Paris, 1956, стр. 237

ДВОЈАКИ ОБЛИЦИ ЈЕДНОГ ИЗВЕДЕНОГ ПРИДЈЕВА

Од Вука до данас у свим нашим познатијим рјечницима, у правописима и неким уџбеницима нашега језика налазимо да је од именице *сребро* једино исправан придјев изведен наставцима *-н*, *-на*, *-но*, дакле: *сребрн*, *сребрна*, *сребрно*. Тако у Вукову Рјечнику стоји: *сребрн*, *а*, *о*, *silbern*, *argenteus*— Са самогласничким *р* Вук ту даје и ове примјере: *Сребрни Цар*, *сребрњак*, *сребрњача*. Такав гласовни облик има код Вука и топоним: *Сребрница*: — *Stadt in Bosnien*, *an der Drina*, *zwischen* (грешком стоји у Државном издању из 1898. *zwischen*) *Zvornik* *und Višegrad* —, у таквом облику је и етникум: *Сребрничанин* — *Einer von Srebrnica*.

У Броз-Ивековићеву рјечнику, који углавном даје лексички фонд Вук-Даничићеве писане ријечи, исто налазимо *сребрн*: *сребрн*, *adj.* *silbern*, *argenteus* (потврде су: *На глави му сребрна кацида*; *Играх се златном јабуком по гувну по сребрноме*; *Сребрно је лијепо, а позлаћено још љепше*; *Сребрно седло не чини добра коња*; *Извади тај момак свој сребрн велики нож иза појаса* — сви примјери из Вукове писане ријечи), *Сребрни Цар* (за *Сребрнога цара у Србији приповиједају људи који су копали руде* — из Рјечника), *Сребрница*, *Сребрничанин*, *сребрник*, *сребрњача*, *сребрњак*. Дакле, и ту је све као код Вука.

Такав облик придјева о коме је овдје ријеч потврђују и ови рјечници: *Ристић-Кангрџин* рјечник, њемачко-српско-хрватски: *silber*... *сребрн* (*и*); ту налазимо и: *сребрна жица*, *сребрнаст*, *сребрна млада*, *сребрна руда*, *сребрне ствари*, *сребрна роба*. И Дрводелић у енглеско-хрватско-српском рјечнику енглеско: *silver*... преводи са *сребрн*, А. Шкалајић исто тако даје *сребрн* у свом Рјечнику турџизама.

Загребачки ауторски колектив хрватско-српско-француског рјечника (*Dayce-Deanović-Maixner*) облик овога придјева са наставком *-ен* (*сребрен*) упућују на облик са наставком *-н* (*сребрн*), иако и они имају *посребрен* *-argenté*;

а и код њих је само *сребрнаст, сребрник, сребрнина, сребрњача, сребрњак*.

Оба облика овога придјева (и *сребрен* и *сребрн*) дају се као равноправни у Хрватско-пољском рјечнику Ј. Бенешича: *сребрен-а -о srebrny*, ту је и *сребрењача bot nasięrzal, jęzuczник (ophioglossum* и *сребренка bot miesięczник, miesięcznica, miesięczник (lunaria rediviva)*, али и: *сребрн -а -о srebrny, srebrzany* као и: *сребрнац, сребрник, сребрњача, сребрњак*; па чак и *Сребрница miasto w Bosni nad rzeką Driną*. И у Руско-српском речнику од М. Московљевића налазимо облик *сребрен*, руско: *серебряный* преводи се са *сребрен*, *иако* се и ту руско: *серебренник* преводи са *сребрник*.

Наведени примјери упућују на закључак да су се неки наши лексикографи често поводили за оним што је већ било устаљено у књижевној употреби, што је Вук унио у свој Рјечник, не обазирући се много на онај облик овога придјева који су они могли носити у свом говору. Норма је ту потискивала облик са наставком *ен*. Не треба заборавити ни чињеницу да су и наши правописи прописивали искључиво онај облик који је забиљежио Вук. У правопису А. Белића налазимо: *сребрн, -а-о, сребрњача, сребрњак*. Тако је и код Д. Боранића: *сребрн, не сребрен ни среберни, сребрник, сребрњак*. У новом правопису нашега језика од овога се одсту па само у једном случају, у писању топонима и од њега изведених ријечи. Ту је, наиме: *сребрн, сребрнарија, сребрњак, сребрњача*, али и: *Сребреница, Сребреничанин* и *сребренички*. Ово одступање од Вука, на које наилазимо у Правопису, сасвим је у духу општеприхваћеног принципа да се код топонима поштује облик који живи у народу краја гдје се тај топоним налази, а тамо је данас искључиво *Сребреница* и *сребренички*.

Овдје је вриједно указати и на мишљење једнога заслужног укувца, Томислава Маретића, У његовом Језичном савјетнику читамо да облик *сребрен*, тј. облик овога придјева са наставком *-ен*, није добар (исп.: *сребрен, silbern*, није добро-), а није добар такав облик због тога што он није потврђен „ни у једном од рјечника, ни старих, ни нових“, па пошто тај облик не налазимо код старијих лексикографа, нема га ни Вук, и Маретић му оспорава књижевну вриједност. Да облик *сребрен* не налазимо код старијих лексикографа потврђује нам Рјечник који издаје Југославенска академија. У шеснаестој књизи тога рјечника читамо да облик *сребрн* дају у својим дјелима ови лексикографи: *Вранчић, Микаља, Хабделић, Бела, Витезовић, Бјелостјенац, Јамбрешић, Вол-*

тици, Стулић; а од новијих лексикографа, поред Вука, дају га још Даничић и Шулек.

Чини ми се да је овај моменат, уколико није у питању интервенција лектора, био од значаја и за неке наше писце. Како друкчије можемо схватити и примјере са самогласничким *р* у облику придјева изведеног од именице *сребро* у дјелима оних писаца који су из родног дома, и родног завичаја, понијели само облик на *-ен*, тј. облик који нису прихватили лексикографи и правописи, а који су и они употребљавали.

Овдје није нужно наводити потврде за облик овога придјева који прописују нормативи нашега језика. Нас овдје више интересује онај други облик, облик *сребрен*, коме није званично призната књижевна вриједност. Интересује нас, наиме, да ли ареа распрострања тога облика у народним говорима и његова употреба у дјелима наших писаца дозвољавају да се и тај облик прими за стандардни и да он добије своје мјесто у дјелима која дају норму савременог нашег језика.

Раније је речено да облик *сребрен* налазимо поред *сребри* у рјечнику Ј. Бенеша. М. Московљевић даје *сребрен* поред *сребрник*. У РЈА поред облика са *-и* (*сребри*) налазимо и *сребрен* са потврдама из XV вијека: Ере самъ имала на пуно тисућу дуката златијехъ и ковь *сребрени*. (Цецилија, удовица херцега Стјепана, Дубровчанима, 1467). Ово је уједно и најстарија писмена потврда за овакав облик придјева изведеног од именице *сребро*. За нас је он значајан и због тога што је везан за Херцеговину гдје је и данас само тај облик у употреби. Од осталих потврда које налазимо у РЈА да наведемо ове: *Сребрен кундир* узамши у чрну гору упутити се (Зоранић), Дјеверови злато поведоше, у *кочије сребрене метнуше* (Нар. пјес. Јукић), Погази јој местве и папуче, и потри јој *сребрене алале* (исто), Дајте мени *сребрене дурбине* (Красић), *Сребрен* ћу ти кундак направити (Огл. срп.). Ту се констатује да је придјев *сребрен*, са оваквим наставком, потврђен још из народних говора Пољица и Буковице у Далмацији, затим из говора Лике; а има га и Гл. Елезовић у рјечнику косовско-метохијског говора, s. v.

За топоним *Сребреницу* дају се двојаки облици, овакав какав смо ми овдје написали, а који прописује и Правопис, и онај са самогласничким *р*, облик који даје и Вук. Пошто је Правопис усвојио писање облика све босанске вароши са сугласничким *р*, мислим да није неопходно наводити потврде за такво писање овога топонима.

Потврде за *сребрен* имамо из млађих говора штокавског дијалекта (и)јекавског изговора, и то из ових мјеста: Жабљак, Билећа, Требиње, Столац, Мостар, Невесиње, Бања Лука, Бијељина, Босански Нови, Босанско Грахово, Дрвар, Горажде, Дервента, Слав. Брод, Петриња, Тузла. Са данашњег екавског подручја облик *сребрен* ми је потврђен из Лознице, Груже, околине Шапца и околине Т. Ужица, а познато је да су и ти говори били под јаким утицајем ијекавских говора херцеговачког типа, херцеговачки досељеници дали су и тим крајевима видан печат.

Из дјела писаца са ијекавског говорног подручја наводимо ове потврде:¹

— Рече тихо *сребрен гласић* (Е. Кумичић), До старинског посуђа и дебелих *сребрених* јлица (Ј. Козарац), Чекајући слуге са закуском у *сребреним здјеланама* (М. Крлежа), Трепери сунчана пјесма, у величанственој глазби трака, цвијећа, азура, *сребреног ткива* (М. Крлежа), Ударају срмена звона у *сребреној ноћи* (Анђелиновић Дарко), *Сребрени осмјеси вода* (Анђелиновић Д.), *Сребрен-алка* танко звекне (Т. Алауповић), Гледао се на сјајном поклопцу своје *сребрене кутије* за цигарете (С. Батушић); У којима је већ било доста *сребрено-сиједих стршећих длака* (С. Батушић), Низ празне *сребрене водне млаке* (М. Беговић), Плови *сребрен чун* по мору руменом (Ивана Брлић-Мажуранић), И чини ми се да сам поносан, смион коњаник у *оклопу сребреном* (М. Беговић), *Сребрено распеће* (И. Ћипико), Гдје уза звуку *сребренога ђердана* царује цурска љепота (И. Ћипико), У коју се меће какав *сребрен новац* (Лука Грђић-Бјелокошић), Још негдје трепери *сребрен цилик* оних дјечијих грлашца (В. Ц. Емин), Поток се вије у доли у *сребрене арабске* (Д. Домјанић), Чуј како *сребрено пјевају звона* (Д. Домјанић), Прича се ту о „златном“, „сребреном“ итд. доба (В. Дворниковић), *Сребрена бурмутица* (Зл. Горјан), Звонила је *сребрена наруквица*; *Сребреномодра броката* (К. Ш. Ђалски), Долином звоно *сребрено* се губи (А. Харамбашић), *Осјећај сребрене влаге* свијетала, што долазе у сусрет (И. Г. Ковачић), У *сребрено-златној чађи* (А. Ковачић), Има музике коју слушамо у трансу, на неким полувзвучним обалама *сребрених вода* (И. Г. Ковачић), Тихано... језеро сјаји се међу горама као *сребрена мјесечина* међу густим облацима (А. Г. Матош), Као да си га с неба на *сребрену концу* спустио (А. Мурадбеговић), *Сребрене свјетилке* .. једва тиња-

¹ Сви овдје наведени примјери узети су из рјечничке грађе Института за српскохрватски језик и Матице српске.

ју (Ф. Мажуранић), Море о хрид мрви *сребрен* — *пјену* (В. Назор), Ту ћемо лећи и слатко заспати у свјежем хладу *дафине сребрене* (В. Назор), Црквом је јечао *сребрен* умиљат звук ситнога звонца (В. Новак), Донијеле су *сребрене ибрике* (М. Огризовић), На *сребреној мјесечини* (Шемсудин Сарајлић), Као *сребрен новац* (Ђ. Сијарић), Као *сребрено клокотање олука* (Н. Симић), И удисаше нагло ковитлаву, *сребрену маглу* (Д. Шимуновић), Свјетлост небеска даље сјаје него *свијетњаци сребрени* (Н. Томазо), Копање у *сребреним рудницима* (Ст. Радић), *Сребрене долине* (Ј. Сундечић), Из ње нико *сребрен висок шиљак* (М. Шуњић), При *сребреној луни*; У *сребрен ибрик захитила воде* (А. Шантић), На *коније сребрени јунаци* (Босанска вила).

За овакав гласовни облик знају и ријечи које се образују од придјева о коме је овдје ријеч: Справи ми *сребренину* (А. Шеноа), Између *ријека сребреница* (П. Прерадовић), *Сребренасто сјајан* (В. Новак), Са своје танкоће и *сребрености* (Ј. Козарац), *Сребренасто* се сјаји тло (Вј. Калев), С ланцем *сребрењаком* (А. Ковачић), Два *сребрењака* (А. Ковачић), Црквени се шљем *сребренасто* прелијева (Вилко Габари), Зауздали уздом *сребреницом* (Босанска вила, 1891), У свијетлу зраку тек блиједо су и *сребренасто* изгледали пламенови (К. Ш. Балски), У *сребренкастој свјетлости* (М. Цар), Вијугање *сребренкастијех* *ципела* (М. Цар), У *сребренастој бради* (М. Богић), Блистава *сребренина* (М. Крлежа), *И те су гомиле кретена бројале сребрењаке* (М. Крлежа). Носи двије *пуне кесе* и *сребрењака* и *маријаша* (Св. Ђоровић). Тако и: За неколико *сребрењака* (Борба, 1949), Куниће за приплод: *сребрењаке* (Политика, 1950), исп. и овај примјер: За онога који се бави *сребрењем* има назив *сребренар* (Т. Ујчић, Наш језик, 1937).

Од писаца екаваца немам потврда за *сребрен*. Управо имам два примјера који су доста поучни. Први је: *Сребрено смејање* се сливало доле (И. Секулић, превод: Три правична чешљара, Загреб 1920), а други је: После је причао о *сребрењацима...* (Ј. Лазаревић, Ветар). Ја посебно указујем на овај други примјер, он је забиљежен у једној збирци Лазаревићевих приповиједака која је штампана у Загребу (Приповетке Ј. К. Лазаревића, свеска друга, Београд — Загреб 1899, штампано у српској штампарији у Загребу), Исти тај примјер, и у истој приповијетки, али београдског издања гласи: о *сребрењацима начелниковим*. Овај примјер јасно илуструје читав проблем. На ијекавском терену, и облик *сребрн* се преобраћа у онај који је обичнији у средини гдје

се то дјело штампа, дакле — у *сребрен*. Ја мислим да се слично дешавало и са писцима ијекавцима на екавском подручју. Лектори су и ту њихово *сребрен*, и ријечи изведене од основе *-сребр-*, усаглашавали са обликом који је обичан на екавском говорном тлу и који је, још од Вука, и прихватан као једино исправан од наших лексикографа, писаца уџбеника и правописа, тј. облике са сугласничким *р* у ријечи-ма изведеним од именице *сребро* преобраћали су у облике са самогласничким *р*.

Као што видимо, изнесени материјал о употреби придјева *сребрен* — у народним говорима и у дјелима наших писаца — јасно упућује на сљедећи закључак: у савременом српскохрватском језику напоредо живе двојаки облици придјева изведеног од именице *сребро*: *и сребрн* и *сребрен*. Оно што вриједи за придјев, вриједи и за друге изведене ријечи од основе *-сребр-*. Први од наведених облика, тј. онај са самогласничким *р*, више је везан за екавско подручје штокавског дијалекта. Такав облик најчешће, ако не и редовно, употребљавају и писци екавци. Други облик овога придјева, онај са сугласничким *р* на крају основе, налазимо на доста великом подручју млађих говора штокавског дијалекта ијекавског изговора. И писци са тога подручја најчешће имају у својим дјелима управо тај облик, облик *сребрен*. Уколико се у дјелима писаца ијекаваца наиђе и на *сребрн*, може се помишљати и на интервенцију лектора и коректора.

Пошто се при утврђивању норме савременог српскохрватског језика полази од стања које данас налазимо у народним говорима уже основице нашега књижевног, или стандардног језика и стања које налазимо у дјелима савремених писаца, биће сасвим у духу тих принципа ако и придјеву *сребрен* дозволимо да се јавља напоредо са обликом овога придјева у коме се глас *р* јавља у самогласничкој функцији. Ово потпуно одговара савременим нормативима, јер, како рече проф. Стевановић, ако једни писци употребљавају једне, а други друге облике „или пак имамо и писаца у којих су и једни и други ти облици подједнако обични — ништа није природније него констатовати ту напоредност употребле једних и других облика и огласити за књижевно оправдане колико једне толико и друге“ (Савремени српскохрватски језик, Београд 1964, 570—571).

А. Пецо

НЕКОЛИКО ДОПУНА О УПОТРЕБИ ИНТЕРПУНКЦИЈСКИХ ЗНАКОВА

Питања за дискусију

Свакако се претпоставља да ће ускоро доћи до новог, другог издања *Правописа*. Зато бих ја желио дати два-три предлога о неким ситнијим допунама у вези са интерпункцијом. Наиме, у јединственом *Правопису српскохрватског књижевног језика* који је израдила Правописна комисија и који је издан 1960. нису прецизирани, или су изостављени, неки случајеви употребе разних знакова интерпункције. Стога су, с обзиром на то што ти случајеви нису тако ријетки у пракси, многи у недоумици како да поступе, који знак да употрејебе и гдје да га ставе у дотичном случају. Отуда долази до извјесне неуједначености, да не кажемо шаренила, у употреби појединих интерпункцијских знакова.

Овдје ћемо се осврнути на неке од тих случајева, који су за дискусију и које би, по нашем мишљењу, требало прецизирати, односно допунити у сљедећем издању јединственог *Правописа*.

1. Зарез

Поред многобројних случајева употребе овога знака, који су темељно разрађени и заузимају готово двадесет страница великог издања *Правописа*, истакнуто је (т. 104 к) да се од именице одвајају придјевии када „имају апозитивну службу“: *Старе каменине, узгојене и тешке, потекоше...* Међутим, остало је непрецизирано да ли треба стављати зарез, или не треба, у случајевима сличним ономе којим смо почели овај свој напис, тј. када се именици, уз коју се већ налази један придјев, додаје накнадно други придјев, који је поближе одређује, а за који се не може увијек поуздано рећи да има „апозитивну службу“, нити да је у набрајању. Да наведемо неколико примјера који се тичу тога случаја:

Поводом припрема новог, другог издања *Правописа*... — Хеопсова, највећа пирамида у Египту подигнута је од камена... — То је био неопходан, али не и довољан услов друштвеног развоја. — Као што је тврдио један, мада не највећи од наших критичара XX стољећа...

Поставља се питање да ли су у овим случајевима правилно употријебљени и стављени зарези (овако већина аутора и пише), или је нужно ставити још по један зарез иза ријечи: *другог, највећа, довољан, највећи*. Бранити се, са доста убједљивим разлозима, може и једно и друго становиште. Наше мишљење је, ипак, да је у оваквим случајевима оправданије и логичније ставити зарез иза поменутих ријечи, и то из разлога што би се те ријечи, накнадно уметнуте, могле ставити и у заграду (односно између црта) мјесто између зареза. Према томе, по нашем мишљењу требало би писати:

Поводом припрема новог, другог, издања *Правописа*... Или: Поводом припрема новог (другог) издања *Правописа*... — Хеопсова, највећа, пирамида у Египту подигнута је од камена... (Боље: Хеопсова пирамида, највећа у Египту, подигнута је...) Или: Хеопсова (највећа) пирамида у Египту... — То би био неопходан, али не и довољан, услов друштвеног развоја. — Као што је тврдио један, мада не највећи, од наших критичара XX стољећа. Или: Као што је тврдио један (мада не највећи) од наших критичара XX стољећа.

У оваквим случајевима боље је и препоручљивије, наравно, писати зарезе мјесто заграде (или црта), како због смисла тако и из естетских разлога. Ми смо поменуте ријечи ставили у заграде више зато да бисмо показали и истакли како су оне накнадно додане и уметнуте, и како су на неки начин одвојене од ријечи које им претходе и слиједе.

Напоменимо да на исти начин поступају француски и енглески писци, као и то да тако савјетују аутори разних приручника о употреби знакова интерпункције у овим језицима, у којима је, како је познато, у употреби логичка интерпункција као и код нас. Ево неколико сличних примјера:

...La facilité avec laquelle les fermes se soumettent à la loi, en apparence si dure, de la vie sociale...¹ — Appartenant à cette race, noble par essence, du paysan qui vit avec les siens sur un lopin de terre...²

¹ Paul Bougert, *L'Irréparable*, стр. 60; цит. по дјелу: Jacques Damourette, *Traité moderne de ponctuation*, Paris, Larousse, 1939, стр. 36—37.

² Marie Gasquet, *Sainte Jeanne d'Arc*, стр. 11; Damourette, *op. c.*, стр. 30.

He is principally concerned with the moral, even the religious, content of poetry. — He maintains that much, even most, of what they had done was mistaken³.

Само се по себи разумије да се у набрајању одвајају зарезом један од другога придјиви (или прилози), али се посљедњи од њих не одваја од именице уз коју стоји (т. 104 б): *Немирни, грлати, насмијани младићи...* — *Све што је органски, језички непосредно повезано не може се...*⁴

2. Зарез и црта

У јединственом *Правопису* се не говори нигдје ни о употреби зареза са цртом. Узмимо примјер: *Мада се вратила кући касно — око подне — затекла га је у постељи*. Очеvidно, сагласно правилима о употреби зареза у зависним реченицама која је утврдио нови *Правопис* (т. 118), овдје иза ријечи *подне* треба ставити зарез. Али се поставља питање гдје да се он стави — испред или иза црте: *Мада се вратила кући касно — око подне, — затекла га је у постељи*; или: *Мада се вратила кући касно — око подне —, затекла га је у постељи*.

Код нас је уобичајено да се уз црту зарез ставља, уколико се он уопште ставља, онако како је овдје поступљено у првом случају, тј. да се зарез стави испред црте. Тако је поступио и А. Белић у своме *Правопису* од 1950. године: *Шта је било у нашој кући за време док сам био у школи, — не знам* (т. 219). — *Кад смо били пред кулом, — али је боље ту и стати* (т. 222). Тако су поступили понекад и аутори јединственог *Правописа* у формулацијама неких правила, иако о томе нису уопште говорили ни у поглављу посвећеном употреби зареза, ни у поглављу о употреби црте. Тако, на примјер, једна формулација о употреби наводника (т. 124е) гласи: *Кад се жели истаћи да се неке ријечи казују у сумњи или подругљиво, с иронијом, и када нечему хоће да се даде супротан смисао, — онда се оне такођер стављају међу наводнике*. У свим овим случајевима мјесто зареза и црте је правилно будући да то тражи тако сам смисао.

У другим случајевима, међутим, смисао и однос зареза и црте захтијевају да се зарез стави иза црте, што код нас није уобичајено. Узмимо као примјер за ово једну формула-

³ G. V. Carey, *A brief guide to punctuation*, Cambridge, University Press, 1960, стр. 124—125.

⁴ А. Белић, *Правопис*, т. 185.

цију новог *Правописа* (т. 105д), која гласи: *И друге сличне ријечи и скупови ријечи — између осталих и различите ријечце, па и узвици, — који нису саставни дијелови реченице, него се накнадно додају, такођер се одвајају зарезом.* Као што се види, у овом случају, с обзиром на то да је релативну реченицу требало одвојити зарезима, стављен је зарез, као што је код нас и уобичајено, иза ријечи *узвици*. Међутим, логичније би било, и природније, ставити зарез у овом случају иза црте, па према томе писати: *И друге сличне ријечи и скупови ријечи — између осталих и различите ријечце, па и узвици —, који нису саставни дијелови реченице, . . .* Јер бисмо аналогно поступили и када бисмо зарезе замијенили заградом: *И друге сличне ријечи и скупови ријечи (између осталих и различите ријечце, па и узвици), који нису саставни дијелови. . .* Слично ствар стоји и с нашим примјером (Мада се вратила. . .): логичније је зарез ставити иза црте.

Као што се види, оба ова начина комбиновања црте са зарезом имају своју одређену сврху и логику: све зависи од смисла и логичког односа између црте и зареза. Стога би мој предлог био да се и ово питање размотри и прецизира, евентуално, у новом издању *Правописа*.

Напоменимо да су и у неким страним језицима (у француском, на примјер) оба ова начина у употреби. Да овдје наведемо само примјер за овај начин који код нас није уобичајен — када се зарез налази иза црте:

Musées, localités telles que Detskoyé Sélo et Peterhof — anciennes résidences des tsars —, églises considérées comme . . . (*Les Lettres Nouvelles*, Janvier — Février 1965, p. 101.)

3. Тачка

У јединственом *Правопису* су наведени разни случајеви употребе тачке као правописног знака, укључујући и стављање тачке иза редних бројева, „ради разликовања од других бројева, када се пишу арапским цифрама“ (т. 130). Међутим, неки аутори избјегавају (пошто то није изричито истакнуто) да у насловима пишу арапски број с тачком да би означили „поглавље, одјелјак или што слично“, као што је речено у т. 130 д *Правописа*. И то, како они мисле, из разлога што би се у том случају наслов могао читати и на други начин. По нашем мишљењу, ту нема мјеста никаквој двосмислености и колебању: Када је тачка употријебљена иза арапског броја у наслову, она означава редни број по-

главља, а не нешто друго; утолико прије што би се у овом другом случају ријеч која долази из арапског броја с тачком писала малим словом нпр. 1. зарез. Према томе, наслов: 1. Зарез, у значењу: *Прво, зарез*, сасвим је правилно написан. У новом издању *Правописа* пак требало би то можда и посебно истаћи како би се избјегла свака сумња и могућност колебања.

Напоменимо да је и А. Белић на овај начин обиљежавао нека поглавља у своме *Правопису*. На примјер: 1. *Запета уз засебне речи и изразе* (т. 186). А тако су понекад обиљежавани и поднаслови у *Нашем језику*.

4. Заграде

У вези са употребом округле заграде у новом *Правопису* није ништа речено о мјесту завршног дијела њеног у односу на тачку. Готово по правилу наши писци и публицисти стављају тачку иза завршног дијела заграде, чак и онда када нова реченица почиње у загради. Тако је, на примјер, један наш дневни лист⁵ писао ових дана: „Шта се крије иза свих тих наслова и имена? (Многи су још свјежи у сјећању, неки живи, а ми смо понекад тако пуни предрасуда и неповјерења). За овакав однос завршног дијела заграде и тачке неки стручњаци наводе као разлог то што реченица не почиње у оваквим случајевима ријечју у загради (у нашем случају ријечју многи), него почетним дијелом заграде, па је према томе њен природан крај завршни дио заграде, иза које треба да дође тачка. Овакво резонување није ни убједљиво, ни прихватљиво: свака реченица може да почне само ријечју, а не неким правописним знаком. Овдје су, чини се, више у питању естетски разлози и навике: љепше је и обичније да тачка дође иза заграде и да велико слово почне иза ње, а не без ње. Наше је мишљење пак да је логично и природно да се реченица која почиње у загради, а потпуна је и самостална, треба и да заврши унутар заграде и да се тачка стави прије завршног дијела те заграде. То ће рећи да горњу реченицу треба писати овако: „Шта се крије иза свих тих наслова и имена? (Многи су још свјежи... неповјерења.)

На овај начин су поступили и аутори јединственога *Правописа* у неким својим формулацијама. Да наведемо само један примјер (т. 167):

⁵ Ослобођење, Сарајево, 1. јан. 1965, стр. 7.

За изворно писање важно је заправо само то како ће имена која се тако пишу мијењати своје облике и како ће се писати и мијењати њихови присвојни придјиви. (Како ће се она читати, о томе се правила налазе у раздјелу о фонетском писању.)

На исти начин се поступа у интерпункцији француског и енглеског језика, како се види из слједећих примјера:

Mais, ma chérie, s'il en est ainsi, pourquoi ne t'épouserait-il pas? (Geste d'Emmanuel, comme si elle était blessée.) Ah! je vois...⁶

One New Year's Eve we were informed that the Turk had been cutting our telephone cables in various places, but we did not feel any alarm. (Looking back at this, I am inclined to regard it as one of the first indications of something far more important than any of us then imagined.)⁷

Према томе, остаје да се у друго издање нашег новог *Правописа* унесе и ово правило.

Слично ствар стоји и са писањем тачке у референцама ако се оне пишу у загради — у тексту или у подтексту. Тако треба писати:

Укратко: ове [тј. друштвене] науке важан су фактор у обликовању културе и дају племенит печат целокупном животу. (*Политика*, 1. јануар 1965.)

Или:

Укратко: ове науке су важан фактор у обликовању културе и дају племенит печат целокупном животу (*Политика*, 1. јануар 1965.).

Оба ова начина су одомаћена и честа нарочито у франској интерпункцији. На примјер:

Et voilà comme je fus reçus à l'oral donc, bachelier ès lettres à vie. (Verlaine, *Confessions*, I, 11. p. 70.)

Et voilà comme je fus reçus à l'oral donc, bachelier ès lettres à vie (*Ibid.*, p. 70).

Први начин је подеснији, и чешћи, када је референца дужа.

Што се тиче употребе угласте заграде, требало би у ново издање *Правописа* унијети још два случаја (поред онога који је наведен), и то:

1) Ако неко, наводећи дословно туђи цитат, дода уз тај цитат још и свој коментар, онда се тај коментар ставља, по обичају, у угласту заграду. На примјер:

⁶ Fr. Mauriac, *Asmodée*, IV, 12; *Damourette*, op. c., стр. 111.

⁷ G. V. Carey, op. c., стр. 68.

Код нас се ова врста фетицизма [Крлежа мисли на рецензије које се о нашим дјелима пишу у иностранству] необично распрострањила у последње вријеме, а било би боље да се о нашем послу говори из властите перспективе.

2) Ако се непосредно последије округле заграде осјети потреба да се у нову заграду стави нека ријеч или скупина ријечи које се по својој природи разликују од претходних ријечи, већ стављених у заграду, онда се те ријечи могу ставити — како то неки народи и чине — у угласту заграду, као у примјеру:

Нови *Правопис* (велико издање) [са школским издањем то није случај] даје доста исцрпан рјечник.

Ево један примјер на француском:

Le Goffic (Charles) [Biogr.], par M. Félix Guirand.

Што се тиче употребе заграде у загради (о томе је ријеч у т. 126 б *Правописа*), ја дијелим мишљење М. Пешикана (*Наш језик*, 1961, св. 5—6): да је округла заграда основна и да долази на прво мјесто, а у њој угласта. Оваква пракса је већ одомаћена у француском језику: TANK, char d'assaut (*Figaro* [Polybe], 22 sept. 1916) mot anngl. (J. Damourette, о. с., стр. 116.)

5. Курсивно писмо

У другом издању *Правописа* требало би одредити још бар следећа два случаја употребе курсивног писма:

1) У насловима књига, називима часописа и сл. На примјер: *Смрт Смаил-аге Ченгића*, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, *Српски књижевни гласник*. Овакав начин писања наслова, назива часописа, збирки и сл. одомаћен је готово у свим језицима свијета, а и код нас у знатној мјери. (Прво издање *Правописа* прописује само да се наслови књига, називи часописа и сл. стављају међу наводнике, или пишу само великим почетним словом, будући да је и оно само „довољно да отклони сваку двосмисленост“ — т. 124 г.)

2) У случају када се извјесни изрази или пасажии хоће посебно да истакну, као у примјерима:

Све што је органски, језички непосредно повезано не може се одвајати запетом... (А. Велић, *op. cit.*, т. 185.) — угласта се заграда обично употребљава... (*Ibid.*, т. 237.)

М. Шамић

НОВИ ПРАВОПИС И ТРАНСКРИБОВАЊЕ ИТАЛИЈАНСКИХ ИМЕНА

Већ је било врло умесних осврта на страницама НЈ у вези с новим *Правописом* и писањем туђих имена, у првом реду, француских руских и пољских.¹ Међутим, колико ми је познато, посебног задржавања на италијанским именима није било. А извесне ће примедбе у погледу њих, по нашем мишљењу, бити од користи за једно ново издање *Правописа*, тим пре што се ради и о штампарским грешкама и о противуречностима.

Пре свега, нагласићемо да се с упутствима за транслитерацију, како их *Правопис* даје, у целости слажемо. Захтев да се романско с замени у неким случајевима са к (*Petrarca* — *Petrarke*) представља решење које се мора прихватити, иако је тиме суштина транслитерације унеколико повређена.

Друкчији је случај када је реч о транскрипцији. Али треба нагласити да нови *Правопис* представља, у поређењу с *Правописом српскохрватског књижевног језика* из 1950. године,² видан напредак на овом пољу. Тако, нпр., он налаже да се италијанско (с) испред *i* или *e* преноси као наше *ч*, а не као *ћ*: *Vossaccio* је *Бокачо*, а не *Бокаћо*; *Amicis* је *Амичис*, а не *Амићис*. Но и од овог уопштеног правила има — по нашем мишљењу — неколика изузетка које нови *Правопис* не помиње: *Ciano* остаје *Ђано*; *Cino da Pistoia* је такође *Ђино* (а не *Чино*) да *Pistoia*; *Cinocittà* је добило право јавности као *Ђинечита*, а не као *Чинечита*. Што се тиче италијанског *g* испред *e* или *i*, сасвим је на месту што се транскрибује нашим *ђ*, а не *џ* (што је, уосталом, усвојио и стари *Правопис*). Али и овде бисмо се на једном месту ограничили: Да ли треба прихватити *Borgia* (што тачно одговара италијанском *Borgia*, преко шпанског *Borja*, с обзиром на порекло ове по-

¹ Св. 7—10, 1961.

² А. Велић, Београд, Просвета.

родице) или *Борџија*, како је већ дуже времена уобичајено код нас, иако погрешно? Можда би се овакви изузеци могли дозволити, пошто су у т. 170 d. већ допуштени неки други изузеци ове врсте.

У т. 170 b. требало би примере Regina Margharita — *Ређина Маргарита* исправити у Regina Margherita — *Ређина Маргерита*. Реч је, како је јасно, о штампарској грешци.

Т. 170 c. формулисана је доста нејасно. Тамо се каже: „Талијански сугласнички скупови gn и gl изговарају се и пишу у српскохрватском као њ и љ, а ако непосредно иза тога скупа долази и иза којег одмах стоји неки самогласник, оно се не изговара и не пише у нашем језику: ...“ Има се утисак да се правило односи на скупове gn и gl иза којих долази i. Међутим, на изговор скупа gn не утиче уопште самогласник i који долази иза њега. То вреди само за скуп gl. Дале, требало би додати да се i чита иза скупа gl уколико се налази на крају речи, нпр., *Begnamino Gigli* — *Бењамино Ђиљи*.

Изгледа да се и у т. 170 d. поткрала једна грешка: Да ли по новом *Правопису* треба писати *Лоренцо де Медичи* (како је наведено) или *Лоренцо де' Медичи* (са апострофом, као што је у италијанском)? Биће да се и овде ради о штампарској грешци.

Т. 170 d. такође се може учинити једна примедба. На месту је објашњење да се италијанско z (и zz) по правилу читају и пишу у нашем језику као ц. Такође је на месту и допуна да се италијанска имена Zolli и Zanella изговарају и пишу код нас: *Золи* и *Занела*. *Правопис*, међутим, нигде не помиње да италијанско z, по моме мишљењу, треба читати на исти начин, тј. као наше з, и у имену познатог италијанског књижевника прошлог века: Manzoni — *Манзони*, тим пре што је ово име у нашим послератним издањима погрешно транскрибовано као *Манџони*. Овоме захтеву иде у прилог и то што z у италијанском имену Manzoni има исту гласовну вредност као и у имена Zolli и Zanella.

Посебну пажњу заслужује т. 170 e. *Правопис* је сасвим оправдано утврдио да италијанско s између два самогласника треба читати као наше з, нпр. Brindisi — *Бриндизи*. Међутим, ово упутство је, уколико и овде немамо штампарску грешку, у противуречности са примером који је цитиран у т. 170 b., јер тамо стоји да се Villa Borghese има читати и писати српскохрватски као *Вила Боргесе*. Ваљда би требало, држећи се основних правила које налаже нови *Правопис*, и у овом случају читати и писати *Вила Боргесе*. У истој тачци на-

лази се још један непотпуно спроведен захтев. Тврди се да италијански скуп *sl* треба српскохрватски писати и читати као *зл*, сем у *San Felice Slavo*, где је транскрипција *Сан Феличе Славо*. И то је на месту. Али је и овде требало дати ширу допуну, јер ће у свим сугласничким скуповима који почињу италијанским *s*, изузев у онима где је други сугласник *c*, *f*, *p*, *q* или *t*, — вредност италијанског гласа бити у српскохрватском *з*. Тако, нпр., име познатог италијанског писца, превођеног и код нас, гласи *Italo Svevo* — *Итало Звево*.

Што се тиче деклинације именица, и ту нови *Правопис* представља напредак према ранијим, јер се повео за праксом. Он нпр., дозвољава *Данте*, *Дантеа* итд. уместо некадашњег *Данте*, *Данта* (што, чини ми се, у пракси никада није било спроведено). Такође је на месту што у оваквим случајевима негде препушта иницијативу језичком осећању. Међутим, посебан осврт захтевају имена типа *Leonardo da Vinci* — *Леонардо да Винчи*, о којима је реч једино у тачки 167, где се говори о транслитерацији. Тамо се, судећи по датом примеру (*slika Leonarda da Vinciја*), дозвољава мењање и првог и другог дела. Не знам да ли би таква могућност увек била допуштена. Уколико би то било дозвољено, било би могућно деклинирати и: *Лоренцо де' Медичи*, *Лоренца де' Медичија* итд. Али би у српскохрватском врло рогобатно звучали примери као: *San Bernardino da Siena* — *Сан Бернардино да Сијена*, *Сан Бернардина да Сијене*; *Santa Caterina da Siena* — *Санта Катерина да Сијена*, *Санте Катерине да Сијене* итд. Мислим да би у овом случају требало, уколико стоји читаво име, допустити само промену личног имена, а не и презимена, односно порекла: *Леонардо да Винчи*, *Леонарда да Винчи*; *Лоренцо де' Медичи*, *Лоренца де' Медичи*; *Сан Бернардино да Сијена*, *Сан Бернардина да Сијена* итд. Опет по нашем мишљењу, само у случају када се ради о презимену, односно пореклу, без личног имена, требало би допустити деклинирање: *да Винчи*, *да Винчија*, *да Винчију* итд. Имам утисак да би се овај начин показао практичним нарочито код шпанских имена, која су некада врло дуга. Поред тога, не бисмо увек морали да уводимо падежну одредбу која је већ у страном језику исказана предлогом.

Што се тиче писања сугласника *j*, који у италијанском језику углавном не постоји, изгледа да би њега, иако нови *Правопис* то изричито не налаже, требало употребљавати према захтевима нашег језика, нпр. како стоји у речнику: *Алигијери* за италијанско *Alighieri*, док би италијанско *Luigi* остало *Луиђи*. Али *Правопис* ни на једном месту не помиње

како треба транскрибовати италијанско и француско лично име Pietro, односно Pièrre, од којих се у пракси прво јавља као *Пијетро*, а друго као *Пјер*.

Напоследку, нови *Правопис* допушта *Фиренца*, *Фирентинац*, *фирентински* итд. Није ли боље да је, поред *Фирентинац* и *фирентински*, дозвољено и *Фјорентинац*, *фјорентински* итд., што одговара италијанском: Firenze — fiorentino? Сматрам да би ово могло да се омогући утолико пре што је овај случај већ прилично узео маха пре појаве новог *Правописа* и што су италијански језик и италијанска култура данас ближи нашем човеку него икада раније. Томе би ишло у прилог и то што садашњи *Правопис* допушта *италијански* и *талијански*, али само *Италија*.

Можчило Д. Савић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Шта управо значи именица удес?* — Један наш читалац поставља питање да ли је најсрећнија употреба речи *удес* у значењу *несрећа*, када она већ има и значење именице *судбина*. И сам он на то питање одговара да би, можда, тамо где се реч *удес* данас најчешће употребљава — за означавање судара, рецимо, возила на путу, или судара возова, рушења авиона, експлозије гасова и затрпавања у рудницама и сличног, — место не боље било употребљавати реч *несрећа* или *катастрофа*. Ово због тога, резонује наш читалац, „што би когод могао стећи уверење да се све то дешава зато што је тако суђено онима којима се удес догодио, које је несрећа задесила“. Такво резоновање ми бисмо с филозофског гледишта назвали вулгарним, а оно је, лингвистички оцењивано — несумњиво наивно.

Првобитно реч *удес* свакако означава процес, управо резултат онога што некога удеси, што се некеме деси (исп. у Вукову Рјечнику глагол *удесити* (2) кога, *treffen auf jemand stosen, offendo*, оссигро [vide десити]: удесио сам га на путу). *Удес* је, дакле, постао од глагола *удесити*, као што су именице *укор*, *упис* и сл. постале од глагола *укорити*, *уписати* итд. А првобитно се ова реч употребљавала само за нешто што се зло некеме десило, дакле — у значењу *несрећа*, које и Вук бележи, али само за југозападне наше крајеве. Сасвим је разумљиво како је реч *удес* добила и значење *судбина* у прошлим епохама, када је сујеверје у народу царовало и када се веровало да се све дешава само онако како је суђено, да је све што се догоди — судбина, да је сваки удес — судбина.

Времена таквих веровања срећом су прошла. А с веровањем у судбину нестаје све више — не сасвим наравно — и саме речи *судбина*. Реч *удес*, међутим, има више услова да се очува и у томе значењу, мада се она у ономе првом, тј. у значењу именице *несрећа*, наравно најчешће употреб-

љава. Али опет не само у значењу *несрећа* већ и у значењу *срећа*. И с обзиром на етимологију ове речи, сасвим је јасно откуда и ово значење њено. Оно што је од највећег значаја овде, то је још увек честа употреба речи *удес* у свим поменутиим значењима. Наши писци, како српски тако и хрватски, и они најнапреднији од њих, врло широко употребљавају ову именицу — најчешће, како рекосмо, у значењу именице *несрећа*, гдекад и у значењу *срећа*, а дакако и у значењу *судбина*, и то много чешће него саму ову именицу. Реч *удес* употребљава се, једном речју, да значи оно што се некоме деси. И у данашњој дневној штампи она обично значи незгоду, и несрећу која некога задеси на путу, нпр. кад доживи какав судар с чијим колима, или му оклизну или се преврну кола, или кад дође до исклизавања каквог воза из шина с последицама. А наравно и када дође до судара возова, до експлозија гасова у рудницима и до затрпавања итд. Али се у овим последњим случајевима као аутентичније употребљавају: *тешка несрећа* или *катастрофа*, па би се, према томе, рекло као да *удес* остаје у употреби за означавање мањих несрећа, мада се ни ово не може узети као правило јер се често каже да је појединац или колектив доживео тежак *удес*, а то ће рећи — велику несрећу. Зато ми и не кажемо да се реч *удес* може употребљавати само са значењем које овде истичемо као данас најчешће, него само да ову именицу с тим значењем све више срећемо. А свакако тамо где једну, јасно је домаћу, у народу насталу реч често срећемо, ни на основу чега не можемо захтевати њено уклањање из употребе.

2. *Милицине две недеље*. — Можда ће ко помислити да је у првој речи овог наслова чланка из једног нашег дневног, управо вечерњег листа погрешно штампано *ц м ч*. Али када сваки час на улици нашег града чујемо и *Милицин*, и *Марицин*, и *Љубицин*, и *Стевицин* и тако, с непромењеним крајњим сугласником основе властитих именица *на-ица* испред наставка *-ин*, у свих од њих изведених придева, онда нам постаје јасно да је ово карактеристична особина језика београдске улице. И зато овде скрећемо пажњу на ту особину као на огрешење о норму књижевног језика, тј. језика каквим треба да говоре сви наши људи. Потребу за давањем ове језичке поуке ми осећамо нарочито због тога што у скоро свим уџбеницима и приручницима нашег језика стоји да се у основама властитих именица, и од њих изведених придева, испред наставка *и*, односно *-ин*, не врши промена задњонепчаних сугласника и сугласника *ц*, већ се каже: *Драги* и *Драгин*, *Јованки* и *Јованкин*, *Луки* и *Лукин*, *Мици* и *Ми-*

цин, Даци и Дацин. Ово је правило, свакако, тачно, и оно вреди за ове и велики број других оваквиx именица. Али не и за вишесложна властита имена на *-ица*, за која се у скоро објављеној књизи Савремени српскохрватски језик од М. Стевановића (т. 109 в) с правом каже да „место *ц* у књижевном језику правилно испред наставка *-ин* имају *ч*: *Маричин* (од *Марица*), *Миличин*, *Микичин*, *Љубичин*, *Јовичин*, *Добричин*, *Новичин*“. Ово врло просто правило треба добро да упамте и да га се држе сви они који говоре и пишу онако како стоји у заглављу ове наше поуке.

3. *Они су тада мислили на банду, трагали су за њима.* — У истом листу прочитали смо и ову реченицу, сложену од две просте напоредне реченице, од којих у првој, у служби неправог објеката, имамо колективну именицу *банда*. У другој реченици се, у истој служби, понавља име истог колектива. Али тамо није употребљена и иста именица већ место ње лична заменица 3. л., и то не, како је требало, у једнини, већ у множини. Зато се ми овде и осврћемо на ту неправилну употребу ове речи, до које је дошло из објашњивих разлога. Именица *банда*, као колективна, обликом једнине означава већи број, тј. множину лица, и то значење њено у свести онога ко говори може да га наведе, као што га је и навело, да реч која се односи на тај колектив употреби у множини. Са случајевима таквога слагања међусобно зависних речи ми се почешће срећемо у обичном свакодневном језику. Напазимо их гдекад и код понеког писца. Тако је, између осталих, и сам Вук Караџић гдекад облик предиката уз именицу *народ* употребљавао у множини. А *народ*, као и *банда* (граматички — мислимо), иду у исту врсту колективних именица које, мада обликом једнине значе множину, ипак нису праве збирне именице. Оне према својим облицима једнине имају и облик множине, који праве збирне колективне именице никако не могу имати. И за ту њихову особину везана је и конгруенција, тј. слагање с њима оних зависних речи које се на њих односе — употреба, наиме, тих речи искључиво у једнини када се односе на облик једнине таквих именица, а у множини када се односе на њихов облик множине. И, према томе, реченица с погрешком коју исправљамо, треба да гласи *Они су тада мислили на банду, трагали су за њом*.

4. *Он ме заборавио.* — У другојме једном дневнику истога дана у роману у наставцима читамо наведену и више реченица с обликом у коме је ова написана, а наиме с обликом перфекта без помоћног глагола иза заменичке енклитике

ме. Истина, облик перфекта се врло често употребљава без помоћног глагола. Тамо, нпр., где се перфекат понавља, као у примеру *Он је дошао и донео* — уз поновљени радни придев спона није само сувишна већ њено понављање често и унакарађује стил, и она се по правилу изоставља у таквим случајевима из свих осим првог примера. А неупотребљавање помоћног глагола у облику перфекта има и своју синтаксичко-стилску функцију, у тзв. крњем перфекту, рецимо, првенствено у релативној употреби овога облика. Али наш случај, мислимо у насловној реченици ове поуке, не може се подвести ни под једно од наведених, и ни под које друго правило које би оправдавало употребу облика перфекта без помоћног глагола је.

За наведени и сл. примере ми, штавише, не можемо рећи да у њима никако нема ове речи, коју ту не видимо. Али ако не постоји за наше око, она за сигурно ухо није одагле сасвим ишчезла. Енклитични облик заменице *ме* изговара се с дужином самогласника *е*, која је настала у резултату једног нешто слојенијег гласовног процеса. Ово дуго *ме* добивено је од *ме је*, из кога је *ј* гласовним путем нестало између два *е* (првог од *ме* и другог од *је*), после чега је дошло до сливања два *е* у једно, које је као сливено сачувало дужину у изговору. Овде се извршио исти гласовни процес као у *се је*, које је дало *се*. Али и поред њихове истоветности, и поред истих резултата, ова два гласовна процеса (губљења *ј* и сажимања два *е* у једно) — *ме* добивено од *ме је* није ушло у норму књижевног језика, и поред тога што се оно среће почешће и код појединих писаца, док је *се од се је* скоро сасвим уопштено и добило ранг особине књижевног језика. Зато у насловној реченици и сличним случајевима иза *ме* треба писати *је*, и та реченица треба да гласи — *Он м е је заборавио*.

X.

5. Раднику Станету Бабнику нагло је позлило, склизнуо је до руба крова и остао висјети преко олука (Арена, 4. IX 1964, последња страна).

У Правопису пише: „висјети не него висити“.

Глаголи чија се презентска основа завршава самогласником и (*видим, молим, бежим*), тј. глаголи некадашње IV Лескинове врсте, деле се у три раздела, у зависности од инфинитивне основе: једно су глаголи с инфинитивном основом на и (*носити-носим, молити-молим, љубити-љубим*); друго — глаголи с инфинитивном основом на е (одн. *је*) (*видети-видим, летети-летим*) и треће — глаголи с инфинитив-

ном основом на а и са ј, или ч, или ж, или ш, или шт, или жд испред тога а (*стојати-стојим, бежати-бежим, вришати-вриштим, звиждати-звиждим* и сл.) и, најзад, једино глагол *спати* с инфинитивном основом на а а испред тога а је п (*спати-спим*). Глагол *висити* припада I-ом делу IV врсте, тј. типу глагола *носити, молити, љубити*, а не II-ом типу, којем су припадали глаголи *видети, летети, желети, волети*, код којих је, у инфинитивној основи, добивено -е (одн. је) од јата. Значи, реченица би требало да је правилно написана: „Раднику [...] нагло је позлило, склизнуо је до руба крова и остао висити преко олука“.

6. Глигоријевић „Буре“ посебно је награђен сребрним роштиљом од покровитеља такмичења (Политика експрес, 21. IX 1964, 9).

Именице мушког рода код којих се основа завршава на данашњи меки сугласник (данашњи меки сугласници су ј, љ, њ, ћ, ђ) у инструменталу једине имају наставак -ем (*крајем, муљем, пањем, младићем*). Ако се у слогу испред овог наставка код именица чија се основа завршава меким сугласником налази вокал е, онда је наставак -ом (*кељом, кејом*). У овом последњем случају долази до дисимилације, разједначавања двају истих самогласника у узастопним слоговима. Именица *роштиљ* има основу на меки предњонепчани сугласник љ, испред тога љ има вокал и (не, дакле, е) и требало би да има наставак -ем (*роштиљем*) (као *младићем*). Требало је, значи, написати: „Посебно је награђен сребрним *роштиљем* од покровитеља такмичења“.

7. Наставља се патролирање Тонкинским заливом... Раск је рекао да САД не прихватају гледиште Северног Вијетнама да се воде Тонкинског залива сматрају територијом ове земље (Политика експрес, 23. IX 1964, 1).

Било би правилно тонкиншки када би име од којег је изведен овај придев гласио Тонкинг, али у Свезнању пише: „Тонкин, држава... на истоименом заливу... Тонкински залив...“ Од Пекинг правилно образован придев биће *пекиншки*, али од Тонкин (не, дакле, Тонкинг) присвојни придев гласиће *тонкински*. У малој енциклопедији Просветиној пише: „Тонкин... Тонкински залив“.

8. Од Краљева преко Сутјеске и Бихаћа [...] Бања Лука и Мостара [...] водио је пут (Политика експрес, 6. X 1964, 6).

Пише се Бања Лука, Бање Луке, дат. Бањој Луци итд. Правилно је, значи, или од Бање Луке или од Бањалуке, а од Бања Луке — не ваља.

9. Одлука Н. О. Ваљево — незаконита (Вечерње новости, 6. X 1964, страна 4. у наслову).

У Правопису пише да је скраћеница за народни одбор *НО* (а не *Н. О.*). Ова скраћеница се мења: ген. *НО-а*, дат. *Но-у*, мн. *НО-и*. *НО* је, такође, скраћеница и за Народна омладина, и тада се не мења, тј. пише се без падежних наставака. Дакле: „Одлука *НО-а* Ваљево — незаконита“.

10. Некада су у енглеским селима куће са сламеним крововима биле... нормална појава... касније... сламни кров сматрао се симболом сиромаштва. Данас су сламни кровови постали... реткост... занатлија који још знају да направе сламнати кров данас је... мало... Чувена је... породица Пирс у којој има четири брата стручњака за постављање сламених кровова (Политика, 4. X 1964, 14).

Три придева овде имамо за означавање једне исте особине крова: *сламени*, *сламни* и *сламнати*. Најобичнији је, чини се, облик *сламни* (уп. *сламни* шешир), али је дозвољено и *сламени*. *Сламнат* не одговара оном значењу који овде има именица кров, јер „наставком -ат од именица се граде придеви који казују да појмови чију особину они одређују имају оно, и то обично упадљиво велико, што значи основна именица [...] брадат [...] гранат, ногат, носат, рукат [...]]. Преко придева од именица су саграђени придеви потпуно истог значења: *горнат*, *меснат* [...] *пернат* [...] *лиснат*“ (М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Знање, Београд, 1951, стр. 279). Од два облика — *сламни* и *сламени* — требало се горе одлучити само за један, по нашем мишљењу за облик *сламни*.

11. Посетите изложбу [...] производа за широку потрошњу [...] трајних [...] телевизора [...] лустера, зидних и столних лампа [...] гарнитура за стони тенис (Политика, 4. X 1964, 31).

Тачно је да је новим правописом дозвољено и *стол* и *сто*, *вол* и *во*, *сокол* и *соко*, *столни* и *стони*, али у једном тексту може се, већ према нахођењу, употребити само један од два дозвољена облика. Мешање облика у једном истом тексту није добро ни језички ни стилски. Дакле, или само *столна* лампа, *столни* тенис, или само *стона* лампа, *стони* тенис.

12. Четвртасту мараму превите [...] у троугао (Политика експрес, 1. X 1964, 12).

Друго лице множине императива од глагола *превити* гласи *превијте*.

13. *Најрађе ради с летцима или деловима разних огласа* (Спорт и свет, 13. X 1964, 22).

Две грешке има у овој реченици: 1) У Правопису пише: „*рађе* не него *радије*“ и 2) у Правопису стоји: „*летак, летка, мн. леци, ген. летака, дат. лецима, ак. летке*“. Требало је реченицу написати: „*Најрадије ради с лецима или деловима разних огласа*“.

14. *Актен-ташна* (Политика експрес, 4. I 1965).

У великом речнику српскохрватског народног и књижевног језика, који издаје Институт за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности у Београду, дато је: „*актенташна* ж (нем. Aktentasche) ручна торба (обично кожна) за акта, списе, књиге и сл.; вар. *акт-ташна*“, са давањем приоритета првом облику.

15. *Очи су јој опет блеснуле* (Нин, 10. I 1965, 25).

Текст је екавски и требало је написати *блеснуле*.

16. *Судопера, радни сто, штедњак — треба да се поставе с лева на десно* (Политика експрес, 1. X 1964, 12).

Састављено се пишу прилози када су срасли с предлозима у један сложени прилог: *надесно, налево, натакко, надуго, наоколо*.

17. *Због презаузетости Јавног тужиоштва [...] „Свет“ није у могућности да [...] објави обећане изјаве* (Спорт и свет, 27. X 1964, 25).

Именица *тужилаштво* (не *тужиоштво* јер *л* није на крају слога: *тужи-лаштво*) не мења ни у зависним падежима *л* у *о*, јер ни у зависним падежима *л* није на крају слога (*ту-жи-ла-штва*). *Л* се мења у *о* на крају слога и на крају речи. Према томе, правилно је *тужилаштво-тужилаштва, правобранилаштво-правобранилаштва*.

Д. Ј.

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 600 дин.; цена поједином броју је 120 дин. Претплату слати Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на текући рачун број 101-11-603-133. Рукописе слати Уређивачком одбору или дру Бериславу М. Николићу, секретару Одбора, Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I.

Рукописи се не враћају.

491.82

N 241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
STACKS
007 82 1956

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIV, св. 2—3

БЕОГРАД, 1964.

САДРЖАЈ

	Страна
1) Љубомир Поповић: Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића — — — — — — — — — —	73
2) И. Грицкат: Покушаји стварања српске научне терми- нологије средином прошлог века — — — — — — — — — —	130
3) Илија Павићевић: Неколико ријечи о геолошкој терминологији — — — — — — — — — —	141
4) М. Стевановић: Радио-телевизија и језик — — — — — — — — — —	150
5) Р. Бошковић: Око суфикса <i>ичаст</i> (<i>ичаст</i>) — — — — — — — — — —	156
6) Р. Бошковић: Око два стиха из Горскога вијенца — — — — — — — — — —	159
7) А. Пецо: <i>Пличина</i> и <i>плићина</i> — — — — — — — — — —	162
8) Д. Барјактаровић: <i>Гриња</i> — — — — — — — — — —	166
9) Милоје Р. Николић: Прилози проучавању живота и рада Александра Белића — — — — — — — — — —	169
10) <i>Језичке поуке</i> — — — — — — — — — —	189

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

НАШ ЈЕЗИК

Књига XIV

Нова серија

Св. 2—3

ПАДЕЖНА СИНОНИМИКА У ЈЕЗИКУ ВУКА СТЕФ. КАРАЏИЋА

УВОД

1. — Падежни синоними

а. — *Падежна синонимика* је укупност падежних синонима у једном језику, дијалекту или говору појединца.

Падежни синоними су падежне синтагме са детерминативним деловима различитог склопа које се у извесном језику, дијалекту или говору појединца наизменично употребљавају за описивање истог реалног садржаја.¹

По блискости својих значења падежни синоними се могу поделити на две групе: на падежне синтагме потпуне и на падежне синтагме непотпуне синонимности.

б. — Прву групу чине падежне синтагме различите конструкције које на истоветан начин описују исти реални садржај. Ови синоними се, дакле, разликују по конструкцији, а значење им је једнако (нпр. бојати се некога : бојати се од некога).

Из ове подударности значења проистиче могућност замене једног зависног члана синтагме другим, а да се при

¹ Приликом испитавања падежне синонимике падежи се не смеју посматрати одвојено од речи које допуњавају или одређују, јер не само што се значење издвојеног падежа не може са сигурношћу одредити него се понекад, због синкретизма облика, не може ни утврдити који је то падеж. Сем тога, фонд речи које се употребљавају како у зависним, тако и у управним деловима падежних синтагми — значајан је за груписање падежних синонима. Зато се овде под падежном синтагмом неће подразумевати само падежна или предлошко падежна конструкција, него и реч од које она зависи. — Ово наглашава и А. Ј. Шумилина, *К вопросу о синтаксической синонимике, Исследования по лексикологии и грамматике русского языка*, Москва, 1961, стр. 280.

том значење целе синтагме не промени. То, међутим, не значи да се стилске вредности синонима увек подударарају. Синоними се, наиме, могу разликовати по својој изразитости у датом значењу. Затим, у књижевном језику неки од синонима, постепеним територијалним или хронолошким огреничавањем употребе, може добити дијалекатску односно архичну боју. Понекада се синоними разликују и по својој правилности, јер се један од њих може сматрати неправилним. Синоними се обично не употребљавају подједнако често, те ако је разлика у учесталости велика, само се чешћи синоними могу сматрати карактеристичним за стил писца (говорника).

Падежне синтагме потпуне синонимности постају на више начина, нпр. губљењем семантичке разлике између синтагми сличног значења, проширавањем семантичког поља неке синтагме, јављањем нових предлога, уношењем предлога из дијалеката или сродних језика.

в. — Падежне синтагме непотпуне синонимности јесу падежне синтагме различите конструкције којима се описује исти реални садржај доживљен на неподударне, али сличне начине. — Један пример:

Не само кад иоле какав Турски поглавица или зликовац иде сокаком, раја мора да устаје на ноге; него и најгорему Турчину раја мора с пута сврнути, макар у блато до кољена (Д, 1827, стр. 88).

Овђе кад се иде по сокаку, још човек мора чувати, да уши не отпадну од зиме (ВП, I, стр. 171).

Да моју жену посаде на њега [= магарца] наопако, пак да је онако воде кроз све сокаке ... (Д, 1827, стр. 132).

Синтагмом *глагол + инструментал* просто се показује да се кретање врши на простору означеном зависним падежом. Синтагмом *глагол + по + локатив* је „прецизиран начин на који се прелази место при кретању (захватањем различитих тачака, пружањем у разним правцима, кретањем у разним правцима,² што код инструментала (просекутива) није случај. За разлику од две предходне синтагме, где се сокак доживљава скоростводимензионално — као извесна равна, у трећем примеру овај појам се доживљава као

² Милка Ивић, О предлогу *по* у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, XIX (1951—1952), стр. 178.

тродимензионалан, те глагол + кроз + акузатив значи да се кретање врши у извесне врсте унутрашњости тога појма.

Ниједна од ових синтагми није случајно употребљена. У првом примеру било је довољно само означити место кретања, зато што је тежиште излагања на другом делу сложене реченице, тј. на понижењима којима је изложена раја. У другом примеру истиче се протезање кретања да би се створила изразитија слика о околностима у којима се врши радња главне реченице, јер су те околности од битног значаја за радњу. Разумљиво је што је у прва два случаја сокак био доживљен више као нека раван, пошто је Вуку ту било на уму оно што се дешава на самој уличној калдрми; у трећој реченици, међутим, у Вуковој свести постојала је јасна представа о кућама (које улици дају трећу димензију), јер презир и подруживање који би пратили радњу — највише би долазили са прозора тих кућа. Према томе, сваки од ових синонима, поред извесне разлике у значењу, има и посебан стилски значај.

Види се, дакле, да се падежне синтагме непотпуне синонимности односе на исти реални садржај, али је он код сваког синонима сагледан на друкчији начин. Но, ти начини нису у супротности један с другим, већ су међусобно сагласни; наиме, суштинско значење, које потиче од везаности за исти реални садржај, код свих синонима је једнако, те је сваки од њих довољан да представи тај садржај, и то тако да се саговорничково сазнање о њему не разликује битно од сазнања добијеног помоћу другог синонима. Узети у целини, чланови једне везе падежних синтагми непотпуне синонимности пружају слику могућих доживљавања датог реалног садржаја.

Ова категорија падежних синонима заснива се, дакле, на могућности да се код извесних реалних садржаја веза њихових делова доживи на неколико начина. Стога, док падежне синтагме потпуне синонимности представљају чисто лингвистичку категорију, за падежне синтагме непотпуне синонимности битан је психолошки момент, који се остварује у границама језичких могућности.

На овакву синонимност скренуо је пажњу Данило Вушовић у чланку „Да ли задовољан с чим или задовољан чим.“³ Он је констатовао да напореда употреба конструкције с + инструментал и самог инструментала потиче од членице да „човек или има, на неки начин, оно чим је, од

³ Наш језик, год. III (1934—1935), св. 5, стр. 147—149.

чега је задовољан или задовољство од нечега добија, при-
ма“.⁴ И додаје мало даље: „Значи, дакле, да у свима тим
примерима са предлогом с (са) и у примерима без тог пред-
лога имамо стварно исто значење само је у њима различно
психолошко посматрање“.⁵

г. — О судбини падежних синонима може се рећи оно
што је проф. Михаило Стевановић констатовао за синтак-
сичке синониме уопште: „Потпуна синтаксичка синоним-
ност, како смо већ рекли, претпоставља апсолутну еквива-
лентност синтаксичке вредности датих синонима. Такав
њен карактер — и на то смо такође указали, сигурније води
потискивању једног синонима од другог. Непотпуна зна-
чењска подударност њихова, међутим, обезбеђује напоредно
постојање синонима, и њихове проучаваоце обавезује на тра-
жење више непознатих у њима, на утврђивање да ли су у
питању синоними за одређени језик у целини, или је један
синонимски облик више за једно, а други за друго подручје
истог језика и да ли се њихова значења временски покла-
пају; да ли један синонимски облик сам за себе, или тек
уз каква допунска средства, по значењу одговара другоме,
где престају синтаксички моменти у њиховој језичкој вред-
ности, а одакле почињу стилски итд.“⁶

д. — Синонимност често постоји и међу синтагмама
са простим предлозима и синтагмама са предлозима састав-
љеним од простог предлога, као другог дела, и од још једног
предлога.

Ове „породице“ предлога могу се поделити на три
групе:

Прву групу чине случајеви код којих се сложени пред-
лози слажу са истим падежом као и прости предлог; тај
падеж је у свим случајевима генитив (нпр. *врх*, *поврх*, *уврх*
+ Г).

Другу групу представљају предлози *међу*, *над*, *под*,
пред и *за*, који се слажу са акузативом и инструменталом,
и њихове сложенице *између*, *изнад*, *испод*, *испред* и *иза*,
које стоје са генитивом.

У трећу групу спада само једна „породица“: то је пред-
лог *према*, који се употребљава са генитивом, дативом и
локативом, и сложеница *спрема* — са генитивом. Ова група
се донекле издваја из ове области падежних синтагми, јер

⁴ Наш језик, год. III (1934—1935), стр. 149.

⁵ Исто, стр. 149;

⁶ Синтаксичка синонимика, Књижевност и језик, год. X (1963),
бр. 2 стр. 89—90.

овде нису синонимне само синтагме са простим и сложеним предлогом, већ и саме синтагме са простим предлогом, а различитим падежима.

Овде се скоро увек ради о потпуној синонимности, а за непотпуну синонимност има само један пример (в. т. 36). У неким случајевима овакве синтагме су синонимне и са синтагмама у којима је употребљен неки други предлог (в. т. 15).

2. — Досадашње проучавање падежне синонимике; грађа; скраћенице; литература

а. — Падежна синонимика је део синтаксичке, боље рећи семантичко-синтаксичке синонимике — једне значајне и занимљиве, али до сада мало изучаване области језика. Код нас је тек 1963. проф. Михаило Стевановић, у својој расправи „Синтаксичка синонимика“,⁷ истакао потребу и важност проучавања ове области, дајући уз то примере различитих синтаксичких синонима. И иначе се ова област тек одскора озбиљније проучава; нпр. у СССР-у, где се овој проблематици поклања знатна пажња, оваква испитивања су такође новијег датума. О томе А. Л. Шумилина каже: „Интерес за изучавање граматичке синонимије нарочито се повећао последњих година. Уколико су се тридесетих и четрдесетих година о овом предмету јављали само појединачни чланци, после 1950. г. могуће је показати већ низ истраживања посвећених питањима граматичке синонимије.“⁸

Па ипак, не може се рећи да у нашој науци није било никаквог рада на падежној синонимици. У граматицима и речницима указивано је ту и тамо на слична значења извесних падежа и предлога. Таквих констатација било је и у расправама, нарочито новијим, из синтаксе падежа. Још је

⁷ Књижевност и језик, год. X (1963), бр. 2, стр. 81—95. Ова расправа је прочитана као реферат на IV конгресу славистичких друштва Југославије, 1963. г.

⁸ Интерес к изучению грамматической синонимии особенно усилился в последние годы. Так, если в 30—40е годы на эту тему появлялись отдельные статьи, то после 1950. г. можно указать уже ряд исследований, посвященных вопросам грамматической синонимии, нав. дело, стр. 284. На истој страни дата је и библиографија досадашњих радова из синтаксичке синонимике објављених у СССР-у. Сличну библиографију дао је и В. П. Сухотин у књизи Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, Москва, 1960. стр. 7—8; ту је дата и оцена тих радова, стр. 7—14.

највише о томе било речи у чланцима и језичким поукама у којима се расправљало о исправности и о стилској вредности појединих падежних и предлошко-падежних конструкција. Но, све су то била тумачења појединачних случајева, а није дата ниједна студија која би дубље захватила у теоријску проблематику падежне синонимике.

б. — Прихватајући задатак да се позабавим тим проблемом у Вуковом језику, ја сам примере узео из ових његових дела.

1. *Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића*, књ. I, Београд, државно издање, 1898. Скраћеница уз примере је: ИЕС.

2. *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића*, књ. I—III, Београд, државно издање, 1894 — 1896. Скраћеница: ППС; римска бројка уз скраћеницу показује књигу, а арапска свеску.

3. *Вукова преписка*, књ. I—VII, Београд, државно издање, 1913. Скраћеница: ВП; римска бројка показује књигу.

4. *Даница, Забавник за годину 1826. и 1827.* Скраћеница: Д; уз скраћеницу дата је и одговарајућа година.

5. *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч, 1849. Скраћеница: К.

6. *Српски рјечник*, Београд, треће (државно) издање, 1898. Скраћеница СР.

7. *Српске народне пословице*, Београд, друго државно издање, 1933. Скраћеница: СНП.

8. *Нови завјет Господа нашега Исуса Христа*, превео Вук Стеф. Караџић, Беч, 1847. Скраћеница: НЗ; за одељке долазе уобичајене скраћенице; главе су обележене римским, а стихови арапским бројкама.

Осим у два-три случаја нисам узимао примере из Вукових списа старијих од 1818. године, пошто ту још има утицаја славеносрпског језика;⁹ такође није употребљено *Житије Ђорђија Арсенијевића Емануела*, које није Вуково оригинално дело,¹⁰ ни трећи и четврти чланак *Ковчежића* (*Рисански обичаји и Српске здравице*), за које Љуба Стојановић каже: „Трећи и четврти чланак, који заузимају две

⁹ Уп. нпр. употребу предлога *кrome*: Сви Славенски народи, *кромѣ Србаља восточног' вѣроисповѣданія имаю свое Рѣчнике* (ППС, I, стр. 92).

¹⁰ В. о томе мишљење Љубомира Јовановића, *Скупљени историски и етнографски списи Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1898, стр. X—XII.

трећине целе књиге управо и нису Вукови, већ попа Вука Поповића, која му их је послао, и он их је, како се из Преписке (VII, 1 и даље) види, наштампао готово без икаквих измена.¹¹ — Из Пословица даван је само Вуков текст, а пословице, као и народне песме и приповетке које је Вук скупио, нису узимане у обзир, јер се не могу сматрати аутентичним Вуковим језиком.

Примери из превода Новог завета навођени су само ако није било одговарајућих примера из других списа. Тако је учињено не само због могућих утицаја црквеног језика него и зато што је језик овог превода, као и језик преводâ уопште, ипак посебне врсте, пошто је Вук у свом изражавању био спутан оригиналом.

Детерминативни чланови падежних синтагми штампани су курзивом. Вуков курзив, уколико га је било, задржан је само тамо где би без њега било отежано схватање реченице (нпр. за наслове дела), а иначе је изостављан, пошто се тиме није мењало значење падежних синтагми. Ако су се негде ова два курзива поклопила, те су речи штампане разређеним курзивом.

в. — Поред наведених, употребљаване су и ове скраћенице:

За управни члан: Гл = глагол; Им = именица; Пр = = придев; за детерминативни члан: Н = номинатив, Г = генитив, Д = датив, А = акузатив, И = инструментал, Л = локатив.

Знак || између две синтагме показује њихову синонимност.

г. — Важнија литература за падежну синонимику наведена је у напоменама. Сем ње употребљаване су и граматике нашег језика, у првом реду Маретићева,¹² и речници, нарочито Броз-Ивековићев и Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ.

ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ ПОТПУНЕ СИНОНИМНОСТИ

3. — *Звати, прозвати се, назвати се, постати, бити + номинатив || исти глагол + инструментал*

„Инструментал познат у науци под именом „предикативни инструментал“ обележава шта постаје изван појам, какав нов физички, психички или друштвени лик сти-

¹¹ Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд, 1924, стр. 669.

¹² Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевнога језика,² Загреб, 1931.

че, било стварно, било привидно, у тренутку вршења глаголске радње“.¹³ У Вуковим делима се у истој функцији уз неке глаголе употребљава и номинатив. Примери:

а) *Звати (+ А) + Н*: Ја се још из дјетињства опомињем, да су попови и калуђери звали *честица* оно, што носе у кутији те причешћују болеснике (ГПС, III, 1, стр. 56). У — У Шумадији у селу Буковику слушао сам гдје сељаци јагњећи опорњак зову *краљица* (ГПС, III, 1 стр. 159). — Турци розолију зову *амберија* (Народне Српске Пјесме, I, Липиска, 1824, стр. 315);

Звати (+ А) + И: Један смо другога звали *братом*, и његова је мати мене звала *сином* (ГСП, III, 1, стр. 119). — Па се [Ђурђија] послѣ неколико дана са својим момцима (који су њега звали *Ђуртом*, а остали људи њи *Ђуртиновцима*), дигне са Врачара (ИЕС, стр. 26). — Или је теже мени, кога толики људи *ученим* зову ... (ГПС, II, 1, стр. 158—159);

б) *Прозвати се + Н*: ... и да се послѣ кад је хајдуковао, од њега прозвало онђе велико брдо *Ђаково* (СР, пр. *Пали-ђак*). — Кад Пасманцијне крцалије ... попале и поарају Леновце (који се потом прозову *Негалица*) ... (ИЕС, стр. 225). — И будући да их је испочетка највише било из вароши Крце, зато се прозову *Крцалије*. (Д, 1827, стр. 95);

Прозвати се + И: ... којијех се домовина прозвала *Хрватском* послѣ Мухачкога боја (К, стр. 7);

в) *Назвати се + Н*: И њи четворица ... назову се *даије* (ИЕС, стр. 7). — Њему (Г. Твртковићу) нико на свијету не може дати права, да се назове *њихов скупитељ* (ГПС, III, 1, стр. 102). — Па кад је прешао у Србију онамо се назвао *Иван Југовић* (ИЕС, стр. 268);

Назвати се + И: Јаков покоривши Ужице и одметнувши наију Сокоску, назове се *заповедником* наије Ваљевске, Шабачке, Ужичке и Сокоске. (ИЕС, стр. 56—57). — Само је онима Римскога закона још тешко *Србима* називати се (К, стр. 6);

г) *Постати + Н*: И вративши се натраг постане *архимандрит* (ИЕС, стр. 244). — А ушавши у Београд тако се обогате обојица, да постану *најбогатији људи* у Србији (ИЕС, стр. 254). — Они сад постану и *спаије* и *читлуксаибије* (ИЕС, стр. 8);

¹³ Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд, 1954, стр. 147 (курзив је ауторов). О категорији предикативног инструментала, в. нав. дело, стр. 147—158.

Постати + *И*: Неисказана радост обузела је срце моје, кад сам разумијо, да је Ваше Књажеско Сијателство постало *кавалером* Росијско-Императорскога ордена свете Анне првога реда (ВП, II, стр. 604). — За то је она [= Матица], поставши готово *најлуђом партијом* у литератури нашој ... (ГПС, III, 1, стр. 56);

д) *Бити* + *И*: Он ако и није владика, али је доказао, да је вриједан бити *владика* и у Руса и у Луторапа, а камоли у Срба! (ВП, II, стр. 292). — Сад и Г. Светић може бити *историк*, барем онаки, као што је и Стимолог (УПС, III, 1, стр. 125). — Његов отац, Милован Георгијевић који је био *дунђерин* ... (ГПС, II, 2, стр. 374);

Бити + *И*: Он свачим свједочи, да је вриједан бити *писатељем* начертанија њекојего Арађанина, и Римљана у Шпанији (ГПС, II, 1, стр. 20).

Учесталост номинатива и инструментала није једнака уз све глаголе. Номинатив је чешћи у синтагама са *назвати се* и *постати*, а инструментал у синтагама са *звати*, у којима се номинатив употребљава само за називе предмета. За *прозвати се* и *бити* сувише је мало примера да би се могло говорити о некој разлици. Изгледа да су синтагме са глаголом *бити* синонимне само кад је овај глагол инфинитиву, а да се иначе употребљава конструкција са номинативом. — Уз глаголе *звати се* и *остати* искључиво стоји номинатив, а уз *назвати се* — инструментал.

4. *Чувати се, избавити се, крстити се, бојати се, стидети се, постидети се* + *генитив* | *исти глагол* + *од* + *генитив*

Познато је да се конструкције *генитив* и *од* + *генитив* у аблативном значењу напоредо употребљавају: (1) уз неке глаголе који значе одвајање, удаљавање — да се покаже од кога се појма врши то одмицање и (2) уз неке глаголе који значе психичке процесе — да се означи одакле ти процеси потичу. Код Вука је таква синонимност синтагми *Гл* + *Г* и *Гл* + *од* + *Г* везана за ове глаголе:

1) а) *Избавити се* + *Г*: Тако им је, н. п. из почетка за неколико мјесеци била највеће брига и беспрестани разговор и договор, како ће се избавити *францускога учитеља, Бизаиља* (ВП, VII, стр. 693). — Кад ко гле-

дајући да се избави мањег зла удари на веће (СНП, стр. 362);

Избавити се + од + Г: ... да се његова земља и раја избави од зулумџара (ИЕС, стр. 573);

б) Чувати се + Г: ... да се чувамо узимања Словенскијех ријечи без невоље (ГПС, III, 1, стр. 185);

Чувати се + од + Г: А особито се чувају од женскиња (Д, 1827, стр. 93);

в) Крстити се + Г и крстити се + од + Г: 3) Кога, чега, од кога, од чега ... крсти се ти њега т. ј. бјежи од њега, чувај га се (СР, п. р. крстити се);

2) а) Бојати се + Г: Он не само што се не боји рецензента, него му се још радује (ГПС, II, 1, стр. 98). — А оно [= Грче] бојећи се срамоте одговори му опет Турски (СНП, стр. 207);

Бојати се + од + Г: Јер колико се год Сулејман-паша показивао, да Милоша лази и благодари му, што је ту буну утишао, толико се од њега бојао (ИЕС, стр. 142);

б) Стидети се + Г: А Кара-Ђорђије нањ у Поречу није ударао, једно за то, што се народа стидио ... (ИЕС, стр. 87). — Или кад се ко понесе и стане се стидети свога пређашњега стања (СНП, стр. 113);

Стидети се + од + Г: ... да се на једноме чоку један образ од другога стиди или образ једнога чока од образа другога чока (СНП, стр. 256);

в) Постидети се + Г: Јер ко се постиди мене и мојијех ријечи њега ће се син човечиј постидети (НЗ, Лука, IX, 26);

Постидети се + од + Г: ... кад се ко од своји ријечи или од свога ћела постиди (СНП, стр. 426).

Сам генитив је чешћи уз глагол бојати се, као и уз глагол стидети се, где је једини пример за Гл + од + Г нађен у објашњењу пословице у којој већ постоји иста таква синтагма. У синтагмама са избавити се фреквенција оба зависна члана је слична. За чувати се, постидети се, крстити се нема довољно примера да се изведе сигурнији закључак.

Уз глаголе клонити се, аратосиљати се, побојати се, срамити се, снебивати се, снебити се, колико се може судити на основу малобројних примера и на основу допуна у Српском Рјечнику, Вук је употребљавао само генитив, а уз сачувати се, плашити се, уплашити се, поплашити се — само од + Г.

5. — *Им + Г* || *Им + од + Г*

а. — Конструкције *генитив* и *од + генитив* употребљавају се напоредо и уз именице — у посесивном значењу. Али, ове две конструкције нису увек потпуно синонимне, јер су синтагме са *од + генитив* често мање посесивног,¹⁴ а више аблативног значења,¹⁵ што нам сведоче примери: *овршак од бадњака* (СН, п. р. *бадњак*), *рогаљ од мараме* (СР, п. р. *прстен*), *рог од божитњег пецива* (СР, п. р. *Божић*), *крај од чаране* (К, стр. 40), *пера од покраденог лука* (СНП, стр. 9), *горња кора од куповног хљеба* (СР, п. р. *запис*), *темељ од куле* (СНП, стр. 248).

Синонимност је углавном везана за синтагме чији су управни чланови речи: *старешина*, *командант*, *егземплар* и *име*.

б. — Уз именице *старешина*, *командант* конструкција *од + генитив* јавља се кад су у зависном падежу речи које означавају подручје:

а) *Старешина + Г*: Убије некакав Турчин у Смедереву Ђушу Вулићевића, старјешину *наије Смедеревске* (ИЕС, стр. 115);

Старешина + од + Г: Милан Обреновић ... који је био главни старјешина *од наије Рудничке, Пожешке и Ужичке* ... (ИЕС, стр. 72). — Сад је у Котору окружни капетан као главни старјешина *од све Боке* (К, стр. 39);

б) *Комендат + Г*: Миленко Стојковић, бивши комендат *Пожеревачке наије*, учио је у Поречу читаву једну зиму аз, буки, вједи, глагоље (ВП, III, стр. 93);

Комендат + од + Г: ... те тако Јаков остане комендат само *од наије Ваљевске* (ИЕС, стр. 70). — Онда комендат *од шанца*, Ресавски кнез, Стефан Синђелиј, потегне из пиштоља (ИЕС, стр. 120).

в. — Примери за синтагме са речју *егземплар*:

Егземплар + Г: ... прајски краљ пошаље један екземплар *ове књиге* професору богословије Неандеру

¹⁴ О посесивном генитиву и другим начинима означавања посесивног односа в. Михаило Стевановић, *Посесивне форме у српскохрватском језику*, Годишњак Скопског филозофског факултета, IV (1939—1940), стр. 1—50.

¹⁵ О постанку ове конструкције в. Радомир Алексић, „Од града кључеви“, *праг од куће* и сличне конструкције, Наш језик, год. VII (1939—1940), св. 8, стр. 226—229.

(ВП, III, стр. 373). — Послао сам 27 егземплара *Новога Зајета* (ВП, VI, стр. 329). Јуче сам предао Панти Роклији три егземплара *Шаффарикове Историје* (ВП, II, стр. 77);

Егземплар + од + Г: ... Кад Вам један егземплар од *књиге* пошаљем (ВП, VII, стр. 459). — Ако бисте уз ове књиге примили и који егземплар од *Рата за Српски језик и правопис ...* (ВП, VI, стр. 329). — Уз ове књиге примићете и један екземплар од *пјесама* Бранка Радичевића (ВП, VI, стр. 389).

г. — Уз реч *име* синонимност ових двеју синтагми постоји кад су у зависном члану именице *место, село, дрвеће*.

Име + Г: Која имена *мјеста* и земаља имају на крају ... (ГПС, II, 2, стр. 303). — Имена *мјеста*, од посвојителни прилагателни имена (ГПС, II, 2, стр. 334). — Онда треба узети и имена *свију Српскијех села, вода, планина, брда, поља, и свију осталијех мјеста ...* такођер и имена свију фамилија (ГПС, III, 1, стр. 177). — ... што сам добио имена *свију села* у пашалуку Бијоградскоме (ВП, I, стр. 198). — Међу ова презимена иду и дјекоја имена *млади животиња, и дрвећа, а и мртви мали ствари* (ГПС, II, 2, стр. 309);

Име + од + Г: За нас би потребно било повадити из ње и имена од *мјеста* и људска имена и презимена (ГПС, III, 1, стр. 77). — Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од *мјеста* у којима живе и не показују никаквога народа (К, стр. 6—7). — Ето вам из оне *пјесме*, што сам мислио да је за вас, и имена од *села*, што сам наново у Србији добио (ВП, IV, стр. 638). — Међу ове ријечи иду имена од *различнога дрвећа* (ГПС, II, 2, стр. 317).

Овде је потребно истаћи да је у данашњем језику ова друга веза непозната. А и у Вукову језику, ако је у зависном члану реч која означава човека, употребљавала се само синтагма *име + Г:*

Велика вам хвала што сте ми послали имена *онијех војвода* (ВП, III, стр. 384). — Међу ове ријечи иду и имена (*Турска различни мајстора* (ГПС, II, 2, стр. 329). — Примио сам ваше писмо од 25. о. м. са 60 имена *пренумераната* на рјечник (ВП, III, стр. 371).

Оваквих примера са речју *пренумерант* има више. За употребу осталих именица у одредбеном делу има мало при-

мера, те се могућност употребе друге конструкције не може ни искључити ни потврдити. Примери:

Име + Г: Назначити имена свију брда, коса и главица, то ће се само онда моћи ... (Д, 1827, стр. 30—31). — ... да су већ и имена слова примили од Нијемаца (ГПС, II, 2, стр. 276). — Имена *оније књига*, које сам ја из Русије добавио, мени је Г. Магарашевић послао (ВП, IV, стр. 625). — Које [ријечи] значе мртве ствари, или само имена *мислени ствари* ... (ГПС, II, 2, стр. 340).

Сем овога, у наведеним примерима са речима *место, село, дрвеће*, стоје у генитиву и речи *земља, животиња, вода, брдо, поље, фамилија*.

Име + од + Г: Овакви имена од *кнежина и племена* има и по Босни и по Ерцеговини (Д, 1827, стр. 56). — Који су намастири мени познати, ево вам имена од њи (ВП, IV, стр. 647).

6. — *Гл + у + Г* | *Гл + код + Г*

Синтагме *Гл + у + Г* синонимне су са синтагмама *Гл + код + Г* кад означавају да се радња врши у сфери појма означеног зависним падежом.¹⁶ Ово опште значење „у сфери“ може се поделити на неколико специфичнијих значења:

(1) Радња се врши у средини, језику, схватању и сл. народа или друштвеног слоја означеног генитивом. (За означавање свог народа Вук обично употребљава заменицу *ми*.) Обе конструкције скоро су подједнако честе. Примери:

Гл + код + Г: Худ *у нас*, као и *у Руса* и *у Крањца*, не значи *сиромашан*, него *рђав* (ГПС, II, 1, стр. 172). — *у Чеха* и *у Бугара* чини овакову службу и *ја* (ГПС, II, 1, стр. 28). *Меркурије*, био је *у Римљана* бог рјечитости и трговине (ГПС, III, 2, стр. 269). — Ми сви знамо да се *у нас* почело писати народнијем језиком од времена Доситија Обрадовића (ГПС, III, 2, стр. 260). — Јер се *проха у нас* обично *коси*, а не *жње* се (СНП, стр. 269);

Гл + код + Г: Књижар ће *описатељ молити*, и с њим ће се *подаћати*, као што бива и *код осталијех народа* (ГПС, II, 1, стр. 106). — Овакву службу чини *р* и

¹⁶ О синонимности у апстрактном значењу в. т. 27. — О предлогу *у* са генитивом писао је Бранко Милетић: *Употреба предлога у са генитивом*, Наш језик, год. I (1932—1933), св. 4, стр. 112—115.

код осталије, свију готово, Славенски народа, па и код самије Руса (ГПС, II, 1, стр. 27). — Али код нас може бити списатељ и без тога (ГПС, II, 1, стр. 99). — Ђеко је се ријечи друкчије изговарају него код нас (ГПС, III, 1, стр. 20—21). — Што је момак 9 или 10 година старији од ђевојке; то у просвјештеним земљама код госпoде није мана (ВП, IV, 537). — Торба се код простога народа носи (СНП, 132).

(2) Радња се врши у кући, у служби, у подручју личности означене генитивом. Синтагме са код су чешће. Примери:

Гл + у + Г: Једанпут смо били у Карамзина на ручку, а једанпут у графа Румјанцова, заједно (ВП, II, стр. 254). — И отиде у Видин, те се најми у некака Турчина, да му чува овце (ИЕС, стр. 225). — Дође у Пожаревац, и онђе се најми у војводе, да му готови јело (ИЕС, стр. 225);

Гл + код + Г: Код Берића сам ручао на Ивањдан (ВП, I, 178). — Ја сам овога патријара Славенскога језика и историје најприје виђао код Давидовића (ГПС, II, 1, стр. 160). — Њега Главаш намјести у најми Смедеревској у селу Дубони код некака човека, као да му чува овце (ИЕС, стр. 225). — А по том постане писар код Грушићког кнеза, Илије Марковића (ИЕС, стр. 258). — Само се то зна, да је у Маџарској код некака Грка учио трговину, код којег је научио и Грчки говорити (ИЕС, стр. 288).

(3) Радња је везана за књижевно дело, за понашање, за језичко осећање и сл. особе чије се име налази у детерминативном делу. Овде су обрнуто, синтагме Гл + у + Г у већој употреби. Примери:

Гл + у + Г: Оно је наречије и у Дубровачкијех списатеља (ГПС, III, 1, стр. 156). — Морам признати, да не знам, шта у М. Светића овдје значи Утук (ГПС, III, 1, стр. 110). — Али у М. Светића ништа није ново, тражити себи славу (ГПС, III, 1, стр. 33);

Гл + код + Г: Али је за чудо, што се у самоме дјелу слабо држи онога правила, које код другoга одобрава и хвалти (ГПС, III, 1, стр. 92);

Гл + у + Г и Гл + код + Г: Тако и у г. Грујића [хљеб] значи само оно што је ... у кисело замјешено, а кукурузница, ржаница, просеница, овсеница то код њега ништа није хљеб! (ГПС, III, 2, стр. 358).

Кад преовладава посесивно значење, употребљавају се само синтагме са предлогом *у*:

У кога су бијеле руке (= ко има бијеле руке, чије су руке бијеле), знак је да не ради радо (СНП, стр. 14). — Тада је граф Орурк ... отео од Турака Бању, која је још од 1807 године била у Срба (= коју су имали Срби, која је припадала Србима; ИЕС, стр. 121). — Зато раја не само не смије носити зелене боје, него ни онако лијепих хаљина као што су у Турака (= као што их имају Турци, као што су турске; Д, 1827, стр. 87).

7. — Одрични Гл + Г || одрични Гл + А

а. — Данас у нашем језику објект уз одричне глаголе стоји у акузативу или у генитиву (тзв. словенски генитив).¹⁷ О старијој генитивној конструкцији Александар Белић је написао ово: „Има много претпоставака да се ово објасни. Али нас ниједна у потпуности не задовољава. Има покушаја да се тај генитив објасни партитивно („изузима се ово“), аблативно — одвајањем од чега, веза са чим се пориче, као првобитна конструкција уз „ничто“ са генит. што је после пренесено и на друге одречне случајеве.

Ми данас не осећамо ниједан од тих падежних односа уз негацију; чак не можемо утврдити ни директну везу на њима. Зато сматрам да ова решења не дају још одговор који би нас могао задовољити.“¹⁸

Али, било да се, као што сматра А. Белић, посебно значење генитива уз одричне глаголе изгубило, било да се, како проф. М. Стевановић каже у својим универзитетским предавањима, још може објаснити његово партитивно порекло, синтагме одрични Гл + Г и одрични Гл + А могу се сматрати потпуним синонимима; данас оба падежа само показују објект одричних глагола, а тако је било и у Вуковом језику.

Код Вука су, истина, синтагме са генитивом бројније, али их има доста и са акузативом:

¹⁷ О односу генитива и акузатива у овој функцији у нашем савременом књижевном језику в. Даринка Гортан-Премк, *Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, н. с., књ. XII (1962), св. 3—6, стр. 130—148.

¹⁸ *Историја српскохрватског језика*, св. 1: *Речи са деklinацијом*, Београд, 1950, стр. 380.

Одрични Гл + Г: Ви још не познајете трговаца (ВП, II, стр. 52). — Који не купује *капе* кад му треба, него чека о вашару да је купи (СНП, стр. 161). — Али он овога обећања својега не испуни (ИЕС, стр. 262);

Одрични Гл + А: Ви још људе добро не познајете (ВП, II, стр. 244). — ... што Талфија у преводу своје није споменула његово име (ГПС, III, 1, стр. 121). — Никакав кројач не узме *ножице* у руке... незнајући или ће од они комада бити чакшире или долама (ГПС, II, 1, стр. 100—101).

Обе синтагме долазе и кад негација стоји уз глагол непотпуног значења чија је допуна прелазни глагол:

а) Каже им управо, да Турци не могу са Србима на ново *мира* правити (ИЕС, стр. 125). — А после се заваде што му она није ћела да служи *момака* (ИЕС, стр. 236). — Али гдје нико *истине* ни свога *правог мњења* показати не смије (ВП, II, стр. 640);

б) Јаков није могао *Ђурчију* послушати (ИЕС, стр. 22). — Али се ласно не може оправдати, кад ко *познање своје* не ће да призна (ГПС, III, 1, стр. 154).

в. — Ако је зависни члан заменица то, ово, оно, шта, ништа претежно долази синтагма са акузативом. За генитив има само један пример из Српског рјечника и два из превода Новог завета. (Два пута је управни члан глагол *видети*). Примери:

Одрични Гл + Г: Кад ко буде у какоме, мјесту, а не види *онога* што је онђе најзнатније (СНП, стр. 15). — И уста одмах, и узевши одар изиђе пред свима тако да се сви дивљаху и хваљаху Бога говорећи: нигда *тога* видјели нијесмо (НЗ, Мар., II, 12). — А он им запријети и заповједи да никоме не казује *тога* (НЗ, Лука, IX, 21);

Одрични Гл + А: Г. П. А. Поповић и тиме свједочи, да ни сам не познаје *оно*, што брани (ГПС, III, 1, стр. 70). — Шта је и како је казао Г. Твртковић Господару Јефрему, кад му је рукопис предао, то ја за сад управо не знам (ГПС, III, 1, стр. 77). — Кад се ко зариче *што* да не чини (СНП, стр. 95).

г. — Уз глагол *немати* допуна долази у генитиву, изузев, ако је то нека од заменица *што*, *ништа* и сл., које и уз овај глагол стоје у акузативу. Акузатив долази и у једном примеру где није непосредно негиран глагол *имати*.

а) ... зашто овдашња наша штампарија нема тије знака (ГПС, II, 1, стр. 232). — А који списатељ у свом писању нема никакви правила ... (ГПС, II, 1; стр. 102). — ... највише прости људи, који или никакова или барем правога поњатија о литератури немају (ГПС, III, 1, стр. 56);

б) ... који нијесу имали ништа до оно мало плате (ИЕС, стр. 270). — А при том нема нигде ништа (ИЕС, стр. 249);

в) Тако се раји не пристоји имати ни лијепу кућу као што је Турска (Д, 1827, стр. 87).

8. — Подићи, побунити (+ А) + против + Г || подићи, побунити (+ А) + на + А

Против + Г и на + А уз глаголе *подићи* и *побунити* означавају да је радња управљена на појам у генитиву односно акузативу. Иако су ове две синтагме за Вука истоветне, ипак би, са стилске стране, требало дати предност конструкцији *против* + Г, зато што изразитије показује непријатељски карактер овог односа. Уосталом, она је данас много обичнија, нарочито уз глагол *побунити се*. Примери за ове синтагме:

а) *Подићи* (+ А) + *против* + Г: Он сад у овој невољи подигне и Србе *против* баша и Пасманције (ИЕС, стр. 4). — Да учени људи буне подижу *против* власти ... (ВП, II, стр. 638);

Подићи (+ А) + *на* + А: Кад цар 1796 године подигне *на* Пасманцију девет којечаки везира с војском ... (ИЕС, стр. 5). — Онда баше у Бијограду, видећи да је паша остао само с неколико крџалија, подигну *на* њега буну. (ИЕС; стр. 6);

б) *Побунити* (+ А) + *против* + Г: А у почетку рата [капетан Коча] пређе опет у Србију, и побуни народ *против* Турака (ИЕС, стр. 141);

Побунити (+ А) + *на* + А: А у почетку рата пријеђе крадом опет у Србију и побуни народ *на* Турке (СР, п. р. Кочина крајина).

9. — Буна, рат + против + Г
 || буна, рат + на + А

И уз именице *буна* и *рат* долазе допуне *против + Г* или *на + А* да покажу да је збивање усмерено на појам означен зависним падежом:

а) *Буна + против + Г*: Што тако се опет почне *буна против Турака* (ИЕС, стр. 138);

буна + на + А: А у почетку буне *на дахије* потписивао се бимбаша (ИЕС, стр. 261).

Синтагма *буна на дахије* јавља се само у оваквој конструкцији и занимљиво је да народна песма носи наслов „Почетак буне *против дахија*“.

б) *Рат + против + Г*: ... да би Руси дознали у чему се Србима може помоћи у рату *против Турака* (ИЕС, стр. 72);

Рат + на + А: кад рат *на Турке* или *на дахије* поће срећно у напредак... (ИЕС, стр. 68).

10. — Гл + после + Г || Гл + иза + Г
 || Гл + након (наком) + Г || Гл + по + Л

а. — Свим овим синтагмама показује се да се радња врши у времену које почиње од овршетка појма означеног зависним падежом. Њихова синонимност је, међутим, ограничена — делом семантичким разликама, а делом лексичким саставом детерминативног члана синтагме.

б. — Семантичка ограничења су у овоме: „Прецизност изражавања не допушта да се сматрају синтаксичким синонимима ни предлошко-падежне везе *по празнику* и *после празника*, *по повратку* и *после повратка* итд. Првима од њих се означава време непосредније иза празника, односно иза повратка, док се другима временски одређује оно што долази било кад после празника и после повратка“.¹⁹ Значи да у синтагми *Гл + по + Л* постоји суженост значења, које нема у синтагми *Гл + после + Г*: Зато са семантичке стране синтагма *Гл + после + Г* може бити синонимна са *Гл + по + Л* само у овим случајевима: — (1) ако се у њој подразумева врло мали временски период, те се самим тим радња врши

¹⁹ Михаило Стевановић, *Синтаксичка синонимика*, Књижевност и језик, год. X (1963), бр. 2, стр. 93. О временском значењу предлога по в. Милка Ивић, *О предлогу по у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, XIX (1951—1952), стр. 192—194.

непосредно за појмом означеним детерминативним делом;²⁰ (2) ако се било по смислу било по некој временској одредби (нпр. *одмах, непосредно*) види да се оваквом синтагмом означава вршење радње у времену које долази за појмом у детерминативном делу. Истина, и уз *Гл + по + Л* понекад се додају сличне одредбе, али се то чини да би се појачало значење.

Гл + иза + Г показује, бар у примерима из Вуковог језика, да радња следује одмах или ускоро за појмом у генитиву. Зато и ова синтагма може бити синоним са *Гл + после + Г* само ако је значење ове друге синтагме на неки начин ограничено.

У примерима за синтагму *Гл + након (наком) + Г*, која је у Вуковим делтима врло ретка, радња се извршава или започиње одмах после завршетка појма означеног генитивом. У једином примеру где се ова синтагма лексички подударара са *Гл + после + Г* (у зависном члану је број година) и синтагмом *Гл + после + Г* и синтагмом *Гл + после + Г* показује се вршење радње одмах за појмом у генитиву, те су ту ове две синтагме синоними.

в. — И лексички састав ограничава синонимност ових синтагми. Тако, кад је у зависном делу реч која означава време или временску јединицу, употребљавају се синтагме *Гл + после + Г*, *Гл + по + Л* и, само у једном примеру, *Гл + наком + Г*:

Гл + после + Г: Кад се путник *послије дугога времена* врати на траг ... (СНП, стр. 117). — То ми је мјесто радости, коју би требало да имам, што ћу *послије толикога времена* видити жену и новорођенога сина! (ВП, IV, стр. 11). — Што би тако до подне провео, оно би *послије падне*, особито увече, мени читао (ИЕС, стр. 270). — *Послије Миоља дне* гледаћу да одем Гету и Римеру (ВП, I, стр. 220). — А кад се Ђирило *послије четири године* вратио из Моравије у Бугарску ... (ГПС, II, 1, стр. 167). — *Послије њеколика дана* дође он опет к мени (ГПС, III, 1, стр. 81);

Гл + по + Л: А *по дугом времену* дође господар тијех слуга, и стаде се рачунити с њима (НЗ, Mat., XXV, 19). — Седми дан путовања дошао сам у Краково *по подне* (ВП, I, стр. 165). — А *по вечеру суботном* на

²⁰ Нпр. ако је у детерминативном делу реч *подне*. И именица која означава тај период употребљава се у два облика: *послеподне* или *поподне*.

освитак првога дана недјеље дође Марија Магдалина и друга Марија да огледају гроб (НЗ, Мат., XXVIII, 1). — А кад Реимер по Божићу дође у Липиску, ја ћу с њим говорити о томе (ВП, I, стр. 246). — Тако се скупштина сазове одмах по новоме љету (ИЕС, стр. 95);

Гл + наком + Г: Ево Српскога рјечника и по други пут наком тридесет и три године (СР, стр. VII).

Види се да су Гл + после + Г и Гл + по + Л синоними кад су у детерминативном члану речи *дуго време* и *подне*. Да би били синоними и кад је у зависном падежу реч која означава празник, потребно је да се задовољи семантички услов, а у наведеном примеру за Гл + после + Г (*послије Миоља дне*) то није случај. — Гл + после + Г и Гл + наком + Г синоними су кад је генитивом означен број година.

г. — Пошто догађаји имају временску димензију, и они могу послужити за одређивање времена. У оваквим случајевима употребљавају се Гл + после + Г, Гл + по + Л и Гл + иза + Г:

Гл + после + Г: Кнезови су *послије Аци-Муштајашине смрти* одма изгубили власт у народу (ИЕС, стр. 8). — Кад се *послије ручка* састанемо у његовој соби, он ми прочита оне оде (ГПС, III, 1; стр. 119). — И онде *после многога разговарања и уговарања* пристану обојица на ово (ИЕС, стр. 164). — Сад *послије Скупштине* имао сам срећу од нашега књаза наименован бити чланом суда Бијоградскога (ВП, I, стр. 388). — Онда [Пасманција] удари један пут *послије велике кише* те ји [= везире] разбије и рашћера (ИЕС, стр. 5);

Гл + по + Л: По *смрти Доситијевој* поставе Кара-Ђорђеи и Младен Југовића на његово мјесто (ИЕС, стр. 100). — Будући да кола за мене *по ручку* одмах не дођу ... (СНП, стр. 207). — И *по млозом цењкању и погађању* уговоре, да Карановчани врате Кара-Ђорђејину некакву велику шешану (ИЕС, стр. 51). — Тамо доћи мислим на концу Јунија (*по вашару Пештанскоме*) (ВП, I, стр. 317). — Само је *по одласку Милошевом* из Србије сазидао лијепу господску кућу (ИЕС, стр. 290). — По *свршетку* овога писма разабрао сам жалосне гласе (ВП, IV, стр. 174);

Гл + иза + Г: *Иза највећега зла* може бити горе (СНП, стр. 201). — Добро сам се *иза грознице* опоравио (ВП, IV, стр. 137). — *Иза овијех ријечи* ... рекне му да

ме доведе (ИЕС, стр. 86). — Овде се могу уврстити и два случаја у којима се глагол само подразумева: *Иза зиме топло; иза кише сунце* (СП, п. р. *иза*).

Но овде нема много синонимности. *Гл + после + Г* и *Гл + по + Л* синонимни су у случајевима са именицама *смрт* и *ручак*. Појмови *разговарање* и *уговарање* слични су са појмовима *цењкање* и *погађање*, а и појмови *скупштина* и *вашар* такође су међусобно доста слични, те се и у тим случајевима може претпоставити синонимност ових синтагми, наравно, кад се види да се радња врши више-мање непосредно за појмом у детерминативном члану, као у одговарајућим примерима за синтагму са *после*. — Синтагме *Гл + после + Г* и *Гл + иза + Г* подударaju се само кад је у детерминативном делу именица *киша*, и може се узети да је ту значење синтагме са *после* такво да је у овом примеру синонимна са *Гл + иза + Г*. — *Гл + по + Л* и *Гл + иза + Г* не показују неку синонимност.

У оваквој употреби најбројнија је и лексички најразноврснија синтагма *Гл + после + Г*, у чијем се зависном делу употребљавају и речи: *рат* (Д, 1827, стр. 94), *мир* (Д, 1827, стр. 97), *бој* (ИЕС, стр. 25), *догађај* (ИЕС, стр. 75), *разговор* и *договор* (ИЕС, стр. 14) итд.

Догађај се може обележити и анафорском заменицом *то*. Уз њу стоји предлози *после* и *иза*, а предлог *по* је са заменицом срастао у прилог *потом*.

д. — Зависни члан могу да буду и речи које значе бића или предмете. Тада се време означава на тај начин што се мисли на свршетак неког догађаја или временског одсека који је у вези са појмом у зависном падежу.

Најчешће је случај да се мисли на смрт личности означене детерминативним чланом, и онда је у детерминативном члану обично лична заменица. Ту се употребљавају, и то као синоними, синтагме *Гл + иза + Г* и *Гл + након + Г*:

Гл + иза + Г: Боље да се чојеку кољено затре, него да зао пород *иза* себе остави. (СНП, стр. 23). — А у Поречу умре оборкнез Крајински Перча Станковић Карапанпа, *иза кога* остане лијепа и богата жена по имену Милана (ИЕС, стр. 262). — ... будући да му је *иза* жене остало четворо ђеце, (ВП. IV, стр. 142).

Гл + након + Г: Он је оставио *након* себе једно женско и једно мушко дете (ИЕС, стр. 256). — Онда ћете само и ви бити сигурни ... па не само ви за живо-

та, него и ваша дјеца *наком вас* (ВП, II, стр. 631). — Као што смо ми, нас двојица, за живота били заједно, тако ће и *наком нас* спомен наш заједно ићи (ВП, II, стр. 732) — ... да ми Ваша Свјетлост поклоните штогод велико, достојно и вас и мене и данас и *наком нас* (ВП, II, стр. 732).

Даничић слично значење приписује овом примеру са синтагмом *Гл + по + Л:*²¹

У том умре и Теша, те и Милош остане сиротан *по оцу*, и потуче се по најму, као и браћа му (ИЕС, стр. 132).

Али, овде се не означава време, него начин на који је Милош остао сиротан: сиротан „с обзиром на“ оца. Речца и (то и Милош...) стоји зато што се Милошево стање надвезује на стање његове полубраће, Милана и Јакова, који су пре Милоша остали без оца.

Ево три другојачија примера са *остати + иза + Г:*

Ми смо с вама пошли, с вама ћемо ићи, кудроћ ви поћете, а *иза вас* нећемо сами ниђе остати (ИЕС, стр. 17). — И скупише, и напунише дванаест котарица комада од оних пет хљебова јечменијех што претече *иза онијих* што су јели (НЗ, Јов., VI, 13). — Само вас повторително молим, да гледате на вријеме да ми то пошље; за што *иза дилежанца* остати не могу (ВП, IV, стр. 15).

У првом примеру се мисли: *иза* вашег одласка, у другом — *иза* обедовања оних који ..., у трећем — *иза* одласка дилежанца.

У ова два примера са *Гл + после + Г* подразумева се време у коме су живела бића означена генитивом:

Тако би права граматика (н. п.) Елинскога језика могла бити савршена и потпуна прије Ђекропа и Кадма, као и *послије* Платона и Аристотела (ГПС, II, 1, стр. 137—138). — Будући да шаренијех коња врло мало има, зато се овђе мисли да их је нестало са свим — *послије шарца* Краљевића Марка (СНП, стр. 342).

д. — Закључак: — Синонимност у малом обиму постоји између синтагми *Гл + после + Г* и *Гл + по + Г*, затим између *Гл + после + Г* и *Гл + иза + Г* и између *Гл + по-*

* ²¹ Србска синтакса, Београд, 1858, стр. 264.

сле + Г и Гл + *након* + Г. Нешто је чешћа синонимност синтагми Гл + *иза* + Г и Гл + *након* + Г у значењу: после смрти личности означене генитивом. — Најчешћа и лексички најбогатија је синтагма Гл + *после* + Г. Њено значење није онако ограничено као код Гл + *по* + Л и Гл + *иза* + Г, али се може и ограничити, те није чудо што је она, макар и делимично, синонимна са свим осталим конструкцијама, о којима је у овој глави било говора.

Овај закључак је изведен на основу примера из Вукових дела. Међутим, у Вуковом језику ова синонимност је свакако била нешто потпунија. Вук, нпр., у Рјечнику код *наком* упућује са cf. на *након*, *послије*, *иза* и даје један трње. Ово је, истина, народна пословица, а не Вуков оригинални језик, али је ипак могућно да је и Вук понекад употребљавао синтагму са предлогом *наком* (*наком*) у сличним случајевима.

— Напомена: — Овде није узета у обзир синтагма Гл + *за* + И, јер је њено значење специфично, те се разликује од значења наведених синтагми. Наиме, Гл + *за* + И показује не само да се радња врши после појма означеног инструменталом него и да припада истом току догађаја, да се надовезује на тај појам. Ово нам потврђују примери:

И у Гроцкој најприје посијеку кнеза Стефана Палалију ... ; за њим Марка Чарапића из Бијелог потока (ИЕС, стр. 11). — Приповједа се како је некаком чоку... цркла крава па за њом и кобила (СНП, стр. 329).

11. — Гл + *по* + Л || Гл + *према* + Л

Синтагме Гл + *по* + Л и Гл + *према* + Л у начинском значењу показују да се радња врши на основу појма означеног локативом:²²

Гл + *по* + Л II да ће се свакоме по смрти платити по дјелу његову (ГПС, III, 2, стр. 269) — Они су почевши се звати по овоме доњоземском обичају презимена своја мало по мало поизостављали (СР, п. р. презиме) — Они су најприје окренули Славенски језик по своме нарјечју (ГПС, III, 1, стр. 184) — У староме Славенском језику А стоји само на онијем мјестима, гдје је по јужноме Славенском нарјечју Е (ГПС.

²² В о томе Милка Ивић, О предлогу по у српскохрватском језику, Јужнословенски филолог, XIX (1951—1952) стр. 181

III, 1, стр. 180). — Па и кад буде потреба нове ријечи правити, ваља их правити од народнијех ријечи и по својству народнога језика (ГПС, III, 1, стр. 153). — По томе дакле можемо сад и ми сва наша слова ево овако назвати: а, бе, ве (ВП, III, стр. 93);

гл + према + Л: ... да ће се по смрти свакоме према дјелима његовијем платити (ГПС, III, 2, стр. 270). — А послѣје мало по мало према обичају и стању доњоземскоме, једно изоставе по својој вољи (СР, п. р. прислављати). — Јер су они Славенски језик најприје поправили према своје народноме (ГПС, III, 1, стр. 157). — Што се у њекојим ријечима изговара *х*, ће му (према осталим Славенским нарјечјима) није мјесто ... (ГПС, III, 1, стр. 4). — ... да се начини и прими правопис што је могуће лакши и савршенији или, најкраће рећи, према својству језика којијем се пише (ГПС, III, 2, стр. 305). — Ћ, љ, њ, ј према Славенским именима слова требало би назвати *дјерв*, *људи* (ВП, III, стр. 92).

Вук је чешће употребљавао синтагму *Гл + по + Л*, а и фонд речи које су се јављале у њеном зависном члану био је обимнији од одговарајућег фонда синтагме *гл + према + Л*.²³

12. — *Остати + на + Л* || *остати + при + Л*

Занимљива је синонимска употреба конструкција *на + локатив* и *при + локатив* уз глагол *остати*, и то у значењу „задржати исто мишљење или став“.

У свом правом просторном значењу *на + Л* и *при + Л* исказују различите односе. Међутим, пошто им је заједничко да означавају прибијеност — иако различите врсте — уз појам у локативу, обе допуне потпуно одговарају овом изразу, где имају пренесено значење:

остати + на + Л: Што се тиче пресуде о Музи, и у томе ја остајем *на ономе*, што сам прије казао (ГПС, III, 1, стр. 125). — Петар Радосављевић... једнако остане *на том*, да он за тај посао не зна ништа (ИЕС, стр. 190). — За *стрижући* и *стрижући* ја остајем *на мојијем пређашињим ријечима* (ГПС, III, 1, стр. 197);

²³ Уп. нпр. искључиву употребу *по + Л* уз глаголе *писати* т. 1954, св. 5—6, стр. 187 (курзив је ауторов).

остати + при + Л: А што се тиче *куса* и *дува* и *љуцки*, ја остајем *при ономе* што сам казао (ГПС, III, 1, стр. 176). — Ако ли друштво Српске словесности остане *при тијем мислима*, да чланови не треба да уче народнога језика ... (ГПС, III, 1, стр. 160) ...

Напомена: Ове две синтагме су несумњиво синонимне кад је у зависном члану заменица. Но, због мале употребе овог израза не може се примерима потврдити синонимност синтагми са именицама *реч* и *мисао*, пошто за њих постоји само по један пример.

13. — Узрочне синтагме

а. — За означавање односа узрока и овога што он проузрокује Вук употребљава неколико синтагми. У мањем броју случајева оне су синонимне, а чешће показују неку специфичну нијансу узрочног значења. Управна реч у њима обично је глагол, а именице и придеви су врло ретки.²⁴ (О узрочним синтагмама са речју *узрок* говориће се посебно у ставу б).

б. — Гл + због + Г најчешћа је синтагма којом се исказује прави узрок:

Као што је сад тамо подигнута вика на мене и на мој језик и правопис *због превода* Новог Завјета, тако је Јован Хаџић 1839. године био подигао *због Српске историје* (ВП, VII, стр. 578). — Руси се, ваља да *због болести и смрти* фелдмаршала кнеза Прозоровскога, задрже (ИЕС, стр. 119). — Па *због велике висине* и *врлети* није се камење могло носити друкчије до на козама (СР, п. р. Козник).

Гл + ради + Г Вук такође употребљава у овом значењу, али поглавито у преводу Новог завјета. „У преводу Новог завјета Вук је употребљавао *ради* како у правом тако и у узрочном значењу. У старим словенским преводима, с којих је Вук преводио, будући да је *због* било непознато, *ради* се употребљавало и са узрочним значењем и он је редовно тај предлог преносио дословно у свој превод и не размишљајући које значење у даном случају има.²⁵

²⁴ Ипак има примера и за именицу и за придев као управни члан: Свеу је народу нашем позната тамошња вика на мене за *превод* Новог Завјета на наш народни језик (ВП, VII, стр. 575). — Послије акатиста Богородичина отиде калуђер уморан од *чатења* код једне бабе на вечеру (СНП, стр. 429).

²⁵ Михаило Стефановић, *Употреба и значење предлог због и ради*, Наш језик, год. VI (1937—1938), св. 5—6, стр. 146.

У другим Вуковим делима ова синтагма најчешће има значење циља. Тако у Правитељствујушћем совјету и у Географическо-статистическом описанију Србије нема примера за узрочну употребу. Зато је на наведеном месту на основу језика ова два дела закључено да се у оригиналним Вуковим делима предлог *ради* у узрочном смислу не употребљава. Међутим, иако су два наведена списа Вукова доста велика, случајеви употребе у другим оригиналним Вуковим списима то не потврђују:

Ја мислим да слава овога пријевода вриједи више и од Сирига и од Даља; а што се данас на њега и на мене њега *ради* тако виче, тијем се цијена његова ни мало не побија (ВП, VI, стр. 336). — Одреди му се пензија *које старости ради*, *које* што се је видјело да ни за ону службу према новијем уредбама није имао знања и вјештине (ИЕС, стр. 290). — Сваки је, и најмањи, дар чоџу мио, не толико *ради његове вриједности*, *колико ради части и љубави* из *које се дају* (ВП, VII, стр. 560). — Рајићева је најславнија рукотворина историја народа Славенски, за *коју смо му дужни вјечну благодарност*, и то само *ради неискazanог труда и родољубиве ревности* (ГПС, II, 2, стр. 277). — Јер и осим тога, што се *слабости ради* могу задржати, да на вријеме тамо не поћем, рад сам Саву одвести у Винковце у школу (ВП, IV, стр. 164). — Примлио сам ономадне Ваше писмо ... о смрти моје пунице, *које ми је жао више него моје мајке особито жене и дјеце ради* (ВП, I, стр. 366). — *Род мјесто плод ... ја сам тога ради* пометао свуда, што сам знао да је у народу Српскоме нашега закона ова прва ријеч много познатија и обичнија од друге. Ако овај узрок није доста ... (ГПС, III, 2, стр. 342). — За то се умотворинама народа нашега сва учена Европа чуди и диви, и *њих ради* народ наш слави и хвали (К, стр. 15).

И поред релативно великог броја примера, *Гл + ради + Г* у узрочном значењу у Вуковим оригиналним списима знатно се ређе среће него синтагма с предлогом *због*. Да је Вук, бар у зрелом добу свог стварања, предлог *због* претпостављао предлогу *ради* у узрочном значењу, доказује нам и следећи случај: — У Вуковом спису Из писма Једном члану Матице Српске (1842. г.) стоји ова реченица: „Но то се у нашем језику неможе чинити *тога ради*, што ми имамо и ле

и ље.“ Кад је ово писмо прештампано у књизи Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије Писма ... (1845. г.), конструкција тога ради замењена је са за то.²⁶

в. — Остале узрочне синтагме углавном имају специфична значења. — Нама се, нпр., намеће претпоставка да *гл + с + Г* у скоро овим примерима из Вукових дела показује да појам у генитиву доводи до несрећног збивања означеног глаголом:

Онда би друштво његово убило, јер кажу, да би с такога сви морали бити несрећни (Д, 1827, стр. 93). — Кад ко са свога доброга и великога имена допадне какве муке (СНП, стр. 65). — Као што ми је и лани ту казао, да су с мене, и с онога мога јеванђелија најзнатнији људи ... пали код нас у немилост (ВП, II, стр. 544). — Пропао с *нерада* (СП, п. р. *нерад*).

Сличан је и овај пример из Вукова превода Новог завета:

А ученицима рече: није могуће да не дођу саблазни али тешко ономе с кога долазе (НЗ, Лука, XVII, 1).
Означавање узрока каквог повољног догађаја свакако је врло ретко као у примеру:

А кад чу Исус, рече: ова болест није на смрт, него на славу Божију, да се прослави син Божиј с ње (НЗ, Јов., XI, 4).

Такав је само делимично и овде случај:

Полажајника обично избирају (јер неки гатају да с њега могу бити срећни или несрећни оне цијеле године) (СР, п. р. *полажајник*).

У Рјечнику Вук повезује због и с, јер је поред због ставио *cf.* с²⁷ — Уза с у Рјечнику стоји: ...3) с тебе сам пропао, *durch dich, per te*; с тога не смијем да —, *deswegen ob hoc*: Са шта, брате, оде у хајдуке —. Пошто за због даје превод: *wegen, ob*, Вук је приликом овог повезивања по свој прилици мислио на значење које предлог с има у узрочном прилогу *стога*, а не на оно у првом примеру.

г. — *Гл + за + А* означава да радња долази као реакција на појам означен акузативом. Та реакција се испољава у виду неког психичког процеса или, пак, награде, казне, одмазде и сл. Примери:

²⁶ Првобитну реченицу и исправку в. у ГПС, II, 1, стр. 58.

²⁷ I Даничић изједначава предлоге због и с (Србска синтакса, стр. 169), али он није судио само на основу Вукових примера.

Обожава вас за ваше родољубиве мисли (ВП, II, стр. 343). — Ко се за најмање што расрди (СНП, стр. 433). — И то је цијело љето с њима рабро војевао око Дунава и Тимока, и за раброст своју добио златну колајну (ИЕС, стр. 230). — За све и остале оваке послове највише је на Младена викао Стефан Живковић (ИЕС, стр. 75). — ... који су за злочинства своја у тавници и на робији бивали (ВП, II, стр. 650).

Говорећи о узрочној конструкцији за + А проф. Михаило Стевановић каже: „Ово још не значи да се предлогом за и обликом акузатива уз који он стоји не означава и узрок од кога потиче оно што се казује управном речју, глаголом или другом којом. То нам потврђује чињеница што би се у случајевима као што су... — место акузатива с предлогом за семантички могао употребити генитив с предлогом због. Али макар да у овим и оваквим примерима, у некоме мање а у некоме више, смисао допушта овакву замену — синтаксички ипак акузативна синтагма с предлогом за има примућство, јер се њоме означава да оно што се казује управном речју иде управо за појмом с именом у акузативу, да је тј. усмерено у правцу тога појма, да и ту, дакле, имамо на свој начин схваћену намену“.²⁸ Ово се може рећи и за Вукове примере, као што лепо показује реченица: А осим тога ослободити кога од ње [= порезе] може само Милош, и то он чини или за *заслугу* (н. п. бившим чиновницима) или због *сиромаштва* н. п. кад сирома човек умре, па му остану ситна деца или сама жена (ИЕС, стр. 197). Дакле, ослобађање од порезе долази или као реакција (у облику награде) на услуге, или као последица чињенице да је неко сувише сиромашан да плаћа порезу.

д. — Гл + од + Г и Гл + из + Г имају такође посебна значења. „Уствари, док се конструкцијом са од обележава *изазивач* датог стања а конструкцијом са из *унутрашња побуда* која *потстиче* на акцију, дотле конструкција са због служи управо зато да се њом открије појава која даје *разлога, повода* за вршење акције за појаву извесног стања, дакле, појава која се може схватити само као повод, узрок у најужем смислу те речи, а никако као *изазивач* или *потстрекач*“.²⁹

²⁸ Падежне синтагме с предлогом за. Наш језик, н. с. књ. XI (1961), св. 7—10, стр. 212.

²⁹ Милка Ивић, Узрочне конструкције с предлозима због, од, и з у савременом књижевном језику, Наш језик, н. с., књ. V (1953 — 1954), св. 5—6, стр. 187 (курзив је ауторов).

Ипак код Вука постоји и један усамљен пример напоредне употребе ове две синтагме:

Гл + из + Г: За највише онога његова говора читатељи су и сами могли познати да се говори само из освете и из зависти и пакости (ГПС, III, 1, стр. 118);

Гл + од + Г: А подли су они који знаду да то није истина, него само од пакости тако говоре (ВП, VI, стр. 336).

У неким случајевима *Гл + од + Г* стоји тамо где би се данас употребило *Гл + због + Г*: „Предлог због, као што је познато у науци, релативно се касно јавио у нашем језику. Према томе чињеница да нпр. Вук, Милићевић и прота Матија Ненадовић још увек кажу:

Поче се кајати од својих гријехова — Вук, Нар. прип. 1853. г., 139; *Не треба га жалити од посла* — Вук, Посл. 150 (Даничић, Синтакса 263); *Покај се ... од ове своје пакости* — Вук, Дјела апостолска, 1847 г., 294; ... само показује да је њихов језик у овом погледу био дуго конзервативан.³⁰

ђ. — Узрочне синтагме са речју *узрок*: — Највише је напоредне употребе узрочних конструкција баш тамо где је у зависном члану именица *узрок*. Ту је уобичајен предлог *из*, али има примера и са *због*, *ради*, *заради*. Употребљава се и *за*, али не уз саму реч *узрок* — сем у једном примеру из Новог завјета — него уз релативну заменицу која се на њу односи; у овом положају други предлози се не употребљавају.

Гл + из + Г: *Из који сам узрока издао ону прву Српску граматику, из оније исти ево издајем и овај први Српски рјечник (и другу граматику)* (ГПС, II, 1, стр. 9). — *Ево из овије узрока није могуће Српски језик писати по Славенској ортографији* (ГПС, II, 1, стр. 11). — *За то и ја морам из тога истог узрока ... оне моје ријечи протолковати* (ГПС, III, 1, стр. 65);

Гл + због + Г: *Но због особити узрока задржавши се овде ...* (ВП, III, стр. 631). — *Због многијех узрока морао сам овђе остати* (ВП, VI, стр. 294). — *Због многи узрока, а особито због гдекоји разлика у језику, нужно је, да се зна, од кога је, и из кога краја, која песма преписата* (Народне Српске Пјесме, IV књига, Беч, 1833, стр. VII);

³⁰ Милка Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима због, од из у савременом књижевном језику*, Наш језик, н. с., књ. V (1953 — 1954), св. 5—6, стр. 192—193.

Гл + ради + Г: А и сад тога истога узрока ради не смијем поименце поздравити никога другога, осим Г. Аврама Петронијевића (ВП, VI, стр. 704). — Да ми је љетос хтио казати да ће то чинити, ја бих га молио да не чини ради многијех узрока, то све себе ради (ВП, VI, стр. 335). — Тога ради узрока замолих вас да се видимо и да се разговоримо (НЗ, Д. апост., XXVIII, 20);

Гл + заради + Г (само примери из „Новога зајвјета“): Заради којег узрока напомињем ти да подгријеваш дар Божиј ... (НЗ, II, Тим., 6). — Свједочанство је ово истинито; заради тога узрока карај их без штеђења (НЗ, Титу, I, 2). — Јер и онај који освећује, и они који се освећују, сви су од једнога; заради тога узрока не стиди се назвати их браћом (НЗ, Јевр., II, 11);

Гл + за + А: а) У зависном члану је именица узрок: И за који га узрок закла? (НЗ, I, Јов., III, 12);

б) У зависном члану је заменица која се односи на реч узрок: Узроци, за које се Јаков овако био понио и осилио, нису били мали (ИЕС, стр. 69). — Узрок за који се кавга зађене (СР, п. р. зађевица).

14. — Синтагме са простим и сложеним предлозима који се слажу са истим надежом

а. — *Гл + место + Г || Гл + наместо + Г*: — Обе синтагме показују да се при вршењу радње појам означен генитивом замењује објектом или субјектом:

Гл + место + Г: Зато Милош остави онде место себе Вуицу Вулићевића (ИЕС, стр. 162). А ко нема сирећа он успе воде мјесто њега (СНП, стр. 188). — У њекоји [имена] мјесто свакога од поменути слова на крају дође ш (ГПС, II, 2, стр. 334);

Гл + наместо + Г: Знате ли, да на Острву Корчули (ниже Дубровника) нема у говору љ и ђ, него ј на мјесто оба та гласа (ВП, I, стр. 461).

Ова синонимност се испољава тако рећи само у Вуковим списима писаним пре појаве првог издања Рјечника, јер у њима има доста примера и за једну и за другу синтагму. У каснијим списима *Гл + наместо + Г* појављује се само једанпут (тај пример је наведен горе), а у свим осталим случајевима употребљава се *Гл + место + Г*. Шта више, у Српској граматичи штампаној уз прво издање Рјечника, Вук је два пута ставио место тамо где је у Писменици у одговарајућим реченицама стајало наместо:

Наместо: Имена, која се окончавају на *ца* у зват. лед. имају *е* на место *о* (ГПС, I, стр. 22). — ... а она на крају на место *а* добивају *и* (ГПС, I, стр. 22);

Место: Имена, која се свршавају на *ца*, у зват. јед. имају *е* мјесто *о* (ГПС, II, 1, стр. 43). — ... а њекоја рет остану али узму на крају *и* мјесто *а* (ГПС, II, стр. 43).

Напомена: — Сложеног предлога *уместо* код Вука нема ни у списима ни у Рјечнику. Ни предлога *наместо*, чије је саставне делове Вук писао одвојено, не налазимо у Рјечнику.

б. — *Гл + ради + Г || Гл + заради + Г || Гл + поради + Г:* — Све ове три синтагме означавају с којим се циљем врши радња. — За *Гл + заради + Г* и *Гл + поради + Г* има само по један пример. То сасвим одговара упуту „*vide ради*“, која у Рјечнику стоји уз предлог *поради*:

Гл + ради + Г: А може бити да би и сељаци *пљачке ради* навалили, и Биоград похарали (ИЕС, стр. 97). — ... како је код Пореча заграђивао Дунаво, бојаги *ради хватања* рибе, а управо да хвата људе (ИЕС, стр. 98). — А ја сам овђе дошао само са Савом, којег сам само *тога ради* повео да би што боље Српски научио (ВП, II, стр. 77);

Гл + заради + Г: Они поруче Црном Ђорђију, да пошаље неколика човека у Цариград *заради мира* (ИЕС, стр. 116);

Гл + поради + Г: ... трава дугачка лишћа, која се даје уочи Ђурђева дне и на Ђурђев дан кравама *поради млијека* (СР, п. р. уманика).

в. — *Гл + ради + Г* и *Гл + заради + Г* имају још једно значење — узрочно. Лексички састав детерминативног члана ових синтагми не поклапа се, зато што *заради* стоји само уз реч *узрок*. Сем тога, *Гл + заради + Г* употребљава се свега неколико пута, и то само у преводу Новог завета, у коме је употреба синтагме *Гл + ради + Г* у узрочном значењу нарочито раширена. Примере в. у тачки 13, став б и д.

15. — *Међу, над, под, пред, за*
и *сложенице између, изнад, испод, испред, иза*

а. — Прво што пада у очи код ових предлога³¹ јесте чињеница да има врло мало паралелизма између подгрупа, чак и међу тако сродним подгрупама као што су *над* — *изнад* и *под* — *испод* или *пред* — *испред* и *за* — *иза*. Једнакост постоји само у два случаја: у аблативном значењу и у значењу синонимност је највише изражена код подгрупе затерминативним чланом синтагме — употребљавају се једино сложени предлози. По односу простог и сложеног предлога уз глаголе примицања и глаголе који се — не баш најсрећније — називају глаголима мировања подгрупе се доста разликују. Још је већа разлика код временског значења. За разне врсте апстрактних значења заједничко је то што се — изузев код подгрупе *међу* — *између* — поглавито употребљавају прости предлози (негде са инструменталом, негде са акузативом, а негде и са једним и са другим падежом).

б. — *Синонимност у просторном значењу*: — (1) У овом значењу синонимност је највише изражена код подгрупе *заиза*, јер се ту уз глаголе мировања напоређо употребљавају *за* + *инструментал* и *иза* + *генитив*, а уз глаголе примицања — *за* + *акузатив* и *иза* + *генитив*. — У сродној подгрупи *пред* — *испред*, међутим, у таквим случајевима скоро искључиво стоје синтагме са простим предлогом. Ево примера за подгрупу *за* — *иза*:

а) Гл *мировања* + *за* + *И*: А особито имали су за *леђима*, у Омољу, Ајдук-Вељкова брата, кнеза Милутина (ИЕС, стр. 186). — *За* *кућом* некаква чоека... била под каменом у рупи змија (СНП, стр. 70);

Гл *мировања* + *иза* + *Г*: Али је Турака било толико много... да нијесу смјели на њих ударати, него се негдје *иза* њих били улогорили (ИЕС, стр. 91). —

³¹ В. расправе: А. Белић, „Депрефиксација“ у словенским језицима, Јужнословенски филолог, XVII (1949—1950), стр. 87—101. Јован Вуковић, О падежним конструкцијама с предлозима *над* и *изнад* и сл., Питања књижевности и језика, књ. I (1954), стр. 5—49; Семантичка база за предлошке конструкције с предлозима *над*, *под* и сл., Питања књижевности и језика, књ. II (1955), св. 1—2, стр. 73—85; О начину служења синтактичким средствима приликом испитивања предлошко-падежних конструкција, Питања књижевности и језика, књ. IV—V (1957—1958), св. Б, стр. 89—125. Игрутин Стевовић, О питању конструкција падежа с предлозима, Јужнословенски филолог, XXI (1955—1956), стр. 215—236. Михаило Стевановић, Падежне синтагме с предлогом *за*, Наш језик, н. с., књ. XI (1961), св. 7—10, стр. 207—225.

Кад ко *иза амбара* нађе прстен, кад се игра прстена (СНП, стр. 364);

б) *Гл примицања + за + А*: Прело западне за дрво (ИЕС, стр. 259). — Зато се и Кара-Ђорђије и кнез Сима и Миленко измакну за своје пређашње границе (ИЕС, стр. 120);

Гл примицања + иза + Г: А чете отиду чак *иза Ниша* (ИЕС, стр. 119).

(2) Код подгрупе *над — изнад* уз глаголе мировања налазе се конструкције *над + И* и *изнад + Г*, али уз глаголе примицања употребљава се само *над + А*. Са овим синтагмама синонимне су синтагме чији је зависни део *више + Г*, који се употребљава и уз глаголе мировања и уз глаголе примицања. — И код сродне подгрупе *под — испод* синонимност синтагми са простим и сложеним предлогом постоји само кад је управна реч глагол мировања, пошто се уз глаголе примицања употребљава искључиво *под + А*. Синтагме *са ниже + Г* ограничене су на случајеве кад је у детерминативном делу име неког града, или манастира, или неки географски појам као што је ушће реке, Ђердап. Да видимо примере за подгрупу *над — изнад* и за синтагме *са више + Г*:

а) *Гл мировања + над + И*: Нарикаче, т. ј. жене, које за плату плачу и наричу *над мртвима* (ВП, I, стр. 474). — Први () стоји *над* оним *словима* ће се глас оштро изговара (ГПС, II, 1, стр. 37);

Гл мировања + изнад + Г: И сам од своје воље скупи неколико момака, те стане *изнад Лешнице* опет чувати стражу од Турака (ИЕС, стр. 252). — Дохвативши оним прстом што је до малога себе за врх језика, па онда прекрстивши *изнад бољетига* (СНП, стр. 185);

Гл мировања + више + Г: Како је некаква ђевојка сједећи сама у кући угледала *више себе* на тавану крупац соли (СНП, стр. VI). — *Више Ваљева* имају некаке зидине, које се зову Кула Витковића (Д, 1827, стр. 51);

б) *Гл примицања + над + А*: А он ... налије воде и метне тигањ *над ватру* (СНП, стр. 148). — Кад курјак ноћу чује ће се јаре дере, он дође *над рупу* и скочи у њу (СНП, стр. 330);

Гл примицања + више + Г: Онај глас који се учини кад се *више прдењијех горњијех зуба* језик метне ... (СНП, стр. 183). — Кад буде у јутру Србин се

спреми, и дошавши Турчину *више куће* зовне га (СНП, стр. 1).

(3) Посебно је занимљив однос синтагми са простим и са сложеним предлогом код подгрупе *међу* — *између*. Ту је уз глаголе мировања употреба разграничена по овом начелу: кад се зависним падежом означава скуп истоврсних јединки — стоји *међу* + *И*, а кад се означавају два или више засебних појмова — *између* + *Г*. Но, од овога се може наћи по неки изузетак. — Код синтагми са глаголима примлицања има мало примера за случајеве кад су зависним чланом означени засебни појмови. Ипак се и овде може претпоставити исто начело за употребу *међу* + *А* и *између* + *Г*.

Гл мировања + *међу* + *И*: Војска сва још онај дан позна, да Вељка нема *међу њима* (ИЕС, стр. 234). — Ја, који сам се *међу чистијем Србима* родио и узрастао ... (ГПС, III, 1, стр. 173);

Гл мировања + *између* + *Г*: И тако неколике стотине Срба ... задане *између цркве и Турскога шанца* (ИЕС, стр. 150). — ... где су Срби *између Саве и Засавице* били начинили шанец (ИЕС, стр. 128).

Изузетке чине случајеви као што су: Између планина поред вода и ријека има много лука и палучака (Д, 1827, стр. 33). — ... до крви Зарије сина Варахијина којег убилисте *међу црквом и олтаром* (НЗ, Мат., XXIII, 35).

в. — *Остала значења*: (1) У означавању времена влада највеће шаренило. Синонимност постоји код подгрупе *пред* — *испред*, и то између синтагми *Гл* + *пред* + *А* и *Гл* + *испред* + *Г* ако је зависним падежом означен неки временски период или празник. Кад је у детерминативном делу појам који значи неко збивање, употребљава се само *пред* + *А*. Ако се више мисли на околности у којима се врши радња него на време вршења, употребљава се *пред* + *И*, свеједно да ли је у зависном члану временски појам или појам који значи неко збивање. — Код осталих подгрупа употребљава се само по једна конструкција (*Гл* + *између* + *Г*, *Гл* + *под* + *А*, *Гл* + *иза* + *Г*),³² сем код подгрупе *над* — *изнад*, где ниједна конструкција нема временско значење. Примери за подгрупу *пред* — *испред*:

³² О временској употреби предлога *иза* и *за*, в. т. 10.

Гл + испред + Г: Сјутрадан *испред* подне ја изиђем пред манастир (ГПС, III, 1, стр. 119). — *Испред Цвети* 1826. године пређу Чарапићи крадом у Србију (ИЕС, стр. 190);

Гл + пред + А: а) Јуче сам *пред* подне овђе дошао (ВП, I стр. 287). — Говоре калуђери *пред* Ускрс кад просе (СНП, стр. 56);

б) Ја сам ове књиге још љетос *пред* свој полазак у Трст дао да се вежу (ВП, VII, стр. 705). — *Пред буну Српску* био је калауз код свога кума, Младена Милова новића (ИЕС, стр. 254);

Гл + пред + И: ... хаџијски барјам, некакав други светац осим правог барјама (*пред којим се пости*) (СР, п. р. *барјам*). — *Пред преласком мојим* у Бијоград (пред Митров дан) писао сам вам из Земуна (ВП, I, стр. 389). — Али кад он, готово *пред свршетком* владе своје, кнезове назве капетанима ... (СР, п. р. *кнежина*).

(2) За означавање редоследа употребљавају се синтагме са *за* + *И* и *иза* + *Г*, као и са *после* + *Г*:

Гл + *за* + *И*: Каба-даије су се звале мање даије... *За каба-даијама* су ишле бимбаше, *за бимбашама* буљубаше, *за буљубашама* субаше, а *за субашама* прости момци (ИЕС, стр. 7). — *За мјесецесловом* је на првоме листу мати Божија с Христом у наручју ... *За овијем* иду различне молитве (ГПС, III, 2, стр. 391);

Гл + *иза* + *Г*: *Иза овијех* у њих [= Турака] иду занатлије и трговци, по том аге и спахије, па онда бегови (К, стр. 11). — У Црној Гори у свакоме племену има кнез, за којег се може рећи да је по господству у земљи трећи: први је сердар, *иза сердара* је војвода, а *иза војводе* кнез (СР, п. р. *кнез*);

Гл + *после* + *Г*: *Послије* њега највећи је његов ћаја (Д, 1827, стр. 83). — *Послије Бијограда* биће ји, без сумње, највише у Приштини, па онда у Нишу (Д, 1827, стр. 48).

(3) Код подгрупе *међу* — *између*, кад је управни члан глагол, именица или придев чије се значење заснива на реципрочном односу појмова означених зависним падежом, — обично се употребљава синтагама са *између* + *Г*, али има примера и за синтагме са *међу* + *И*:

Гл, Им, Пр + између + Г: Сад се ове бимбаше посвађају *између* себе (ИЕС, стр. 47). — Кад нестане какве ствари на којој је пријатељство или какав уговор *између* људи учињен (СНП, стр. 374). — Да се *између* себе сродна полугласна слова често претварају једно у друго ... (ГПС, II, 2, стр. 293);

Гл, Им + међу + И: ... него *међу* собом нека се братски мире и намирују (ИЕС, стр. 240). — Дотле првог пријатељства *међу* нама бити не може (СНП, стр. 70). — Јер нема разлике *међу* Јеврејином и Грком (НЗ, Рим., X, 12).

(4) Код ове исте подгрупе (*међу* — *између*), кад је синтагма повезана с неком суперлативном одредбом зависни члан може бити и *међу* + И и *између* + Г:

Гл + *међу* + И: *Међу* тијем штампанијем Србуљама најбољи је онај октојих под № 2 (ВП, VII, стр. 181). — И тако сад свака општина има око три кмета, *међу* којима је један најстарији (СР, п. р. кмет);

Гл + *између* + Г: А *између* рукописнијех [србуља] најбољи је онај апостол под № 1 (ВП, VII, стр. 181). — А *између* онијех првих најбоље га изговарају Пераштани, а најмање Дубровчани (ГПС, III, 1, стр. 8).

16. — Према + генитив, датив, локатив и спрема + генитив

а. — *Према* и *спрема*: — За синтагме са сложеним предлогом *спрема* у Вуковим делима постоје само два примера:³³

Робље побегне пред Арнаутима низ Овчар к Морави, и једно дође на Мораву *спрема* манастира Никоље (ИЕС, стр. 151). — Друго пак робље побегне од манастира Сретења низ поток, те дође на Мораву *спрема* манастира Преображења (ИЕС, стр. 151—152).

Не може се са сигурношћу рећи да ли је *спрема* + Г везано за глагол (доћи) или за именицу (Морава).

Постоје и два слична примера са простим предлогом. Код првог примера је, као и код примера са сложеним предлогом, тешко одредити шта је управни члан, док је код другог зависни део несумњиво везан за глагол:

³³ О предлогу *према* в. Михаило Стевановић, *Употреба предлога према*, Наш језик, год. II (1933—1934), св. 9—10, стр. 273—276; *Дативне синтагме с предлозима према и ка*, Зборник за филологију и лингвистику, IV—V (1961—1962), стр. 319—322. Јован Вуковић, *О падежним конструкцијама с предлозима над, инад и сл.*, Питања књижевности и језика, I (1954), стр. 48—49.

Турци тако ударе и уз Мораву и низ Мораву, и још једни дођу на брод према Српским шанчевима (ИЕС, стр. 152—153). — Кад Миленко дође према Рша-ви, он своје момке сакрије у шуми (ИЕС, стр. 34).

Овде је тешко рећи да ли је у детерминативном делу локатив или датив. По свој прилици је локатив, јер се детерминативним делом не означава правац у коме је извршено кретање, него да се место на коме је кретање завршено налази наспрам појма означеног зависним падежом.

Одговарајућих примера са простим предлогом и генитивом нема, иако се и ова конструкција употребљава у сличном значењу (в. следећи став).

б. *Према + генитив, датив, локатив*: — (1) Синтагме са простим предлогом и генитивом и простим предлогом и локативом синонимне су кад означавају да се радња врши на месту које се налази наспрам појма у зависном падежу:

Гл + према + Г: А према острва на десној страни Дунава познаје се, да је био велики град (Д, 1827, стр. 50). — Када буде према Турскога шанца, а он лепо упаради војнике (ИЕС, стр. 159);

Гл + према + Л: А према Доброти на десној страни исто тако стоји Прчањ (ГПС, III, 1, стр. 6). — Када буду према претиној кући на ћошку, учини му се ... (ВП, IV, стр. 153).

За синтагму *Гл + према + Г* постоје само два наведена примера, док је *Гл + према + Л* у чешћој употреби.

(2) Постоје и два примера у којима детерминативни део *према + Г* одређује именицу показујући да је упоређена са појмом означеним генитивом:

Ово се може рећи и за Бошњаке према Османлија — прави Турака (Д, 1827, стр. 89). — За то је било људи, који су ... овако мислили и говорили о Талијанскоме, Француском, Шпањолском, Англијском и о Њемачком језику, према Латинскога (ГПС, II, 1, стр. 7).

У оваквом значењу (у поређењу са) више се употребљавају и лексички су разноврсније синтагме са *према + Л*:

А чиновници Ваше Свјетлости према чиновницима они књазева и земаља нису ништа друго, него про-сјаци и робови (ВП, II, стр. 633). — Али су опет оне [= српске читлук-сахибије] према Босанскијем чит-лук-сахибијама биле смиље и босилје (СР, п. р., чит-

лук). — Ова је разлика према првој врло малена (ГПС, II, 2, стр. 269).

(3) За означавање усмерености понашања и психичких процеса Вук поглавито употребљава конструкцију *к + Д*:

Милош је морао још уз Милана постати наклоњен *к страни* против Црнога Ђорђија (ИЕС, стр. 133). — А које би се од ове момчади показало да има особити дар и вољу *к науци* ... (ВП, II, стр. 637). — Ова жеља, истинита љубав, благодарност и приврженост *к Вашој Свјетлости*, и љубав *к отачанству нашему* натјерали су ме, да вам ово писмо пишем (ВП, II, стр. 643).

Има, међутим, неколико примера у којима је употребљена синтагма са *према + Д* и један пример из Преписке са *према + Г*, и то у реченици у којој се појављује и *према + Д*:

Али *према својијем подручницима и друговима* био је врло љубазан (ИЕС, стр. 266). — Књазь Михаило расположен је *према своје родитељу* неможе боље бити (ВП, VI, стр. 722). — У осталом пак ја ћу се старати, да Његову Свјетлост увјерим о Вашему синовном осјећању *према Њега*; а ја сам увјерен, да ћете Ваша Свјетлост *према Вашему родитељу* свагда онако остати као што сте му јесенас писали (ВП, VII, стр. 616—617). — Да се владате поштено *према онима* што су на пољу (НЗ, I Солуњ., IV; 12).

б. — Види се да Вук највише употребљава синтагме са *према + Л*. Синтагме са дативом слабо су заступљене, јер Вук усмереност (просторну и апстрактну) претежно изражава помоћу *к + Д*. И синтагми чији је зависни члан *према + Г* такође има мало. Зато је синонимност између синтагми са локативом и са генитивом, као и између оних са дативом и са генитивом — слабо изражена.

17. Губљење простог предлога

а. — Подударност значења простог и неког сложеног предлога може довести до губљења простог предлога кад његову службу потпуно преузме сложени предлог. Код Вука је такав случај са предлозима *ван*, *дно* и *сред*, за које нема ниједног примера у његовим делима.

б. — *Ван* : *изван*. — У Српском рјечнику код предлога *ван* у значењу *ausser extra* дат је пример: *ван памети*, и

упућено је са *сf.* на *изван*.³⁴ Код *изван* стоји пример: он је *изван* себе. — По Рјечнику се види да је Вук осећао да је *ван* у просторном значењу заменљиво са *изван*; — и заиста — у његовим делима постоји само предлог *изван*.

в. — *Дно* : *надно*: — Код *дно* Вук је у Рјечнику ставио примере: на *дно* села, на *дно* поља, на *дно* трпезе. Пошто је код простог предлога навео примере са сложеним предлогом *надно*, и овде се може рећи да се по Вуковом језичком осећању *надно* могло употребити место *дно*. То потврђују и Вукова дела, у којима стоји искључиво *надно*.

г. — *Сред* : *насред*, *усред*: — У Рјечнику код *сред* стоји: *vide* *усред*, *насред*, и затим је дат један пример из народне песме. Ова упута показује да је Вук сматрао да је место *сред* боље употребљавати *усред* или *насред*. Вук је тако и поступао: у његовим делима нема предлога *сред*.

Напомена: — Ни предлог *врх* не налази се у Вуковим списима, али је Вук у Рјечнику дао свој пример за овај предлог и није упутио на неки сложен предлог. Кад се још узме у обзир мала учесталост употребе предлога *врх* и нашем језику, може се сматрати да се Вук у говору понекад служио овим предлогом.

ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ НЕПОТПУНЕ СИНОНИМНОСТИ

18. — *Промолити пушке кроз прозор* || *промолити пушке на прозор*

Гл (+ *A*) + *кроз* + *A*: Онда Кара-Ђорђевије ... изиђе на поље, па са својим момцима ... опколи ону кућицу ће је совјет био, и промоливши *кроз прозоре* пушке у канцеларију, повиче (ИЕС, стр. 63);

Гл (+ *A*) + *на* + *A*: Године 1839. у пролеће мене је прото Ненадовић ... кориио ... говорећи да то ништа није истина, то јест: ни да је Кара-Ђорђевије изишао на поље, ни да је с момцима пушке *на прозоре* промолио итд. (ИЕС, стр. 63).

Синтагмом *Гл* + *A* + *кроз* + *A* казује се да је извршењем радње објект прошао с једне на другу страну појма у акузативу. *Гл* + *A* + *на* + *A* показује да је објект заузео

³⁴ За значење «als, ausser, praeter» дати су примери из народних умотворина и упута *сf.* осим, него, до“. Ако је у Вуковом језичком осећању и постојало овакво значење предлога *ван*, Вук то у својим списима није показао.

место у границама појма у акузативу, а пролажење с једне стране на другу само се подразумева из извршења радње, али није експлицитно изречено, као у првом примеру.

Употреба ових синонима није произвољна. Конструкцију кроз + А, са њеним прецизнијим значењем, Вук је употребио приликом приповедања догађаја, пошто му је тада било стало да пружи што пластичнију слику; уз то, употреба израза *у канцеларију*, који показује где је завршетак пролажења, намеће потребу да се то пролажење јасно истакне. У другом примеру Вук само помиње већ описани догађај, те му конструкција *на* + А, иако мање сликовита, потпуно одговара. Дакле, мада су оба описа истог призора дата на истој страни текста, пишчево доживљавање догађаја није било истоветно.

Синтагме *Гл* + А + *кроз* + А и *Гл* + А + *на* + А обично не могу да стоје напоредо, зато што им је значење сасвим различито: синтагма *Гл* + *кроз* + А везана је за унутрашњост, а *Гл* + *на* + А за горњу површину појма у зависном члану. У наведеном примеру, међутим, склоп прозора и издуженост пушке омогућавају напоредну употребу обе синтагме.

19. — *Гл* + *у* + *Л* || *Гл* + *по* + *Л*

Синтагме *Гл* + *у* + *Л* и *Гл* + *по* + *Л* имају своја специфична значења: *Гл* + *у* + *Л* показује да се радња збива у унутрашњости појма означеног локативом, а *Гл* + *по* + *Л* — да нешто заузима целу површину једног појма, или више тачака на тој површини, или више појмова исте врсте. Дешава се, међутим, да се однос појмова у зависном управном члану може схватити и на један и на други начин, и онда се ове две синтагме употребљавају напоредо:

Гл + *у* + *Л*: — А *у народу* је остало још много ријечи, које ја, или нијесам никад чуо, или ми нијесу сад могле пасти на ум (ГПС, II, 1, стр. 9). — А овако и данас пишу многи људи *у Босни* и *у Херцеговини* (ГПС, III, 2, стр. 391). — Ја сам се у томе држао нашега Славенскога пријевода који се у нас чита *у црквама* (ГПС, III, 2, стр. 338);

Гл + *по* + *Л*: И тако се сад сто пута лакше могу покупити остале ријечи, што су остале *по народу* (ГПС, II, 1, стр. 10). — Овако *по Босни* и *по Херцеговини* пишу многи и наши људи још и данас (ГПС, III, 2, стр.

392). — Показао сам примјере како се у нашем Славенском пријеводу, који се чита *по црквама нашим* ... (ГПС, III, 2, стр. 337).

Но, и у случајевима напоредне употребе пишчевом језичком осећању једна синтагма може више одговарати од друге. Тако је у чланку Из писма једном члану Матице Српске (1842. г.) Вук написао: „Ви добро знате, да се у Славенскоме језику ђ пише на онаковим местима, где се *по неким крајевима* у народу нашем говори *е у неким и*, а *у неким је или ије*“. Али, кад је три године касније тај чланак прештампан у „Вука Стеф. Карацића и Саве Текелије Писменима...“, свуда стоји *по неким* (обе реченице в. у ГПС, III, 1, стр. 57). То је разумљиво, јер је у свим наведеним примерима значење синтагме са предлогом *по* изразитије.

20. — Писати, штампати (+ А) + ортографијом †

писати, штампати (+ А) + по ортографији

Гл (+ А) + И: Многи ... мисле и говоре, да Српски треба писати *Славенском ортографијом* (ГПС, II, 1, стр. 11). — Да заповедите само државне ствари ... да се штампају колико је могуће *Славенском ортографијом* (ВП, II, стр. 666);

Гл (+ А) + по + Л: Ево из овије узрока није могуће Српски језик писати *по Славенској ортографији* (ГПС, II, 1, стр. 11). — Разумио сам, да сте В. Св. издали заповест, да се у Србији не штампају књиге ни *по мојој нити по којој другој ортографији* осим Славенске (ВП, II, стр. 664).

Оба зависна члана показују начин на који се врши радња. — Гл (+ А) + И означава да се радња врши на тај начин што се употребљава одређена врста ортографије. Тако је мислио и А. Белић,³⁵ који је за овакве случајеве дао ово објашњење: „Чим се обраћа пажња на разлику у оруђу, одмах се обичан инструментал претвара у инструментал за начин иако се у њему осећа још оруђе.“³⁶ — Милош Московљевић је, међутим, изнео мишљење да се овим „инструменталом не казује начин већ средство, јер је ортографија средство бележења речи“.³⁷ Но, Вуку је, свакако, било на уму

³⁵ Употреба предлога „са“ уз глаголе „писати“ и сл. у одређеним значењима, Наш језик, н. с., књ. IV (1952—1953), св. 5—8, стр. 199;

³⁶ Исто, стр. 197—198.

³⁷ Шта је исправније: пише се „великим словом“ или „с великим словом“? Наш језик н. с., књ. V (1953—1954), св. 9—10, стр. 322.

како се, а не чиме се обавља радња. — *Гл* (+ *А*) + *Л*, пак, показује да се радња врши управљајући се према појму означеном локативом.

21. — *Смеса* + *Г* || *смеса* + *из* + *Г*

Примери:

Смеса + *Г*: Али је у њој језик ... никакав, т. ј. нити је Славенски ни Руски, а још мање Српски, него бесправилна смјеса ова сва три језика (ГПС, II, 2, стр. 277);

Смеса + *из* + *Г*: Ова је књига писана токорсе Бугарским језиком, али управо нити је Бугарски, ни Руски ни Славенски, него бесправилна смјеса из ова сва три језика (ГПС, II, 1, стр. 230).

Синтагма *смеса* + *Г* означава да управни члан припада појмовима у генитиву, пошто они учествују у његовом образовању, а *смеса* + *из* + *Г* — да је управни члан састављен од онога што је узето из појмова означених генитивом.

22. — *Тутор* + *Г* || *тутор* + *над* + *И*:

Тутор + *Г*: Зато се усуђујем вас, као татора деце покојнога Живковића, покорно молити (ВП, VI, стр. 143);

Тутор + *над* + *И*: Ви сте мени учинили љубав и у писму вашем од 7. Јануарија 1832. г. послали ми од Г. Јанићија атрес татора над децом и над имањем покојнога Стефана Живковића (ВП, VI, стр. 50).

Им + *Г* показује да управни појам на извештан начин припада појмовима у генитиву, а *Им* + *над* + *И* да управни појам има власт над појмовима у инструменталу. Дакле, однос татора и деце о којој се он стара схваћен је на два различита начина. (Може се претпоставити да се и именица *имање* употребљава у синтагми с генитивом, иако за то код Вука нема примера.)

23. — *Копија* + *од* + *Г* || *копија* + *с* + *Г*

Пошто преписивање једног текста са оригинала представља извесно одвајање, обе аблативне конструкције су сасвим разумљиве. Но, док синтагма *Гл* + *од* + *Г* уопштено исказује то одвајање, синтагма *Гл* + *с* + *Г* истиче да се оно

врши са горње површине појма у генитиву, тј. са површине списка.³⁸ Ово потврђују Вукови примери:

Им + од + То ћете најбоље виђети из приложене овђе копије *од тужбе* (ВП, II, стр. 578). — Примио сам ваше писмо *од 3. Јулија*, и уза њега приложену копију *од онога писма* (ВП, VI, стр. 303). — За то прилажем овде копију *од истога одговора* (ВП, VII, стр. 697);

Им + од + Г То ћете најбоље виђети из приложене овђе копије *с реченог указа* (ВП, IV, стр. 105).

24. — *Рецензија + Г* || *рецензија + на + А*
|| *рецензија + о + Л*

Им + Г: Кад ја бацим очи на новине, а то рецензије *моје прве Српске граматике!* (ВП, I, стр. 236);

Им + на + А: Па ћу Вам онда је дати једну зубату и срдиту рецензију *на глас народољупца* (ВП, II, стр. 243). — Збиља! у тој новој оди, коју ћете сад, послите рецензије *на народољупца*, начинити ... (ВП, II, стр. 258);

Им + о + Л: Професор Каченовски ... печатао је у том журналу једну рецензију *о Курцбековом словару* (ВП, II, стр. 253). — Између различни ... рецензија *о нашим народним пјесмама* изишла је једна ... (ГПС, II, 2, стр. 274).

Синтагмом *рецензија + Г* означава се да рецензија припада појму у генитиву; синтагмом *рецензија + на + А* — да се рецензија односи на појам означен акузативом, а синтагмом *рецензија + о + Л* — да рецензија говори о појму означеном локативом.

25. — *Искати, мамити, купити + од + Г* || *исти Гл + у + Г*;
узети, украсти + од + Г || *исти Гл + у + Г* || *Гл + Д*;
отети + од + Г || *отети + Д*

а. — Синтагма *Гл (+ А) + од + Г* означава да се вршењем радње објект одваја од појма у генитиву. Синтагма *Гл (+ А) + у + Г*, која је доста ретка, показује да се радња

³⁸ Упореди исти однос у тачки 32.

врши у сфери појма означеног генитивом.³⁹ А синтагмом *Гл (+ А) + Д* показује се да се радњом нешто чини појму у дативу, ово је, дакле, датив комоди, односно инкомоди, јер се радњом — сем у неким случајевима са глаголом *узети* — наноси штета појму у дативу.

б. — Уз глаголе *(за)искати*, *мамити*, *купити* долазе конструкције *од + Г* и *у + Г*:⁴⁰

Гл (+ А) + од + Г: ... н. п. нож или друго што кад се иште *од другог* (СНП, стр. 192). — А он заиште *од бабе* мало соли (СНП, стр. 148). — И тако којекако за сто и педесет дуката измами *од ћаја-паше* изунтескеру и уза њу допуштење, да отиде до куће (ИЕС, стр. 143). — Рече трговац ономе који онај дан први *од њега* што купи (СНП, стр. 263);

Гл (+ А) + у + Г: Кад ко иште *у кога* што своје ... (СНП, стр. 311). — Рекао Херцеговац приморцу, кад је *у њега* заискао послуже подне ракије и кафе (СНП, стр. 50). — ... који што мами *у кога* (СР, п. р. *мамљив*). — Свјетујем те да купиш *у мене* злата жеженога у огњу (НЗ, Открив. Јов., III, 18).

в. — Уз глаголе *узети* и *украсти* стоје *од + Г*, *у + Г*

и *Д*:

Гл (+ А) + од + Г: А што су узели *од бега* и *од она два трговца* неколико пари лијепи пиштоља и ножева, од оније он најбоље изабере за себе (ИЕС, стр. 277). — Или можете ви дати [мој рукопис] какоме пријатељу, да чита, па он преписати; или може ко украсти *од вас*, или *од вашег пријатеља* па наштампати, као своје (ВП, IV, стр. 85);

Гл (+ А) + у + Г: Приповиједа се како је некакав чоек кад је пошао у сватове узео *у сусједу* капу у наруч (СНП, стр. 360). — Приповиједа се како је Маџар украо *у Србина* огњило, па казао да је то његово оцило (СНП, стр. 370);

³⁹ Напредну употребу конструкција *у + Г* и *од + Г* уз читав низ глагола констатовао је Бранко Милетић, *Употреба предлога и са генитивом*, Наш језик, год. I (1932—1933), св. 4, стр. 115. Међу тим глголима налази се и глагол *отети*, који се у Вуковим делима употребљава само са *од + Г* или са дативом.

⁴⁰ О употреби конструкција *у + генитив* и *од + генитив* уз глагол *заискати* Вук је написао ово: „На стр. 17 криви ме г. Грујић што сам казао заискати *у кога* мјесто „од кога“. А ја мислим да је ово моје много и много обичније и правилније“. (ГПС, III, 2, стр. 351). Ипак је Вук употребљавао, иако ређе, и конструкцију *од + е-нитив*.

Гл (+ А) + Д: А који нема, узео је му се и оно што има (НЗ, Мат., XIII, стр. 12). — Кад се онамо коме што украде, он објави шта ће дати ономе који му лепежа пронађе (СР, п. р. сок) (Ово је, истина, пасивна конструкција, али може овде да послужи као пример).

г. — Уз глагол *отети* стоје *од + Г и Д*:

Гл (+ А) + од + Г: Тада је граф Орурк идући уз Тимок к Србима отео од Турака Бању (ИЕС, стр. 121). — У том, срећом, ударе некакви људи путем те чоeka мало жива отму од међеда и однесу га кући (СНП, стр. 101);

Гл (+ А) + Д: И управо ваљало би да вам буде жао, кад би вам ко други ову славу отео (ВП, II, стр. 692). — Али не само што Али-паша тако одговори, него ... побуни спаије и ерлије (грађане) по Београду, да Милош тражи у Цариграду, да им отме њихова добра (ИЕС, стр. 172).

д. — Између синтагми *Гл + од + Г* и *Гл + у + Г*, с једне стране, и синтагме *Гл + Д*, с друге, постоји не само синтаксичка него и стилска разлика. Наиме, *Гл + од + Г* и *Гл + у + Г* употребљавају се кад се просто констатује и одређује радња, а *Гл + Д* — кад је говорничково интересовање везано за појам кога се тиче радња (појам у дативу). Тај појам обично стоји у претходној реченици — најчешће као субјект — или се спомиње у наредној реченици, и зато у синтагми *Гл + Д* углавном стоји заменица.

Напомена: — За остале глаголе сличног значења нема довољно примера да би се извршило поређење.

26. — *Гл + у + Г* || *Гл + на + Л*

У Призренскијех пиштоља табани су Њемачки (на којима су лукови и зубови изнутра), а у Арнаутскијех су табани Арнаутски или Турски (у којијех су лукови и зубови споља) (СР, п. р. *кубуре*).

Гл + у + Г показује да појам у генитиву има — као свој саставни део, у својој сфери — ствар означену субјектом. Реченица са овом синтагмом могла би се претворити у реченицу чији би субјект био појам који је у синтагми означен генитивом, предикат — глагол *имати*, а објект — субјект првобитне реченице, тј.: који имају лукови и зубове споља. Ову могућност потврђује пример: Кубуре се зову пи-

штољи који имају округле јабуке (а не шиљате као што су у Арнаутскијех пиштоља) (СР, п. р. кубуре). — Синтагма Гл + на + Л показује где се налази субјект.

27. — Гл + у + Г || Гл + код + Г || Гл + у + Л

Примери:

а) У зависном члану је појам *реч*: У овакових *ријечи* гдје је на првом слогу глас [= нагласак] са знаком, он се претвори у најдужи глас (ГПС, III, 2, стр. 442). — Овај се глас налази код *свију ријечи*, које се од несавршителни глагола граде на ње на предпошљедњем слогу (ГПС, II, 1, стр. 38). — Које су *ријечи* овако произведен од имена ... у *онима* се ј с поменутиим словима слије (ГПС, II, 2, стр. 341);

б) У зависном члану је *реч име*: а) *код имена* која се свршују на *д, л, (на о), н, т*, слије се ј с *д у ђ ... б)* која се свршују на *б, в, м, п, у* оније се претвори ј у *љ ... в)* која се свршују на *д, љ, њ, ћ*, код *оније* се ј са свим изгуби (ГПС, II, 1, стр. 44). — Која се [прилагателна имена] свршују на *ут, и у* *онима* се претвори *т у ћ* (ГПС, II, 1, стр. 52);

в) У управном члану је *реч глагол*: *Код глагола* који се у нас у сад. вр. свршују на *ем и им*, у трећем лицу мн. бр. (тога истог времена) [чакавци] имају на крају *ду* (К, стр. 18). — Да је пак у *гдјекојих глагола* то *а дугачко*, признаје и он ..., а ја ћу овђе назначити по неколика глагола и *у којима* је *дуго* и *у којима* је *кратко* (ГПС, III, 2, стр. 440).

Гл + у + Г и Гл + код + Г јесу потпуни синонимски

и показују да се радња тиче појма означеног генитивом. Синтагма Гл + у + Л, међутим, показује да се радња врши у границама појма означеног локативом, те у односу са две предходне конструкције представља синтагму непотпуно синонимности. — За случајеве са осталим сличним речима у детрминативном делу нема довољно примера да би се потврдила синонимност.

28. — *Преправљати се (у значењу приправљати се) к рату*
|| *преправљати се за рат*

Гл + к + Д: У том су се Турци једнако *преправљали к рату* (ИЕС, стр. 127). — Видећи Срби како се Турци страшно *преправљају к рату* (ИЕС, стр. 127);

Гл + за + А: За ово су вријеме Срби постављали у земљи различне уредбе и приправљали се за *нови рат* (ИЕС, стр. 79). — Поред тога се једнако преправљало за *рат* (ИЕС, стр. 119). — И Срби су се једнако преправљали за *рат*. (ИЕС, стр. 127).

Синтагмом *преправљати се + κ + Д* исказује се да је радња усмерена у правцу појма означеног дативом, а синтагмом *преправљати се + за + А* — да је радња намењена појму означеном акузативом. У другим случајевима уз глагол *преправљати се* стоји само *за + А*.

29. — Прећи реку || прећи преко реке

а. — *Гл + А*: Како Турчија чује, да су прешли *Дрину*, и Србе разбили и рашћерали ... (ИЕС, стр. 30). — Кад ћаја-паша други дан пређе *Мораву* и отиде у Чачак ... (ИЕС, стр. 147). — Турци су једни кашто прелазили *Мораву*, те се тукли са Србима (ИЕС, стр. 151);

Гл + преко + Г: Турци по том сви пређу *преко Мораве*, али за три дана нису смели у пуст Београд доћи (ИЕС, стр. 131). — Турци су по том још неколико пута прелазили *преко Мораве* и ударали на Србе (ИЕС, стр. 148). — Удари силна Турска војска од Босне и прешавши *преко Дрине* опколи Лозницу (ИЕС, стр. 91).

Синтагма *Гл + А* показује да се радња врши на појму означеном акузативом, а *Гл + преко + Г* — да се извршењем кретања стиже на другу страну појма означеног генитивом.

б. Ако се само констатује прелажење, онда се *Гл + А* и *Гл + преко + Г* употребљавају напореда. Међутим, ако се одређује на ком је месту пређена река, код Вука стоји само синтагма са акузативом, а нисмо нашли примера у којима би неправи ојбекат био у генитиву с предлогом *преко*:

У почетку љета (1813. год.) силна војска Турска прешавши *Дрину* на Врањево... опколи шанац овај (ИЕС, стр. 105). — Милош по том ... крене војску, те пређе *Мораву* на Орашју и отиде управо к Пожаревцу (ИЕС, стр. 157). — И тако он, у почетку мјесеца Јунија прешавши *Дрину* на Смрдану, преко Лознице и попаљена Шапца отиде полако к Биограду (ИЕС, стр. 25).

в. — Ако је, пак, уз синтагму додата одредба да се покаже где се стиже прелажењем реке, или који је циљ тога прелажења и сл., стоји само *Гл + преко + Г*:

А још на праву срећу Руси пријеђу *преко Дунава* у Бугарску (ИЕС, стр. 83). — Али се одреди да на прољеће пријеђе неколико хиљада [Руса] *преко Дунава* Србима у помоћ (ИЕС, стр. 86). — Но Срби ји тако разбију, да ји не само дотерају до Мораве, него и *преко Мораве* пређу за њима и сатерају ји у шанац (ИЕС, стр. 152).

Напомена: — За случајеве кад је у зависном делу реч која значи планину, море и сл. — има врло мало примера, те се не може наћи напоредна употреба синтагми *Гл + А* и *Гл + преко + Г*. Но, то не значи да по Вуковом језичком осећању до такве употребе није могло да дође.

30. — Узјахати + А || узјахати + на + А

Узјахати + А: А паша ... узјаше *ата*, и побегне на поље (ИЕС, стр. 161);

Узјахати + на + А: Онда Вељко ... узјаше *на ата* (ИЕС, стр. 228—229). — Говори ђевојка узјахавши *на вратило* (СНП, стр. 256).

Гл + А означава да се радња врши на појму у акузативу, а *Гл + на + А* — да вршењем радње субјект доспева на горњу страну појма означеног акузативом. Вук је у свом Рјечнику као прву допуну глагола *узјахати* дао акузатив, а у његовим делима је веза *на + А* чешћа.

31. — Јахати + А || јахати + на + Л

Гл + А: А друго што њихов и најпростији сељак и тежак ... може носити хаљине и оружје, *јахати коња*, начинити себи кућу ... (К, стр. 11);

Гл + на + Л: Од прије су једини калуђери били народна господа: господски се хранили, у ћуркове одијевали, *на добријем коњима јахали* (СР, п. р. *манастир*). — ... како по Бијограду *јаше на ату* (ВП, II, стр. 633).

Конструкцијом *Гл + А* и овде се казује да је објект радње појам означен акузативом, а *Гл + на + Л* — да се при вршењу радње субјект налази на горњој страни појма означеног локативом. Код Вука је *Гл + на + Л* у већој употреби.

32 — *Одјახати + А || одјახати + од + Г || одјახати + с + Г*

Гл + А: Кад какав, иоле ођевен, Турчин у вароши, или ће на му драго, одјаше коња ... (Д, 1827, стр. 88);

Гл + од + Г: Кад ујутру стигну у Смедерево, онђе одјашу од коња (ИЕС, стр. 230).

Гл + А показује да радња за објект има појам у акузативу; *Гл + од + Г* означава да се субјект вршењем глаголске радње одваја од појма у генитиву; а *Гл + с + Г* прецизира да се субјект одваја од горње стране појма означеног генитивом. — За ову синонимску групу у Вуковим делима има само два примера, те је разумљиво што нема примера и за *Гл + с + Г*. Но, по Рјечнику, у коме уз глагол *одјახати* стоје све три допуне, види се да је у Вуковом језичком осећању постојала и допуна *с + Г*.

33. — *Гл (+ А) + И || Гл (+ А) + из + Г*

Гл (+ А) + И: И оданде сутрадан ... другим топом запали кућу у Ужицу (ИЕС, стр. 52). — Турци све куле Неготинске топовима и кумбарама развале и оборе (ИЕС, стр. 233);

Гл (+ А) + из + Г: Али кад виде, да Срби из топова обарају и пале куће ... (ИЕС, стр. 24). — Турци у почетку мјесеца августа и Лозницу стану бити са свију страна из највећијех топова и кумбара (ИЕС, стр. 106).

Гл (+ А) + И показује да се радња на објекту врши помоћу појма означеног инструменталом, а *Гл (+ А) + из + Г* — да се радња врши уз одвајање из унутрашњости појма означеног генитивом. Оба значења су сасвим схватљива, јер су топови и кумбаре средство за вршење радње, радња се врши тако што из унутрашњости топова и кумбара излећу ђулад.

34. — *Разликовати се + И || разликовати се + по + Л || разликовати се + у + Л*

Гл + И: И ни један се од њих ни одијелом ни живљењем нити и какијем особитијем правом не разликује од осталијех Црногораца (К, стр. 12). — Носили су сви дугачке пушке, крцалијнке, које су се кундаком

и осталом оправом разликовале од остали пушака (Д, 1827, стр. 95). — А од обојице се, као и од многи други, тим разликовао што није био ајтација ... него кућевни човек (ИЕС, стр. 134);

Гл + по + Л: Обор-кнез се по одијелу и по домаћем животу; слабо разликује од другог богатог сељака (Д, 1827, стр. 98). — Геге и Тоске разликују се мало и по говору, а и по одијелу и по оружју (СР, п. р. Гега). — И осим јабука ови пиштољи се разликују и по табанима (СР, п. р. кубуре). — Треће, паланке, које су мање од многи села, него се од њи разликују само по том, што у њима сједе Турци (Д, 1827, стр. 47);

Гл + у + Л: Сви су оваки кнезови били сељаци и у домаћем животу слабо су се разликовали од осталијех сељака (СР, п. р. кнез). — ... и опет се у говору разликују (К, стр. 35). — По овој разлици у свршивању међу поменуте ријечи иде и Шваб-о, премда се цијела ријеч у значењу од свију њи разликује (ГПС, II, 2, стр. 337).

Гл + И означава да се радња врши помоћу појма у инструменталу; Гл + по + Л — да се радња врши на основу појма у локативу, а Гл + у + Л — да се радња врши у оквиру појма означеног локативом. Синтагма Гл + у + Л ужег је лексичког састава, зато што се у њеном зависном делу употребљавају само апстрактне именице.

Напомена: — У Вуковој Писменици постоји и синтагма разликовати се + с + И, са погрешно употребљеним с + И место самог инструментала: Време давно прошавше 2го јест кад-год и давно прошавше 1во, само се с помагателним глаголом разликује (ГПС, I, стр. 71).

35. — Окован у сребро || окован сребром

Пр + у + А: Оружје им је било оковато у сребро и у злато (Д, 1827, стр. 95). — Приповиједа се да је накакав калуђер у невољи донио трговцу од некаква свеца ребро оковано у сребро (СНП, стр. 120);

Пр + И: Пиштољи и дуге пушке и велики ножеви истина допуштају се, само да нијесу оковани сребром (Д, 1827, стр. 88). — Они имају у рукама по штап окован сребром (СР, п. р. каваз).

Пр + у + А показује да је дата особина последица извесног уметања појма који се придевом одређује у појам означен акузативом — пошто приликом окивања метал до-

некле обухвата ствар која се оквира —, а *Пр + И* показује да је та особина резултат радње која је извршена помоћу појма у инструменталу.

36. — *Гл + насред + Г* || *Гл + усред + Г*

Постоји један пример за непотпуну синонимност и у области синтагми са простим и сложеним предлозима. Ту се ради о синтагмама са два сложена предлога: *насред* и *усред*.

По стању у Рјечнику предлози *насред* и *усред* изгледају као потпуни синоними. Наиме: — за *насред* је дато значење *mitten in-, in medio-*, а за *усред* *in mitten in medio*; код оба предлога у примерима су исте речи: кућа, село; затим, код *сред* истовремено се упућује и на један и на други предлог. И заиста, приређивачи трећег издања Рјечника код *усред упућују*, са *vide*, на *насред*, а код *насред* стављају упут: *cf. сред, среди, усред*. Међутим, примери из Вукових списа дају другачију слику:

Гл + насред + Г: Бокелска је капа као повисок фес ... која је горе *насред врха* (ће је у феса кита) тако смрскана ... (К, стр. 41). — Гете ме дочека *насред собе* (ВП, I, стр. 236). — А лађа бјеше *насред мора* у невољи од валова (НЗ, Мат., XIV, 24);

Гл + усред + Г: а) Пјешаци ... помисле, да су то Српски коњици, па уђу *усред Турака* (ИЕС, стр. 29). — ... јер сам се ја родио и одрастао ондје, гдје су се пјесме јуначке пјевале и казивале (као *усред Ерцеговине*) (ГПС, III, 1, стр. 67). — Ђаја-паша је још из Београда био потегао управо у Чачак, једно зато, што је ово место готово *усред земље* (ИЕС, стр. 147);

б) *Временско значење*: Па куд сам онда у *сред зиме* пристао? (ВП, I, стр. 439). — Снијег се само може видјети по Ловћену и по другијем високијем планинама, а доље *усред зиме* иде киша мјесто њега (К, стр. 33).

Одмах пада у очи да се у временском значењу употребљава само *усред*. Сем тога, у већини примера ова два предлога се не могу узајамно заменити; нпр. не би се рекло: лађа је *усред мора*, — или: уђу *насред Турака*. То показује да се чува посебно значење сваког предлога: *насред* је везано за површину, а *усред* за унутрашњост појма означеног генитивом.

Па ипак, у неким случајевима средина појма означеног генитивом може се схватити и као место на површини

и као место у унутрашњости тога појма, и тада се синтагме са *насред* и *усред* употребљавају као падежне синтагме непотпуне синонимности. На пример, село се због зграда (често и због конфигурације земљишта) може доживети као појам који има своју унутрашњост, али се због мале висине и разређености зграда може доживети и као дводимензионални појам; зато је у Рјечнику уз ову реч употребљено и *усред* и *насред*. — Још чешћи је то случај са речју *соба*: говорник може да сагледа собу као просторију (*усред*), али његова пажња може да се задржи и само на њеном доњем делу (*насред*).

37. — Комбиновање односа означених непотпуним синонимима

а. — Односи означени једном групом падежних синтагми непотпуне синонимности могу припадати истој категорији (просторној, начинској итд.) или, пак, различитим категоријама.

У првом случају најчешће оба односа спадају у просторну категорију, али се по нечему разликују. Тако, један синоним може бити прецизнији од другог, ако се њиме експлицитно износи, и тиме наглашава, оно што се код другог синонима само подразумева; нпр. *ићи* + *по* + *Л* према *ићи* + *И*, *прогурити пушке кроз прозор* према *прогурити пушке на прозор*, или наведени случајеви са *Гл* + *по* + *Л* према *Гл* + *у* + *Л*. — И сам појам у зависном члану може се доживети на различите начине, а то има утицаја и на схватање односа између управног и зависног члана; уп. *Гл* + *И* и *Гл* + *по* + *Л* према *Гл* + *кроз* + *А*.

Овакве комбинације непотпуних синонима могу се јавити и код других категорија односа; нпр. код синонимске групе *писати*, *штампати* (+ *А*) *ортографијом* || *писати*, *штампати* (+ *А*) *по ортографији* оба синонима имају начинско значење, јер начин вршења радње зависи и од средства којим се врши радња и од онога према чему се радња управља. Код група *копија* + *од* + *Г* || *копија* + *с* + *Г* и *одјавати* + *од* + *Г* || *одјавати* + *с* + *Г* обе конструкције обележавају аблативни однос, али са различитим степеном прецизности.

б. — Групе с комбинованим значењима знатно су чешће и разноврсније. Тако се, нпр., везе неких појмова могу схватити као припадање једног појма другом (посесивно значење), али се те везе могу доживети и другачије; уп.: —

смеса + Г || *смеса* + *из* + Г; *тутор* + Г || *тутор* + *над* + И; *рецензија* + Г || *рецензија* + *на* + А || *рецензија* + *о* + Л. Исто тако се веза између радње и њеног објекта често може и друкчије тумачити; уп.: — *прећи реку* || *прећи преко реке*; *узјахати* + А || *узјахати* + *на* + А; *јахати* + А || *јахати* + *на* + Л; *одјахати* + А || *одјахати* + *од* + Г || *одјахати* + *с* + Г. И веза радње и средства којим се она обавља схвати се у извесним случајевима на другачији начин; нп.: — *Гл* (+ А) + И || *Гл* (+ А *из* + Г; *разликовати се* + И || *разликовати се* + *по* + Л || *разликовати се* + *у* + Л. — Могуће су и друге комбинације: аблативно значење и значење сфере — *искати*, *мамити*, *купити* + *од* + Г || *искати*, *мамити*, *купити* + *у* + Г; аблативно значење, значење сфере и значење датива (ин)комоди — *узети*, *украсти* + *од* + Г || *узети*, *украсти* + *у* + Г || *узети*, *украсти* + Д; значење апстрактне усмерености и значење намене — *преправљати се* + *к* + Д || *преправљати се* + *за* + А. — Понекад се комбинују два значења исте категорије и још једно значење: *одјахати* + *од* + Г и *одјахати* + *с* + Г према *одјахати* + А.

Укратко, код ове категорије падежних синонима могуће су веома разноврсне комбинације значења.

38. СИНОНИМОИДИ

а. — Иако се падежне синтагме потпуне синонимности подударају по свом значењу, ипак се не могу сматрати у потпуности идентичним, јер се увек по нечему разликују: или су неједнаке стилске вредности, или им је учесталост употребе различита (у језику у целини или у језику неког писца), или једна постаје архаизам или провинцијализам, или се сматра мање правилном или и сасвим неправилном итд. Још су мање равноправне у употреби падежне синтагме непотпуне синонимности, код којих се, како смо на примерима показали, ни значења не поклапају у целини. Ипак, и поред ове неидентичности, може се допустити и допушта се да се третирају као синоними сви случајеви падежних синтагми који се употребљавају за описивање истог реалног садржаја.

Постоје, међутим, падежне синтагме које по блискости свога значења подсећају на синониме, али се не могу убројати у њих, пошто су реални садржаји који се њима описују само слични, али не и истоветни. То су, дакле, падежне

синтагме које само *лице* на падежне синониме, те се могу назвати *падежним синонимоидима*.⁴¹

Даћемо неколико примера и за падежне синонимоиде из Вуковог језика:

(1) Често се синонимоиди заснивају на блискости односа исказаним зависним члановима синтагми. Ако се неки град, нпр., налази на обали реке, Вук то описује синтагмом *Им + на + Л*:

... Кладово или (по Турски) Петислам *на Дунаву* (Д, 1827, стр. 45). — Ужице *на Ђетињи* ... Нови Пазар *на Раици* (Д, 1827, стр. 46).

А, ако се град налази опет на реци, али не на обали, него на острву, Вук употребљава синтагму *Им + у + Л*:

Адакале *у Дунаву* више доњег а ђердапа ... (Д, 1827, стр. 45). — Пореч *у Дунаву* ... (Д, 1827, стр. 47).

Оба реална садржаја су, дакле, слична — град је у оба случаја на реци, али између њих ипак постоји извесна разлика.

(2) Извесне речи имају неколико различитих значења. Синтагме у којима су оне употребљене у различитим значењима — као управни или као зависни чланови — не могу се узајамно замењивати. Тако нпр. низ глагола има једно значење кад уз њих стоји датив, а друго кад је уз њих акузатив. Рецимо глагол *помагати* са дативом значи: *пружати помоћ*, а са акузативом — *материјално потпомагати некога*. То исто важи и за глагол *помоћи*; нпр.:

Гл + Д: Велика хвала г. Фр. Миклошићу што *ми* је у штампању ове књижице помогао поправљати штампарске погрјешке (ГПС, III, 2, стр. 437). — Или Српски војници из други шанчева овима без коњика нису могли *помоћи*, или Милоје није тео, да *им* се помогне (ИЕС, стр. 120);

Гл + А: Дакле ваља да је право и пристojно, да *ме* народ наш барем толико помогне, да се за нужни штампарски трошак не бринем (ВП, VII, стр. 458). — *И* не само што га [= потурчењака] не ће нико прекорити пређашњом вјером, него ће *га* још сваки радије *помоћи*

⁴¹ А. Л. Шумилина за овакве синтагме предлаже назив *пароними*, *К вопросу о синтаксической синонимике*, Исследования по лексикологии грамматики русского языка, Москва, 1961, стр. 287. Но, тај се термин употребљава у нешто друкчијем значењу; уп. нпр. дефиницију М. Гревиса: «Les paronymes sont des mots presque homonymes, ne présentant qu'une ressemblance approximative de son ou d'orthographe» (M. Grevisse, *Le Bon Usage*,⁶ Paris, 1964, p. 108.

него рођенога Турчина; зато је тешко наћи потурчењака да зло живи (Д, 1827, стр. 89).

(3) И реч која стоји у детерминативном делу може имати различита значења, и тада ће се конструкције детерминативних делова разликовати. Нпр. реч *скупштина* употребљава се у оваквим синтагмама:

Им + на + Л: Миленко и Петар дознали су још у путу, шта је свршено *на скупштини* (ИЕС, стр. 123);

Им + у + Л: Писмо ово нађе Кара-Ђорђија у Неготину послџе битке на Малајници, и прочита се у *скупштини*, у којој је од Руса био осим поменутога Павлуџија и генерал-мајор Исаијев (ИЕС, стр. 72);

Им + Д: 17-га у јутру сазове велики суд сву скупштину пред цркву, те *јој* се прочитају ови актови, које она и из уста потврди (ИЕС, стр. 184).

У првој синтагми *скупштина* означава друштвено-политички догађај, у другој — одређени скуп људи и место на коме се они налазе, а у трећој — само одређени скуп људи. Конструкција сваког детерминативног члана показује у коме је значењу употребљена реч у зависном падежу, те се не могу заменити једна другом.

(4) Синонимоиди су понекад везани за означавање трајања онога што се казује глаголском радњом. То ће се видети из примера:

Навалити + на + А: Онда стану преметати с једнога на другога [избор за вођу устанка] ... док најпослије не навале сви *на* кнеза Теодосију (ИЕС, стр. 15). — У том још његове бимбаше и ајани и бегови навале *на њ*, *говорећи* „Тебе ђаур превари ...“ (ИЕС, стр. 165);

Навали + *око* + *Г*: Прото Ненадовић и Божо Грујовић ... навале једнако *око* Јакова да се постави совјет (ИЕС, стр. 61). — Петар се Добрињац придружи к њима ... и навали *око* Милана те га одврати од Кара-Ђорђија (ИЕС, стр. 85).

Навалити на неког значи: салетети некога, тј. извршити једнократну радњу, а *навалити око некога* значи: салетати некога, тј. вршити радњу у више наврата. Дакле, док *на + А* само означава на који је појам усмерена глаголска радња, *око + Г* још показује да глагол више не значи — како би по облику требало — перфективну радњу, већ итеративну.

Интересантна су и ова два случаја окационалних синонимоида: Вук исти догађај описује у два различита списка овако:

Српске поглавице одма по Божићу стану се са својим момцима прикупљати к Београду (ИЕС, стр. 47);

Српске се старешине одма по Божићу (1805 годи-не) стану купити око Београда (ИЕС, стр. 114).

Синтагмом *Гл + к + Д* означава се да се радња врши у правцу појма у дативу, а синтагмом *Гл + око Г* — да се радњом опкољава појам у генитиву. Ова друга синтагма има овде прецизније значење, док се то прецизирање *не подразумева* у првој синтагми, као што се то нпр. подразумевало у синонимским групама описаним у тачкама 18. и 19.

Дакле, иако оба реална садржаја припадају истом току догађаја, они нису потпуно исти: у првом примеру се говори о правцу кретања српских вођа и њихових момака, а у другом о њиховом опкољавању Београда.

И код другог случаја окационалних синонимоида реални садржаји су објективно исти, али, пошто су схваћени на опречне начине, морају се узети као два различита реална садржаја. Наиме, у предговору, Српским народним пословицама Вук је дао ову напомену: „У Дубровнику учени људи к Тријесту зову *горе*, а ка Котору *доље*; али народ к Тријесту зове *доље*, а ка Котору *горе*, као и ја овђе што узимам“ (ГПС, III, 1, стр. 5; курзив је Вуков). Према томе, једни су говорили нпр.: Котор је *ниже* Дубровника, а други: Котор је *више* Дубровника. И једни и други су мислили на исти реални садржај, али ипак синтагме *Гл + ниже + Г* и *Гл + више + Г* не чине синонимску групу.

Види се да падежна синонимоида није тешко разликовати од падежних синонима: синонимоици се разликују по значењу и никад се не могу узајамно заменити. Ипак је и њима било потребно овде поклонити нешто пажње, јер се и код њих запажа извесна сличност у значењу.

З А К Љ У Ч А К

39. — Вукови падежни синоними у данашњем књижевном језику

а. — Падежна синонимика у Вуковом језику обимна је и разноврсна. На свакој страници Вукових списа јавља се по неколико синтагми које представљају чланове појединих синонимских група; а те групе су и по својем значењу, и по склопу, и по учесталости њихове напоредне употребе врло разнолике. Зато падежна синонимика представља једно од обележја Вуковог стила, а и богатство Вуковог језика, јер је омогућила овом нашем великом језичком и

литерарном ствараоцу да прецизније и сликовитије изрази своје мисли.

Доста Вукових синтаксичких синонима, нарочито оних који нису потпуно истог, већ само сличног значења, постоји — понегде са малим одступањима — и у нашем савременом књижевном језику, пр. *Гл + предикативни Н* || *Гл + предикативни И, Гл + Г* || *Гл + од + Г, Гл + по + Л* || *Гл + према + Л, прећи реку* || *прећи преко реке, обарати топовима* || *обарати из топова, окован у сребро* || *окован сребром, разликовати се + И* || *разликовати се + по + Л* || *разликовати се + у + Л*, синтагме с простим и сложеним предлозима *међу* — *између, пред* — *испред* итд. мада однос простог и сложеног предлога није увек исти као код Вука.

Код неких група једна синтагма синонимског значења преовладава је над другом. Именица *име* нпр. данас увек стоји са генитивом, а не и са *од + Г*; код група *буна, рат + против + Г* || *буна, рат + на + А, подићи, побунити (+ А) + против + Г подићи, побунити (+ А) + на + А* преовладава даље су синтагме са *против + Г*; синтагма са предлогом *ради* данас се према захтевима утврђене граматичке норме⁴² не употребљава у узрочном значењу и поред тога што је још увек доста честа у таквој употреби; ишчезла је конструкција *према + генитив*, а прошириле су се синтагме са *према + датив* и истисле сасвим синтагме са *к + датив* у неким случајевима;⁴³ сложени предлог *спрема* јавља се сада ретко, и то углавном у облику *спрам*.

Неке синонимске групе још се одржавају, али је учесталост употребе појединих синонима све мања. То је случај са скоро свим групама у којима је један члан синтагма са предлогом *у* и генитивом; та је конструкција све ређа у нашем савременом језику. Исти је случај и са словенским генитивом, који све више уступа пред акузативом.⁴⁴

Но, без обзира на то да ли се Вукова падежна синонимика свуда одржала или није, и да ли је негде измењена, она је несумњиво имала знатну улогу у даљем развоју и богаћењу нашег књижевног језика и његових изражајних могућности.

Љубомир Поповић

⁴² Михаило Стевановић, *Употреба и значење предлога због и ради*, Наш језик, год. VI (1937—1938), св. 5—6, стр. 139—150.

⁴³ Михаило Стевановић, *Дативне синтагме с предлозима према и ка*, Зборник за филологију и лингвистику, IV—V (1961—1962), стр. 319—322.

⁴⁴ Д. Гортан-Премк, *Падеж објекта у негативним реченицама у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, н. с., књ. XII (1962), св. 3—6, стр. 130—148.

ПОКУШАЈИ СТВАРАЊА СРПСКЕ НАУЧНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ СРЕДИНОМ ПРОШЛОГ ВЕКА

Врло би захвалан задатак био када би се систематски проучило поступно стварање нашег књижевног језика у епохама пре Вука Караџића, или тачније речено, пре победе његових начела. Таквом задатку неминовно би претходио други — рашчишћавање појмова о томе шта све треба уопште сматрати књижевним језиком у нашој прошлости.

Јасно је да историја књижевног језика не сме да буде ограничена на историју изражавања у тзв. лепој књижевности („лепој“ по савременим али не и по некадашњим естетским мерилима). Треба узимати у обзир, уколико се располаже материјалом, и друкчије споменике писмености, научне, административне и трговачке списе, статистике, наредбе, расписе итд. Неоспорна је чињеница да се и у тим посебним сферама или стиловима или типовима језика, или како се то већ у модерној лингвистици све назива, појављују речи сковане односно преосмишљене за одговарајућу потребу, без којих после не може да опстане ни говор представника књижевног језика, ни сама лепа књижевност.

Наш књижевни језик није могао понићи ни из неког — једног — дијалекта, којим је говорио територијално ограничени део живља, са ограниченим интересима и потребама, ни из пресађеног руског, који се растапао у славеносрпски а зачињавао се народним елементима. Он је морао да се формира — и формирао се — као коине, узимајући за себе све оно што му је било потребно, из свих постојећих извора, из говора народа, из жаргона појединих слојева и сталежа, из уметничке литературе, па и из лексичког стварања обдаренијих појединаца лексикографа или сличних лингвистичких прегалаца. Специфичност наших књижевнојезичких прилика лежи и у томе што су у њима учествовали, својим књижевним и културним деловањем, и грчки и латински и руски језик (разумљиво, и остали велики европски језици у обла-

сти лексике), не рачунајући миксоглоотију која је настајала из веза са супстратима и суседима. При проучавању треба до извесне границе пратити путеве књижевнојезичког развоја у засебним средиштима српскохрватске територије, где је било својих микрокоинеа, а од извесне границе оперисати појмом српскохрватски књижевни језик.

У том смислу историјска граматика, тј. историјска фонетика, морфологија, творба речи и синтакса (која је код нас најмање обрађивана) представљају само један аспект језичке прошлости, док је историја књижевног језика сасвим други предмет, што у својим новијим радовима све више истичу проучаваоци неких других језика, оних који су имали кадрова, средстава и среће да буду подробније испитани.

Остављајући ова питања за друге прилике, ми ћемо се овде позабавити једном историјски не тако значајном појавом која се одиграла у Вуково време, ограниченом и са лингвистичког гледишта, пошто се ради само о творби речи, али занимљивом утолико што даје подстрека за размишљање о томе како се попуњавају неки фондови књижевног језика и какве су биле некадашње тешкоће на томе путу.

Реч је о једној иницијативи Друштва српске словесности — далеког претка данашње Српске академије наука и уметности, — о иницијативи која је поникла 1842. год. па се обновила 1844. и коначно пресахла 1847. То је био покушај стварања српске терминологије за разне гране научног и друштвеног живота. Литература о томе може се наћи у Скупљеним граматичким и полемичким списима Вука Караџића, књ. III, у одељцима који се тичу Вуковог става према прављењу терминологије, као и у књизи Јб. Стојановића, Живот и рад Вука Ст. Караџића, Београд — Земун 1924, 579 и д. Проф. А. Белић је описао делатност Друштва српске словесности у Извештају поводом 50-годишњице Српске академије наука, Пос. изд. САН СХVI, а специјално о овом подухвату говорио је нешто опширније у НЈ сс IV 161—165 и у књизи Вукова борба за народни и књижевни језик, Београд 1948, IX глава, 188—195. У наведеним радовима се може прочитати да је 1842. год. Атанасије Николић, редовни члан и тадашњи секретар Друштва, поднео Друштву „Технически речник за математическу, землемерну, хидротехническу, хидраулическу и архитектоническу струку“, и то само речи на слово А. Чланови Друштва су разматрали овај фрагмент, али ми о томе данас знамо мало, јер у Академијском архиву не постоји ни предложена терминологија нити било какав други материјал у вези с њом. Даље, у По-

дунавци, књижевном додатку ондашњих Српских новина, излазио је у неколико бројева 1844—1845. год. покушај опште терминологије, израђен у Друштву и такође претресан на његовим седницама. То су речи на А, В, С, почетак Д и неколико речи на друга слова, са узбучењем латинских односно немачких речи за које се предлаже превод. Овај је текст (са неким мањим исправкама после критика) био штампан 1847. год. у првом броју Гласника ДСС, под насловом „Називословне речи израђене Дружствомъ србске словесности“, уз кратки коментар Јована С. Поповића „Разлози о називословњимъ рѣчма“, у коме се хвали започети рад и изражава жаљење што је он прекинут. Као што је познато, Вук је критиковао овај експеримент и писмено и усмено, наводећи као главни разлог то да учесници не знају добро свој језик. Појединац би још и смео предлагати нове речи, вели Вук, па би их други прихватили или одбаћивали; али Друштво представља ауторитет, оно не сме да предлаже грешке. Вуково жустро учествовање у полемици, као и слични разлози Петра Матића, судије и књижевника из Беловара, учинили су да је Друштво одустало од даљег ковања односно санкционисања термина, а зна се да се сви његови чланови већ ни у оно време нису слагали са принципима таквог рада. Овде ће се изнети нешто више података о овом подухвату Друштва, као мали прилог нашој културној историји, а проговориће се опширније и о самим „називословним речима“, да би се тачније сагледало њихово место у историји нашег језика, да би се видело у чему су грешили њихови творци, а можда и њихови критичари.

У Главном инвентару Архива САНУ, под бројем 1 за 1845. год., налазимо писмо пароха староврбашког Петра Вучерића, који саопштава да је 1840. год. сачинио српску граматику, али је, сматрајући назив „праматика“ неподесним, назвао свој рад „Србска говоритика“. Према овом термину може се направити и „говоритиста“ и „говоритически“ и др., мисли Вучерић. Колико је познато, Друштво се није обзрело на овај предлог.

Под бројем 17 од исте године чува се и писмо учитеља Тодора Недељковића. Овај такође добронамерни и такође наивни дописник обара се на израз „ковање речи“, који је тада већ био у употреби, и сматра да би посао требало звати „речнопроизведеніе“ или „словопроизведеніе“. „Ковати“ би било оно што раде Мађари, кад нпр. „virtus“ преименавају у „виртушъ“ (како то Недељковић транскрибује), а за намеру коју има Друштво чак би пре одговарала реч „кувати“ него „ковати“, јер при овом поступку речи треба „из-

менути“. За chaos он предлаже „сметња“, „смутња“ или „блато“, за industria „старанѣ“ или „настоянїе“, за categoria — „редѣ“, „струка“, за correspondent — „саотвѣтникъ“, „еднозванникъ“.

Много су разумније и конструктивније опширне примедбе које у неколико махова шаље Петар Матић. Кроз сва његова писма Друштву провлачи се мисао да је нецелисходно уводити нове црквенословенске речи и да треба терати и оне које већ постоје. Он истиче да управо те речи представљају опасност за наш млади, оскудни и неуобличени језик, већу опасност него све остале туђице. По каквим се правилима граде нове речи које се предлажу Србима? Правила грађења се и не познају: термини као „езиковка“, „поктев“, „сословіе“, „поднебіе“, „саобштенїе“, „сравненїе“ у ствари су преводи грчких и латинских речи на црквенословенски а не на српски језик. Боље је да се до срећнијих времена оставе праматика, апетит, колегијум, клима итд., да се не би још повећавала и иначе прилична макароничност нашег језика. Црквенословенски представља препреку за будуће уједињење са Србима осталих закона, мухамеданског и римског, а тек удружени с њима можемо очекивати бољу будућност. У последњем писму („уочи Преображења“ 1845) Матић се изражава оштро: „иљадулѣтно тиранство“ црквеног језика; тај је језик „мртвац који нигда живїо нїе“; опет спомиње сепаратизам и одвајање од Хрвата, од идеје југословенства, као највећу опасност коју црквенословенштина крије у себи. „Обаранѣ народности свију югословенски народа неможе се никаквом нуждом изговорити“ — то је Матићева идеја, написана старим словима али далековидим речима. Зашто се пише і, и, ій, ѣ, њ, кад у српском постоји само и на тим местима? пита он и сам одговара, претерујући у жучности: „Али е тако у славено-црквеном езику! Иди ми, брате! са тим досадним езиком; бог зна, у какве су цимбуле Ђирил и Методије на нос и на уста ударали, кад су славенски говорили!“

Матићеве примедбе у вези с појединим речима понекад су умесне, али не увек. На првом месту он критикује и сам назив Друштва. „Словесност“ је незгодна реч, јер словесно и бесловесно значи говором обдарено односно необдарено, а задатак Друштва није усмерен на учење говора. У називу би требало да стоји нека реч за litteratura, то би могла да буде „писменост“ или, још боље, „књижество“ или „књижевност“. Сазнао је да се на седници Друштва разговарало о новом послу под именом „Оригинално покушенїе смислосродног рѣчника“ (то је био нацрт синонимског речника који

је поднео Ј. С. Поповић); Матић предлаже друкчији назив: „Први покушај рѣчника (или: први сакуп) еднозначни рѣчи“. У вези с речју *concursum* размишља о корену (*currere*) и каже да би најтачнији превод био „стрк“, али „стрчати“ код нас друто значи, па би се могло узети „стечай“, према „течай“ које већ постоји. Термини које предлаже Друштво — „стицај“ и „стецьште“ — према њему никако не ваљају. „Стицај“ није добро, јер од „мицати“ не постоји „мицај“ него „мицанѣ; а „стецьште“ је место а не радња: „отворити стециште то е тако, као отворити тор, да марва у нѣга улази“. Уместо „извѣстие“ боље је рећи „извѣшѣај“, као од „намѣстити“ „намѣшѣај“; уместо „рѣшеніе“ — „рѣшитба“ или „рѣшай“ (као „вршитба“, „вршай“); уместо „заклученіе“ — „одлука“, „одлучак“, „заклучак“; уместо „просвѣщеніе“ — „просвѣта“¹; уместо „засѣданіе“ — „сѣдница“ (у другом писму предлаже још и „засѣло“, „засѣдница“); уместо мнѣніе — „мишлѣнѣ“ или „умисао“. За *conflictus* сматра да је рђаво нађено „сукоб“, јер се двојица могу у тесном кланцу сукобити, али се не морају побити, што *conflictus* имплицира; стога би можда боље било „ударба“, као „борба“. Предложено „сазвездіе“ за *constellatio* заменио би са „звездолик“, „звездостав“. „Свеза“ за *copula* не би примио, јер је то речца „ест“ која не везује ништа него скопчава субјекат с предикатом, па би можда боље било да се прихвати „копча“. За *conductor* (Друштво је предложило „спроводник“) Матић даје идеју: „спровођач“ или „спровађач“ (као „погађач“, „свађач“), за *contrasignatio* (код Друштва „премаподпис“) — „суподпис“ или „сподпис“ (као „супарник“, „сродник“). На више места Матић исправно указује да српском језику одговара префикс са- а не со-, иако сам пише „усовршенствованије“. Исто тако свуда исправља наставак -ије у -је (односно јотовани сугласник + е), али не осећа варваризам у тада иначе врло раширеном суфиксу -ески, те говори о „ботаническим, астрономическим, механическим, анатомическим, математическим итд. понятіјама“.

Из размишљања и разлагања ових српских интелектуалаца можемо видети да су у време Вукове највеће активности појмови о потенцијалу народног језика још увек били

¹ Б. Унбегаун, у књизи *Les débuts de la langue litteraire chez les Serbes*, Париз 1935, спомиње да је Доситеј Обрадовић пренео из руског речи просвештеније, вкус, основаније, које су касније посрбљене у просвета, укус, основа. Подаци у РЈА о речи „просвета“ не противрече Унбегауну, међутим за „основа“ има потврда чак и пре Доситеја.

нерашчишћени чак и код оних који су том језику од свега срца желели победу, а којих је бивало све више. Починјала су да се схватају права народна средства за творбу речи; на материјалу који смо и доде намерно наводили са нешто више илустрација, може се приметити да су већ тада постојале, или управо тог тренутка биле лансиране, речи које живе и данас, а поред којих су у оно време живеле веома укоренење славеносрпске варијанте. Али су баластни наслеђени из епохе црквенославизма били још увек тешки.

У терминологији коју је Друштво српске словесности публиковало налазимо укупно 513 речи односно синтагми или израза (као ручна књига, злочинство против владатеља, на брзу руку итд.). Неке се речи понављају, пошто се за разне стране термине предлаже исти превод (а бројане су сваки пут као нове јединице). Такође има и истих речи с незнатним варијантама: тако се за *alliancia* предлаже союзъ, за *confoederatio* саюзъ, што показује одсуство познавања фонетских принципа. Уз то, за *corula* је предложено свеза, иако се баш у том значењу сретала у оно време реч-союзъ. У уводу, штампаном у Подунавци али не и у Гла-снонику, сарадници су објаснили да су део речи узели из „старословенског“, део из писаца, а један део начинили сами; да су неке речи, нађене у руском или црквеноруском руху, посрбљивали како су најбоље знали.²

Високи проценат речи представљају сложенице, и за многе од њих морамо претпоставити да су их учењаци у Друштву или неки њихови непосредни претходници одиста сами сковали. Познавање принципа прављења сложених речи код нас, а поготово лексичког материјала који би требало при том послу употребити, није било на потребној висини; ми овде нећемо улазити у критику ових кованица, јер је то чињено већ у цитираној литератури, а и саме кованице говоре довољно за себе. Тако налазимо: гласослогъ (акорд), лѣтоброй (ера, епоха), човекословіе, предприемъ (антиципација), противочувствіе, умоизворно и чувствоизворно (a priori и a posteriori), звездопоклонство, воздухокружіе, самозакностъ (аутономија), самогледъ (аутопсија), сказопѣвъ (балада), вѣштоплѣсъ (балет), двовѣсница (биланс), вѣштозборъ, лажомудріе, редоставъ (систем) итд. Неке су

² На ову терминологију односи се Даничићев мали чланак „Задирживалу“, Ситнији списи Ђ. Даничића I, Ср. Карловци 1925, 3-4, где се резултат целог рада пародира.

сложенице очигледно узимане из савременог руског језика, из ванцрквене лексике (равновѣсје, принадлежность).

Међутим, може да изненади чињеница да је Друштво предложило приличан број сложеница које су и данас распрострањене, а које пре ове делатности нису биле у употреби, или бар не у широкој употреби, јер их њамо нашли забележене ни у Рјечнику Југославенске академије (РЈА), у праћи до речи *торгов*, ни у Даничићевом Рјечнику из књижевних старина српских (ДР), у праћи која по латиници долази иза *торгов*. Без обзира на то како је Друштво дошло до њих, тј. било да су их чланови Друштва позајмили, сами сковали или покупили у народу као тада лансиране неологизме, ми се не можемо отети утиску да су бар неке од њих обезбедиле себи постојање управо захваљујући овој иницијативи. Лексичке творевине као што су: безусловно, браколомац, правобранитељ, двосмислено, водоземно (данас водоземац), сазвежђе (код Друштва сазвездје), злочинство и др. уопште не постоје у РЈА односно у ДР. Свакако да су неке од њих русизми, а русизми су славеносрпској а и нешто каснијој еписи обилато продирали у наш језик; међутим, то се не може рећи за све речи. Даље — речи претплата, пероводитељ (данас перовођа), обезбедити, обостран, рачуноводство, предохрана, премапотпис, предмет, подмет, опуновластити појављују се, према подацима у РЈА, тек у књигама штампаним после 1850. год., тј. после рада у Друштву. Највећи број таквих речи налази се у следећим изворима: у *Juridisch-politische Terminologie*, Беч 1853, у Зборнику садашњих правних обичаја у Јужних Словена В. Богишића, Загреб 1874, а нарочито код двојице лексикографа — Б. Шулека (немачко-хрватски и хрватско-немачко-талијански речник из 1860. и 1874, Загреб) и Ђ. Поповића (српско-немачки речник, Панчево 1895). Предговори ових дела спомињу хаос који влада у терминологији, ковање и позајмљивање речи коме се мора у нужди прибегавати и сл. Богишић изричито каже да у свој регистар речи није уносио неологизме сковане од књижевника. Елаборат Друштва не спомиње се ни у једном предговору, као што се, уосталом, не наводе ни други извори, али није искључено да су се састављачи ових каснијих речника ипак служили и њима, па су на тај начин неким речима предложеним од стране Друштва прокрчили даљи пут. Као доста сигуран доказ да се Поповић послужио овим нашим извором може послужити то да су у Друштву предлагали реч *поривъ* (руско *порывъ*) за *affectus*, што не одговара ни руском ни етимолошком значењу, па се у Поповићевом речнику поновила иста нетач-

ност. Исто тако, до речи самоставак за aphorismus, како је у речнику Друштва, Поповић вероватно није дошао сам, него је и то узео из „Називословних речи“.

Другу богато заступљену категорију, после сложеница, представљају девербативи мушког рода без наставка и женског рода с наставком -а, типа изродъ, одступъ одпустъ, приѐмъ, надписъ, потресъ, кретъ, наносъ, приборъ, появъ, позовъ, доказъ, одбой, прокопъ, пописъ, покупъ, саставъ, додиръ, или заклада, пригода, досуда, подпора, притега, промена, принуџа, порука, убџа, осуда, украса и многе друге. За овај тип изведеница се зна да су оне у ранијим раздобљима словенског језичког развоја значиле апстрактне појмове, да су биле глаголске именице своје врсте, *nomina actionis*. Касније су добивале конкретна, резултативна значења. У руском језику као епоха семантичког обогачивања у овој врсти речи, а и стварања нових девербатива, узима се крај 16. и почетак 17. века, када се увелико формира нова правна и административна терминологија у пословној писмености, и многе разговорне речи добивају први пут своју писану фиксацију и своју нову примену.³ Детаљнија студија би показала какав је развој у овом погледу био код нас. Наше непотпуне информације, углавном поцрпене из РЈА, говоре о томе да је доста девербатива, препоручених у регистру Друштва, живело у нашем језику и раније: изрод, процена, испит, предаја, случај, разред, састав, осуда, пригода, опомена, натпис, потрес, довод, промена, прокоп, порука, скуп. Већина њих забележена је први пут тек у 17—18. веку, док је врло мали број (нпр. састав) нађен у старој књижевности па се може сматрати старословенским или прасловенским наслеђем. Чињеница што неке тек у новије време записане речи гласе, с одговарајућим фонетским изменама, исто као и у другим словенским језицима, може се тумачити и калкирањем односно позајмљивањем, па и независним паралелним стварањем, а не обавезно општесловенским пореклом. Пошто су то речи записане, као што рекосмо, у новијим епохама, еволуција значења, у смислу поменутог претварања из имена радње у име резултата те радње, запажа се на малом броју примера: код речи про-

³ С. Волков, Развитие административно-деловой терминологии в начале XVII века, Тезисы докладов на межвузовской научно-теоретической конференции 9—13 мая 1960. г., Лењинград 1960, 24—27; Исти, Наблюдения над производными бессуффиксными существительными в актах начла XVII в., Вопросы теории и истории языка, Лењинград, 1963, 53—66.

цена, испит, предаја, довод, промена. Остале изведенице су резултативне већ од првих забележених потврда.

Дакле, девербативе о којима је додде било речи нису сковали научници у Друштву, а уколико и јесу, због своје непотпуне обавештености о постојећем језичком благу, њихово се стваралаштво поклопило с народним. Али, исто онако како смо то видели и код сложеница, има и у овој категорији доста примера да су речи предложене у Друштву уобичајене и данас, а грађа РЈА зна за њих тек од друге половине 19. века. Тако су, опет највише код Ђ. Поповића, а затим код Шулека, Божишића или у правно-политичком лексикону, забележене речи прибор, преврат, навод, притега (баласт), попис, позив, принуда, пријем, опрема, крет, појав, сукоб, сазив, повера. Девербативи: доказ, допуна и додир — из регистра Друштва — не постоје уопште у РЈА, а услов, уступ и удес не постоје у ДР. Узимајући у обзир и све друге могућности — да те речи у старијој литератури само случајно нису биле забележене, али су живеле у говору, или да су стварно направљене у ново време али независно од подухвата у Друштву, ипак треба приметити да све лексикотворне идеје Друштва нису биле у толикој мери погрешне, колико му је то наша филолошка наука приписивала.

Теоретичари Друштва предлагали су, даље, изведенице на *-ак* и на *-ај*: изметакъ (изрод), одпечатакъ (штампани отисак), пометакаъ, одбитакаъ, припадакаъ (accessorium), наплавакаъ, самоставакаъ, неделимакаъ, списакаъ, допунакаъ, датакаъ (податак); уништај, прираштај, преиначај, опроштај, стицај, сгомиляј. Оба су суфикса сасвим добро нађена као средства за прављење резултативних именица, ако је само задовољен услов да и реч у основи одговара захтевима језика. Према грађи РЈА, ниједна од ових речи није нађена у писаним споменицима пре 18. века. Датак постоји у Стулићевом речнику (1806. г.) у значењу данак, дакле друкчијем него што му га приписује Друштво; наплавак и опроштај постоје у Вуковом речнику; речи одбитак, прираштај, припадак, самоставак, списак и стицај (око које је, као њему непознате, полемисао Матић) јављају се у изворима после подухвата у Друштву, опет махом код Шулека и Поповића; неделимак, отпечатак и преиначај ни у једном од извора РЈА нису забележени. Као што видимо, и овде је Друштво имало или правилне инвенције или доброга слуха, бар за неке речи, које су данас себи избориле општекњижевно право.

Мање је срећно било предлагање речи на *-ка*: саслушка (audientia), основка (база), условка (клаузула), уступка. С

обзиром на сасвим одређене значењске категорије где овај суфикс данас може бити продуктиван,⁴ овакве нове речи, којих раније није било у језичком фонду, нису могле да се одрже у животу.

Изведенице на *-ост*, тј. на један од најпродуктивнијих суфикса, могу остати као прилог обogaћењу језика уколико су живи придеви у њиховим основама. То се може рећи за предложене термине нескладност, безбрачност, случајност, узрочност, саобразност, али разуме се не и за члановност, добромисленост, цџломудреност, причиност, суштност, чије основе не спадају у народни језик.

Суфикс *-тељ* није стран нашем савременом језику, али је његова употреба најчешће књишког карактера.⁵ Под утицајем руског и славеносрпског чланови Друштва придали су му у своме речнику несразмеран значај, па је разумљиво што су скоро све речи с њиме биле осуђене на пропаст, поготово што ни основе често нису биле домаће. (Наводимо и изведенице са по два суфикса, где је *-тељ* први): дџлателност, страдателност, нарицателный, обезбџдителство, сачинител, саслушател, разсмотрител, затворителна (clausula), толковател, спроводителство, сапритјател, премабдителство, владател, дџйствителный, приимателный, давателный и сл. У списку Друштва налази се неколико речи с овим суфиксом које живе и данас: тужител(ство), управителство, правобранител, старател(ство). РЈА за већину оваквих изведеница уопште не зна, а неке (пероводител, притежатель, старател) постоје у спомињаним лексикотграфским делима из друге половине 19. века.

Најзад, сасвим су у духу црквеног односно руског језика термини на *-ије* (које Друштво лансира напоредо са многобројним речима на *-је* односно с јтовањем испред крајњег вокала) и на *-ество*: одречение, разрџшение, краснословие, землџдџлие, двосмыслие, обоженіе, руководџлие, безсоюзије, уваженіе, пустословіе, бильословіе, лџтописаніе, лџточисленіе, поднебіе, сасловіе, заключеніе, условіе, сагласіе, засџданіе, мудрословіе и други, од којих су неки већ били спомињани у категорији сложеница, и који су, у извесним случајевима, и данас присутни у језику, са одбацивањем *-и-* и извршеним јтовањем, као поднебіе > поднебље, сазвездіе > сазвежђе и др.; даље: одпадничество, художество, поручничество, наложничество, вештество — речи немогуће за српскохрватски језик.

⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, Београд, 1904, 502—505.

⁵ М. Стевановић, Исто, 530—540.

Потпуности ради наведимо и неке случајеве специјалног језичког промашаја у терминима које је Друштво хтело да пропагира. Вук је био у праву кад је говорио да његови чланови не знају тачно шта све постоји већ у језику и шта оно значи. Тако су они предложили реч одсѣчно за појам прецизно, због слепог калкирања латинскога *praecise*; одлучно за апстрактно, из сличних разлога; удесъ за акомодација, равномѣрно за адекватно, приручникъ за адјутант, утваранѣ за афектација, наравно за алпари, облетанѣ за амбиција, нарицанѣ за апелација, пропалица за банкрот, неотлучно за конкретно, сматранѣ за контемплација, тѣло злочинства за корпус деликти и сл. Више оправдања за ове некадашње добронамернике има у оним случајевима где је стварање термина било на правом путу у погледу семантике домаћих речи, само што се није слушао глас оних који су већ у оно време објашњавали да се свака страна реч не може заменити домаћом, јер ће оне и даље значити нешто различито. Чланови Друштва су мислили да ће реч *безименый* заменити страном анониман, бољарство аристократију, низакъ гласъ бас, житје биографију, месецословъ календар, другаръ колегу, съударанѣ колизију, покупъ компилацију, упорство контумацију, знакъ критериј. Међутим, стране речи су значиле и значе и данас нешто одређеније, уже него домаће, а у исто време и неке домаће, архаизиране или конкретизоване током историје, означавају нешто уже него одговарајуће стране.

Наше савремено осећање и за стране а и за народне речи несумњиво је далеко изоштреније него што је то било пре сто двадесет година. Чињеница да сваки обичан човек, а не само учени члан научног друштва, данас разликује значења речи другар и колега, знак и критериј, проистиче из дугог учествовања у књижевности и култури уопште. Стога је и потребно ублажити судове када је реч о нашим старим језикословцима.

И. Грицкат

НЕКОЛИКО РИЈЕЧИ О ГЕОЛОШКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

У склоп питања и проблема којима се бави наука о језику спада и проблем односа књижевног језика и научно-стручне терминологије појединих научних области. А ово је, нема сумње, једно од веома важних, ако не и фундаменталних питања и за развитак самих појединих наука, и природних и техничких и хуманистичких. А није мали значај односа књижевног језика и научно-стручне терминологије ни за сам развитак језика уопште. Када је пак' ријеч о развитку нашега књижевног језика, проблем је утолико интересантнији и значајнији што су и научни развој код нас и наш књижевни језик релативно млади.

Наши први научни радници, средином прошлога вијека, служили су се страним књигама, јер наших није било. И већ тада се као актуелан јавио проблем терминологије, јер је научне појмове требало именовати нашим ријечима, на језику који, да поновимо, до тада није ни познавао научну литературу. Тако су развитак научне мисли у нас и нашега књижевног језика текли паралелно.

Кад се посматра и прати развој нашега књижевног језика, обично се обраћа пажња и има на уму углавном један ток тога развоја — књижевност. А, међутим, заборавља се, или се бар до сада заборављало, да постоји и други ток развитака истог језика — научно-стручна литература разних научних области.

Колико је српскохрватски књижевни језик обогачен развитаком појединих наука и обрнуто, у којој је мери наш језик био у стању да одговори захтјевима за стварањем различитих терминологија, питање је веома сложено и тешко се на њ може дати поуздан одговор.

Није, разумије се, могуће вршити неко оштро подвајање између језика и научно-стручне терминологије било које научне гране, јер, коначно, свака терминологија, и геолошка, и медицинска и социјолошка итд., улази у оквир

књижевног језика. Међутим, свака наука има донекле свој специфичан језик, има један фонд ријечи који претежно њој служи. У том смислу може се говорити о научној терминологији и књижевном језику.

Ми ћемо се овдје позабавити неким примјерима геолошке терминологије.

Што се тиче почетка бављења геологијом у Србији, исти је, углавном, случај као и са осталим научним активностима. Тај почетак пада негдје у прву половину 19. вијека. — А исте су и невоље пратиле тај почетак, као и почетак осталих наука: недостајало је и уџбеника и учених људи. На Лицеју и у гимназијама тек су се почеле предавати природне науке, а у оквиру њих и геолошке. Пошто, као што рекосмо, није било никакве литературе из ове области на нашем језику, стали су се преводити, а још више прерађивати страни уџбеници. При том, било да су стручне књиге превођене или су их, касније, писали наши аутори, недостатак одговарајуће терминологије на нашем језику представљао је велику тешкоћу. Проблем термина се углавном рјешавао на три начина: коришћењем ријечи из народног језика, директним преношењем страних назива за поједини појмове из геологије и рударства или њиховим превођењем на наш језик. Понекад је то превођење било успјешно, а некад и није. Илустрације ради навешћемо један покушај таквог превођења. У својој Минералогии,* уџбеку за гимназију, Јосиф Пецић овако се снашао:

за атмосферилије узео је израз ваздушије,
 за гласове — израз ваздуси,
 за азбест — израз несажижљивац
 за талк — израз камени лој
 за опал — израз преливњак,
 за гранит — израз језгарац итд.

Као што се из наведених примјера види, преводилац није био много срећне руке у овом послу.

И геологија је, као вјероватно и остале науке, током свог развоја, да би се успјешно развијала, постављала језику одређене захтјеве и на њему заснивала своју терминологију, а, с друге стране, доприносила богаћењу језика новим ријечима, новим облицима ријечи и значењима.

* Према наводима др В. Симића у чланку „За историју геологије у Србији — Геолошки уџбеници у 19. в.“ (у штампи).

Покушаћемо ово да илуструјемо са неколико примјера, што је и главни циљ овог чланка.

Близанци

Ријеч *близанци* има у нашем свакодневном говору сасвим прецизно значење. У минералогiji се под овим термином подразумијева начин срастања кристала у облику близанаца. Сама појава срастања назива се *ближњем*. Ово је интересантан примјер коришћења ријечи из народног говора за стварање геолошких термина.

Јаружити

Ово је нов геолошки термин. Глагол *јаружити* (*изјаружити*) постао је од именице *јаруга*, а означава појаву стварања *јаруга*.

Карстни

У нашој савременој геолошкој, особито хидрогеолошкој литератури, постоји неслагање у погледу извођења придјева од именице *карст*. Неки аутори употребљавају облик *карсни*, а други — *карстни*. Разлика је, као што се види, у употреби, односно изостављању консонанта *т*. Они који изводе придев без овога гласа, сматрају да је он сувишан и да, осим тога, заједно са струјним сугласником *с* и сонатом *н* чини сугласничку групу тешку за изговор. Овакво образложење није прихватљиво. На првом мјесту, изостављањем гласа *т* придјев се без потребе својим обликом удаљава од именице *карст*. Не може се, затим, прихватити ни гледиште о тешкој сугласничкој групи. Осим тога, овдје нам може помоћи и аналогија: *карстни* према *азбестни* и *рудистни*. А онда, не каже се *карсолог* него *карстолог*.

Придјеви који су настали од неизведених ријечи и немају неодређени вид — типа: *азбестни*, *прстни*, *кастни*, *протестни* и *жлездни* — задржавају неупрошћене групе *стн* и *здн* (Р. Бошковић „Наш језик“, нова серија књига 1, стр. 285).

У ову групу придјева свакако долазе и придјеви *карстни* и *рудистни* (од именице *рудисти* — врста фосила).

По Р. Бошковићу, чување поменутих сугласничких група код придјева типа *азбестни*, *прстни* итд. нужно је, између осталог, из морфолошких разлога. Ово особито важи

за придјеве *прстни* (од *прст*) и *кастни* (од *каста*), који се задржавањем сугласника *т* разликују од придјева *прсни* (од *прси*) и *касни* (синоним за *позни*).

•Међутим, чување групе *стн* код придјева *азбестни*, *карстни* и *рудистни* може се, изгледа, боље објаснити другим једним — филолошким — моментом, који такође помиње Р. Бошковић. Именице *азбест*, *рудисти* и *карст*, било да су страног поријекла, као *азбест* и *рудисти*, или су наше — *карст*, нијесу прошле кроз „жрвањ народног говора“ и остале су у своје првобитном облику — углавном у терминској употреби.

На сличан начин прави се и придјев од именице *рудиште* — *рудиштни*.

Карстификовати, скарстити

Кад смо већ код именице *карст*, додајмо да се од ње изводе трајни глагол *карстификовати* и тренутни — *скарстити*.

Краљушт, карљуштање

Именица *краљушт* је позајмљена из свакидашњег говора. У геологији термином *краљушт* назива се комплекс слојева који је навучен, услед тектонских поремећаја, преко другог неког слоја (као *краљушти* код риба). Од именице је изведена глаголска именица, којом се именује појава навлачења слојева (*краљуштање*).

Крпа

„Продуктивна слатководна серија... лежи у томе басену преко рашчлањеног палеорељефа... а покрива је навлака црвених пешчара перма, са *крпама* тријаских и јурских кречњака“. Из овог цитата се види да је и именица *крпа* добила у геологији улогу термина.

Под *крпама* се подразумевају остаци ерозијом разнесених *краљушти*.

Магнетски — магнетни

Приликом извођења придјева од именице *магнет* јавља се недоумица: да ли је правилан облик *магнетни* или *магнетски*. И као што то обично бива у оваквим случајевима, једни су за један а други за други облик придјева. У

речнику Правописа српскохрватскога књижевног језика записан је само облик са наставком *ски*. Изгледа, међутим, да нијесу у праву они који употребљавају само један од ова два облика придјева. Но, ово је прилично замршено питање и није га могуће објаснити само филолошким разматрањем, јер оно представља ствар физике колико и филологије, С тога ћемо и ми, прије него се одлучимо за неко рјешење, покушати да употребу придјева од именице *магнет* објаснимо примјерима.

Узмимо као први примјер израз *магнетска игла*. Шта је код магнетске игле битно и примарно? Да ли да има магнетска својства или да је направљена од магнета? Ако би била у питању ствар која је урађена од магнета, онда би се пре могла звати *магнетном* него *магнетском* (*магнет* — *магнетни*), али са исто толико права можемо да сматрамо да се овдје ради о предмету који има магнетска својства — у ком случају је правилан облик придјева са наставком *-ски*. Пошто се, дакле, за магнетску иглу може рећи истовремено и да је магнет и ствар која се одликује магнетским својствима, принуђени смо да прихватимо као правилна оба облика придјева.

Други примјер: *магнетска вага*. Битно је за магнетску вагу да посједује магнет (магнетски систем). Сама вага нема магнетска својства нити је израђена од магнета, већ се тако назива према магнетском (магнетном) систему, што значи да би било правилно и ако би се рекло — *магнетна вага*.

И трећи примјер — *магнетно поље*. То је простор у коме се осјећа утицај неког магнета. Ту придјев има функцију описивања (какво је поље? — магнетско). Опет, значи, долазимо до закључка да су правилна оба облика придјева, *на-ски* и *на-ни*. Коначно, може се рећи да нема оправданих разлога за одбацавање било једног било другог облика придјева од именице *магнет*.

Читаво ово излагање о извођењу придјева од именице *магнет* показује на какве се тешкоће понекад наилази при стварању термина.

Микро-и макрофосили

У геолошкој литератури, а и другдје, често се може наићи на следећу језичку конструкцију: *микро- и макрофосили*, *термо- и хидротермални*, *средњо- и танкослојевит* итд.

Овакав начин скраћеног писања, као што каже и М. Церовац, није у духу нашег језика. По свој прилици пренесен је из немачког језика (*Mikro- und Makrofauna*).

Орашаст, грашаст

У једној књизи о угљевима налазимо ову реченицу: „... према гранулацији, угаљ може бити: комадаст, орашаст, грашаст и прашинаст“. И овдје имамо покушај извођења нових ријечи — придјева. Умјесто да се каже да угаљ може бити крупноће ораха, грашка итд., аутор се послужио придјевима: од именице *орак* — *орашаст*, од именице *грашак* — *грашаст*. У овом случају је, изгледа, извођење нових ријечи такорећи на граници дозвољеног. Питање је да ли су изведени облици прихватљиви. Рекло би се да јесу с обзиром на њихову функцију, сасвим добродошли, иако унеколико необично звуче, мада су сасвим обични по образовању?

Отресетњавање

Глаголска именица *отресетњавање* означава процес претварања наталоженог биљног материјала у тресет. Средина у којој се врши овај процес назива се *тресавом*.

Прослојавати, танкослојевит

„Доломитити у прослојавању са кречњацима често су танкослојевити“. У овом наслову имамо двије интересантне ријечи — глагол *прослојавати* и придјев *танкослојевит*.

Глагол *прослојавати*, који је као геолошки термин од скоро у употреби, по свом значењу а и по постанку у најтјежњој је вези са именицом *прослојак*. А ова именица означава случај када се у серији слојева неке стијене појављује танак слој друге неке стијене. Танак слој се тада назива *прослојком* а читава појава — *прослојавањем*.

Придјев *танкослојевит* показује у каквом је облику услојена нека стијена — тј. да је у танким слојевима.

¹ Проф. Мирко Церовац: Пословни језик, стр. 149 — Информатор, Загреб, 1964.

² Иду у придјеве изведене наставком *-аст* од именице и означавају нешто што је слично именици у општем дијелу изведене ријечи, исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, т. 666, 6).

Псеудоолит

Ријеч *псеудоолит* је термин којим се означава нарочита врста структуре стијена. Језички, ова је ријеч интересантна као вероватно јединствен примјер хијата у нашем језику.

Синтески

Од именице *синтеза* изводе се придјиви *синтетски* или *синтетички*. Овај други облик придјева значи и нешто што је створено вјештачким путем (нпр. *синтетички каучук*). У сваком случају, за оба облика може се рећи да углавном означавају начин постанка нечега.

У инжењерској геологији постоје различите врсте карата између осталог и такве „... на којима је приказано више различитих основних или специјалних инжењерско-геолошких одлика или читав комплекс инжењерскогеолошких услова за различите врсте изградње“. Овакве карте, значи, представљају неке врсте синтезу веома разноликих инжењерскогеолошких података и одлика тла. Да би се прецизно означило карактер ових карата, од именице *синтеза* изведен је још један облик придјева — *синтески* (*синтеске карте*).

Спицање

У науци о угљу среће се термин *баковање*. Под овим термином се подразумијева извесна појава која се заснива на дјеловању топлоте на угаљ. Наиме, под утицајем високе температуре долази до дјелимичног топљења комаћа угља, и то само по површини. Ријеч *баковање* је немачког поријекла. Да би се наведена појава именовала нашим изразом, употребљена је ријеч *спицање*, а угљеви који на описани начин реагују на високу температуру названи су *спичућим*. У питању су заиста угљеви који се на високој топлоти *спеку*; међутим, јасно је да се глаголом *спећи*, који је тренутан, не може изразити поменути процес, који има карактер трајне радње. Али да ли се употребом глагола *спицати* ствар рјешава, односно да ли је овако изведен глагол *прихватљив*? У глаголу *спећи* и *спицати* у питању је вокалска алтернација *e/i*. Кад се то има у виду, постаје јасније да облик *спицати* ипак има оправдања.

Тломеханички

Од синтагме *механика тла* (која означава посебну научну дисциплину), немогуће је на уобичајени начин извести придјев. С тога се прибјегло инверзији, па је добијен придјев облика *тломеханички*.

Угаљ, пепео, восак и пијесак

Познато је да именице као што су *пепео, угаљ, восак, вода, пијесак*, припадају врсти градивних именица. А градивне именице, као што се зна, немају множину. У извјесним случајевима, пак, у циљу прецизног изражавања и тачног представљања извјесних појмова, неопходан је облик множине ових и сличних именица. У реченици: „Поједини микроелементи су каткад у угљевима, а нарочито у пепелима угљева, обогаћени у веома значајним концентрацијама...“ очигледно је да аутор није случајно именице *угаљ* и *пепео* употребио у множини. Он је управо хтио да укаже на разне врсте угљева, односно на пепеле тих угљева. Да се послужио облицима једнине, испало би да се ради само о једној врсти угља и његовом пепелу.

Исти је случај и са именицом *восак*: различити угљеви дају и различите врсте *воскова*.

И именица *вода* може имати множину. То се добро види из примјера: отпадне воде, подземне воде, разливане воде итд.

Из наведених примјера се види да поменути именице, употребљене у множини, губе особину градивних и постају заједничке именице. То се особито лијепо види на примјеру именице *пијесак*. И ова је именица, као што смо видјели, градивна, али у реченици: „Седиментна серија се завршава наносима пескова различите гранулације...“ употребљена је као заједничка.

Ушкриљити

Глагол *ушкриљити*, такође израз новијег поријекла, изведен је од именице *шкриљац*. Овим се термином именује процес стварања шкриљаца, односно шкриљавих стијена. Најчешће се употребљава у облику трпног придјева (*ушкриљен*).

Разматрање ових неколико геолошких термина има првенствено за циљ да скрене пажњу на једну веома интересантну и значајну језичку проблематику којој, колико ми је познато, до сада код нас није поклањана пажња. За последњих 80 година написан је приличан број књига из области геологије. Писци, као што су били Сава Урошевић, Јован Жујовић и Влада Петковић, да поменемо само њих, одлично су познавали народни језик и знали су добро да искористе богату лексичку грађу која се односила на геологију и рударство. О рударству и геологији писано је код нас још раније — и старословенским и славеносрпским језиком. Било би с тога и интересантно и корисно пратити развој геолошке терминологије, укључујући и савремену — нормативну терминологију.

Илија Павићевић

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА И ЈЕЗИК

Позив радио-телевизијских радника: спикера, репортера, водилаца појединих емисија, редитеља и глумаца више-струко је значајан и одговоран. Њихове су дужности да своју широку публику, многобројне своје слушаоце и гледаоце тачно, правилно и на најбољи начин обавештавају, да их забављају и васпитавају. Те своје дужности они остварују разним уметничким и другим средствима, међу којима језик и овде, као и у животу човека и друштва уопште, заузима изузетно и, свакако, најзначајније место. Стога није свеједно какав ћемо језик слушати у појединим емисијама радија и телевизије. Тога су потпуно свесне и саме ове установе, па се зато старају да тај језик буде што бољи и своје сараднике, у првоме реду спикере, бирају конкурсом, узимају лекторе за језик, обучавају људе у језику итд. И језик на нашим радио-станицама и телевизији углавном је кокретан, у више случајева беспрекоран, а код нешто мањег броја спикера и других сарадника — управо узоран. Али он у свим случајевима није такав, а било би пожељно да увек такав буде, пре свега зато што се само у свему исправним језиком могу дати потпуно тачна обавештења, што је несумњиво основни задатак радија и телевизије. Ако, рецимо, неко нема потпуно одређен гласовни систем са свих 30 наших међусобно јасно различних гласова, он неће свакад моћи да тачно обавести своје слушаоце.

Ми смо ових дана чули у једној телевизијској репортажи где се говори да је „на састанку у Баћанима утврђено“ ...Репортер који у изговору не разликује гласове ћ и ч оставио је у недоумици своје слушаоце да ли је говорио о састанку у Баћанима или у Бачанима. На ово ће, можда, когод рећи да је свеједно у коме је од ова два места био састанак о коме нам је у овој репортажи говорено. А ако је то свеједно, онда је јамачно цела та емисија могла да отпадне. Исто се тако и међусобним мешањем акцената

различне природе и различних дужина каткада погрешно обавештавају слушаоци, па је исправан акценат спикера и репортера и са само овога гледишта од великог значаја. Немање довољног осећања за разлике у системи акцената и системи гласова нашега језика воде, дакле, каткад и у сасвим недопуштено, тј. у дезинформацију. А није реч само о томе да ли ће слушаоци свакад о свему добити тачна обавештења него и у каквом ће их облику добити. Забавне емисије и несумњивих уметничких квалитета дате неадекватним језиком врло много губе од праве своје вредности, чак и код нас, где се језику уметничког дела још увек, на жалост, не поклања свакад довољно пажње. А ми често на радију и телевизији (говоримо о свим југословенским станицама на српскохрватском језику) слушамо: *у Бећу, на поћетку, искљућимо, поућно, слићно, обићно, на који наћин*. Ту, истина, немамо свакад, и управо најчешће немамо право наше меко *ћ* место сугласника *ч*, него је тај глас нешто сличнији меком руском *ч*, али тек је много више *ћ* него што је *ч* нашег књижевног језика (па га зато и означавамо знаком најсроднијега гласа). Слушамо опет на неким радио станицама, односно телевизијама: *врједна* (место *вриједна*) *заслјепити* (м. *заслијепити*), *одјелити* (м. *одијелити*), *оцјенити* (м. *оцијенити*), *поткрјепити* (м. *поткријепити*) итд., чујемо често изговор речи с наглашеним унутарњим слогсвима под акцентима који у системи тзв. књижевног језика могу бити само на првome слогу (забележили смо: *оставили* м. *оставили*, *уметност* м. *уметност*, *састанак* м. *састанак*) или речи страног порекла као што су: *командант*, *шпекулант* (м. *командант*, *шпекулант*), које су истина и у свакодневном говору ретке с друкчијим акцентом, али будући да су оне под тим акцентом несагласне с природом акцената домаћих речи, оне се морају прилагодити овима, како то захтевају принципи употребе страних елемената у нашем језику уопште. Поменућемо овде и један случај употребе неодогавајућег акцента на унутарњем слогу неких страних, али и по које домаће сложене речи, као у *Аустралија*, нпр., и *аудиција*, па затим *Југославија* и *купопродаја*, на које смо ми више пута указивали као на одвећ распрострањене с обележеним акцентом. И баш зато што те речи сваки час чујемо с овим акцентом, и на радију и телевизији, сматрамо да је потребно и овде указати на недопустивост њихове употребее с тим

* И ове и све у овоме чланку наведене примере чули смо на емисијама понеке од наших радио-станица за последња три дана, а наводимо их као карактеристичне за уобичајене недостатке језика о

акцентом, и поред све његове распрострањености Ми ове акценте сматрамо недопустивим зато што руше систему од које, једанпут начете, за кратко време не би много остало. А рушењем системе и међусобним мешањем акцента биле би жртвоване не само музичка предност наших акцената већ и њихове морфонолошке, односно семантичке функције, као у примеру радио-вести *Морава је поплáвила велике површине засијаних њива*, коју по не знам који пут слушамо, а која с означеним акцентом значи да је Морава у плаво обојила. Могућност отклањања употребе означеног акцента у четири напред наведене речи двојака је. Или се ти акценти, као сви силазни када се нађу у средини речи, помере за један слог према почетку, да се ту јаве с промењеном природом, у виду узлазних акцената: *Ау́стралија, а́удиција, Ју́гославија и купо́продаја*, свакако ређе, или пак на истом слогу промене природу своју и изговарају се: *Аустрáлија, аудѝција* (скоро једино овако), *Југослáвија и купопрòдаја* — много чешће

У радио-телевизијских радника срећемо и других језичких особина којима се морају чинити замерке, често и кад су уобичајене, па и врло распрострањене у говорном језику наших културних центара, свих њих или само оних на чијем се радију и телвизији срећемо с њима. Једна од најраспрострањених и најчешћих таквих особина свакако је једнакост облика акузатива заменице који с генитивом и када се она односи на какав предмет као у примеру: *Лист кога су уређивали ђаци ове гимназије растуран је у граду и околини у неколико стотина примерака*. Свим другим заменичким и придевским речима у оваквом случају облик акузатива једнак је с номинативом, па се и од ове заменице тај облик мора употребљавати у облику који (дакле: *Лист који су уређивали*, а не *кога су уређивали*...)

Ми смо већ у једној прилици показали да се с много лингвистичког оправдања у свакодневном говорном језику скоро уопштио глаголски потенцијал с обликом помоћног глагола би и у свим лицима множине, па и у радио-емисијама и на телевизији сваки час слушамо: *ми би желели, ви то не би допустили*, и само такве облике. Али и поред све распрострањености употребе овога облика он није, или бар још није, добио књижевни карактер, него га већина писаца, научника, белетриста и публициста употребљава у облицима с одговарајућим завршецима: *ми бисмо желели, ви не бисте допустили* итд. У емисијама телевизије и радија неких наших станица чујемо гдекад безлични глагол *треба* употребљен у личним облицима *треба ми, треба те* ка-

зати, *т р е б а ј у доћи*. А тај је глагол допуштено употребљавати само безлично, у облику *треба*. Када смо неким својим познаницима скренули пажњу на недопустивост употребе безличног глагола с личним наставцима, одговорили су нам да знају за то правило, али га се, кажу, не могу држати јер се безличним обликом глагола *требати* обезличава цела реченица. На нашу реплику да у оваквим случајевима лични облик треба дати допунском делу и казати — *треба да идем, треба да кажете, треба да дођу*, они су још бранили своје личне облике глагола *требати* могућношћу напоредне употребе инфинитива и презента у допуни. Таква је могућност, међутим, у овоме случају најчешће искључена. Могу се, истина, употребити оба глагола, и управни и допунски, у безличним облицима, али само када је на други неки начин могуће означити на кога се односи оно што се дотичном реченицом казује. Може се, нпр., рећи *треба ми ићи* (јер је јасно да то значи *дужност ми је ићи, морам ићи*), али не и *треба вам казати, нити треба вам доћи* јер ово значи да *треба вама нешто да се каже* и да *треба доћи к вама*. Једном речју — тамо где је могуће употребити енклитични облик датива личне заменице да се њимзначи кога се тиче оно што се глаголом казује — уз безлични глагол *требати* може се употребити и инфинитив као допуна. Али ако допунски глагол иначе не допушта уза се именички облик датива, тј. ако он на било који начин може значити какву намену или управљеност према чему, — онда као једини облик глаголске допуне безличном глаголу *требати* остаје презент с везником *да*.

И, да само још један једини пример наведемо, — с радија и телевизије неких наших културних центара врло често слушамо као временску ознаку израз *овај пута* у томе немогућем облику. У српскохрватском језику, у добром језику, мислимо, ни у једном другом случају нећемо наћи именицу са својим атрибутом у два различна падежна облика, већ придев свакад мора бити искључиво у падежном облику именице коју одређује. И у овоме случају обе речи могу бити или у облику акузатива (*овај пут*) или у облику генитива (*овога пута*), а не придев у акузативу, а именица у генитиву, како се често срећу употребљени у појединим срединама.

Ово неколико на дохват узетих примера нисмо дали с циљем да исцрпимо све што чини слабу страну језика радија и телевизије, него само да укажемо на карактеристичне случајеве и да поводом њих покажемо како би се — уз нешто бољу организацију службе која ће се старати •

коректности и лепоти језика радио-телевизијских емисија, уз повољније услове, наравно, и боље кадровске могућности пре свега — уклонили недостаци који се не могу порицати.

Ми тиме не поричемо и да се у овим великим културно-просветним установама нашим не поклања потребна пажња језику. Нама је и лично познато да се предузимају озбиљне мере (ми смо горе и означили те мере) да језик у њима буде што бољи. Али се, свакако, може још и више учинити, а мора се све учинити да се, пре свега, гласовном систему језика који се чује у емисијама радија и телевизије не могу чинити никакви приговори. Ни у акценту тога језика не треба да буде ничега што би нарушавало систем који карактерише наш књижевни језик. А макар колико се оба ова питања сматрала тешким за савлађивање, ми данас имамо дела и приручника којима ће се успешно послужити свако ко жели да их савлада. Још лакше ће се моћи отклонити остали недостаци језика радио-телевизијских радника, како они на које смо указали, тако и други за које овде нисмо навели ни један пример. Истина је да ти радници морају, пре свега, имати добро осећање и практично познавање језика. Али је, исто тако, потребно да стичу и стекну и солидно језичко образовање.

Овим су установама зато неопходни језички стручњаци високог ранга, одлични практични зналци и теоријски познаваоци савременог језика, који ће пратити све емисије, бележити све језичке недостатке у њима, и наставом посебне врсте отклањати их све док их сасвим нестане. То, дакако, значи стварање високе школе за језик са специфично квалификованим кадром, наравно у самим овим установама, у којима ће се усавршавати они што су сами учитељи језика многобројних, тако рећи безбројних својих слушалаца. Радио и телевизија су свакако најмасовније посећене школе, поред осталог и за усавршавање матерњег језика. И ученици најразноврснијих школа, од најнижих до највиших, и радници и службеници, и домаћице и пензионери, и старо и младо — сви су од реда слушаоци радија и телевизије. И доиста је улога ових установа у изградњи културе језика свих народних слојева од неоцењивог значаја. Некада се с разлогом говорило да се језик практично најбоље научи читањем добрих писаца. Са још више разлога данас можемо рећи да ће практичном усавршавању језика много више допринети узоран језик радија и телевизије, јер је управо незнатан број оних што највећи број часова забаве дневно проводе над књигом према броју слушалаца радио-емисија, односно гледалаца, гледалаца и слушалаца телевизијских

преноса. И као што се некада говорило, а и сада се с правом каже да књиге морају бити написане узорним језиком и због васпитачке улоге њихове — с још више права морамо захтевати од радија и телевизије, као најмасовнијих школа, да језик у њима по јасности, правилности и лепоти буде на највећој висини.

М. Стевановић

ОКО СУФИКСА ИКАСТ (ИЧАСТ)

Да суфикс *икаст* постоје у нашем језику, показују придеви *модрикаст* = *bläulich* и *плаветникаст* = *bläulich*, који су, као образовања, директно везани за основне придеве *модар* и *плаветан*. А да тај суфикс има у нашем језику и своју варијанту *ичаст*, показује придев *плавичаст* = *bläulich*, који је, као образовање, директно везан за основни придев *плав*. Питање је само — шта тај суфикс — *икаст* *gesp. ичаст* — представља по генетичкој страни својој.

По моме мишљењу — он је састављен од два деминутивна суфикса: *икъ* + *астъ*.

Докази.

1) Бугарски језик. У њему налазимо код придева деминутивни суфикс *ичък*: *беличък* (бял) *зеленичък* (зелен), *бледничък* (бледен), *младичък* (млад), *бедничък* (беден), *богатичък* (богат), *босичък* (бос). Тај је суфикс у бугарском језику врло продуктиван и врло јасан: он представља спој двају деминутивних наставака, деминутивног *икъ* и деминутивног *ѡкъ*. Даље. Он баца свтелост на први део суфикса *икаст* у српскохрватском језику: показује, врло убедљиво, да тај део представља некадашње деминутивно *икъ* у нашем језику.

2) Словеначки језик. У њему налазимо код придева деминутивни суфикс *икаст*: *bledikast* (bled) = etwas blass, *črnikast* (črn) = schwärzlich, *modrikast* (moder) = bläulich, *temnikast* (temen) = etwas dunkel, *kislikast* (kisel) = säuerlich, *starikast* (star) = ältlich. И овај је суфикс јасан: он је састављен од два деминутивна суфикса, од деминутивног *икъ* и деминутивног *астъ*. Као што се из примера види, словеначки језик разликује се од српскохрватског а) по томе што се у њему суфикс *икаст* употребљава и ван придева који значе боју и б) по томе што тај суфикс нема у њему своје варијанте *ичаст*.

Има овде један факат који не смемо сметнути с ума: придеви на *икаст* у словеначком језику имају неки пут поред

себе и именицу на *ика* направљену од придевског општег дела. Из тога факта Б а је ц је извео закључак да је суфикс *икаст* у словеначком језику и постао код именица на *ика*, перинтеграцијом (*Besedotvorjé* II 57). Ја се не бих сложио с тим закључком. Прво, словеначко *икаст* не можемо одвајати од српскохрватског *икаст*; то је један суфикс, и истога порекла. А српскохрватско *икаст* није могло постати код именица на *ика*. Друго, придеви на *икаст* могу бити направљени од именица на *ика* (суфиксом *аст*); али тада они немају деминутивно значење, него значење које проистиче из општег односа изведеног придева према основној именици; исп. *mladikast* = који је као *mladika* (ластар), *шупљикаст* = који је на шупљике, *чемерикаст* = који је као чемерика (горак, љут). Зато је словеначко *črnikast* = *schwärzlich*: *črnika*, = зеленика, *kislikast* = *säuerlich*: *kislika* = кисела јабука, *starikast* = *ältlich*: *старика* = старија особа — случајан, а не генетички однос. То су паралелна образовања од основних придева: једанпут суфиксом *ика*, и тада су именице, други пут суфиксом (*ик*)*аст*, и тада су деминутивни придеви.

3) Само значење придева на *икаст* (*ичаст*) у српскохрватском језику. Да су ти придеви у нашем језику често деминутиви, то је већ М и к л о ш и ч истакао (*Stammbildungslehre* 186). Он је навео као такве, деминутиве, придеве *модрикаст* = *sublividus* и *плаветникаст* = *subcaeruleus*. У питање структуре суфикса *икаст* М и к л о ш и ч није улазио. У то питање није улазио ни В о н д р а к (*Vergleichende Slavische Grammatik*² I 595). Али јесте Л е с к и н. Он мисли да је најпре направљен придев *плаветникаст* — од именице *плаветник* = *salvia silvestris*; затим је тај придев доведен у везу с основним придевом *плаветан*; тако је добијен суфикс *икаст*, помоћу кога је направљен придев *модрикаст* (*Grammatik der serbo-kroatischen Sprache* I 315). Л е с к и н је сметнуо с ума једну ствар: да је *плаветникаст* реч општега књижевног и народног језика, а *плаветник* — покрајинска реч, забележена у Срему.

Као напомена. О суфиксу *аст* и његовим дериватима у српскохрватском језику написао је М. П а в л о в и ћ повелику расправу: Значење придева с наставком *аст* и његовим варијантама (*НЈ* IV 9—24, 99—114, 175—195). Али он — у зависности од природе своје расправе — у питању генезе суфикса *икаст* није улазио.

Као што је тачно запазио М. С т е в а н о в и ћ (*Савремени српскохрватски језик* I 598), Б е л и ћ је у тумачењу деминутива на *аст* мало нејасан и колебаљив. На једноме месту он вели да се *аст* у српскохрватском језику до-

даје „придевима који су по образовању своје деминутиви“; ту је навео, као примере, и придеве *беличаст*, *модрикаст* (Наука о грађењу речи 163) На другоме месту као да мисли да је *беличаст* = *weisslich* направљено од именице *белица* (о. с. 195) Ја бих друкчије протумачио тај придев. За мене је он стари деминутив *bĕlikъ*, проширен деминутивним наставком *astъ* Ништа не смета палатализација гласа *k* испред суфикса *astъ* Такве палатализације испред *ast* налазимо и у другим случајевима у нашем језику: *пастушаст* (*пастух*), *ваздушаст* (*ваздух*), *белушаст* (*bĕluchъ*), *пепељаст* (*пепео*). Даље Та је палатализација у пољском језику — правило: *batwanasty, gębasty, dębasty, głowiasty, graniasty, iglasty* (Миклошич, о. с. 187)

Према *беличаст* направљено је *плавичаст*

И тако: некада су у јужнословенским језицима — у бугарском, српскохрватском и словеначком језику — постојали деминутивни придеви као *bĕlikъ*, *blĕdikъ*, *modrikъ*, *statikъ*. Такви су придеви, врло рано, у њима проширени деминутивним *astъ* resp. *ъкъ*. Зашто?

Ту су могућа — и подједнако вероватна — два одговора: а) или је наставак *икъ* у деминутивној служби у извесној епоси развита јужнословенских језика почео да бледи, па му је додат, као функционално појачање, суфикс *astъ* resp. *ъкъ*; исп. Стевановићево објашњење деминутива типа *зеленаст* < *zelen* + *ъk* + *astъ* у српскохрватском језику (l. c.); б) или је по среди обичан екскурзивни покрет деминутивног *astъ* resp. *ъкъ* — механичко проширење употребе тих наставака; исп. употребу суфикса *ъје* код именица на *ъstvo* у старословенском језику.

У сваком случају деминутивно значење суфикса *astъ* је несумњиво; њега потврђују и други словенски језици; исп. чешко *bĕlastý* = *weisslich* и бугарско *беляст* = *weisslich* (Vondrák, о. с. 594).

Р. Б.

ОКО ДВА СТИХА ИЗ ГОРСКОГА ВИЈЕНЦА

Једно је стих 2425: гроб се његов пропá на та' свијет; а друго стих 2294: Је ли ово причина управа. Први стих, колико ја знам, није досад коментарисан; други има неколика тумачења. Даље. Први стих садржи један покрајински израз, други — једну тамну реч.

Узећемо најпре први стих: гроб се његов пропá на та' свијет. Шта он значи?

Јасна је прва половина стиха: гроб се његов пропá = да му се гроб пропадне (= *провали*). А није јасна друга половина: на та' свијет. Како треба схватити овај израз у Његошеву стиху?

Могуће су — или немогуће — две интерпретације овога израза: једна и једне врсте — ако се пође с општејезичкога гледишта, друга и друкчија — ако се пође с покрајинскога гледишта.

1) С општејезичкога гледишта интерпретиран, тај би израз значио: на томе свету = на ономе свету. То значи — имали бисмо овде а) црногорски акузатив = локатив и б) тај свијет = онај свет. Цео Његошев стих би, према томе, значио: да му се гроб провали на ономе свету. А од таквога тумачења до бесмислице — није далеко: једно зато што гроб може бити само на *овоме свету* и друго стога што се он може, према томе, и провалити само на *овоме свету*.

Ово тумачење, дакле, отпада; бар по моме мишљењу.

2) С покрајинскога гледишта интерпретиран, наш би израз значио: *неизмерно дубоко*, чак до у подземни свет, дубоко — до подземнога света. То значи — имали бисмо овде а) прави акузатив — за меру, и б) *тај свијет* = подземни свет. Цео Његошев стих би, према томе, значио: да му се гроб провали *неизмерно дубоко*, чак до у подземни свет.

Ово је тумачење, дакле, сасвим вероватно; бар за мене. Узимамо сад други стих: Је ли ово причина управа.

1) Ја сам рекао да тај стих има неколика тумачења. Последња два су дали: Видо Латковић у своме коментару уз Просветино издање Горскога вијенца (1952) и Ристо Драгићевић у своме предговору уз титоградско издање Горскога вијенца (1959).

Латковићево тумачење дословно гласи овако: „У овој реченици подмет је *управа*, а прирок је *ли* *причина*; *причина* је овдје придјев, у женском роду, а не именица, и чини именски дио прирока. У старој Ц. Г. каже се: „Он је то крив“ чешће него „Он је томе крив“, отуда овдје ово умјесто *овоме*. Цјела реченица значи: да ли је *овоме* узрок *управа*, је ли ово проузроковала *управа* чију тајну не можемо схватити?“

Као што се види, за Латковића су, језички узевши, у Његошеву стиху важне ове три ствари: а) да је у њему конструкција староцрногорска, б) да је у њему *причина* придев (русизам) и в) да је тај придев у њему именски део предиката. То је за Латковића и код Латковића важно.

Драгићевић своје доста дуго излагање о историји тумачења Његошева стиха завршава овим двома реченицама: „Тако би било сасвим логично, да последица набрајања привидно многобројних „лудијех премјенах“ (промјена) на нашој земљи постави питање: „Је ли ово *причина* (привиђење) управо, / којој тајну постић не можемо?“ Наредна два стиха (2296—2297) садрже то исто питање, само другим ријечима: „Је л' истина е ово овако, / ал' нас очи сопствене варају?“ Овоме у прилог иде и једна строфа из пјесме „Задовољство“, која овако почиње: „Ови свијет ништа друго није / осим једно те привиђење...“

Као што се види, за Драгићевића су у Његошеву стиху важне ове две ствари: а) да је у њему *причина* српскохрватска реч, *именица*, која значи *привиђење*, и б) да је у њему *управа* штампарска грешка — уместо *управо*, коју је он тако и исправио у своме издању Горскога вијенца. То је за Драгићевића важно.

2) Ја сам у Просветину издању Горскога вијенца (1952) реч *причина* акцентовао: као *причина*. То сам учинио из два разлога: прво да покажем да је она у Његошеву стиху придев, а не именица, и друго да истакнем да је тај придев у њему — атрибут, а не именски део предиката. Сад бих хтео да то и образложим; колико толико

а) Мој би коментар Његошева стиха имао два дела: у првом делу дају тумачење целог стиха, у другом — објашњење речи *причина* у њему.

Шта сам стих значи? У мојој интерпретацији он би значио: Је ли ово управа (= поредак) која се само (нама) причињава, привиђа (као таква, а можда није таква). На овај би се стих — мисаоно и апозитивно — надовезивали, као што је тачно Драгићевић запазио, стихови 2296 — 7: Је л' истина ђ ово овако, / ал' нас очи сопствене варају? Толико о значењу самога стиха

б) А сад нешто о придеву *причина* у њему. По моме мишљењу — то је наш придев *причинӣ*, а, ђ, и направљен је од именице *причина* (= привиђење) *причинӣ* *причина*, као *истиинӣ* *истина*, *колени* *колени*, *гркљани* *гркљан*. Ови су придеви и општелингвистички интересантни код њих наставци *ӣ*, а, ђ имају данас и суфиксну функцију, поред граматичке. Ово су некадашњи придеви на -*ьпљ*: *istinьпљ*, *istinьпуљ*, који су — због гласовних промена и основинског уједначавања — у току историјског развитка изгубили свој суфикс (ь)н, и свели се, на тај начин, на данашње придеве — само с граматичким наставцима.

в) Напослетку неколико речи и о именици *причина*. Она је обилато потврђена у речничкој грађи САН. Налазимо је, најпре, у Борјановићевој збирци: као *причина*, с додатком да се говори у Црној Гори и да значи: причињавање, привиђење, варка, утвара. Даље. Има је у народним умотворинама из Босне. И најзад, налазимо је, с горњим значењем, код неколико писаца код М. Милићевића, Мите Ракића, Св Стефановића, М Црњанског, Д. Радића, А Видаковића, Ј Драженовића, Димовића, А Ковачића.

Није био, дакле, у праву М а р е т и ћ кад је у Рјечнику Југославенске академије (XI 856) уз Милићевићеву *причину* ставио ову напомену: «*Ова је тјець писар сам паџио према глаг причинити се*» Није био у праву

Р Б

ПЛИЧИНА И ПЛИЋИНА

Међу именицама женскога рода које се творе додавањем наставка *-ина* на придјевску основу, а које „означавају појам саме особине која се иначе казује придевом“ (М. Стевановић: Савремени српскохрватски језик, Београд 1964, 525) постоје неколике именице које испред тога наставка имају африкату *ч* насталу у процесу палатализације од задњонепчаног сугласника *к* из основе придјева. Тако према *тачак* имамо *танчина*,¹ према *кратак* постоји *крачина*,² а код именице *пличина* у основи је придев *плитак*. Ова посљедња именица има знатно већу фреквенцију употребе него друге двије, а налазимо је и у рјечницима нашега јези-

¹ Вук не даје у свом рјечнику ову именицу. У Ристић-Канпргину рјечнику српскохрватског и њемачког језика *танчина* се упућује на *танкоћа* в. *танкост* *Dünne*, *Dünnheit*, *Dünnigkeit* али се и ту наводи израз: *ићи до танчина у неком делу* -in einem Werke auf Dünnen, Einzelheiten, Subtilitäten eingehen-. Иста ова именица, али као плуваре *тантум*, „*танчине*“ јавља се у народним говорима у значењу Вукова „*слабина*“ -*die Weichen*, *ilia*, *hypochondria*, *inguina*-. Вук ову именицу веже са „*слабобочина*“. У *Hrvatskosrpsko-francuskom* гјећнику чији су аутори Дауге-Deanović и Мајхнер *танчина* се такође упућује на *танкоћа*, а израз „у *танчине*“ се преводи са: *minutieusement*, *d'une manière détaillé*, *dans les moindres détails*-.

² Ни ову именицу не налазимо код Вука. Нема је ни у Ристић-Канпргину рјечнику, али је налазимо у РЈА. Ту се даје и фонетско објашњење њеног постанка. Потврде су од XV вијека. Код старијих лексикографа (Микаља, Бјелостјенац, Волтици, Стулић) налазимо *кратчина*, без упрошћавања сугласничке групе *гч*. Такав облик срећемо и у дјелима старијих писаца: У бесједи деветнаестој више *кратчине* од живота (Б. Зузери); *Крачина* од времена не допушта ми побрајати (Ф. Ластрић). Новији писци, природно, имају *-крачина*: На брзо је увидио да би таква *крачина* могла свршити пренеугодно по њега сама (А. Цесарец); ...потресна *крачина* у опису Дуракове смрти (А. Барати);

ка.¹ О овој именици и једној другој њеној варијанти овдје ће бити нешто више ријечи.

У биљешци уз 58. тачку новог правописа читамо: Пише се *плићи*, *краћи* (од *плитји* и *кратји*), али *пличина*, *крачина* (од *плтикина краткина*) — Али, а то је и био повод за писање ових редака, то није и једини облик именице изведен наставком *-ина* од придјева *плитак*. Наиме, поред облика *пличина*, који има у основи облик позитива без непостојаног *a* (*-плитак*), у употреби је још и облик *плићина*, са обликом компаратива у основи (оно што вриједи за *плићина*, вриједи и за *краћина*, коју срећамо поред *крачина*).

За *краћину* имам само једну потврду: Занимљиво је споменути да и сам Јагић ради *краћине* језик често зове само „српски“ (С. Босанац). За облик *плићина* има знатно више потврда: — (То се) мора сматрати као знак локалних *плићина* или ниског стања воде (Ј. Цвијић); — У дубини је зими топлије него по *плићини* (Живојин Ђорђевић); — Наша политичка лађа, под вођством кратковидних политичара, насукала се на племенску *плићину* (Преглед, 1927. год.); Либерали... хтели су да га сведу на *плићину* либерализма (Ј. Поповић); За магловитих прољетних ноћи, лутали су по разливима, на *плићинама* (Ст. Крањчевић); — Он се праћака у обалској *плићини* (М. Марковић); — Навигација је тешка због великих *плићина* које ствара муљ; — На тој се *плићини* сада насипа; — Велике *плићине* у том делу (су) опасност; — Неће моћи пристати у садашњој луци због њезине *плићине*; — о рационалном искоришћењу дубина и *плићина*; — и једна подужа *плићина* (Славко Ситришчевић); — Само (Мејра) виче: мртву ме носите, а једним оком гледа гдје је *плићина* (И. Андрић); — Сваке зиме замрзну се само *плићине* поред обала (Ј. Дедијер).

Поријекло овога другог облика, облика *плићина*, такође је јасно. Умјесто образовања од основе позитива, како се иначе творе именице овога типа, овдје је за основу узет облик компаратива тих придјева. Истина, то нису и једини примјери који знају за овакво образовање апстрактних именица на *-ина*. Т. Маретић, у својој великој граматици (1931) наводи ове именице са компаративом у основи: *даљина*, *дебљина*, *дубљина*, *крућина*, *мекшизна*, али уз то констатује да „у значењу својем немају те ријечи ништа компаративно“ (стр. 284). Поред тих примјера, од којих неки више и нису

¹ Вук има *пличина* -die Geichtigkeit, vadositas, tenuitas. Ристин и Кангрга такође дају тај облик са значењем -Seichte, Seichtheit. Такав фонетски облик за ову именицу налазимо и код других наших лексикографа.

у употреби, или не у књижевном језику, постоје још неколике именице овога типа, тј. са компаративом у основи. Али, за разлику од оних које наводи Маретић, које у свом значењу још увијек чувају значење своје основе, значење компаратива. Такве су, рецимо, именице: *већина* и *мањина*. Према овим именицама постоје и оне друге, са позитивом у основи: *величина* и *малина*. Наравно, њихова се значења не подударaju.

Наши лексикографи биљеже ове именице. Тако код Вука налазимо: *величина* -die Grösse, magnitudo, altitudo; *већина* -die Mehrheit, majoritas; *малина* -die kleine Anzahl, parva manus, paucitas: *нас је малина* -unser sind wenig. Вук нема одредницу *мањина*.

Ристић-Канџра дају: *величина* -Grösse, Grossheit, Hochheit, Erhabenheit; *већина* -Mehrheit; -*малина* -eine kleine Anzahl, geringere Zahl; ту се даје и Вуков примјер; *мањина*; -Minderheit, Minorität, Minder. Minderzahl.

Dayre-Deanović-Maixner: *величина* -grandeur; *већина* -majorité, la plupart, la majorerle parti; *малина* -petit nombre (Вуков примјер: *нас је малина* -nous sommes en petit nombre); -*мањина* -minorité.

Однос *пличина* и *плићина* не стоји у семантичкој опозицији, како је то случај у напријед наведеним примјерима. Према томе, та два облика не могу се убрајати међу оне типа *величина* и *већина*.

Плићина, дакле, јавља се као фонетска варијанта именице *пличина* (то исто вриједи и за однос *краћина* према *кращина*). А да ли и тим облицима, тј. оним са компаративом у основи -*плићина* и *краћина*, треба признати књижевну вриједност? Мислим да то не би требало чинити, а ево зашто:

1. Именице овога типа, као што је већ речено, најчешће имају у основи облик позитива (*црн-црнина*, *бијел-бјелина*, *румен-руменина*; као и: *висок-висина*, *дубок-дубина*, *широк-ширина*).

2. Ако се облик компаратива узима за основу именица овога типа, насупрот Маретићевом мишљењу и његовим примјерима, неке именице изведене од компаративне основе чувају и компаративно значење (*већина* према *величина* и *мањина* према *малина*). Код именица *плићина* и *краћина* није сачуван тај семантички однос.

3. Ни један норматив нашега језика, ни старији ни новији, не даје и ове именице, тј. именице са сугласником -ь испред настака -ина.

4. Мало је потврда за те облике и из језика наших писаца. Управо, бројни однос између *пличина* и *плићина* иде у корист прве овдје наведене именице, у корист облик са африкатом -ч у основи.

5. Ни многи народни говори, они Вукова типа, не знају за облик *плићина*. У некима од њих живи облик *пличина*, у другима имамо именицу другачијег образовања за то значење — именицу *плићак*.

Из свега овога произлази закључак да именице *плићина* и *краћина* ни семантички, ни ареом свога распрострањања, не заслужују да егзистирају као варијанта фонетски прихватљивих облика *-пличина* и *крачина*.

А. Пецо

ГРИЊА

Реч *гриња* данас се чује у Црној Гори, Санџаку, Косову и Метохији као и у још неким крајевима нашег језичког подручја — са истим значењем: мољац сукнар, крзнар. Житни мољац или дрвени у горњим крајевима називају *жижак*.

Порекло ове речи не види се из наших лексикона. Наиме, код Вука поред *гриња* стоји упут „в. мољац“. Код Елезовића *гриња* је „мољац још док је у облику црвића што се нађе у забаченим вуненим стварима“ („Изела га *гриња*“). Према томе код Елезовића *гриња* није мољац сваке или ма које врсте већ само „сукнар“. Код Ристић-Кангрге *гриња* је мољац ма које врсте. Бакотић исто тако идентификује *грињу* са мољцем „који гризе вунене тканине, крзна, хартију“. У РЈА *гриња* је »moljac, grizlica«. Уз ово каже се још »перозната postanja«.

Од старих речника види се само код Стулија (J. Stulli) поред осталог и у примеру „Туђе *гриње* трести, потресати“, иначе за значењем: *detrarre, dir male, virus omne in aliquem evomere*.

Према изнесеним подацима које пружају наши лексикони, не може се објаснити порекло ове речи. Само у РЈА видимо констатацију »*valja da neće biti u svezi s glagolom grinuti*«. Да бисмо објаснили порекло ове речи, сматрам да треба, ипак, поћи од глагола, али не *гринути* него арбанашког *те гри* који значи „сецкати, исцекати“.

Ако се узме у обзир мешање српског и арбанашког етникума у граничним језичким зонама, као и постојање арбанашких оазица на српском језичком подручју, може се одредити порекло речи *гриња*. На ово упућују баш она подручја у којима се та реч употребљава место речи мољац: плавско-гусињски крај, косовско-метохијска зона, бјелопољски и берански (иванградски) крај и уопште Црна Гора, бар они делови њени који су суседни Албанији, као и новопазарско-сјенички и рожајско-тутински крај.

У свим овим подручјима, изузев бјелопољске зоне, може се говорити о директном додиру носилаца српскохрватског језика са носиоцима арбанашког језика, разуме се у неједнакој мери. Конкретно, плавско-гусињски крај као гранична зона изложен је утицају са стране, а новопазарско-сјеничка и рожајско-тугинска зона имају извесних шиптарских оазица а и иначе је један део становништва арбанашког порекла; берански крај својим источним делом додирује се са шиптарским руговским живљем. А и иначе су сви наведени крајеви били или су и сада, непосредно или посредно, у додиру са арбанашким етникумом.

Полазна тачка за утврђивање порекла ове речи је арбанашки инфинитив *те гри*, односно облик презента истога глагола који је раније гласио:

Синг.: 1. л. <i>grinj</i>	пл. 1. л. <i>grimë</i>
2. л. <i>grin</i>	2. л. <i>grini</i>
3. л. <i>grin</i>	3. л. <i>grinë</i>

Данас 1. л. једн. не гласи како је горе речено, него *grij* или *gri*. У гегијском дијалекту облик *gri* сачувао је назалност (*griⁿ*), што потврђује ранију употребу облика *grinj*. Такво стање, у ствари, представљало би резултат процеса депалатализације, али са чувањем назалне боје палатала *nj* у вокалу *i* (= *in*).

Ранији облик 1. л. једн. презента *grinj* сачувао се до данас у понеким местима као нпр. у Шестанима, Према томе, сматрам да је правилно поћи од облика *grinj*. Ако би се пошло од садашњег облика презента *grij* + суфикс *на*, чини ми се да би било мање вероватноће. Према томе, овде је основни облик *grinj* + наставак *а* сачуван у целини и без икаквих других фонетских проблема. Тиме би обличка страна била решена и она се потпуно уклапа у ред именица женског рода српскохрватског језика са наставком *а*, само с једном разликом, тј. нема множинског облика.

Значењска страна ове именице, посматрана на подручју где се данас чује, потпуно одговара значењу арбанашког инфинитива *те гри*: „сецкати, исецкати“. Конкретно, резултат акције мољца је сецкање, ситњење. Отуда је оно живо што ситни, сецка добило назив глаголске радње — *грињ*. Дакле, оно што сецка, ситни, гризе — јесте *гриња*.

Сам начин живота у оним крајевима где се ова реч употребљава представља још један моменат за боље осветљавање овог питања. Наиме, *гриња* је мољца који гризе претежно вунене ствари, а ти су крајеви раније били искључиво сточарски. Према томе, у њима назив *гриња* одго-

вара називу „призлица“ и „призица“, тј. онеме што гризе, ситни, сецка. Упоредо са овим иде и замена речи мољац са речју *гриња* када се тиче гризања коже или чега од ње што потпуно одговара начину живота сточарских крајева.

Што се тиче житног мољца, као и дрвеног, он није замењен речју *гриња* него се за ситњење, сецкање зрнасте хране (жита и пасуља) употребљава реч *жижак* као и за мољца који ситни, призе дрво. Ово је свакако дошло отуда што су сточари доносили жито са других страна па је и назив *жижак* ишао упоредо са житом.

У сточарским крајевима реч *гриња* употребљава се место речи мољац и у оном случају када се на сушеноме месу нахвата паучињаста маса, нарочито преко лета, и почне да га нагриза. И по овом моменту рекао бих да је реч *гриња* најпре употребљавана у нашим крајевима где је било директних додира српског и арбанашког етникума. Тако се данас чује: Изела ми *гриња* аљине, чарапе, шал, женски слог; Изела ми *гриња* сухо месо, кожух, седло, узду, чизме итд.

Време постанка ове речи не може се тачно одредити, а биће да је доста стара. Ако се пође од времена интензивнијег мешања српског и арбанашког етникума, могло би се претпоставити да је вазана за 16. или 17. век. Важан моменат, који упућује на њену старину, јесте њен траг код Јоакима Стулија (1806). Оно што он пружа драгоцено је као оријентациони моменат само у овом погледу, иначе не служи нам као средство за објашњење њеног порекла, па се тако, разуме се, и не узима. Стулијев пример „Туђе *гриње* истресати“ у извесној мери потврђује нашу претпоставку да је најпре уопштена код сточара, а како је дошла до њега (Стулија), тешко је рећи, ако није из дубровачког ијекавског сточарског залеђа.

На њену старину, као и порекло, упућује и то што ју је Вук забележио у Црној Гори, па се и по томе у доброј мери може веровати да је она постојала далеко пре него је допрла до њега. Као посебан моменат треба имати у виду и то што је дошла из брдских сточарских крајева. Према томе, она је могла прећи велика пространства и наћи се онамо где је на други начин не бисмо могли објаснити сем како је напред изложено.

Д. Барјактаревих

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЖИВОТА И РАДА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА

(Из Белићеве преписке са Пером Ђорђевићем)

Познанство Александра Белића и Пере Ђорђевића потиче, вероватно, из времена када је Белић био ученик, а Ђорђевић професор I београдске гимназије, а можда и нешто доцније.

Проф. Пера Ђорђевић био је један од првих научних радника који су почели српску синтаксу да обрађују у савременијем правцу и из те области дао два значајна рада (1889. „Падежи без предлога“ и 1896. „О реду речи у српском језику“).

За све време свога школовања на страни, па и доцније, Белић је одржавао везе са професорима Љубом Стојановићем и Пером Ђорђевићем и са њима се саветовао о свим својим студентским плановима, као и о својим научним радовима. Кад год би, за време школског распуста, дошао у Београд, он би увек обишао и једног и другог и с њима измењао своје мисли о појединим питањима. Они нису у њему гледали само једног студента, већ свог личног пријатеља. Због те узајамне блискости и дошло је до тога да се он често обраћао једном или другом из иностранства и тражио објашњења појединих питања, или захтевао неке услуге од њих.

Први пут Белић је писао проф. Ђорђевићу 25. X 1897. г. из Москве и честитао му Вукову прославу, а, у исто време, истакао и његове заслуге у вези с издавањем Вукових дела. Почетак тога писма гласи:

„Многопоштовани Господине,

И ако сам био тврдо намеран да Вам напишем одмах по своје одласку, ипак нисам то учинио: једно што сам се сувише дуго задржао у Одеси, а друго што тачно нисам знао вашу адресу, те сам чекао да ми ју јави мој колега;

али како он досада ништа није одговорио, то сам принуђен да пусти писмо „на авось“.

Допустите ми да Вам честитам — добра жеља, мислим, никад није сувише поздна — Вукову свечаност. Издањем Вукових списа Ви сте стали у ред највећих пијонера његове славе: млађи нараштај, читајући онако лепо и вешто сгруписане Вукове радове, с захвалношћу ће се сетити њихових издавалаца. Српски народ прослављајући Вука прославља идеју прогреса, прославља самог себе, јер показује да је потпуно свестан свога позива, да може да буде члан образованог друштва. . .¹

Белић је сматрао за потребно да проф. Ђорђевића упозна и са својим првим утисцима у једном великом граду у коме се први пут нашао. Зато он, у наставку свога писма, и каже: „Москва је огромна варош са кривим и узаним улицама, у којима су куће најразличније величине и стила, цркве византијског стила (звонаре готског), руског или сасвим без стила. Најинтересантније је што у Москви врло је лако наћи да улице, које стоје једна поред друге, представљају огромне контрасте: у опште Москва је само у оним местима европска, која није пореметила руска култура и архитектура до XIX столећа“.

После описа Москве дошле су прилике „у Московском Университету“. „Најбољи је утисак на ме учинио Ф. Фортунатов“, писао је даље Белић. „Човек средњег раста, широких пруди, великих црних очију и дуге браде — то Вам је Фортунатов. Он се некада бавио готово искључно санскритом (особито ведск. наречјем) и можда се тим могу објаснити многе ствари у његовим лекцијама „древ. славонског“. И ако се неки пут слаже са стар. школом, ипак не може се рећи да он потпуно не влада методом „јунт“ — граматика. Он често претерује у својим обћим правилима, и неки пут читаву теорију оснива на једном једитом случају; за тим његове физиолошке претпоставке о ст. слов. сугласн. често пута сувише далеко иду. Свему томе крива је сувише велика вера у „санджи“ словенски, али ипак, и поред свег тога, он остаје — могу слободно рећи — најбољи зналац ст. слов. јез. и његових споменика“. За професора Милера Белић је рекао да, поред санскритског језика, предаје и „народну литературу“, али без митологисања; за професора Бранта да, поред историјске граматике руског језика, предаје и пољски језик, а за професора Соколова да има

¹ Државни архив Србије. Сва Белићева писма упућена П. Ђорђевићу налазе се у несређеној грађи.

семинар за стару литературу. Словенску палеографију предаје приватни доцент Руски; Лавров води необавезан курс „Испитивање споменика јужних Словена“, а Поржезински курс „Историјска граматика пољског“. За професора Корша Белић вели да „чита *упоредну метрику*“, као и да се у Москви о његовом знању метрике „читаве приче причају“. Од грчких класика те године, према Белићу, био је обавезан превод »Equites« Аристофана и »De arte poetica« Аристотела.

За себе Белић пише да је узео семинарски рад код професора Соколова са темом: „Испитати српски превод (за који се до сад још не зна) богословља Јована Дамаскина с литерарне тачке гледишта; одношај међу Визант. текстом и нашим“.

На крају писма Белић је обавестио професора Ђорђевића о изласку из штампе магистарског рада К. О. Радченка „Доситей Обрадовичъ и его литературная дѣятельность“, Киевъ 1897. У ову књигу уложено је много труда, пише Белић, али сама садржина не одговара тој сразмери. Поред осталог, у овој књизи узима се 1739. година као година Доситејева рођења.

Своје друго писмо Белић је упутио проф. Ђорђевићу у вези са његовом академском беседом „О реду речи у српском језику“, коју је, 4. II 1896, овај прочитао на свечаном скупу Српске краљевске академије, а потом објавио у „Гласу“ LIII.

Ову Ђорђевићеву монографију из српске синтаксе Белић је приказао у београдском часопису „Дело“ и дао о њој претежно позитиван суд. Међутим, оном делу студије у коме се говори о „психолошкој инверсији“ Белић је учинио извесне замерке. Према његовом мишљењу, „није требало да изостану у дефиницији погодбе, без којих не може да буде инверсије, т. ј. да је „психолошка инверсија“ производ целокупног говора, да она не може да постане апсолутна као што је случај с редовним редом речи.

Ово се тиче — разуме се — само једне врсте инверсије и њеног историјског развитака у толико, у колико се она јавља код човека на вишем ступњу културе, т. ј. код представника индоевропских језика. Сва размишљања у књизи г. Ђ. учињена су за историју постања ових реченица у реченој епоси. Друге врсте инверсија изазване су тиме, што оно што је ново, што носи на себи особити акценат, што је интересније — може при исказивању *мисли* доћи на прво место... Из овога се види да ни први ни други случај не заслужују да се с пуним правом назову психолошком ин-

версијом, јер је обрнути ред психолошког подмета и психол. прирока у ствари тек други, доцнији моменат...“²

За време свога бављења у Београду 1898. г. Белић је обишао проф. Стојановића и показао му свој приказ Ђорђевића рада. Проф. Стојановић је похвалио Белићев приказ, с напоменом да би у њему требало извршити извесне исправке, као и то да ће редакција „Дела“ пре штампања ову рецензију доставити проф. Ђорђевићу.

Ове примедбе проф. Стојановића подстакле су Белића да поново потражи проф. Ђорђевића и да с њим поразговара о појединим питањима која се расправљају у његовој студији. Пошто до тог састанка није дошло, Белић пише проф. Ђорђевићу из Москве и моли га да му не замери што се осмелио да изнесе своје мишљење о његовом раду, па, између осталог, у своме писму каже:

„Ја сам покушао да изнесем у своме реферату значај Вашег рада и, донекле, питања, која се у њему третирају — колико ми је испало за руком није на мени да судим. Разуме се да нисам увек био истог гледишта као и Ви, што лежи у самој природи предмета. Надам се да ми нисте замарили за ту малу слободу у исказивању својих погледа...“³

У даљем тексту свога писма Белић наводи да „О реду речи у рускоме језику, и друг. слов. језицима још није ништа писано“, па се нада да ће ова расправа проф. Ђорђевића бити прва лапта. Са своје стране Белић се обавезује да ће о њој, ако се нико не нађе опремнији од њега, написати приказ и на руском језику. Ово сматра да треба да учини стога што „о нашим стварима пишу људи већином неспремни, тако да често пута чак и садржину књиге нетачно изнесу. Руски филолози старији и познатији — велике су специјалисте, тако да их се ове, што не улази у круг њихова предмета, слабо тиче“. Белић вели да му је жао што у свом приказу није „повукао паралеле из Илијаде или Одисеје... Сам почетак Илијаде даје већ врло лепе примере потпуног „безначелија“, које влада у језику Хомеровом“, али је ипак решио да не уноси цитате из грчког и латинског зато што то „у строгом смислу“ не улази у Ђорђевићеву беседу.

² Белић Александар, Из Гласа Српске Краљевске Академије ЛШ: О реду речи у српскоме језику. Приступна беседа II. II. Ђорђевића. „Дело“ XX, 330—338, 1898.

³ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 16. IX 1898. г.

Овде се Белић дотакао и свог приказа Лескинове Граматике српскохрватског језика и вели: „Обећао сам Вам био у Беопр. и реферат на III ед. Лескин. грам. Чим овде добијем из библ. ново издање (да још нешто попуним) послаћу Вам га за „Дело“. У Београду сам био врло заузет... да ни сам могао свршити га“. Међутим, та његова рецензија је морала дуго да чека до свога објављивања, чак до 1921. године.⁴

Белић и овом приликом пише о Москви и животу у њој. „У Москви је врло лепо, ведро“, јавља он проф. Ђорђевићу. „Сад је Москва најживља: са свих се страна стичу, раде неуморно да се око Нове године својски одморе. И наш је Универзитет покренут овом... Московском струјом: лекције се већ од 10-ог читају редовно. Код неких професора већ се могу читати и реферати, а отпочели и семинари. Особито ми је мило што је ове године објављено врло много интересних курсова. Тако Фортунатов чита литавски језик; Мсеријанц стари персијски (клин. натписе) и упор. грам. грчких дијалеката; Милер чита (т. ј. студенти читају) Шакунталу и Савитри...“

При крају писма Белић извештава проф. Ђорђевића како је у Београду прочитао рад Симе Томића, доцента Велике школе, о компонентама у „Просветном гласнику“ и да тај рад није на њега учинио „повољан утисак“, јер није могао да разуме циљ саме расправе. Замера му што је остао само у оквиру онога што су већ рекли Миклошић и Даничић. „Зар да се и даље на томе остане“, пребацује му Белић. „Друго, ипак се требало осврнути и на то, да ми још немамо ни фонетике, ни морфологије које би одговарале савременом развоју лингвистике. И тада према потреби избрати и предмет расправе...“ Белић тврди да је упоредна граматика само „покварила овај рад, а ни у колико потпомогла да се што боље реше проблеми српских композита“. У даљем свом излагању овог питања Белић указује на пут којим је требало Томић да пође, па каже: „Ако се већ хтело употреб. упоред. граматика, тада је требало узети више но што је учињено за ст. слов. и остале слов. језике и лит. и обрадивши лит. сл. форму испитати сасвим независно од тога комп. у срп. језику...“ Млади Белић мисли да српској граматичи лежи једини спас у монографијама, те је зато потребно „сабрати што је могуће више факата, груписати и средити их по принципима (ма и спољашњим), који се могу

⁴ Grammatik der serbokroatischen Sprache von A. Leskien, RSI IX, 133—156.

у њима пронаћи без других језика, без теорија унапред узетих и сл. „Тек кад ове ово буде било учињено“, тек тада се може оперисати са лингвистиком у руци.

На ово писмо проф. Ђорђевић је одговорио Белићу⁵ и не само што му није замерио на критици, већ га је подстицао да настави свој започети рад на проучавању српског језика. Писао му је не као професор ђаку него као себи равноме.

Да је ово тачно потврђује сам Белић својим наредним писмом. „Добио сам Ваше писмо и велика хвала за бригу око моје рецензије“, пише Белић проф. Ђорђевићу. „Мило ми је што се слажете са мном у мишљењу о радњи Г. Томићевој и врло ми је жао што тај суд не иде ни у колико у корист рада г. Томићевог“.⁶ После овога, Белић моли проф. Ђорђевића да му пошаље у Москву коректуру његове рецензије ради извесних допуна, јер су лингвисти „покушали срећи да — у колико се, разуме се, може — одреде реченични или боље рећи глаголски акценат. Они су нашли да глагол у ведском наречју индијског и ретко у грчком бивају енкликитама. . . Због свега овог ја бих хтео у напомену да речем, да ове комбинације *немају* значаја за логички акценат, јер се оснивају на ритму самог језика, дакле да су чисто фонетске природе. Ко би могао доказивати да је у ведском и грчком „актус“ главна ствар у логичком акценту, кад се зна да је акценат оба ова језика био *музикалан*“.

При крају писма Белић се радује добијеним вестима од проф. Ђорђевића што је готов Вуков Речник и што ће сви они „којима није било суђено да се роде пре 60 година или раније, имати ово бесмртно дело Вуково“.

Са писмом од 21. X 1898. проф. Ђорђевић је послао Белићу коректуру његове рецензије, на чему се Белић у своме следећем писму захвалио. Приликом враћања коректуре своје рецензије проф. Ђорђевићу Белић је напоменуто да је исту скратио и делимично исправио поједине одељке. На крају свога писма Белић моли проф. Ђорђевића да изврши неке исправке у поменутој рецензији, уколико нађе за потребно, па зато му и окреће пажњу на то: „Ви само велите да ћете прочитати још једном кокретуру мог реферата, и ја Вас молим да исправите, ако што није најбоље

⁵ Белешка проф. Ђорђевића на Белићевом писму: „Одг. 28/9. 1898. Б. „На свим Белићевим писмима налазе се сличне белешке. Ђорђевићева писма писана Белићу нису могла бити добијена од Белићеве породице.

⁶ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 3. X 1898. г.

речено, јер ја сам сад „двуязычникъ“, па се могао лако оклизнути понеки русизам“.⁷

У међувремену, док је Белић довршавао писмо, стигао је поштар са пакетом књига и зато он у додатку писма вели: „Овог тренутка добих Рјечник. Још једном Вам захваљујем на овом, још ничим незаслуженом дару, и на Вашој пажњи, која ми чини велику част. Ја сам само мало разгледао издање и предговор. Издање је заиста — „одна прелесть“. А из предговора видим да је Рјечник и даље остао дело Вуково. Ја сам таквог истог погледа на Ваш задатак у овом послу и мислим да је тако не само требало да буде, већ да је тако морало бити, јер правити амалгаму из Вуковог језика и новог сакупљеног материјала значило би учинити да Вук. Рјечн. као целина не буде употребљив...“

Проф. Ђорђевић је, према обећању, дао коначан текст Белићевој рецензији, и кад је ова била одштампана у часопису „Дело“ послао му је у Москву, поред часописа, и већи број сепарата, јер је знао каква је то радост за човека кад види одштампане своје прве радове у облику сепарата.

Белић се захвалио проф. Ђорђевићу на заузимању око коректуре његове рецензије и штампана сепарата, а за узврат послао му је своју „Белешку о житију Св. Петке“ и два примерка Куљбакинове књиге „Хиландарски листићи“, од којих један за њега, а други за проф. Стојановића.

Том приликом писао је проф. Ђорђевићу како је сазнао од проф. Фортунатова да немачки слависта др Бернекер има намеру да пише студију о реду речи у словенским језицима.

За време својих студија Белић је наилазио на проблеме, али је свако нејасно питање расправљао у самом почетку, јер није хтео да га оставља за доцнија времена, као што су то други чинили. Чим би се какав проблем појавио, он би се обраћао за помоћ својим професорима у Београду или Москви, који су му увек излазили у сусрет. Тако је учинио и кад је посумњао у постанак неких српских енклитика. Да би рашистио спорна питања из те области писао је проф. Ђорђевићу:

„Шта мислите Ви о енклитици *ћу*, *ћеш* (на пр. у буд. врем. *нећу*, *штаћу* и слич.) и тако исто да ли Вам је познато како се у споменицима, које употребисте за *беседу*, употребљава се (*је*) у прош. врем. повратних глагола. У опште мени изгледа да је историја наших енклитика тако разноврсна,

⁷ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 27. X 1898. г.

да би заслужила засебну монографију... Ја нисам дуже размишљао о овом *ћу*, али мислим да објашњења, која имамо нису тачна! На прим. Брант (проф.) мисли да је *ћу** *хћу* итд., али то није тачно, јер из *хћу* ми бисмо очекивали *ћу* у дијалектима само, за тим *кћу*, *шћу* (упор... *кћер* из* *тћер*, а из *кћер*,* *хћер*, *шћер*) и сл. Нема сумње да је у српском језику било некада *хћу*, као што показује *хтети*, *шћах* итд., али из *хћу* фонетски није се могло добити у свима дијалектима *ћу*. За тим важно је *нећу*; откуд овде *е*? Или из *нећу* или из* *не-оћу*?

У *штаћу* ми имамо сасвим други случај: овде је употребљена већ његова енклитика *ћу* итд.⁸

Проф. Ђорђевић је, 6. XII 1898, одговорио Белићу на постављено питање. Међутим, Белић није био задовољан тим одговором, те у следећем писму покреће опет то питање:

„Још неколико речи о форми *нећу*. Ја сам се колебао да ма шта кажем о овој форми с тога што ми немамо још засебних радова о контракцији у срп. ј., јер оно што је писао Миклошић *ist durch und durch verfehlt*. Главна је ствар у томе да *нећу* није могло постати у заједничком српском језику, јер се *х* у почетку речи тек у засебним дијалектима почело губити. Дакле контракција [*не-оћу*] *ео* у овој речи не може се испоредити с, наприм., *а* из *ае* у *пewāмо* и др. јер је то *а* постало у заједничком срп. јез. Зашто је *пewāмо* постало у заједнич. српск.? За то што је у тој форми и слич. српски језик из зајед. слов. добио *и*, које се могло већ у заједничком слов. губити [да је у зајед. слов. овде било *и* а не *ј* сведочи и литав., који у таквим групама тако исто губи и напр. *sakai* (говорим из* *sakaiu*. С овим треба испоредити глаголе као *стај* (*ем*), *стаје-лит.* *stōju* 1 л. 3 л. *stōja*, где је било старо *ја* не *и*]. А кад та форма није добивена (*нећу*) у заједничком српском, где се контракција вршила по првome самогласнику, пита се, како се контракција врши у историјској епоси српских дијалеката? Познато је да се у црногорск., у дубров. и др. јуж. дијалектима врши контракција *по првome* у главном, а у источним и др. по другome. Дакле на основу *зец*, *нас*, *писо* ми код нас никако не бисмо очекивали из *не-оћу-нећу*. За то сте Ви и претпоставили *не-ећу*. Али на основу чега може се потврдити таква асимилација? Ствар је дакле вероватна да се *нећу* м. * *ноћу* (у једним дијалектима) добило под утицајем наново речце *не* (и можда слагала *несам*, *немам*, где су опет

⁸ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 26. XI 1898. г.

ё разно постали), јер би се * ноћу губило отрицање. — За сада не пратим Акад. Рјеш. и не могу ништа рећи о објашњењу Вудман. глагола хотѣти, ма да ми је и овај глагол а тако исто и хѣтѣти на основу лингвистичке литерат. потпуно јасан.

О је се ја знам да Ви говорите у опште, али Ви нисте додирнули питање о томе да ли такво је пред се писци, које сте разгледали, подједнако пропуштају...⁹

Проф. Ђорђевић је на Белићеве замерке одговорио својим писмом од 3. I 1899. и, између осталог, препоручио му да прочита у Академијином Рјешенику Будманијева тумачења у одељку „Ја и Јесам“. Међутим, ни са овим одговором проф. Ђорђевића Белић није био задовољан, те се и трећи пут враћа на ову тему.

С обзиром на значај српских енклитика износи се потпуни текст Белићева мишљења о овом питању као студента, који гласи:

„Ваш поглед на нећу може се на основу Вашег писма овако формулисати: „нећу је постало у заједничком српском јез. из не-оћу. Али ја не мислим да је наш спор тим и овршен тим пре што се Ваша критика дотиче неких основних (принципиалних) питања, на која ја мислим да ми треба свакако одговорити. Бићу тако слободан да на њих пре свега обратим Вашу пажњу.

1. Ја врло добро знам да епоха заједничког српског језика ни годинама ни месецима није забележена ни у историји српског језика, ни српске културе. Али то нам не даје права да је опредељујемо нетачно: сами факти језика одређују епоху, а никако епоха саме факте. Кад налазимо у разним српским дијалектима једнаке форме, гласове итд. или такве, који се могу свести на заједнички факат, онда је тај факат — ако се уједно разликује од прасловенског језика — производ епохе заједничког српског језика тј. факат који припада епоси пре поделе заједничког српског језика на дијалекте. Разуме се и у тој епоси — као и у свима другима — неки су се фонетски појави тек отпочели развијати, а други су се већ били потпуно развили. На основу факта да се у свима српским дијалектима место праслов. њ и њ налазе самогласници, који се могу свести на један полуглас, а тако исто и у најстаријим писаним опоменицима и лат. и ћирил., ми говоримо да су се полугласи у заједничком српском језику изједначили и да је у дијалекте српске ушао само један полуглас, који се у разним дијалектима даље различ-

⁹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 16. XI 1898. г.

но развио: у једним је остао полуглас, у другим се из полугласа развио у свима положајима самогл. а, у трећим у једним положајима се развио самогласник а, у другим остао полуглас, који се опет даље развио или у о или е (чакавски дијалекти). У колико је мени познато ово је једини метод, који признаје савремена лингвистика.

2. Врло је важно питање: када се губило *x* у заједничком српском језику. Ја сам раније мислио на основу дубровачког *d*, херцеговачког и чакавског *s* друге стране — да се *x* свуда сачувало у заједничком срп., али Ваше писмо ме је поколебало у тој мисли: ја нисам знао да се у чакавском *x* ипак понегде губи. Али и ту могу бити две ствари. Ви велите да се у чак. *x* „готово редовно“ сачувало [мени је раније било познато да се *x* редовно сачувало]: може ли се тачно одредити кад се *x* губи у чакав., јер ако се *x* губи само у појединим речима без опредељених погодаба, онда су то могле бити позајмице из других дијалеката, на пр., хрватског. А да таквих позајмица у чакав. дијалекту има — ствар је позната (напр. *дуг* и *длгъ* — *debitum* и *longus*, свакако је *дуг* позајмљен из других дијалеката). Па опет — немајући при руци потребног материјала — ја могу само ово рећи: ако погодбе под којима се у чакавском дијалекту губи *x* одговарају погодбама под којима се налазило *x* у некоју — онда признајем да је *Ваша хипотеза* тачна и неоспорна. А да је **контракција** у зајед. српском језику по првом самогл позната — у то ја не сумњам (Неће бити да је тачно да *мбга* припада заједнич. срп. језику, али добром, бга да Али ово нас се овде строго не тиче)

3. Али, ако се *Ваша хипотеза* — у ствари простија но моја, јер се фонетски *дâ* објаснити — не може доказати, — ја и даље остајем при своме, јер не могу српским *дијалектима* приписивати такве фонетске законе, који још нису доказани. Да приведем један пример. Познато је да се у новом словенском контракција врши по другом вокалу, као и у нашим дијалектима, т. ј. *ae-e*, *oe-e*, *oa-a* etc. Па за то имамо *поџи* (и у словен. се *x* у неким дијалектима губи) фонетски и *пеџи* нефонетско образовање. Даље. Ја сам — у колико се сећам — говорио на првом месту о утицају речце *не* и тек онда *несам* итд. Интересно је да је *нећу*, које бисмо очекивали у *futurum* — у, потпуно замењен са *нећу*, бар код нас¹⁰

¹⁰ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 10. I 1899. г.

У четвртој тачки Белић је говорио о Будманијевим заслугама за српску филологију. Он вели да је по савету П. Ђорђевића прочитао Будманијева објашњења у Рјечнику хрватскога или српскога језика о формама *ја* и *јесам* и да је ту наишао на доста грешака и нетачности, које му доставља у додатку писма.

Овим је била завршена дискусија о српским енклитикама између њих двојице, али се Белић вратио на ову тему и 1924. године.¹¹ Ова је препирка, свакако, подстакла Белића да као млад наставник оде на терен ради проучавања и штокавских и чакавских дијалеката и тиме да свој допринос за боље познавање наше дијалектологије.

Између Белића и Пера Ђорђевића било је говора и о другим питањима, као што је, на пример, било ширење српске књиге у иностранству. Српска књижевна задруга са својим књигама нашла је читаоце не само у Србији, већ и на целом југословенском подручју, па је желела да их нађе и на руској територији. Ђорђевић је, као њен председник, замолио Белића, 6. XII 1898, да испита могућност размене Задругиних књига са сличним друштвима у Русији.

Белић се радо прихватио тога задатка, јер је био овећан да тиме чини услугу не само Српској књижевној задрузи него и целој Србији, и после десетак дана известио је Ђорђевића да у Русији нема друштава као што је Српска књижевна задруга, већ само научних. Он је посетио председника „Общества любителей древней письменности“ који му је рекао како ће његово друштво „дати Задрузи сва своја издања без замене“, а ако она хоће да да своја — „ихъ добрая воля.“ Поред овога друштва, Белић помиње још „Общество истории и древностей“ „које непрестано издаје своја „чтенія“; „Археологическое общество“ са његовим лепим и скупим издањима, у чији састав улази „Славянская комиссия“, и „Этнографическое общество“ са његовим познатим часописом „Этнографическое обозрѣніе“. На крају је Белић поменуо могућност размене књига и с Академијом наука. Том приликом рекао је како познаје председнике и секретаре поменутих друштава и да ће код њих врло радо отићи ако Српска књижевна задруга буде желела да с њима размењује своја издања. Овде треба посебно истаћи то да је у оно време председник „Археолошког друштва“ била једна жена, грофица Уварова, за коју Белић вели да је, такође, познаје.

¹¹ Белић Александар, О постанку српскохрватских облика нећу, њу и сличних, Глас СКА СХП, 1—18.

Из тога Белићева писма види се како му је писао П. К. Симион, секретар Академије, П одељења руског језика и литературе, и тражио обавештење о томе жели ли Српска књижевна задруга само издања „II отдѣленія русскаго языка и словесности“ у која улазе сви словенски и литавски језици, или и других одељења.

После Белићева извештаја Пера Ђорђевић се договорио с осталим члановима Управе Српске књижевне задруге да се размена књига изврши са што већим бројем руских друштава и на тај се начин заинтересује већи број људи за српску књигу. У том циљу написана су писма руским друштвима и упућена Белићу да их разда коме треба.

Приликом предаје Задругиних писама Белић је видео какве је књиге које друштво одвојило за размену и због тога предлагао Српској књижевној задрузи шта би она требало коме друштву да пошаље.

Поред упознавања Српске књижевне задруге са руским друштвима Белић се добровољно понудио и да растури њена издања по Русији и, истовремено, препоручио да се књиге пошаљу бродом до Одесе, а одатле возом до Москве.“ Из своје личне практике ја знам да је заиста најјефтиније слаати књиге лађом до Одесе, и одатле даље — писао је Белић проф. Ђорђевићу. Ја Вам чак могу рећи и од прилике цену: до 50 кгр. до Одесе стаће 7—9 динара брзом лађом, а од Одесе до Москве 1 руб. и 20 коп. стаје 1 пуд до 18 кгр. Ја примам радо на себе да раздам књиге овде у Москви и ако треба да их пошљем и у Петроград. Сав задатак нашег консула у Одеси био би у томе да напише моју адресу и да пошље „вокзалъ“ т. ј. желез. станицу човека с књигама. . .“¹²

Управа Српске књижевне задруге учинила је онако како је Белић препоручивао, али се њена пошлица на свом путу од Одесе до Москве прилично задржала зато што је била упућена споровозне, јер конзул Супичић, изгледа, није знао „да књиге у Русији иду брзим возом за исту цену за коју и спорим“.¹³

Овај застој изазвао је и бојазан у Београду да се пошлица није случајно изгубила, па је П. Ђорђевић у вези с тим неколико пута писао Белићу. Тек почетком јуна 1899. г. књиге су уручене руским друштвима, о чему је Белић писао Ђорђевићу: „Ствар се одуговлачила с тога што ми

¹² Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 11. III 1899. г.

¹³ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 11. V 1899. г.

из Одесе нису послали свих докумената (т. зв. „консаментъ“), те сам их морао заменити разним уверењима овдашњих власти. Књиге сам овако распоредио: 1 потпуни екземплар у Академију Наука (у дрвен. санд.), 1 екзем. у Общество любителей древней письмен. у Петрду, 1 екз. у Общество исторіи и древностей російскихъ, 1 екз. у Археологическое общество а један сам екз. поделио овако: I—VI коло Етнографическому отдѣленію общества Антропологи, естествоиспытаній и этнографіи и VII коло Обществу любителей росс. словесности. У сва ова друштва послао сам са књигама и „препроводительное письмо“ и у писму Общества любителей росс. слов., оснивајући се на Вашем писму, рекао сам да је „Задруга“ вољна послати друштву и друга своја издања (осим VII кола), која изабере друштво из приложеног у писму каталога“.¹⁴

У истом писму Белић износи како је превоз књига од Одесе до Москве стајао више но што је он мислио и у вези с тим каже проф. Ђорђевићу: „Ви ћете се удивити кад чујете колико сам морао платити за књиге. Прилажем Вам рачун на основу признаница, које Вам могу послати ако треба. Све заједно сь подвозом од Одесе до Москве кошта 16 руб., 44 коп. По моме рачуну поштом би коштало трипут више“.

Још пре но што су њене књиге биле растурене у Русији, Српска књижевна задруга је, према Ђорђевићеву писму Белићу од 24. маја 1899. г., добила књиге од Общества словесности и Общества исторіи и древностей. Одговарајући му на то, Белић је писао да је и Археолошко друштво одвојило за Српску књижевну задругу „своја издања (11 огромних књига „Трудова“, затим „Етнографическое обозрѣніе“ за неколико година, на крају још нека засебна њихова издања). Да ћете добити издања II отдѣл. Акад. Н. то је више но поуздано, а тако исто и Археологическое общества. Само сумњам да ћете књиге добити пре септембра, јер у овим свим друштвима сада — по свој прилици — већ никог неће бити“.

Тако је настојањем Пере Ђорђевића и Александра Белића руска читалачка публика упозната са делима наших писаца у издањима Српске књижевне задруге.

Са своје стране Белић је упознао руске читаоце с академском беседом П. Ђорђевића¹⁵ и са V књигом српских

¹⁴ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 6. VI 1899. г.

¹⁵ Белић Александар, О реду речи у српском језику од П. П. Ђорђевића, ИРЯС IV, 353—356.

народних песама.¹⁶ Он је био такође написао на руском језику и приказ Вукова Речника, али га је задржао од штампања зато што га је претекао неки Корабљов објављивањем своје белешке, док је он чекао да се посаветује са проф. Коршом о турским непреведеним речима код Вука.

Приликом слања књига за Русију П. Ђорђевић је послао Белићу на дар VIII коло Српске књижевне задруге, у коме су биле објављене књиге: Домаћа писма Д. Обрадовића, с предговором М. К. Драгутиновића; Лирске песме Симе Милутиновића—Сарајлије, с предговором Анд. Гавриловића; Приповетке Л. К. Лазаревића, св. II, у редакцији Љ. Јовановића; Слике из сеоског живота, св. II, од Ј. М. Веселиновића; Ивкова слава, приповетка Стевана Сремца; Исландски рибар, роман П. Лотија, превела Т. Довијанићева, с предговором С. Матавуља; Воћке и воће, написао Б. Д. Тодоровић.

Примивши овај поклон Белић се одушевио лепим избором књига овога кола и о томе је писао Пери Ђорђевићу: „Добио сам последње коло „Задруге“ — њиме се може с правом дичити Задруга, јер оно надмашује многа пређашња кола; али ово не служи на укор осталим колима, већ на похвалу последњему“.¹⁷

Пажња коју је П. Ђорђевић показивао према Белићу огледала се у свакој прилици. Он му је чинио разне ситне услуге, као што је, на пример, набавка Маретићеве граматике, па чак и услуге за Белићеве руске познанике. Тако га је једном приликом Белић молио да му јави где су изишле критике на Богишићев законик, које су потребне једном његовом пријатељу. П. Ђорђевић се није бавио правним питањима, те се, да би задовољио Белића, обратио дру Миленку Веснићу, познатом ондашњем правном стручњаку, за те податке. Веснић се радо одазвао жељи младога Белића и послао му оно што га је интересовало са својим писмом, на чему се Белић захвалио П. Ђорђевићу у писму од 11. V 1899. г.

Последње писмо из Москве Белић је упутио Ђорђевићу 6. VI 1899. г. У њему га је известио да је завршио своје студије у Русији, као и да је све испите положио с одличним успехом.

¹⁶ Белић Александар, Српске народне пјесме, скупио их Вук Стеф. Караџић, књ. V. — ИРЈС IV, 356—358.

¹⁷ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 2. IV 1899. г.

Тих дана у Русији се прослављала стогодишњица Пушкинова рођења и Белић је искористио своје слободно време да учествује у тој прослави, коју је ометало рђаво време. О том догађају он је писао П. Ђорђевићу: „Пушкински празник није испао најбоље, јер је ово време била ужасна киша. У осталом оно што је требало да буде око споменика — било је, а све остало било је под поузданијим кровом но што је небо. На првом месту истакло се *Общество любителей рос. словесности*, где је у осталом сваки говорио пре о својим идеалима но о Пушкиновим. Проф. Правничког факултета видео је у овом празнику победу личности над државном влашћу, проф. Кључевски (историк) видео је у њему продукат историјских прилика, што ниуколико није сметало Јакдимкину да сутрадан прогласи да је Пушкин био — револуционар...“

Своје слободне дане Белић је проводио у посећивању околине Москве и у допуњавању свога знања из часописа који су изишли у међувремену док је он полагао своје завршне испите.

После добијене стипендије и путног трошка Белић се, преко Петрограда, вратио у Београд. Још док је студирао у Москви Белић је помишљао да настави своје студије ради употпуњавања свога знања из санскритског језика и, у исто време, ради изучавања балтијско-словенских језичких односа. Да би то постигао било му је потребно да се упозна са резултатима германске и келтске филологије у погледу изучавања поменутих језика. С друге стране, Белић је знао за своју обавезу према Министарству просвете и црквених послова и да, према томе, за решење његовог случаја треба помоћи са стране.

Он се сећао како је Љуба Стојановић морао да уложи много труда да би му израдио сталну стипендију за школовање у Русији. Зато се и сада обратио и њему и Пери Ђорђевићу и саветовао се с њима о својим будућим намерама. Није потребно наглашавати да су се и Стојановић и Ђорђевић обрадовали Белићевој жељи да усаврши још више своје знање стечено код проф. Фортунатова и Корша, те су му за остварење те замисли обећали своју помоћ.

После овог договора дошло је прво до Белићева постављења за доцента Велике школе, па је, затим добио одсуство за наставак студија у Немачкој, чиме му се пружио прилика да постане слушацац истакнутих европских лингвиста, Бругмана и Лескина, санскритолога Виндиша и фонетизара Сиверса.

По доласку у Лајпциг Белић се прво јавио Љуби Стојановићу, а затим и Пери Ђорђевићу. Ђорђевић је писао Белићу и понудио му своје услуге у давању књига потребних за израду докторске тезе и том приликом замолио га је да се побрине око испоруке наручених књига у Лајпцигу. Наиме, он је, преко београдског државног књижара Љубомира Јоксимовића, наручио стручне књиге и часописе код једног лајпцишког књижара, али се овај мало бринуо о тој поруџбини.

Белић је обећао Ђорђевићу да ће се постарати да он добије тражене књиге и часописе и, истовремено, захвалио му је на добру мишљењу о његову бављењу у Немачкој, те зато и вели: „Хвала Вам на писму од 9. ов. м., које је за мене утолико значајније, што видим, да и Ви имате о моме бављењу овде онакве мисли, какве и ја сам“.¹⁸

По пријему Ђорђевићева писма Белић је отишао код књижара Тоска и, пошто се уверио у његову неажурност, узео је списак наручених књига и часописа и уступио га књижару Харасовићу. За лајпцишке књижаре Белић наводи како имају довољно посла па зато нерадо примају наруџбине код којих нису сигурни у добру зараду. Али, и поред тога, он мисли „да се Лајпциг, као трговачка варош, неће осрамотити ни у овом случају“, јер ће он уложити све што може да тражене књиге доспеју у Београд.

Књижар Харасовић је заиста био заузимљивији од свога колеге Тоска, јер је одмах по пријему списка тражених издања затражио од Ђорђевића одговарајућу аконтацију за куповину поменутих књига и часописа. Иако је прихватио овај услов, Пера Ђорђевић није хтео новац да пошаље лично Харасовићу, већ је то учинио преко Белића.

Набавка књига о којој је овде реч била је већег обима, износила је преко 1.000 свезака, па то наводи на претпоставку да их је П. Ђорђевић наручио за неку установу у Београду. Из Белићева писма види се да су у питању већином дела из лингвистике и филологије. Од тражених аутора помињу се *Јоханес Шер*, познати културни и књижевни историчар, са својим делима: Општа историја немачке књижевности, Илустрована историја светске књижевности, Историја религије и др.; *Хајнрих Готфрид Олендорф* са својом нарочитом методом лаког учења страних језика, названом „Олендорфова метода“; *Фридрих Фогт*, писац Историје средњевисоконемачке књижевности у основама германске

¹⁸ Државни архив Србије, Белићevo писмо Ђорђевићу од 19. I 1900. г.

филологије и Историје немачке књижевности; *Вилхелм Фитор*, немачки филолог, англист, оснивач познатог Часописа за ортографију, ортоепију и говорну физиологију, са својим делима: Елементи фонетике немачког, енглеског и француског; Фонологија Шекстира и Немачки фонетски речник.

Због великог броја наручених издања Белић је, сасвим оправдано, тражио обавештење од Ђорђевића да ли се морају набавити баш она издања која је он означио и за који страни језик треба да буде Олендорфова књига. „Могу ли поручити *Zeitschr. für Orthographie* etc. за целу годину, јер је овако врло тешко добити оно, што Вам је потребно“, питао је Белић.¹⁹

Од поменутих издања Харасовиц је извршио испоруку извесног броја књига, али се не може са сигурношћу рећи да ли је Ђорђевић добио све што је тражио. Сигурно је само то да је Белић два пута примао новац од њега за Харасовица, и то други пут 43 немачке марке.

Издања Српске краљевске академије и Српске књижевне задруге имала су доста читалаца, али не и остала српска издања. Пишући о Харасовићеву дугу књижду Јоксимовићу за примљене од њега књиге, Белић вели да је он „примио од књиждара Köhlera 9 ком. 13 св. дѐла Љ. П. Ненад. и 9 ком. Дечије библиотеке — све у Јоксимовићеву издању. Ове књиге нису му ни од какве потребе, и он би их стога радо Јоксимовићу натраг послао“. Али зато „Харасовиц би се радо примио комисиона Срп. Краљ. Академије и Књиж. Задруге и моли Вас, да му или директно или преко мене саопштите, какве су њихове погодбе“,²⁰ писао је Белић Пери Ђорђевићу.

Ђорђевић је извештавао Белића о важнијим научним радовима који су се појавили за време његова одсуства, између којих и о свом и Стојановићеву раду. Са своје стране Белић је њему такође јављао о томе. „Да ли су Вам дошли до руку Јагићеви *Beiträge zur Slav. Syntax?* — Много је бољи II део студије о Добромирову јев., који може служити као образац за сличне радове. Нема сумње, да је најважнија страна тога рукописа, што га је Јагић обрадио, јер су фонетске особине његове (I део) доста неодређене, а и лексичка страна неће бити особито оригинална. Али и поред тога, рад

¹⁹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 14. II 1900. г.

²⁰ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 2. IV 1900. г.

Јагићев не губи ништа од његове вредности“,²¹ доказивао је Белић. У то исто време појавила се у Русији магистарска дисертација Бориса Михаиловића Љапунова „Исследованіе о языкѣ синодального списка 1-ой новгородской лѣтописи“ (1899) у којој је расправљао о полугласима у руским језицима. Ово Љапуновљево дело Белић је добио од својих пријатеља из Русије и пошто га је прочитао каже да је, углавном, добро, али му замера само то што у њему нема доста новог материјала. Поред Љапуновљева дела Белић је добио из Русије и „Разсужденіе о Саввиной книгѣ“, и то у два примерка, па један нуди проф. Ђорђевићу, уколико има интереса за ову књигу, а Бѣљавскога му је већ поручио на његову београдску адресу.

Белић није заборавио да пише о овом раду у школи и зато јавља Ђорђевићу да су у II семестру почела предавања, у којима „има доста разних Übungen“, и да проф. Сиверс чита своју фонетику. Што се тиче његова рада на докторској тези он каже да му Даничићев рад, који је добио од Ђорђевића, није много користио, зато што није исцрпно израђен. „На раду о деминутивима одмакао сам доста далеко, тако да ће део, који ћу као дисертацију предати, бити кроз који дан готов. Цео се рад дели на ове делове:

Einleitung. I die Deminutiv- und Augmentativsuffixe bei den Substantiven. II die Dem. und Augmentativsuffixe bei den Adjectiven. III Нупосорнстѣа. IV Patronymica.

Предаћу само Увод и I део.

Како морам врло често да чиним екскурсе о појединим суфиксима, то ми проф. Лескин саветује да те екскурсе обрадим у засебним студијама, што ћу и учинити, али не сад“,²² писао је Белић у свом последњем писму из Лајпцига.

Белићев рад „Развитак деминутива и амплификатива у словенским језицима“ прихваћен је као докторска дисертација на Филозофском факултету Лајпцишког универзитета, и он је 14. X 1900. г. полагао усмени део испита пред испитном комисијом у којој су били Лескин (Baltischslavisch), Бругман (Vergleichende Grammatik) и Виндиш (Indisch).

После успешно одбрањене докторске дисертације Белић се вратио у Србију и започео свој наставнички рад на Филозофском факултету Велике школе у Београду.

²¹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 8. III 1900. г.

²² Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 30. IV 1900. г.

Као млад наставник Белић се одлучио да почне с испитивањем српских дијалеката и зато је, 19. VI 1901, писао министру просвете и црквених послова: „Како ћу се ради испитивања српских дијалеката бавити у селима између Зајечара, Књажевца, Ниша и Пирота, то молим Господина Министра, да ме изволи препоручити тамошњим властима и учитељима основних школа, да ми буду на руци при раду“.²³

Истог дана министар је препоручио тамошњим просветним властима да Александру Белићу излазе у сусрет, а министра унутрашњих послова замолио је да својим управним органима изда слично упутство. Добивши потребно одобрење највиших власти Белић је пошао на пут и почео испитивање дијалеката у Источној Србији.

Идући од села до села стигао је и у Књажевац, одакле се јавио Пери Ђорђевићу следећим писмом:

Књажевац 6/VII 1901.

Многопоштовани г. Перо,

Тражио сам Вас последњих дана својега бављења у Београду, али Вас не нађох. Видим да сте прочитали моју коректуру. Ваше исправке примам сем три запете. Успео сам да фиксирам овдашњи дијалекат, али тек сам сад наишао на мајдан овдашњег говора.

Ваш А. Белић

Ово је једно од најкраћих Белићевих писама што их је писао Пери Ђорђевићу. Те године објављено је шест његових радова, као и докторска дисертација у Јагићеву „Архиву за словенску филологију“, те је тешко рећи у коме је раду Пера Ђорђевић вршио исправке. Али то нема нарочитог значаја, јер су можда у питању какве безначајне измене, већ је овде значајно то да је Ђорђевић волео Александра Белића, ценио његов рад и до краја свога живота се старао да му као учитељ и пријатељ помогне у свакој прилици.

На једном свечаном скупу Александар Белић се захвалио својим учитељима и пријатељима где је, између осталог, рекао ово:

„Ја сам, господо, имао срећу да у својим учитељима имам руководиоце и пријатеље... Знам поуздано да је велики значај за мене имала свака оцена мога рада од славних у то време научника и мојих учитеља Фортунатова, Шахматова, Бругмана и Стојановића. Шта то значи за по-

²³ Министарство просвете и црквених послова Пбр. 5785.

четнике и какву му то даје вољу и снагу за даљи рад — то најбоље зна онај ко је био млад и бавио се науком... Ја ово истичем колико из превелике захвалности према својим учитељима толико исто из уверења: да без таквих руководилаца не може бити правога ширења и дизања науке. Способност ученика само је један од услова потребних за научни рад. Наука је у почетника врло осетљива биљка за коју треба много неге, па да се одржи и очвршћа, нарочито код нас где толике непогоде наилазе на сваког научног радника. Ту учитељи, наставници могу толико исто учинити као људи колико и прецептори. И ја сам уверен да је њихово дело тек тада потпуно, и тек тада даје потпун резултат када је ово обоје код њих у хармонији...²⁴

Овим је Александар Белић довољно јасно рекао какав треба да буде однос наставника према ученику. И баш зато се питамо што је пропустио да овом приликом спомене и Перу Ђорђевића.

Милоје Р. Николић

²⁴ Барић Хенрик, Јубилеј проф. А. Белића, Јужнословенски филолог II, 319—323.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1) *Двостепена узрочност.* — У једном спортском листу налазимо овакву стилизацију:

Због великог број одложених сусрета у Првој лиги Србије, због поплава, сточне заразе и других разлога, Секретаријат БСС захтевао је од БСЈ да се овога пута изузетно дозволи такмичење и у августу, који је предвиђен као обавезни месец одмора.

У овом тексту постоје два формулисања каузалности и оба су равностепено везана за основну реченицу, која изражава захтев Секретаријата БСС за продужење рока такмичења. Међутим две каузалне конструкције нису равноправне према основној мисли. Ту имамо два степена међусобно у каузалном односу: а) захтев је поднет *зато што* су утакмице у великом броју одложене; б) сусрети су одложени *због* поплава, сточне заразе и других тешких прилика. Друга узрочност се уклапа *у прву* (одлагање). Прва каузалност се директно односи на основну реченицу, а друга је, тиме што је у прву каузалност укључена, — другостепена. — У таквом случају две међу собом неравноправне каузалности треба да буду диференциране: прва, главна, директна допуна основној мисли — као реченица, а друга као њен додатак у виду именице са формулом узрочности (*због*).

Дефинитивно усклађивање је могућно у два стилистичка вида: експликативно и експресивно.

У првом случају се основној мисли у виду експликације наводи узрок захтева, и тек се затим објашњавају узрочници који су били повод за изражени захтев, дакле:

Секретаријат БСС захтевао је од БСЈ да се овог пута изузетно дозволи такмичење и у августу *зато што*

(= јер) су утакмице у великом броју отказане због поплава, сточних зараза и других разлога.

У другом случају, ако се жели истаћи комплекс узрочности и узрока поремећаја, — формулише се инверзијом, а тражење продужења рока је схваћено као последица, резултат истакнутих узрочности и узрока. Тада се комплекс може почети реченицом са зато што (директан комплекс) или пошто (временски обојена узрочност):

Зато што су (пошто су) утакмице у великом броју отказане (због поплава, сточних зараза и других узрока), — Секретаријат БСС захтевао је од БСЈ да се овог пута изузетно дозволи такмичење и у августу.

Али вест има у себи једно објашњење које се односи на сам месец август, и на разлог због чега је требало тражити продужење: август је месец предвиђен за одмор! Такво објашњење може имати две валенције. Прва је валенција *релативна*, односи се на месец август, и овде је тако и решено: *који*, са улогом ограничења, овде прецизирање. Друга је валенција *изузимање* од нормалне ситуације, и она би се могла изразити са *иако* или *мада*. — Стилистички одмеравано релативна реченица са *који* изражава ланчани ток, продужавање прецизирањем, тако да се добија утисак предугог тока и гломазности недовољно балансираног комплексног процеса мишљења. Психолошки упрошћен утисак се постиже потпуним издвајањем:

Ово је потребно стога што је август месец одређен за спортски одмор.

Међутим ако се процес мишљења осећа као општеобухватан, онда се утисак сувише дуге фолационе линије олакшава опозитумом. У таквом случају уместо релативне валенције треба формулисати као односе изузимања, дакле. . . *иако* (*мада*) је август одређен за одмор.

2) *Црвено — данска врста*. — Придевске сложенице и полусложенице морају имати основу у збирној или резултативној истосмерности, било по одмеравању (*блед + жути*), било по основној припадности (*српски + хрватски; црвено + плав*).

Међутим у примеру:

Од укупног броја говеда око 69 одсто припада високопродуктивној црвено данској врсти, —

полусложеница *црвено — данска* у ствари значи *црвене врсте* (боја длаке) а *данска* (по пореклу), тј. данског порекла, или: какве се гаје у Данској, какве су типичне за данско сточарство. Квалитатив по боји не може усмеравати придев

присвојне вредности. Ту је могуће употребити само два придева: *црвени* и, придев у основи присвојног типа, — *дански*. То је несумњиво: нема опозитума „бело + дански“, „плаво + дански“ и сл. Стога је требало рећи: *црвеној данској*, а не *црвено — данској, врсти*.

М. Павл.

3) Појму *први*, по реду или низу, просторно или временски контреран је појам *задњи* у једном случају, а *последњи* у другом случају.

— Наведену реченицу налазимо у чланку *Штетни пуризми и корисне туђице*, објављеном недавно у једном нашем познатом књижевном листу. На овај би се чланак и у целини корисно било овде осврнути јер се у њему расправља о једном значајном питању нашег језика. Али ћемо ми, бар засад, рећи само да у њему има и сасвим исправних схватања, али свакако и таквих која се не би могла прихватити. А у овој ћемо се поуци задржати само на ономе што писац чланка говори о придеву *задњи*.

Пре свега ћемо истаћи да реч *контреран*, коју је писац употребио, иако је можемо наћи у нашим речницима страних речи, никако не иде у корисне туђице, и ми бисмо, без икакве бојазни да нас ко не огласи пурицима, место ње препоручили домаћу реч *супротан* или *туђицу опозитан*. А што је главно, ми се не можемо сложити с мишљењем писца који он завршава цитираном реченицом. Нама није пала у очи поука у Борби о којој он говори, али нам је познато да је било граматичара који нису допуштали употребу придева *задњи* у значењу *последњи*. Писац ових редака, међутим, написао је неколико граматика и других приручних књига о језику и у више њих је истицао да се *задњи* употребљава и у значењу *последњи*. Да је писац чланка о коме говоримо погледао у те приручнике или и у речнике нашег језика, који, почев од Вукова, такође дају и ово значење придева *задњи*, не би имао потребе да доказује нешто што је већ доказано. И то нарочито детаљно доказано и потврђено употребом придева *задњи* у томе значењу код великог броја наших писаца у Одговору на писма Уредништву Нашег језика у књ. Ш (послератне серије) овога часописа (стр. 56—58). Али док нам се раније требало борити за право употребе овога придева у значењу *последњи*, ево сада морамо да бранимо и право његове употребе у значењу *стражњи*. Писац чланка о корисним туђицама изричито каже: „Контреран појам појму *предњи* је, и једино може бити, појам *стражњи*. Дакле *предњи* и *стра-*

жњи и точкови у кола, нипошто 'задњи' точкови". Ово се мишљење његово, супротно мишљењима свих лексикографа и свих граматичара нашег језика, никако не може одржати. Ми и на мислимо да ће се било ко у томе с њим сложити. Врло широка употреба придева *задњи* у значењу *стражњи*, коју срећемо и у језику наших писаца, и у језику дневне штампе, као и у свакодневном, разговорном и пословном језику, сасвим супротно говори. Тачно је обрнуо да је и уз именицу *кола*, и уз именицу *ноге* (у животиња) обичан и придев *задњи* поред придева *стражњи*, и у истом значењу с њим. А говори се скоро искључиво на *задњем*, а ретко кад на *стражњем*, седишту у колима. Па онда је много обичније *задњи* део куће, рецимо, или *задњи* део тела, него *стражњи* део куће итд. А неке изведенице с једним и другим придевом у општем делу имају потпуно исто значење, апсолутни су синоними, дакле.

Писац чланка из кога наводимо поједине реченице није у праву ни када тврди да се као извесни термини *задњи* и *последњи* разликују у значењу у томе што *задњи* значи *коначан*, а *последњи* *прекинут* који се може наставити. А у односу на *први*, за нас, а и за свакога ко полази од стварне употребе придева *задњи*, он је двострук опозитум: у једном случају, када је *први* придев и значи: *који је на предњој страни*, тј. кад значи *предњи*. У овоме се случају, дакле, *задњи* употребљава као синоним придеву *стражњи* да означи онога што је на супротној страни од *првог*. Када је пак *први* редни број и, опет придевски, означава кога или шта у првом реду од низа других, — *задњи*, као синоним придева *последњи*, одређује онога (односно оно) што је на крајњој супротној страни од *првог*.

4) *Нема се кога више чекати.* — Сад наведену реченицу узели смо из истог чланка. А о њој можемо рећи да није ништа ново што се почешће не среће и у другим написима, као и у усменој речи. И баш зато ми и овога пута истичемо да такве конструкције, и поред чешће њихове употребе, не одговарају природи српскохрватског језика, па би било добро да и овај писац, као и сви који ту конструкцију употребљавају, поклоне више пажње ономе што се о њој каже у граматицама, у осталим приручницима о језику и у језичким поукама. А тамо се говори да овакве реченице с повратном речцом *се*, као спољном ознаком њихове пасивности, иако је њихов субјекат стварно објекат — тај субјекат не могу употребљавати у облику објекта, тј. у акузативу, већ он треба да стоји у облику номинатива. И према то-

ме наведена реченица треба да гласи — *Нема се ко више чекати.*

5) *Нисмо се базирали на ништа.* — Ову просту мисао, казану у овоме облику, чули смо од једног домаћег (а не страног) књижевника са српскохрватским матерњим језиком у интервјуу који је, на захтев дописника радио-телевизије, дао по завршетку конгреса Пен-клуба у Љубљани. И ми смо је разумели иако њом није казано оно што она стварно значи. А схватили смо што се њоме хтело рећи из целог говора у коме је та мисао изречена, али захваљујући и томе што се све чешће чује језичка неисправност коју она, овако казана, садржи у себи, и због које ми и пишемо ову поуку. Насловна реченица у датом облику стварно значи да су се они на које писац мисли базирали на нешто, а не *на ништа*. А он је, међутим, хтео рећи да није било ничега на шта су се базирали, па када је тако, онда је (како се каже у Граматици М. Стевановића, рецимо, на стр. 182, II-ог, новосадског издања од 1954) у њој саставне делове сложене одричне заменице *ништа* требало раставити стављањем предлога *на* између њих, па целу реченицу дати у облику — *Нисмо се базирали н и н а ш т а.*

X.

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у пет годишњих свезака од најмање четири табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 1000 дин.; цена поједином броју је 200 дин. Претплату слати Институту за српско-хрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на текући рачун број 101-11-603-133. Рукописе слати Уређивачком одбору или дру Бериславу М. Николићу, секретару Одбора, Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I.

Рукописи се не враћају.

491.82

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

STANFORD UNIVERSITY

LIBRARIES

STACKS

OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIV, св. 4-5.

БЕОГРАД, 1965.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте	195—226.
2) Р. Бошковић: Белешке етимолошке и граматичке	227—234.
3) М. Павловић: Посесивни генитив и присвојни придев	235—238.
4) М. Стевановић: Значење и функције генитивне синтагме с предлогом <i>од</i>	239—262.
5) Радоје Симић: Једна група зависно-упитних реченица	263—271.
6) Берислав М. Николић: Вукова Писменица и Мразовићева Славенска граматика	272—273.
7) А. Пецо: Два фонетска лика једне посуђенице	274—283.
8) Проф. Др Александар Ђ. Костић: Проблем српскохрватске медицинске терминологије	284—291.
9) Илија Павићевић: Још о геолошкој терминологији	292—299.
10) Језичке поуке	300—307.
11) Регистар	309—327.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIV

БЕОГРАД, 1964—1965.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Наш језик излази од *йочейка XIII књиге у йей годишњих свезака од најмање чейири табака; йей свезака чине једну књигу. Јула и августа часојис не излази. Рукојисе слаји Уређивачком одбору или дру Бериславу М. Николићу, секретару Одбора, Инсийиуи за срјскохрвайски језик, Београд, Кнез-Михилова 35/I.*

Рукописи се не враћају

САДРЖАЈ

XIV књиге нашег језика

	Страна
Д. Барјактаревих: <i>Гриња</i>	166—168.
Р. Бошковић: Је ли Вук у Рјечник уносно речи из Горскога вијенца	20— 26.
Око суфикса <i>икасий</i> (<i>ичкасий</i>)	156—158.
Око два стиха из Горскога вијенца	159—161.
Белешке етимолошке и граматичке	227—234.
И. Грицкат: Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века	130—140.
Проф. Др Александар Ђ. Костић: Језик наше медицинске литературе	27— 42.
Проблем српскохрватске медицинске терминологије	284—291.
Берислав М. Николић: Вукова Писменица и Мразовићева Славенска граматика	272—273.
Милоје Р. Николић: Прилози проучавању живота и рада Александра Белића	169—188.
Илија Павићевић: Неколико ријечи о геолошкој терминологији	141—149.
Још о геолошкој терминологији	292—299.
М. Павловић: Посесивни генитив и присвојни придев	235—238.
А. Пецо: Двојаки облици једног изведеног пријјева	49— 54.
<i>Пличина</i> и <i>илићина</i>	162—165.
Два фонетска лика једне посуђенице	274—283.
Љубомир Поповић: Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића	73—129.
Момчило Д. Савић: Нови правопис и транскрибовање италијанских имена	62— 65.
Радоје Симић: Једна група зависно-упитних реченица	263—271.
Живојин Станојчић: Стилске функције једног дијалектизма	43— 48.
М. Стевановић: Продуктивност неких наставака којима се граде <i>nomina agentis</i>	1— 19.
Радио-телевизија и језик	150—155.
Неке језичко-стилске разлике, а не језичке варијанте	195—226.
Значење и функције генитивне синтагме с предлогом <i>od</i>	239—262.
М. Шамић: Неколико допуна о употреби интерпункцијских знакова — Питања за дискусију	55— 61.
Језичке поуке	66—72, 189—193, 300—307.
Регистар	309—327.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XIV

Нова серија

Св. 4—5.

НЕКЕ ЛЕКСИЧКО-СТИЛСКЕ РАЗЛИКЕ, А НЕ ЈЕЗИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ

На V конгресу Савеза славистичких друштава Југославије, држаном од 13. до 18. септембра 1965. у Сарајеву, уз проблем норме књижевног језика, који је као једно од основних лингвистичких питања био стављен на дневни ред тога конгреса, искрсло је и питање језичких варијаната. О варијантама, управо о двама варијантама, говорило се и у реферату (М. Ивић) и у низу кореферата (М. Храсте, Љ. Јонкеа, Р. Катичића и др.). И много се расправљало о њима у дискусији. Неки су учесници у тој дискусији истицали да има више варијаната; било је речи и о сарајевској варијанти, поред загребачке и београдске, о титоградској, о новосадској и о дубровачкој. А посебно је, после Конгреса, у освртима на његов рад, преко дневне штампе и у неким стручним листовима, продужено расправљање о тим тзв. и одиста лоше названим варијантама, каткада с доста искључивости, па, разумљиво је, и на начин који на читаоца не оставља најбољи утисак.

Иако не желимо, засад бар, никога посебно спомињати, морамо рећи да се на самом Конгресу почело некаквим неоснованим замеркама: да се не ради оно што се у ствари ради, да се лингвисти не баве оним чиме се баве, да не пишу о ономе о чему пишу. А после Конгреса се ствари опет криво представљају: како су на Конгресу, рецимо, усвојена гледишта која су одбачена, како се појединци, па и целе установе, залажу за оно против чега се и ти појединци и те установе боре; како је један учесник одређено мишљење изнео на Конгресу у своме реферату, односно кореферату, а тај није имао ни реферата ни кореферата на томе конгресу; како је други поднео кореферат из књижевности, а тај се бави искључиво језиком и имао је кореферат о једном језичком про-

блему итд. Из некакве необјашњиве нетрпељивости и неосноване озлојеђености изречене су, па, у освртима на Конгрес, и написане чак и увредљиве речи да је неко у Савезу славистичких друштава дошао на место за које нема квалификација и да не познаје основна стручна питања и сл.

Пред овим скупом* добро је истаћи понешто и од онога о чему сазнајемо из приказа Конгреса мада о томе и није било речи на самом Конгресу, него су обавештења о томе добивена из других извора. Овде мислимо на оправдане замерке у једном приказу Сарајевског конгреса учињене оним школама у којима се исправљају ученици када наш језик назову хрватскокрпским и захтева се од њих да га зову српскохрватском (Зар је и то могуће!). А то је исто толико недопустиво колико и давање слабе оцене ученику који је тек дошао из екавске средине у ијекавску (а она у овоме случају, штавише, и није само ијекавска, већ мешана) уз изјаву наставника да ће прелазну оцену добити тек кад научи да правилно ијекавски пише, што је изнесено на претпрошлом конгресу Савеза славистичких друштава Југославије 1963. у Охриду.

Ми и овом приликом, као и увек, наглашавамо да је назив хрватскокрпски за наш језик исто толико исправан колико и српскохрватски (а као званичан — није допуштен ни назив *српски* ни *хрвајски* језик) и да су екавски и ијекавски изговор и писање подједнако исправни и подједнако књижевни. И још нешто. По нашем схватању, и према одлукама Новосадског договора, на чије смо се спровођење сви обавезали, свакоме је допуштено за назив заједничког језика Срба и Хрвата узимати: хрватскокрпски или српскохрватски језик, који му се више допада. А исто тако и екавски или ијекавски изговор, само их није допуштено мешати у једном писменом саставу, као што је уосталом заједничким правописом остављена слобода да се правописни дублети употребљавају по слободном избору. Друкчије се, наравно, не може судити ни о лексичким и другим језичким синонимима. Новосадски договор је оставио слободу и у избору речи и обавезао је Матицу српску и Матицу хрватску, које су се тога посла још пре саме прихватиле, да у једном заједнички израђеном Речнику, на

* Држано на Семинару за наставнике и професоре српскохрватског језика 19. јануара 1966. у Београду.

основу језичке грађе из хрватске и српске књижевности новијег времена, дају цело језичко благо културе наших народа којим се они у своме савременом животу служе. Ми се сви позивамо на Новосадски договор, и с потпуним правом — зато што су тај договор прихватили не само његови учесници и потписници његових одлука него и цела наша културна јавност. Његову садржину је својим потписима одобрило преко 90 наших књижевника, научника и јавних радника. А извршавање његових одлука добровољно су, без икаквог декрета наравно, прихватиле све наше културне и научне установе и организације, најполетније од свих друштва за српскохрватски језик и књижевност учлањена у Савезу славистичких друштава наше земље. И сасвим је разумљиво што је и Пети конгрес у Сарајеву у једној тачки резолуције, у вези с питањем и дискусијом о постојању или непостојању варијаната за све наравно јединственог књижевност језика Срба и Хрвата, истакао да он у погледу на јединственост овог језика стоји чврсто на гледишту Новосадског договора и обавезује своје чланство на доследно спровођење у живот његових закључака.

Ми наравно ништа не одузимамо од јасних формулација датих у тим закључцима, али им ништа и не додајемо. А у њима се нигде не говори о варијантама, ни о две ни о више варијаната овога језика. И не само да се у Закључцима нигде не говори о варијантама књижевног језика Срба и Хрвата, него о њима није било речи ни у дискусији коју је целу верно донео Летопис Матице српске за јануар 1955. Ми нарочито истичемо верност и тачност тамо изнетих мишљења појединих учесника у дискусији јер су то ауторизоване стенографске белешке које су, пошто су сређене, достављене свакоме учеснику на преглед, евентуалну исправку и оверу тачности онога што је казао. Зато нас и изненађује тврдња приказивача Сарајевског конгреса у загребачком Језику (годиште XIII, стр. 39) да је на Новосадском састанку говорио о варијантама. Већ што тамо каже да је „бранио право сваког народа“ који се служи српскохрватским језиком да и у школи, и у уредима, и у штампи, и у књижевности и на радио-телевизији сасвим слободно употребљава своју варијанту књижевног језика, — то нико ни спорио није на Новосадском састанку, нити је он држан с циљем да се на њему траже та права јер их доиста нико није угрожавао, нити их угрожава у социјалистичкој Југославији,

али се о варијантама на томе састанку није говорило.¹ Није о њима говорио ни поменути приказивач Сарајевског конгреса, већ је и он, као и сви учесници састанка у Новом Саду, наглашавао „да је то један јединствени језик са два различна књижевна изговора, ијекавским и екавским“, да у томе језику „неке разлике постоје, но њих не треба култивирати“ (и први и овај цитат узети су из једне од речи у дискусији на Новосадском састанку баш тога приказивача Сарајевског конгреса (в. Летопис Матице српске, свеску за јануар 1955, стр. 40). Јединственост језика и постојање варијаната у њему међусобно се искључују. Зато је врло чудно како се за оне који не виде варијанте у јединственом језику може тврдити да су то унитаристи диктаторског типа, који хоће да лише један народ права да се служи својим језиком, права дакле које, сасвим се тачно каже у Језику, најшире уживају и све националне мањине. То је врло добро познато, и овде није потребно никакво потезање устава СФРЈ, а још мање је допуштено неверно цитирање основног закона наше земље, у којем према наведеном приказу, стоји да се законски текстови објављују у четири варијанте: српскохрватској, хрваткосрпској, словеначкој и македонској. По таквој стилизацији би излазило да су то четири међусобно различна језика, или један језик с четири различне варијанте. Али овде није потребно тумачење нечега што у Уставу не стоји него треба рећи да се у њему, у чл. 131, дословце каже: „Савезни закони и други општи акти савезних органа објављују се у службеном листу федерације у аутентичним текстовима на језицима народа Југославије: српскохрватском, односно хрваткосрпском, словеначком и македонском“ — дакле у текстовима на три, а не на четири језика, нити у четири варијанте једног језика.

Ми супротно мишљење не бисмо желели објашњавати било каквим другим мотивима већ уверењем оних што га имају да су разлике у језику између појединих културних центара каракте-

¹ Један једини учесник је на једном месту (в. Летопис Матице српске књ. 375, св. 1, стр. 77) поменуо реч варијанта, али је он говорио о варијантама назива нашег језика зато што се тај назив употребљава у облику хрваткосрпски и у облику српскохрватски, дакле у два донекле различна облика. А могло би се говорити и о више дијалекатских варијаната. Али ваља имати на уму да књижевни језик ни код Срба ни код Хрвата није дијалекат њиховог заједничког језика.

ристика језичких варијаната. Утолико пре, и с разлогом, очекујемо да се нашем гледишту, према коме се не може говорити о више варијаната српскохрватског књижевног језика, не приписује никакав други карактер осим научног.

Али ако стојимо на овоме становишту, то никако не значи да је по нашем мишљењу у овоме језику све потпуно једнако и да нема никаквих разлика у језику између појединих наших културних центара. Тих разлика наравно има. И разумљиво је што их има, и што су те разлике најочљивије између два највећа културна центра наших република са српскохрватским књижевним језиком, тј. између Загреба и Београда. Те разлике је, како смо то у више прилика истицали, условио у знатној мери различит развитак наших народа у неједнаким историјским условима, нешто и под истим, али знатно више под различним културним утицајима. И с обзиром на поменуте различите услове, управо је за чудо како су безначајне те разлике у заједничком (и по пореклу) језику напоредо настањених словенских племена, од којих ће касније постати српски и хрватски народ, нарочито када се има још на уму неупоредиво дужа историја књижевног језика народног карактера код Хрвата, а и шира дијалекатска основа његова. Читава три до четири века пре него код Срба, књижевност се код Хрвата развијала на народном језику, и то напоредо на сва три основна дијалекта нашег језика, а код Срба само на једном од њих, на ономе наиме који ће стицајем политичких и економско-социјалних услова и културних потреба, касније, пре нешто више од сто година, постати основицом књижевног језика и српске и хрватске културе. А баш ова срећна околност што најужу основицу савременог заједничког књижевног језика Хрвата и Срба чине у ствари углавном исти говори штокавског дијалекта и учинила је овај језик јединственим.

Све оно што је водило развијању посебних особина из даље прошлости, с једне стране, и свесно узимање истог основног дијалекта за основицу граматичког система и од стране Срба и од стране Хрвата, с друге — и то ово последње недавно — и створило је српскохрватски књижевни језик онаквим какав он јест, потпуно истим по граматичкој структури (и фонетски, односно фонолошки, и морфолошки и синтаксички), а с незнатним разликама у речнику и стилу. Ми и сада, као и пре једну деценију са свим учесницима

Новосадског договора (управо је сада прошло 11 година од њега) сматрамо да је нарочито настојање на чувању тих разлика противно природном развиту заједничког књижевног језика јер заједнички живот у социјалистичкој домовини с правилно решеним националним питањем, сам по себи, уклања разлике (оне су се штавише смањивале — и у државној заједници између два светска рата, иако живот у њој није био погодан за то). Јер има случајева да речи које су некада биле у употреби само у хрватском културном животу и свакодневној пракси постају и код Срба у том степену обичне да се почињу употребљавати напореда с онима што су на овој страни до пре неколико десетина година једино биле познате, а понекад и сасвим потискују ове речи из употребе. А и обрнуто, наравно, речи некада код Хрвата сасвим непознате, пренете из српске средине у хрватску — у неком случају се потпуно удомаћују у њој. Када такве речи остану да живе једна поред друге за означавање истог појма у свим срединама, тек онда оне постају правим синонимима. И оне тако наравно могу остати једна поред друге, и обично остају када су обе исте лексичке вредности, а бивају потиснуте једна од друге, гора од боље по правилу, када су неједнаке вредности, када је прва страна, рецимо, а друга домаћа, или у другом којем случају. А потенцијални су прави синоними и речи које остају везане за поједине средине с речима које се у другим срединама с истим језиком употребљавају за означавање истога појма. У једноме су језику, као целини, синоними и речи које су везане свака за по једну средину када означавају исти појам. То је правилно оцењено у дискусији на Новосадском састанку, а и непосредно пре тога од више учесника у анкети Летописа Матице српске о разликама у језику код Хрвата и Срба.

У овој је анкети, у прилозима више учесника у њој, указивано уосталом да су поборници продубљивања разлика, каткада и врло необазриво, а свакако непознавачки — нека тенденциозност било које врсте искључиво — видели разлике и тамо где разлика уопште нема. Примера ради упућујемо на кв. 372, св. 3. Летописа Матице српске, стр. 136, где је показано како је именица *даскал* означавана као српска реч, за разлику од хрватске речи *учиџел*, а реч *ријайџи* (као српска) давана је према *скакаџи* (хрв.), *дијайџи* — према *дисаџи*, *бајайџи* — према *сиџар*, *јуџак* — према *ју-*

иољак итд., и на књ. 273. св. 2. истог часописа (стр. 94), где се опет говори да су навођене као српске речи: *бешика*, *лубојнијсѣво*, *Мермерско Море*, *мехурац*, *обадверучке*, *ѣринадлежайѣи*, *ѣусѣиѣник*, *сасојсѣвеник*, *сеобени*, *снизак*, *сѣисаѣељ*, *ѣаван* и неке друге, према којима су се означаваале као хрватске речи: *колијевка*, *радозналостѣ*, *Мраморно море*, *мехурић*, *објеручке*, *ѣријадаѣи*, *ѣусѣиѣњак*, *сувласник*, *селидбени*, *онизак*, *ѣисац*, *ѣаман* . . . Овоме мислим не треба никаквог објашњења. А упутићемо заинтересоване и на стр. 262—268. књ. VII Нашег језика (из 1940. г.), где се А. Белић задржава на карактеру низа речи које је један писац Граматике хрватскога или српскога језика на једном страном језику дао уз њу као доказ да се заједнички језик ова два наша народа знатно разликује по речнику. Белић узима само с прве три од 46 страна тога списка, цео низ речи које су по томе граматичару различне у језику Срба и Хрвата, међу којима су као хрватске означене: *ѣрисѣиѣанак*, *ѣљескање*, *бајка*, *јагањац*, *врло*, *забављаѣи*, *ѣчелар* и *ѣчеларсѣво*, *бачвар*, *сигурностѣ*, *окреѣиностѣ*, *књијжница*, *ѣисаѣи сѣио*, *лим* и *лимар*, *изврсѣиѣан*, *својсѣво*, *ѣогрешка*, *судјеловаѣи*, *ѣрномањаѣи*, *зграда*, *рода*, *ѣариник*, *новчић* и друге неке, према српским речима истог значења: *сагласностѣ*, *ѣаѣишање*, *скаска*, *агнец*, *много* и *здраво*, *занимаѣи*, *кованѣија* и *кованлук*, *ѣинѣиѣер*, *безбедностѣ*, *умешностѣ*, *библиоѣека*, *ѣисарник*; *ѣлех* и *клѣмфер*, *одличан*, *особина*, *грешка*, *учесѣиѣвоваѣи*, *ѣрниѣурасѣи*, *здање*, *ѣиѣрк* или *лелек*, *ђумругѣија*, *крајѣара* . . . Белић примерима употребе код српских писаца још од Вука, и од пре Вука, доказује да су означени „хрватизми“ исто толико и србизми. А то је и из језичке праксе довољно јасно сваком грађанину у нашој средини. Има тамо и знатан број речи које су означене као „србизми“, а многи Срби, бар данашњи, за њих никад нису чули. У такве сигурно можемо убројити: *кованѣију* и *кованлук*, *ѣинѣиѣера*, *лелека* и *ѣиѣрка* и *клѣмфера*. За *крајѣару*, природно је, зна само старији нараштај, али ни *новчић* више није у употреби, ни код Срба ни код Хрвата; реч *здање* употреби се каткад у градском језику, али је сваки Србин, као и сваки Хврат, данас осећа као руску реч; *ѣрниѣурасѣи* се такође употребљава код Срба, али неупоредиво ређе него *ѣрномањаѣи*, употребљавају се, дакако, и прилози *много* и *здраво*, али у књижевном језику не никад ни код Срба у значењу прилога *врло*; *грешка* и *ѣогрешка*, *ѣрисѣиѣанак* и *сагласностѣ*, *особина* и *својсѣво*, *скаска* и *бајка*, *учесѣиѣвоваѣи* и су-

деловаџи, *одличан* и *изврсиџан* подједнако су честе речи. Прва од две последње чешћа је једино у школском језику, а ван њега се и код Срба ређе употребљава него реч *изврсиџан*.

Има наравно и још истих појмова, мислимо и предмета, који се код Срба и Хрвата означавају посве различним или различно грађеним речима, речима с неједнаким префиксима, или изведеним друкчијим наставцима. Такве су: *ајоџека* и *љекарна*, *брзојав* и *телеграм*, *иносиџрансиџво* и *иноземсиџво*, *музика* и *глазба*, *бри-сало* и *гума*, *универзиџеџи* и *свеучилниџиџе*, *фабрика* и *џворница*, *канцелариџа* и *уред*, *адвокаџи* и *одвџејџник*, *лекар* и *лијечник*, *орган* и *гласило*, *џиџамџариџа* и *џиџскара*, *дојам* и *уџисак*, *оџаџибина* и *домовина*, *сумња* и *двојба*, *одриџан* и *нијечан*, *малџер* и *жбука*, *крсиџ* и *криж*, *оџасносџи* и *џогибел*, *годишњиџа* и *облџејџница*, *новчаник* и *лисниџа*, *машина* и *сиџрој*, *уџоџреба* и *џораба*, *завера* и *уроџа*, *џонављаџи* и *оџеџоваџи*, *џрилика* и *џригода*, *судаџ* и *судиџа*, *оскудиџа* и *џомањакање*, *савременик* и *сувременик*, *џредузеџе* и *џодузеџе*, *одбрана* и *обрана*, *искусџво* и *кушња*, *редовиџи* и *редован*, *исџо-времен* и *исџодобан*.

Између изведених речи неједнако грађених код Хрвата и Срба најчешће су навођени глаголи страног порекла с наставцима *-оваџи*, *-ираџи* и *-исаџи*, типа: *оџерираџи*—*оџерисаџи* и *рехабилџи-раџи*—*рехабилџиоваџи*. И с правом је истицано (в. поред осталог и прилог анкети Летописа Матице српске у књ. 372, св. 3. овог часописа, стр. 131) да су ови глаголи у првом облику примљени код нас, најчешће из немачког језика, и са наставком за основу *-ир*, па им је додат само домаћи завршетак *-аџи* (*оџерираџи*, *рехабилџи-раџи*) — претежно код Хрвата, а у другом су облику примљени с наставком за основу *-ис*, који је грчког порекла, и на који је даље додат исти завршни део *-аџи* (*оџерисаџи*), или је узет само општи део, на који се додавао не само исти завршни наставак већ и домаћи наставак за основу глагола *-ов* (*рехабилџиоваџи*) — претежно код Срба. Али ни овде немамо прво само код Хрвата, а друго и треће само код Срба, већ се, како је добро познато, велики број глагола на *-ираџи*, као што су: *гравџи-раџи*, *деклинџи-раџи*, *финансираџи*, *оџонираџи* и др. и код Срба употребљава искључиво у облику с овим наставком; други се употребљавају напореда, с наставком *-ираџи* и с наставком *-исаџи*, или с наставком *-ираџи* и с домаћим наставком *-оваџи*. Код Хрвата такође

има напоредне употребе глагола о којима говоримо с наставком *-ираи* и с наставком *-исаи* (*консируираи* и *консируисаи*) има их који се употребљавају и само с овим последњим наставком (*анаијемисаи*, *калдрмисаи* и сл.). Има, дакако, код Хрвата мислимо, мада ређе, и напоредне употребе глагола на *-оваи* и *-ираи*: *илусироваи* и *илусирираи*, *консиаиоваи* и *консиаиираи* (в. прилог анкети Летописа Матице српске, књ. 374, св. 3, стр. 158), па и употребе глагола са страним општим делом и наставком *-оваи*: *декановаи*, нпр., *директиороваи* и сл. Они које занима детаљније објашњење и већи број примера за све ове случајеве наћи ће то у књизи потписаног *Савремени срискохрватски језик*, т. 683. а—г.

Без обзира на то да ли су наведене и сличне речи код Срба и Хрвата различне, по нечему само или потпуно различне, речи домаћег порекла или су туђице, позајмљене из неког словенског или код другог језика, оне су у употреби за означавање истог појма, једна на једној, а друга на другој страни, и тако су ушле у лексичку ризницу једног истог језика, без обзира на то да ли су, као што најчешће јесу, подједнако добре, или би се једва по нечему могла претпоставити другој речи. А, што је још важније, оне све више постају познате и на једној и на другој страни, тако да се у понеком случају, у случају с именицама *домовина* и *ошацибина*, нпр., или с придевима *истиодобан* и *истиовремен*, све више приближавају апсолутним синонимима, или су, штавише, то већ у пуној мери постале. А као језички знаци за означавање истог појма у истом језику, уопште узев, оне су синоними у свакоме појединачном случају. А зар у свакоме језику немамо синонима? И зар у срискохрватском језику и на једној и на другој страни само, мислимо само код Хрвата или само код Срба, немамо синонима? Шта су друго него синоними код Срба, рецимо: *огањ* и *вајра*, *бундева* и *ишква*, *ђаво* и *враг*, *неман* и *ала*, *моси* и *ћуирија*, *млин* и *воденица*, *јасуљ* и *грах*, *дворишије* и *авлија*, *моменаи* и *ишренушак*, *час* и *саи*? — да их не меримо по вредности према томе да ли су домаће или из другог језика примљене речи, и да ли једна другу већ по мало потискује из употребе.

Ми ћемо овде, иако је то и пре чињено, указати на још неке случајеве у којима скоро сви сматрају да за означавање једног појма Хрвати имају једну, а Срби посве другу реч, или реч де-

лимично друкчијег облика. Опште је мишљење да је *брзојав*, нпр., искључиво хрватска, а *телеграм* искључиво српска реч (иако страног порекла). Код Срба се, међутим, понегде и ништа ређе него код Хрвата, употребљава реч *брзојав*. За употребу речи *телеграм* у хрватској средини биће довољно да поменемо само данашњи загребачки лист с тим називом. А на тврдњу да се код Хрвата име онога што је у чему заједно с ким другим гради префиксом *су-*, а код Срба префиксом *са-*, па се зато *савременик* (онај који живи у исто време с ким другим) означава као хрватска реч, а *савременик* као српска, може се поставити питање: откуда онда хрватским књижевницима прве и друге деценије нашег века назив *Савременик*, за један од врло познатих књижевних часописа који је у означеном времену излазио у Загребу? И може се додати да ово није једина реч истог значења с префиксом *са-* и код Хрвата. У хрваткосрпско-француском речнику колектива Dayre — Dejanović — Maixner налазимо речи *сајуџник* и *сајуџница*, а нема их у облику *сујуџник* и *сујуџница*. Исто тако у томе речнику налазимо *саучесник*, *саучесница*, *саучесништво* мада, додуше, и *суучесник*, али се ова реч тамо упућује на *саучесник*. А други један састављач речника, Јулије Бенешић, који је иначе познат по указивању на разлике, у речнику хрватско-пољског језика даје *сајайник* и *сајайништво*, а не доноси и њихов облик с префиксом *су-*. Код Срба се именица *суборац*, можемо рећи, и чешће употребљава него *саборац*, а поред *судеоник* — онај што с ким другим има део у чему, и нема облика с префиксом *са-*; тако и *сувласник*, а никад *савласник*, као што се никад не среће *сачељавати се*, већ једино *сучељавати се* итд.

Именице *крси* и *криж* и ми смо мало пре навели — прву као српску, а другу као хрватску. Врло је занимљиво, међутим, оно што нам је и иначе познато, а што један учесник из Загреба у анкети Летописа Матице српске каже да и хрватски писци врло често употребљавају управо именицу *крси*, и у потврду за то наводи Мажуранићеве стихове: *На лијову крси у муке; Крси је часни што се над њом виси, Док ви за крси поносите муке*, па Шеноине: *А под сјаром хладовијом лијом | дрвен крси са Исусовим кјом*, као и примере с изведеним глаголима и придевима те именице из језика А. Г. Матоша и И. Великановића (в. Летопис, књ. 374, св. 3, стр. 158).

И *влак* и *воз* се означавају — прва као хрватска а друга као српска реч за именовање истог појма. Тачно је, међутим, само да је прва чешћа у Хрвата, а друга у Срба. Али се и прва употребљава, и то као доста позната, и код Срба, а друга и код Хрвата. Ко жели да се у то увери, упућујемо га на те две речи у Речнику књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, где су оне, с правом, означене као синоними, па су уз прву, поред осталих, тамо наведени и примери из српских писаца: *Сигнали на в л а ц и м а морају на време осветљени бићии* (Основи за војну службу на српским краљ. железницама у Београду 1885, 6); *Пруси су слали дневно по 18 в л а к о в а по двојном колосеку* (А. Ђурић, Ка победи, Ратни дневник, 95); *Мислимо в л а к о м у сумраку кобном, кроз поусте равни* (С. Пандуровић, Стихови 1921, 108), а уз другу и примери из хрватских књижевника: *Опшћујуће по-полдашњим в о з о м за Беч* (Вј. Новак, Два свијета. Загреб 1901, 123); *Ја треба да се бацити поод в о з! Под локомотиву.* (М. Крлежа, Три кавалира госпођице Меланије. Загреб 1920, 81).

И уопште се може рећи да је мали број речи од којих се за означавање истог појма једна употребљава искључиво на једној, а друга искључиво на другој страни.

Са разликом само у појединим гласовима јављају се у другој једнаке речи: са старијим грчким — етацистичким, односно бетацистичким изговором; *Бабилон, барбарин, Бейлехем, Бизантинцац, Језус, Јерусалем, Хелен* — код Хрвата, под утицајем Запада, преко кога су те речи и дошле к нама, и млађим: итацистичким, односно витацистичким изговором: *Вавилон, варварин, Вишлејем, Византинцац, Јерусалим, Исус, Јелин* — код Срба, који су у каснијој епоси као непосреднији суседи примили новији грчки изговор. Међутим, и овај је изговор у другим речима, у властитим именима: *Влахо*, нпр., *Илија* (нигде се не каже *Елија*), *Јосиф, Јаков* и сл. у искључивој, или бар врло распрострањеној употреби и код Хрвата. А Срби, опет, горе наведене речи, нарочито неке од њих, употребљавају с изговором у коме су код Хрвата једино познате; реч *Хелен* је, штавише, не само потисла већ скоро сасвим истиснула итацистички облик *Јелин* и код Срба. Осим тога, друге речи ове врсте данас се на овој страни не изговарају друкчиј него као код Хрвата; *Библија*, рецимо, за друкчији изговор никад ни знала није; *Омир* се више не употребљава у овоме, већ искљу-

чиво у облику *Хомер*; *символ* је познат у црквеном термину *символ вере*, а иначе се увек говори *символ*; *базилика* је неупоредиво обичније него *василика*, а *Тиву* је из старих уџбеника историје код Срба давно истиснуо данас једино познати облик *Теба* (в. о овоме у прилогу анкети Летописа Матице српске на стр. 93, књ. 373, св. 2 овог часописа).

Исто објашњење може се дати и за изговор других неких страних, боље рећи интернационалних речи и термина с разликом у појединим гласовима у примерима као што су *десиметар* и *дециметар*, *демокраиџија* и *демократија*, *финансије* и *финанције*, *океан* и *оцеан*, *Киџар* и *Циџар*, *хирургија* и *кирургија*, *хемија* и *кемија*, *хронологија* и *кхронологија* и сл., од којих су први у употреби код Срба, а други код Хрвата. Узгред напомињемо да је оваквих речи понајвише међу терминима појединих струка, где и иначе има доста разлика, па је зато закључцима Новосадског договора преузета и обавеза да се приступи изради заједничких стручних терминологија. То не значи, наравно, да ће се сви термини уједначити, него ће опет и ту остати дублетâ, али ће се они дати један поред другог. И свакако ће се, чак и самом тежњом за изједначењима, узимањем бољег од два постојећа термина — наша терминологија побољшати. А то ће, дакако, бити велика културна добит.

И ова разлика условљена је путевима којима су дотичне речи доспевале у наш језик. А што је много значајније, само ове разлике, у по једном гласу, чак ни у терминологији, ниуколико не отежавају разумевање тих речи ни на једној ни на другој страни, у било коме од два облика се оне употребиле. Зато је наравно и Новосадским договором предвиђено да ће оне и даље остати у напоредној употреби у оба облика, а то је заједничким правописом — и правилима и речником уз правопис, штавише, и прописано.

Не треба, наравно, овде обићи ни домаће речи: *оџи*, *оџина* и *свећеник* које су, с гледишта историјске фонетике, у српскохрватском језику оправдане само у овоме облику, са *ћ*, у коме се оне једино употребљавају у књижевном језику код Хрвата. Али су те речи из старословенског, преко цркве и школе, у раније време, преко књиге, дакле, широко ушле у народ у облику са *ши* (*оџиши*, *оџишина*, *свеџишеник*) па се у томе облику употребљавају у свим српским крајевима, а и нешто шире, те их никаквим прописима

више није могуће искоренити из опште употребе, и поред тога што су их Вук Караџић и неки каснији српски писци употребљавали и у ономе првом облику.

До поларизације, али не потпуне поларизације — хрватски изговор према српском — дошло је и у домаћим, а и у позајмљеним речима са сугласником *x*, јер је скоро у свим говорима штокавског дијалекта (није једино у неким југозападним) дошло до ишче-завања тога гласа и до развијања на његову месту сугласника *џ* или *ј*, који су уопштени у народу тих области, и по селима и у свима културним центрима, па и највећим, — те су у свакодневном језику једино они познати у изговору српских крајева, па и шире: у свим говорима штокавског дијалекта, осим горе изузетих и неких говора централних области, где се у дела муслиманског становништва, под утицајем турске лексике, такође очувао тај глас. И тако се из широке народне употребе у књижевном језику наметнуо изговор највећег дела речи у облику с гласовима *џ* и *ј*, и поред тога што су граматичари и кодификатори правописа, и српски, дакако, од Вука Караџића до најновијег времена, прописивали употребу сугласника *x* у свим случајевима на местима где се по етимологији налазио. А тек је најновијим заједничким правописом, и другим језичким приручницима, озакоњено фактичко стање тих појава. Код Хрвата је, међутим, ситуација била друкчија већ самим тим што се у нештокавским говорима у народу сугласник *x* чува у изговору, а поготову зато што је дуга традиција књижевног језика народног карактера сачувала сугласник *x*, јер се он до пре неколика века изговарао на целом простору српскохрватског језика. Али, како се *џ* и *ј* нису могли развити у свим положајима речи, а сугласник *x* се употребљавао у књижевном језику и шире, не само код Хрвата, нарочито тамо где је имао функцију морфолошког језичког знака, на крају појединих речи, и нарочито облика речи, као нпр. у: *дух*, *грах*, *орах*, *џрах*, *ваздух*, *њих*, *ових*, *добрих*, *чух*, *седох* итд. — овај глас је у изговору кругова нашега друштва који су пролазили и пролазе кроз школу на изванредан начин успостављен, па се и на овој страни употребљава и *духан* и *муха*, и *сух*, и *скухайи*, а не само *дуван*, *мува*, *сув* и *скуваји*. Ипак се овде може, а и мора, говорити о чешћој употреби једнога гласа, односно других, на једној страни него на другој, а не и о потпуној поларизацији, тј. о изговору искључиво једног гласа на једној, а искључиво других на другој страни.

Није тешко запазити да се код хрватских писаца чешће него код српских среће сугласник *л* на крају неких речи, именица, придева и прилога. Што се у појединим од тих случајева и у разговорном језику хрватске средине ова појава среће знатно чешће, то је сасвим разумљиво, јер је то као дијалекатска особина у главном културном центру западних језичких области, тј. у Загребу, скоро уопштена појава, док је у свим штокавским говорима, сем горњотимочког и икавског посавског, као најстаријих, сугласник *л* у овоме положају у једном периоду историјског развитка (крај XIV века) редовно прелазио у *о*. Али, како је тај период кратко трајао, и у тим се говорима у више случајева *л* поново појављивало у истој позицији, те се у свим штокавским говорима, па и у књижевном језику наравно, речи: *бол*, *вал*, *йечал*, *глагол*, *йол* и *сийол*, *ждрал* и још неке (све речи страног порекла) употребљавају једино у облику са сугласником *л*, док се друге опет употребљавају у облику са *о* (претежно код писаца штокаваца, боље рећи код оних што су својим рођењем и стварањем више везани за културне центре штокавског подручја), али и у облику са *л*. А како има речи које се употребљавају и са *л* на крају, и са *о* место њега: *до* и *дол*, нпр., *дио* и *дијел*, *одио* и *одјел*, *йредио* и *йредјел*, *раздио* и *раздјел*, *со* и *сол*, *во* и *вол* и придеви: *йойао* и *йойал*, *обао* и *обал*, *чио* и *чил*, *йодао* и *йодал*, *бијел* и *био* итд., а на другој, односно на трећој се страни многе именице и придеви употребљавају искључиво у облику са *о* на крају (*йосао*, *којао*, *йејео*, *мисао*, *смисао*, *орао*, *сврдао*, *узао*, *весео*, *нагао*, *дебео*, *кисео*, *округао*), — шта је и природније него, како је то учињено и у најновијем правопису, констатовати да се у српскохрватском књижевном језику правилно употребљавају те речи или са једним или са другим гласом на крају, или напореда и равномерно са оба та гласа. Ми сматрамо да се не може прописивати да је једно правилно за Србе, а друго за Хрвате. Али смо мишљења да је у сваком случају давања потпуне слике нашег језика потребно нагласити шта је где чешће. И у својим радовима у тежњи да објаснимо појаве о којима говоримо, увек истичемо да је ово или оно у широј или ужој употреби код Срба, односно код Хрвата, а трудимо се и да дамо објашњења зашто то, али никада себи не допуштамо да у оваквим случајевима кажемо да је ово правилно, а оно није. Правилно је најзад у језику, и добро, све што се може лингвистички објаснити ако је потврђено широм употребом у

књижевном језику, у нашем случају: било на српској било на хрватској страни — наравно, уколико се томе не противе неки опет лингвистички разлози.

Износећи случајеве различитих наставака и префикса, ми смо већ додирнули и област морфологије. У њој има наравно неједнако честе употребе и појединих облика код српских и хрватских писаца, али не никада и апсолутне разлике у њима. Споменућемо овде, прво, врло чести наставак *-ови* у множини именица мушког рода на сибиланте *ц*, *с* и *з*, и именице *йушгови* — код хрватских писаца, и према њему код српских писаца чешћи наставак *-еви*. Овај однос се може видети из примера које смо дали у својој књизи *Савремени српскохрватски књижевни језик* (Београд 1962. стр. 202 и 203). Поред већег броја из српских, тамо су наведени и примери из хрватских писаца: А. Цесарца — *Крик га цвијећем, сликама, укусом, сунчаним м л а з е в и м а среће* (Освијетљени пут, 5); М. Крлеже — *Цијеле дане цвиле б р у с е в и и голи оцал* (Хрватски Бог Марс, 200) и Л. Војновића — *Посијали су очевидна бесмисленосӣ и шкодљивосӣ й у ш е в а* (Воћ кроз Дуброник, 27) и пример из Виенца од 1871 — *Љеши се йосуше й у — ш е в и йрије него зими* (стр. 376), који довољно речито сведоче да и код Хрвата именице о којима је реч поред наставака *-ови* у облицима множине имају и наставак *-еви*.

Вредни и учени, млади руски србохрватист В. Гудаков у своме чланку: О различиях между двумя вариантами сербско-хорватского литературного языка (Советское славяноведние (бр. 3. за 1965. г.) позивајући се углавном на поборнике варијаната код нас, идентификујући разлике било које врсте с варијантама, поредећи текстове превода истих дела с руског језика на српскохрватски и истичући неједнако честу употребу појединих облика код неких српских и хрватских књижевника, — говори о двама варијантама заједничког српскохрватског језика. О првом и другом доказу говори цео овај чланак; у вези с трећим узгредно ћу рећи да нема два преводиоца ни на један језик било с кога другог језика који ће дати у свему идентичне преводе. А случајеви велике сличности једног превода с другим често се расправљају и пред судом, обично по тужби првог преводиоца да га је други плагирао. Нас овде занима највише четврти наведени Гудковљев доказ о постојању двеју варијаната српскохрватског језика. На првом

месту, као доказ о постојању двеју варијанте, он наводи облик ген. мн. неких именица женског рода с основом на два сугласника, и донекле с правом, каже да граматичари српскохрватског језика не дају довољно прецизна правила када се употребљава најчешћи наставак *a* с чувањем непостојаног *a* између два крајња сугласника основе (*кугала*), када нестаје непостојаног *a* између крајњих сугласника основе а наставак је опет *a* (*куглад*), и када је пак уз одсуство непостојаног *a* наставак генитива множине *и* (*кугли*). А ми у вези с тим кажемо да: 1) доста и није могуће поставити прецизно правило када једна иста реч може имати, и како видимо, има често и код истог писца било који од наведена три облика; 2) у скоро сваком језику, па и у Гудковљевој матерњем језику, баш у употреби више именичких облика није свакад могуће поставити чврсто правило када се који од тих облика употребљава; 3) у најновијим приручницима о српскохрватском језику, које Гудков, видимо, није имао при руци, дато је доста детаљно обавештење када је који од ових наставака код одређених именичких типова обичнији и 4) ни Гудковљева таблица (на стр. 55. означене публикације) не говори о искључивој употреби једног облика на једној и искључивој употреби другог на другој страни. Даље, сам Гудков каже да се граматичари (он наводи само А. Белића, а то чине и други) више залажу за употребу облика с наставком *a*, него с наставком *и* — ово у случају кад нема непостојаног *a* између два крајња сугласника основе. А то је, и само собом, довољно да хрватски писци чешће употребљавају први завршетак, јер они и иначе неупоредиво више воде рачуна о ономе чему наука о језику даје преимућство, док су српски писци под нешто јачим утицајем језичке праксе, тј. језика средине у којој живе и стварају.

О поларизацији употребе два наставка за инструментал јединине именица женског рода на сугласник — ми се с Гудковом не можемо сложити. Ми нисмо запазили ни да је наставак *и* у знатно претежној употреби код Хрвата, ни наставак *ју* код Срба. Напротив, означавање тога облика с оба наставка у Речнику уз Правопис из 1960. године, на коме је радило 11 стручњака и са српске и с хрватске стране, довољно јасно говори да ту и немамо разлике. А примери из И. Г. Ковачића (*за мојом крхком сѝаросѝи*); В. Назора (*над грубом силом и глѝосѝи*); В. Деснице (*над власѝиѝиоѝ сѝидљивосѝи, са ѝуѝком срамежљивсѝи*) и сл., с којима је врло

инструктивно поредити примере типа: *Длака [је] њосурила и њосишала косиј ријећу* (И. Г. Ковачић, Дани гњева, 149), — потврђују само и ранија мишљења граматичара, Т. Маретића, нпр., и одређено дефинисану констатацију потписаног у Савременом српскохрватском језику (на стр. 244) да „тамо где облици атрибута, рецимо, и предлози који се једино уз инструментал употребљавају отклањају сваку двосмисленост . . . — сасвим је обичан инструментал с наставком *и*“, што се потврђује како Гудковљевим примерима из хрватских, тако и примерима из српских писаца: *Она је очајном љубави исјунила све своје бесанице* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 190), *Рукује се са другом чељадом* (И. Ђипико, Са острва, 113), — *једном речи* (Л. Лазаревић, Приповетке, 36), — *Таман ја сјео да нешто са својом чељадом њоједем* (Р. Чолаковић, Записи, 200) и др. — наведеним на стр. 245. и 246. сада наведеног дела. И ми се питамо зашто Гудков (када је ове и друге примере из Ј. Дучића, М. Ускоковића и В. Петровића могао наћи у расправи И. Поповића коју цитира) тврди да „сербские писатели не употребляют флексии творительного падежа единственного числа *и* у существительных на *-оси*.“

Гудков сасвим тачно каже да је облика тзв. кондиционала за прошлост (*био бих чувао*) већ нестало из језика савремених српских писаца, али да га је било у језику Вука Караџића, а ми додајемо — и у језику непосредних Вукових следбеника. Због тога га је, управо, Т. Маретић унео у систем облика у својој граматици. А то само је већ било довољно да се и каснији хрватски граматичари поводе за Маретићем, и тај облик уносе у своје уџбенике, с правом додуше, јер га писци на тој страни, како и Гудков каже, гдекад и сада употребљавају искључиво по још постојећим захтевима граматике, иако и поред тих захтева овога облика не стаје из савременог српскохрватског језика и код Хрвата. И разумљиво је, наравно, зашто га не стаје. Кондиционал је, како је познато, искључиво облик за модалност. А време модуса се не одређује обликом, него језичком ситуацијом. И из те ситуације је лако закључити за које време је везано оно што се износи кондиционалом, па је и употреба посебних облика за означавање услова прошлих радњи постала посве излишном. Зато је управо већ нестало тога облика из језика савремених српских писаца, и зато га не стаје и из језика данашњих писаца Хрвата. А уколико га ови

још и употребљавају, то се може објаснити њиховом склоношћу к чувању књижевнојезичке традиције, на коју их још увек подстичу граматичари.

Гудков у своје чланку наводи још неке разлике, али ипак каже: „нет таквих форм или конструкциј, которые бы наличествовали в одном варианте языка и совершенно отсутствовали в другом“ (стр. 59). Само се из такве, несумњиво сасвим тачне констатације, по нашем мишљењу, може извести закључак да онда нема ни варијаната у томе језику.

У другим питањима која додирује Гудков се углавном слаже с нама. Он доказима побија тврдње оних што наводе остале морфолошке разлике на којима би се заснивале посебне варијанте. А ми смо осим тога у бољим приликама да упознамо и друге разлике истог карактера какав имају оне о којима Гудков говори. Ту су, пре свега, данашњи облици књижевног језика именичких заменица за лица: *ѝко*, *неѝко*, *ниѝко* и *сваѝко* — у Хрвата, према облицима истих тих речи *ко*, *неко*, *нико*, *свако* — у Срба. У овоме случају имамо флагрантан доказ о томе колико се у случајевима где имамо дублете у књижевном језику код Хрвата доследније чувају старији облици. Некадашњи облик *кѝо* (кѝто) у историјском развитку нашег језика постао је *ѝко*. И такав се среће у ове и у других, с њом сложених заменица, у језику народних умотворина. Овде већ напореда с обликом *ко*, али знатно ређе од овога. Облик *ко* добивен је под утицајем системе, према облицима зависних падежа (*кога*, *коме* . . .). А није ту без икаквог значаја било ни слабљење једне од две узастопне експлозије. Облика са сугласником *ѝ* испред *ко* срећемо и у језику Вука Караџића и његових савременика: прота Матеје Ненадовића, Ј. Ст. Поповића и др. српских писаца њихова времена. Њега има и у покојег Вукова следбеника. А чувао се у народним говорима и на српској страни. То изричито каже Ст. Новаковић у својој Граматици (стр. 131) и потврђује примером: *Т ко има не казује, ѝ ко добије не ѝозна, ѝ ко ѝозна неће да има*. Он се среће код Срба и у XX веку у појединим званичним актима, у законодавству, нпр., и другде. Али се може рећи да се такви ови облици у српским областима данас више не срећу, ни у народу ни у књижевном језику. А у хрватској се средини употребљавају, више као књишки облици, наравно — обично и у свакодневном говорном језику градске средине, док

су шире у народу, колико из дијалектолошке литературе знамо, познати само облици: *ко, неко, нико, свако*.

Исто су тако из књижевног језика код Срба скоро потпуно ишчезли заменички облици тврдих основа с покретним у на крају. Данас се на овој страни среће само: *шоме, овоме, коме, свакоме* (према *нашему, вашему, својему*). И то се истиче као значајна разлика у књижевном језику Срба и Хрвата. За ове друге се с правом каже да чувају старији облик, тј. облик са самогласником у на крају и када му непосредно претходи слог са самогласником задњег реда. Облике: *шоуму, овому, кому, свакому* фаворизују хрватски граматичари (не и Маретић с осталима) и личном употребом. И они се још увек срећу у језику хрватских писаца напореда с облицима у којих је све чешћи наставак *-о*ме, не само када у непосредно претходном слогу долази самогласник *е* него и када је тај самогласник *о*. Свакоме *ко* се у то жели уверити препоручујемо да погледа језик било кога хрватског прозаисте. Ми смо за то узели Антологију хрватске прозе коју је приредио књижевник П. Шегедин (у Београду 1956). И тамо смо забележили: *ио ономе сунцу* (стр. 8), *на и с ш о ме мјесту* (14), *ио свему другоме* (22), *даровао ио крушку свакоме* — код В. Назора *један другоме браћу* (81), *најсроднији ономе* (83), *у своје последњем* (23), *ио ш о ме* (86), *ш о ме човјеку* (91), *самоме неочекивано дошло* (91), *ио своје изгледу* (95) — код А. Цесарца; *коме сам иризнао* (108), *не би никоме ни јало на јамеи* (114), *мислио о ш о ме* (117), *ја никоме нишша* (152), *ово*ме или *ономе* (152), *свакоме своје* (152) — код М. Крлежа итд. Напореда с овима наилазимо и на облике с наставком *-ому*, који се и тамо већ почињу осећати као архаизми, као што су код Срба то нешто раније постали.

На извесну разлику у језику српских и хрватских писаца у употреби облика именичке заменице за ствари с упитним значењем указано је, први пут у једном чланку у Нашем језику књ. V (1937), стр. 135—152, где ауторе расправе (Н. Рончевић) констатује да је код новијих писаца штокаваца тај облик *шша*, а не *шшо*. Ми смо, међутим, утврдили (прво у Нашем језику књ. XIII н. с., стр. 127—136, а затим и у књизи Савремени српскохрватски језик I, стр. 279—286) нешто друкчије стање. Првобитни облик *шшо*, такав претежно, остао је у ранијем периоду новог времена и код

српских писаца, али већ од Вука Караџића, а и пре њега, код Срба у упитном и још неким значењима преовлађује *шша*, док је код Хрвата, у принципу вернијих старијим облицима језика, и у упитном значењу претежно очуван првобитни облик који се једино, и код Хрвата и код Срба, употребљава у облику *шшо* тамо где се његова функција своди на везничку улогу, тј. у односном значењу, а и у још понеком. Али смо утврдили и да је, дакако, и код Хрвата у ономе првome, упитном значењу такође обичан и облик *шша*. И то смо потврдили примерима из неколико хрватских писаца нашега времена (в. Савремени језик, тач. 274. а и 275).

Хрватски су се језикословци одлучно, и с доста успеха, у својој средини залагали за ограничену употребу присвојне заменице *чији* само када се односи на мушке особе, зато што је такву употребу Маретић нашао у језику В. Караџића и Ђ. Даничића и што је то у својој књизи дао као правило. А и само примери из језика хрватских писаца које је потписани, као један од оних што су расправљали о овоме проблему, дао у Нашем језику (књ. III н. с. стр. 94. и 95) јасно говоре да ни ту нема разлике у књижевном језику код Срба и Хрвата, иако су се лингвисти београдске школе и загребачке у томе разликовали (в. полемички чланак А. Белића у његовој књизи огледа *Око нашег књижевног језика* (стр. 170—175), који је настао као одговор др. Блажу Јуришићу и објављен прво у Нашем језику књ. II, 1933. под насловом *Неколико начелних ишшања* и с потписом уредништва.

Указивано је, а и ми смо лично у књизи Савремени српско-хрватски језик, стр. 326. и 327. указали на неједнаку фреквенцију употребе бројева 2, 3 и 4 у облицима промене између писаца и штампе хрватске и српске средине, истичући да су облици промене зависних падежа с предлозима у првој средини чешћи. Али смо, опет тамо, дали и примере: *Пред њим је узан цвијећњак са д в и је к л у њ е* (А. Г. Матош, Иверје 59). — *Дволична и на д в и је сѝране јака* (Др Милан Богдановић, превод Шекспирова Отела, 33). — *Након д в и је године дойаде шалијанског ројсѝва* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 27). — *Ми не канимо овдје исѝричати хисѝорију мржње између ша д в а одличника* (Р. Маринковић, Руке, 19) — из хрватских, дакле, писаца и: *Изгуби се у гласном ѝлачу и ѝакосном брзом ударању д в е ј у сѝјних а јаких ѝесница ѝо сѝолу* (И. Андрић, Травничка хроника, 154). — *Пишње о*

разлици нашег језика и словенског у његовим *ѿ р и м а* редакцијама (А. Белић, Вукова борба, 223) — из српских. Ови примери јасно говоре да је код Хрвата обично оно што је код Срба чешће, а и обрнуто: да ни код Срба није ретко оно што је несумњиво нешто веће фреквенције у хрватској књижевности и дневној штампи.

Једва да се и вредно задржати на констатацији (В. Гудкова) да хрватски писци повратну заменицу - речцу *се* с глаголском енклитиком *је* иза себе употребљавају у непромењеном облику као *се је*, а у српских се писаца, за разлику од ових, ту огледа вршење двоструког гласовног процеса: испадање сугласника *ј* и сажимање два *е*, те они место *се је* обично пишу *се*. Ако је и тако, а ми смо се и лично уверили да је код хрватских писаца чешће *се је*, а код српских опет чешће *се*, онда је то разлика у правопису, а не и у језику, али толико безначајна разлика да је правописна комисија од 11 чланова (у којој су радили и хрватски и српски језички стручњаци) није ни забележила, мада је то било потребно учинити. Уосталом ми и на једној и на другој страни срећемо овде и контракцију и обе енклитике једну за другом.

На сличан се начин може говорити о разлици у употреби предлога *с(а)*, с непостојаним *а* и без њега. Познато је да се то *а* употребљава само када облик речи испред којег предлог долази почиње одређеним сугласничким групама или сугласником *с*, односно њему сличним сугласницима (*з, ш, ж . . .*). Тако утврђена граматичка правила прописују. А хрватски писци их се, као и неки српски, упадљиво доследније придржавају. Али међу овима последњим има појединих писаца који готово редовно предлог *са* употребљавају у овоме облику. Један од ових је Иво Андрић. На другој страни, код хрватских писаца, наилазимо на доста честа ремећења утврђених правила, и ретко и код њих можемо наћи случајева без огрешења о та правила. Штавише, и неки хрватски писци о њима, не воде много рачуна. Као доказ за ово моћи ће да послуже примери: *Са хойелске ѿерасе чује се* (20), *Проговори онај са кашедре* (26), *исход кишобрана са којег се цедила . . . вода* (27), *досијојансијено диже са ѿучине* (45), *скине руку са Владимирове* (45), *Владимир усјаде са клује* (46), *Мало су се чули акорди са гишара* (51), *Глас је долазио ујраво са мора* (45), *Промуца овај и ѿђе са балкона* (53) — узети с неколико страна збирке приповедака Р. Марин-

ковића *Руке*, која нам се нашла при руци. А Маринковић није једини хрватски писац који и ван малопре означених позиција предлог *с* употребљава у облику *с* непостојаним *а*. И остали хрватски писци: Д. Шимуновић, нпр., (*А у толико се зачу са брешчића јасан глас . . .*, *Са других се ситрана одазваше* (Туђинац, стр. 34), М. Крлежа (*Баца их по возовима тамо амо са сјевера на југ, са истока на запад*, Хрватски бог Марс, 98), В. Калев (*Кад га је са обале одвезао у магазин*, Новеле, 95) и многи други, који чешће а који ређе, узимајући уопште — као и српски писци, употребљавају предлог *са* у овоме облику у било коме положају.

Када се к овоме дода чињеница да два горе истакнута момента нису једини ритамски захтеви који условљавају употребу предлога *с* с непостојаним *а*, долази се до закључка да кодификатори језика у овоме, као ни у другим сличним случајевима, не би смели утврђивати крута правила, ако не жеље да између себе и писаца-стваралаца изазивају неспоразуме око појединих замерки које чине њихову језику. Јер не треба заборавити да се недовољно оправданим замеркама ограничава истинско стваралаштво писаца, не само у књижевности већ и у самој језику.

У најновије време и ми посебно често указујемо на синтаксичке синониме, тј. на напоредну употребу више синтаксичких целина у истој служби. Тих случајева, то је и од раније познато, има више и код појединих писаца. А разумљиво је што и један исти писац радије употребљава једну такву целину него другу, и што каткад од више могућих синтаксичких јединица употребљава само једну, а други писац који живи с њим у истом месту, припада истом књижевном кругу, па и истом литерарном правцу, а има с њим и исту тематику, — опет радије узима синтаксички синоним по коме се разликује од тога другог писца. И ми се питамо: неће ли когод рећи да сваки од та два писца има своју варијанту, јер се чешћа употреба једног од таквих синтаксичких синонима код писаца једног културног центра него код писаца другог центра узима каткад да се на основу ње докаже постојање више варијаната српско-хрватског језика. Тако и В. Гудков, као доказ да су хрватска и српска две различне варијанте заједничког српскохрватског језика, наводи неједнаке падежне облике у служби именске предикатске допуне уз глагол *истијати* тврдећи да је тај облик у језику

српских писаца номинатив, а у језику хрватских — инструментал. Ми, међутим, тврдимо да је тај облик или номинатив или инструментал и у језику једних и у језику других. А да и код српских писаца срећемо облик инструментала као допуну глаголу *јосџаиши* у предикату могу послужити примери: *Онамо га чека срећа да човеком јосџане* (Ј. Ј. Змај, Певанија I. Нови Сад 1882, 477). — *Исконџејџирао (је) још љре осамнаест година кад је диреки ором јосџао* (С. Сремац, Вукадин. Београд 1940, 103). — *Он није најџуџио свој Маљен ради џога да би јосџао механским момком* (С. Ранковић, Порушени идеали. Београд 1900, стр. 20). — *Зайо се она врло брзо загади [кџинџица], ља честџо јосџане о љасном за џојење сџоке* (Ј. М. Жујовић, Извори и бунари, 4). — *Мирис, џојлоџа иџд. јосџају најзад не љријати ним* (Б. Марковић, Психологија. Београд 1940, 105). — *Тако човек јосџаје робом сџрасџи* (Исто, 135) и др. А. допуна глагола *јосџаиши* номинативом исто се тако може потврдити примерима из хрватског језика: *Мислим како сада ја слободна јосџах* (А. Канижлић, Рожалија 48). — *Ил' да би како друга јосџала* (М. Огривовић Хасанаџиница 1909, 88). — *Раџом и муџом својом очелџчен само свијестан човек јосџаџи ће сџваралац* (С. Крањчевић, Пјесничка проза, XXXII). — *Лик јосџаје за љре љашћен који љренуџак* (Д. Шјамуновић, Изабране приповијетке, 278) и др.

На често указивану разлику у употреби облика допуне глаголима непотпуног значења, модалним и инкохативним, Гудков је обратио озбиљну пажњу. Он, пре свега, наводи примере (из В. Назора) којима потврђује своју тачну констатацију да се инфинитив у хрватских писаца још увек среће у употреби напореџо и с финалним (намерним) реченицама, док је из језика српских писаца такве употребе скоро сасвим нестало (Советское славяноведение 3, 1965., 57). Но ипак се не може рећи да у језику српске књижевности облика инфинитива никако нема у означеној служби. Он је прво обичан у народним умотворинама (исп. стихове: *Сјеџе Марко с мајџом ве че рати и; Ево џидем џоги ну џи и, дуџо, у џаџору честџиџога кнеза . . .*) и у језику Вука Караџића, за који ћемо овде навести његове примере: *Па се онџа моли богу и иде с ља ва џи и, Од мене је досџа џџо се џруџим за с љу џи џи и* и др., који се с другим таквим могу наћи у Јужнословенском филологу (књ. XXVI, стр. 135), где се о томе питању расправља. А

употребљавали су га и непосредни а доследни Вукови следбеници и верни подражаваоци језика народних умотворина.

Гудков, међутим, изгледа није знао за прилично уверљиве доказе и закључке до којих смо дошли двома детаљним анализама великог броја примера напоредне употребе инфинитива и презента с везником *да* у функцији допуне непотпуних глагола узетих из језика хрватских и српских писаца. Прва од тих анализа дата је узгредно у анкети Летописа Матице српске (књ. 372, св. 3, стр. 132. овога часописа), а друга је посвећена детаљном расправљању искључиво овога питања (у Нашем језику књ. V н. с. стр. 85—102. и 165—185). У накнаду за то Гудков је сопственом анализом утврдио да је напоредна употреба та два облика једнако својствена хрватским колико и српским књижевницима и у облику футура I, где је употреба презента приписивана само српским писцима, а за хрватске се писце тврдило да је ту код њих у употреби само облик инфинитива (в. Гудковљеву расправу у часопису Советское славяноведение за 1965, бр. 3, стр. 58).

С обзиром на несумњиву разјашњеност овога питања за нас је скоро необјашњиво што се и даље (в. сарајевски Одјек бр. I од 1. јан. 1966) говори о разлици у значењу између једног и другог облика (инфинитива и презента с везником *да*) у функцији допуне о којој је овде реч, па се као одлика хрватске варијанте истиче инфинитив, за разлику од српске којој је својствен презент с везником *да* и наводи се пример *Ђаци не смију њ у ш и њ и* (хрв.), односно: *Ђаци не смеју да њ у ш е* (срп.), иако је добро познато да је прво и српско, а друго и хрватско, односно да је и једно и друго — и српско и хрватско.

На истоме месту (у сарајевском Одјеку) заједно с овим истиче се и разлика у неједнакој употреби безличнога глагола *шребати* — у хрватској варијанти у облику: *Та би грана њослова њ р е б а л а да одумре* (где употребљени глаголски облик, узгред напомињемо, више и није безличан. — М. Ст.), а у српској у облику: *Та би грана њослова шребало да одумре*. Међутим, први, лични облик безличнога глагола какав се приписује хрватској варијанти, доста је обичан и у српској средини, мада можда чешћи у хрватској, али на такав облик овога глагола указују као на неисправан сви наши граматичари — не само српски већ и хрватски. У најновијој школској књизи ауторског колектива Брабец—Храсте—Живковић из-

рично се каже: „од глагола *иџребаџи* узима се само треће лице“ (стр. 245. другог издања од 1945). Т. Маретић (у Језичном савјетнику личне облике глагола *иџребаџи* сматра провинцијалним и препоручује њихову безличну употребу, тј. употребу само у 3. л. јединине. Ми се у првome с Маретићем не можемо сложити, јер је употреба глагола *иџребаџи* (у значењу *мораџи*) у личним облицима распрострањена и код Срба и код Хрвата, у свим или скоро у свим крајевима, и није провинцијална, али се слажемо с њим да се, бар за сада, треба залагати за његову безличну употребу, јер је она својствена неупоредиво већем броју писаца, не само код Срба него и код Хрвата.

Иако место енклитике није синтаксичка категорија, него се тиче ритма језика, ми ћемо се овде и на њу осврнути зато што се она, уз две непосредно претходне, на сад цитираном месту наводи као једна од особина по којој се српска и хрватска језичка варијанта међусобно разликују. И тачно је, доиста, да се глаголска енклитика у језику хрватских писаца обично јавља између делова реченичних целина, између атрибута и субјекта, рецимо. То исто место глаголске енклитике карактерише и језик Вука Караџића и језик других писаца његова времена на српској страни, а нешто мање каснијих српских писаца. Говорећи о тој особини Вукова језика ми смо рекли да је то „и сасвим разумљиво када се има на уму чињеница да је Вук био савременик писаца који су писали стихове по класичним узорима, и у којих законе метрике није било допуштено нарушавати“ (*Језик у Вукову делу и савремени српско-хрватски књижевни језик*. Јужнословенски филолог књ. XXVI, стр. 141). Ту смо такође истакли да енклитика заузима место између делова реченичних целина и у језику савремених писаца, али ређе савремених српских писаца, којима рушење некадашње реченичне ритмичности мање смета, па је код њих глаголска енклитика обична и непосредно иза целе синтагме, — а више код хрватских, који се и овде доследније држе језичке традиције, мада и код њих у новије време има доста одступања од ње, па и што се тиче места глаголске енклитике у реченици. Ово је толико познато да примере и није потребно наводити.

У свакодневном језику Хрвата, нарочито оних што живе у градским срединама, среће се употреба инфинитива с предлогом за место глаголске именице, као у примерима типа: *соба за и з-*

*најмиш*и, где се иначе и код Хрвата, поготову у језику хрватских писаца, и у српским срединама употребљава глаголска именица (*соба за изнајмљивање*). А на употребу предлога *за* с инфинитивом стално се указује као на туђи утицај, немачки и италијански. Ипак су, ваљда, на основу тога, појединци, али баш зато сасвим неосновано, изводили закључак да се у језику Хрвата глаголске именице и не употребљавају. Ми смо, међутим, обиљем примера узетих из језика појединих хрватских писаца, и новијих и нешто старијих — у одговору на анкету Летописа Матице српске (књ. 372. св. 2, стр. 134) показали колико је такав закључак без икаквог основа. На истоме смо месту и истим поступком обеснажили констатацију да су глаголски облици пасива својствени „српском“ језику за разлику од „хрватског“, у коме се наводно не употребљавају.

Из честе употребе у свакодневном говорном језику пробије се каткад и у књижевни језик хрватских писаца облик акузатива уз повратне глаголе у пасивноме значењу. Али то нико наравно није признао за особину књижевног језика. Такву употребу, уосталом, хрватски лингвисти означавају као супротну природи нашег језика. То чини Т. Маретић у своме Језичном савјетнику, а, између осталих, и Љ. Јонке у загребачком Језику (год. I, стр. 91), где каже да стварни објекат у таквим реченицама граматички постаје субјектом, па зато мора бити у облику номинатива, а не у облику акузатива. А што је најглавније, та је особина у језику хрватских писаца одвећ ретка, па се и по самоме томе већ не може сматрати да ту има неке разлике у језику Хрвата и Срба. Тако се исто, отприлике, може оцењивати и употреба субјекта ергативних реченица у облику локатива с предлогом *ио*, или уз глаголске именице у функције субјекатског генитива. Ту појаву срећемо, истина, и код по којег хрватског писца, али врло ретко, и то је овде врло значајно. А осим тога, граматичари воде борбу против такве употребе. Т. Маретић је у Језичном савјетнику оглашава за провинцијалну и упућује на исправност употребе, у првоме случају — генитива с предлогом *од*, а у другоме — самог генитива, или на описивање (не: *народне њесме скуиљене ѿо Вуку Караџића* у него *од Вука Караџића* и не: *ѿриказивање ѿо дилеѿи а нѿи ма и ѿумачење ѿо ученицима* него *ѿриказивање дилеѿи а нѿа и ѿумачење ученика* — онако,

дакле, како налазимо код већине, код скоро свих и хрватских и српских књижевника, па зато ово и не треба убрајати у некакве разлике ни синтаксичке, ни стилске, ни било какве друге.

Понегде се језичка тумачења граматичара не подударују са стварним стањем језика, и ту се онда поставља питање шта у овоме случају треба да буде меродавно — мишљење граматичара које се не заснива на ономе што у језику у даном тренутку постоји, или оно што у језику стварно живи. Уместо директног одговора на то питање ми ћемо у одбрану граматичара рећи да они никад не заступају нешто чега баш никако нема у језику. А у корист неометаног развитка језика кажемо да дужност граматичара није давање правила на основу нечега што је у језику некада постојало, али је одживело свој век или не представља више стварно стање, већ да увек зна и шта је било и шта има у језику, да утврди шта из њега нестаје а шта у њему живи, па да, на основу тога и на основу лингвистичких законитости, изводи закључке и даје правила. У одбрану посебно Томе Маретића што је дао правило према којем се *иошџо* не може употребљавати за везивање узрочних реченица, довољно је подсетити на чињеницу што је он своју, врло значајну иначе, Граматику радио на основи Вукова језика, у којем такве употребе доиста и нема (в. Јужнословенски филолог XXVI, стр. 128 и 129). Али би свакако било сасвим погрешно ако би се на основу датог Маретићева правила, које је он поновио и у Језичном са-вјетнику, а остао при њему и у II-ом издању своје велике књиге, и којег се, највероватније баш зато, још увек држе хрватски граматичари, — извео закључак да се у томе разликује књижевни језик код Хрвата и Срба, код којих скоро све граматике говоре и о узрочној употреби везника *иошџо*. Стварно стање језика налаже да се мора говорити и о таквој његовој употреби, врло широкој употреби, и то не само у језику српских него исто тако и хрватских писаца, коју смо потврдили бројним примерима на сад цитираном месту у Јужнословенском филологу, стр. 129 — 130) и где, поред великог броја српских, налазимо и хрватске примере: из А. Шеное (*П о ш џ о је њак у овјем краљевинама од њамџивјека ред и закон да главном одбору буде глава бан, њредлажем смјерно. . . .* Сабране приповијести. Загреб 1883—1887, II, 153); М. Марјановића (*Храниловић не схваћа ситуације шџа је и наравно њ о ш џ о се у њарџијалним домјенцима не може сџицаџи она савременост*

*и*емељити наобразбе . . . — Хрватска књижевна критика. Загреб 1950, 47); А. Г. Матоша (*Пошито се у њих издаваше соба, ири-кажем Цили своје канонире* — Ново иверје. Мостар 1900, 10); И. Козарчанина (*Пошито је однијела са собом све своје хаљине и драгоцијености, у хошелу је иза ње осшала љустош* — Сам човјек. Загреб 1937, 81); Бошњака и Филиповића (*Треба гледати на неједнакости које љустоје . . . и ошито је изричито забрањено да се шака људи гуши у избилу, док изгладнело мношито нема онога шито му је најшребније* — (Антологија. Загреб 1950, 246); М. Божића (*Пошито су и иначе увијек сасвим одморне, казнио их је и сад нешром*. — Неиспакани. Загреб 1955, 246). А да се *ишито* широко употребљава и за везивања узрочних реченица у савременом језику и у хрватској средини, као год и у српској, као доказ нам може послужити и велик број примера које један сарадник загребачког Језика (в. год. I, св. 3, стр. 91) наводи из низа дневних листова и часописа, па опет, и пошто констатује да га употребљавају и добри хрватски писци, тврди да је та употреба неправилна зато што је *ишито* временски везник (као да немамо и других случајева где се и остали везници употребљавају у функцији спољне ознаке за везивање више врста зависних реченица! М. Ст.) и да место њега у таквим случајевима треба употребљавати *будући да* или *јер*. А да он овде није у праву, то јасно говоре и сами његови примери.

Има несумњиво и у области синтаксе случајева у којима је ширина употребе код хрватских и српских писаца неједнака. Као пример за ово можемо навести свакако нешто ширу употребу генитива с предлогом *код* за одређивање где се завршава кретање у правцу места чије име стоји у томе падежу — код српских писаца него код хрватских. Али ту неједнакост у ширини употребе ми можемо објаснити већ спомињаном чињеницом да је дејство речи граматичара код Хрвата много ефикасније него код Срба. Али о потпуном одсуству ове предлошко-генитивне везе у језику хрватске средње ту никако не може бити говора; њу употребљавају, дакако, и хрватски писци (в. примере у расправи потписаног: *Однос грамаиичара љрема норми књижевног језика*. Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности, књ. 26, стр. 205. и 206). У говорном језику, у народу уопште, ова је употреба много шира, хтели смо рећи и код Хрвата. А широка употреба

њена у народним умотворинама, у песмама, приповеткама и пословицама — ово узгред додајемо — сведочи нам да је она народног карактера. С друге стране гледајући, ми имамо такву употребу генитива и с другим предлозима, и с прилозима, у истој реченичној функцији (в. Наш језик, књ. XII н. с., 78—89) и зато нема никаквог оправдања, ни лингвистичког мислимо, супротстављати се таквој употреби.

А сасвим супротно, ми и поред тога што од ове није мање распрострањена употреба предлога *код* с обликом генитива глаголских и других апстрактних именица у функцији означавања времена још увек сматрамо да тој употреби, нешто широј у хрватским културним срединама, али врло распрострањеној и у српским, и поред тога што јој и хрватски и српски стручњаци чине оправдане приговоре, — ипак нема места у српскохрватском књижевном језику јер она није домаћег већ страног порекла. О овоме јасно говори чињеница што је у свему идентична с истом конструкцијом у немачком језику, што је уопште нема у језику народних умотворина, а, колико нам је познато, ни у књижевном језику ранијих епоха, из времена када на њега још није било немачког утицаја. Што је ова језичка особина нешто чешћа код Хрвата него код Срба, то није тешко објаснити непосреднијим утицајем Немаца на прве него на друге. Али се о разлици ни овде не може говорити.

Једва да се може говорити и управо се, после детаљне анализе дате у расправи *Падеш објекта у негативним реченицама* (Наш језик, књ. XII н. с. 130—148) — и не може говорити о неједнако честој употреби тзв. словенског генитива у књижевном језику код Хрвата и Срба, иако је у хрватској граматичкој литератури доследније инсистирано на обавезној употреби генитива уз све одричне глаголе. Како се из поменуте анализе, чија је слика дата на табели у статистичком прегледу (стр. 135), види — у савременом српскохрватском језику у служби правог објекта и уз одричне глаголе, и код српских и код хрватских писаца, облик акузатива све више потискује словенски генитив.

А ако је у хрватских писаца употреба генитива с предлогом у у посесивном значењу и у значењу предлога *код* обичнија него у српских, то је опет лако објаснити њиховом склоношћу к бољем чувању књижевнојезичке традиције, које код Срба тако рећи и нема. Али иако ови последњи генитив с предлогом у у сада споме-

нутом значењу осећају као извештан архаизам, ипак се ова предлошко - генитивна веза још увек среће и код најзначајнијих представника новије и најновије српске књижевности (исп. примере: *Очи јој зашворене као у неког њешког болесника* — Л. Лазаревић, Целокупна дела, 87; *Знаће ли да су у киџа устја као механа* — М. Глишић, Целокупна дела I, 32; *Очи му свијетле и њреливају као у мачка из мрака* — П. Кочић, Целокупна дјела I, 165; *У њега је бујна машта и развезан језик* — И. Андрић, Лица, 104). *У мајке је ћерка била | Ко дан леја ко цвѣћ чедна* — М. Митровић, Песме 1910, 53). — *Преноћићемо у мого кума* (Д. Ђосић, Покошено поље 1953, 456). — *А да не сѣланује у њебе мој земљак Сѣојан Пејровић* (Д. Максимовић, Како они живе 1935, 116).

Могли бисмо, даље, навести чешћу употребу перфективног презента у приповедању код Хрвата, која је карактерисала и језик Вука Караџића као књижевника, а чешћу употребу аориста код Срба у истој функцији. Али има, дакако, и употребе аориста у означеној служби и код првих и употребе перфективног презента код других. Ово смо, и једно и друго, потврдили примерима и објаснили у својој већ спомињаној расправи *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик* (Јужнословенски филолог, књ. XXVI, 101—108) и немамо потребе да га овде понављамо. Додајемо само да фреквенција употребе једног и другог облика није једнака увек ни код свих писаца једног од два наша главна културна центра, па ни у језику сваког дела једног истог писца.

И најзад, да завршимо. Ми уосталом, не само да немамо потребе даље наводити случајеве извесних разлика, него смо их, можемо рећи, и исцрпили, бар све оне које се лакше запажају. А што је овде од нарочитог значаја: употреба неких речи у једним културним центрима које нису познате, или су мање познате у другим, готову кад је број таквих речи незнатан према заједничкој лексичкој ризници узетој у целини, нити обичнија употреба појединих од више напоредних облика речи, па ни склоност к чешћој употреби једних од више синтаксичких синонима, као год ни разлике у избору уметничких средстава језика, нису најзад ништа друго већ стилске разлике. А разликама у стилу не могу се дефинисати језичке варијанте. Иначе, у крајњој консеквенци имали бисмо онолико варијаната српскохрватског језика колико имамо

писаца који су писали и који пишу тим језиком. Истина је да стилске разлике у језику појединих писаца, а тако и у језику појединих културних центара, нису једнаке, већ су негде мање, а негде веће; негде пре падају у очи, а негде их је теже запазити. Али степен стилске разноликости језика, ни појединих писаца ни појединих центара, још нико није прецизно утврдио, нити га је могуће утврдити.

Читаоци доста лако запажају разлике у стилу између хрватског књижевника Мирослава Крлеже, рецимо, и српског Вељка Петровића. Али те разлике није тешко открити ни у језику овога последњег и нешто старијег, опет српског писца, Борислава Станковића. Па ни за Станковићевог савременика, такође Србина, Петра Кочића, који с њим има, бар једним делом, и исту књижевну тематику, опет не можемо рећи да се од овог не разликује по стилу. Тако се исто разликују стилем, дакако гдегде и у лексици, Загребчанин Крлежа од Дубровчанина Ива Војновића, овај последњи од Истријана Виктора Цара Емина, као што се Далматинац Динко Шимуновић по стилу разликује унеколико од свих њих. И старији наши књижевници: Његош и Бранко Радичевић, па Приморац Ст. М. Љубиша и Банаћанин по роду Ђура Јакшић, или Јаков Игњатовић и Лаза Лазаревић, или Матавуљ и Стеван Сремац, а на хрватској страни Загорац Ковачић и Славонац Козарац, као и наши савременици, данашњи писци Михаило Лалић, Бранко Ћопић и Добрица Ћосић, на српској, или Вјекослав Калев и Драгутин Тадијановић на хрватској страни, такође се међусобно разликују по стилу којим пишу. А не може се казати ни у једном случају да било која два од њих пишу различним језичким варијантама.

Можда ће нас когод запитати зар се не може рећи да различним варијантама пишу два наша писца од којих је један ијекавац а други екавац, Вјекослав Калев, нпр., и Добрица Ћосић — да узмемо ова два мало пре поменута писца, од којих један припада загребачком а други београдском књижевном кругу. За нас то опет остају два писца који пишу истим књижевним језиком са извесним стилско-лексичким разликама, на основу којих се не може рећи да Калев и Ћосић пишу двома варијантама српско-хрватског (односно хрватско-српског) језика. То за нас нису две језичке варијанте, ни када се узме на ум да је гласовна вредност

некадашњег самогласника ђ — у језику једног једна, а у језику другог друга у свим случајевима. Управо, ту имамо две варијанте али у самој вредности некадашњег гласа ђ, а не две варијанте језика, јер би иначе, ценећи по томе, морали рећи да Ћосић на једној, а Ћопић или Лалић на другој страни пишу различним варијантама језика. Још када се каже да је ијекавска варијанта загревачка, односно хрватска, а екавска београдска, односно српска, излази да Лалић и Ћопић, пошто су ијекавци, нису српски писци. Тако гледајући на ствари, српски писци не би били ни А. Шантић, ни Св. Ђоровић, ни Петар Кочић, ни Његош ни Љубиша, па ни сам Вук Караџић.

У дефиницију загревачке језичке варијанте, за разлику од београдске, као једна од главних карактеристика њених, уноси се каткад и то што је она заснована на херцеговачком дијалекту, за разлику од београдске, која се заснива на шумадијско-сремском (в. Језик, XIII, св. 1, стр. 31). Међутим, све досадашње теорије о стварању тзв. београдског стила, тј. књижевног језика писаца београдског књижевног круга, с правом говоре да је тај језик изграђен на основи језика Вука Караџића (в. између осталог, А. Белића, *Београдски епил.* Наш језик II (1934, стр. 193—200). А језику Вука Караџића нико, бар досад, није спорио херцеговачку основу. Нико наравно не спори, нити може спорити, херцеговачку основу ни књижевном језику загревачког књижевног и опште-културног центра. Али зато управо што је основа иста, без обзира на разлике у данашњој вредности једног некадашњег гласа, и без обзира на извесне стилске, а по који пут и лексичке разлике, Хрвати и Срби имају заједнички књижевни језик, у којег је граматички систем, у томе се сви слажемо, онај што га је на основу народних говора херцеговачког типа израдио управо Вук Караџић, И тај је систем остао исти у Срба и Хрвата, па зато ми и кажемо да разлике о којима смо говорили, и које добро треба познавати, нарочито језичким стручњацима, немају карактер језичких варијаната. Још мање се може говорити о две или више норми једнога језика с потпуно истим граматичким системом. И зато што тај језик није језик само Срба, или само Хрвата, ми га не можемо звати ни само хрватским ни само српским језиком, не бар ми који се бавимо њим, и не првенствено у студијама, расправама и чланцима о томе језику, и у својим учењима о њему.

М. Сивановић

БЕЛЕШКЕ ЕТИМОЛОШКЕ И ГРАМАТИЧКЕ

1. *Байрић* = лично име

То име Даничић објашњава овако: „*Postanjem od imena koje ne dolazi a koje bi glasilo batar, od kor. bha, udarati, biti, značenjem kao ubojnik, junak, hrabar*“ (Rj JA I 210).

Све је овде сумњиво: и корен, и основа и значење; и дато у духу Даничићевих Коријена. Мени се намеће једна много простија етимологија: да је *Байрић* по пореклу хипокористик од *bratrъ* = брат, дакле некадашње **Bratrićъ*, које је даље, дисимилацијом и губљењем првога *r*, добило данашњи облик. То би показивало да је и српскохрватски језик знао некад за облик *bratrъ*, као што за њ знају старословенски и старословеначки језик, чешки језик и оба лужичка језика.

2. *Лимо*, *Лимун*, *Лимов* = лична имена

Сва та три имена, по Вуку — за исто лице, јављају се у народним песмама из југозападних крајева. И сва три су наведена, без икаква етимолошког коментара, у Рјечнику Југославенске академије (VI 94—95). Шта она представљају по своје пореклу?

Вук је у Рјечнику уз облик *Лимо* дао ово објашњење: „овако се звао знатни наш харамбаша и јунак који се пјева у народнијем пјесмама, а у Боци се о њему и приповиједа. Ја мислим да је *Лимо* и *Лимун* једно име и један човек. Који пјевају *Лимо*, они мисле на *Лим*, тј. да је од *Лима* (*Лимљанин* или *Полимац*), и може бити да му је то право презиме, па *Лимуном* да су га прозвали послѣје у приморју“. А у трећој књизи песама вели и ово: „мјесто *Лимо* ја сам слушао и *Лимов*“.

Дакле, за Вука је *Лимо* презиме, које је направљено од *Лим*: *Лимо* = Лимљанин, Полимац. Лингвистички узевши, *Лимо* би се тешко могао извести од *Лим*, али би од Лимљанин или Полимац; и тада би био хипокористик, као *Херо* (од Херцеговац), *Зећо* (од Зећанин), *Бошњо* (од Бошњак).

Ја ипак мислим да је *Лимо* име, и да нема никакве везе, ни историјске ни лингвистичке, с Лимом (реком). За мене је: а) *Лимо* обичан и основни хипокористик од *Велимир* (исп. Тоza од Светозар); б) *Лимун* — такозвани даљи хипокористик, направљен од облика *Лимо* суфиксом *ун*, као *Мићун* од Мићо, *Милун* од Мило, *Пајун* од Пајо, *Владун* од Владо, *Крцун* од Крцо, *Раџун* од Раде; и с) *Лимов* = хипокористик-пејоратив, направљен од облика *Лимо* суфиксом *ов*, који имамо код именица типа *гдџов*, *кџанџов*, *мазџов*, *слушџов*, *гдџов*, *рџџов*, *иџанџов*, *лудџов* и који је у црногорским говорима кратак.

3. *Кнего* = хипокористик од кнез

То је доста стара реч. Потврђена је већ у XV веку, у једној повељи у којој се јавља у вокативу јединине. На основу тога вокатива, *Д а н и ч и ћ* је у Рјечнику конструисао номинатив *кнега*, који је *Б у д м а н и* у Рјечнику Југославенске академије (V 110) окренуо, правилно, на *кнего*. Будмани додаје: „I u naše vrijeme u okolini dubrovačkoj kao muški nadimak ili prezime“. А ми додајемо: *кнего* се говори и у Црној Гори (на пример у Бјелопавлићима), где значи *свекар*.

Питање је — како је облик *кнего* добијен.

Будмани га изводи из **кнегџо*. Он, дакле, мисли да у *кнего* имамо старо, прасловенско *g*. Против тога одлучно говоре два момента: прво факат што *кнего* није прасловенска реч; и друго факат што би прасловенско **кнегџо* дало по законима треће палатализације **кнегџџо*. Ја, зато, мислим да *g* у *кнего*, по историјској непосредности, нема никакве везе са *g* у **кнегџо* < гот. **kuning-*; и да је добијено на српскохрватском терену, путем аналогije. Ево како.

У језику су постојали регуларни односи типа *бџ : бџџе : бџџо*. На основу таквих односа направљен је према вокативу *кнеџе* хипокористик *кнего*; тј. добијен је аналошки однос *кнеџ : кнеџе : кнего*.

кнего. То потврђује, нарочито, прилог *брго* место *брзо* у дијалектима источне Србије. Он је, као позитив, направљен према компаративу *брже* на основу односа типа *дуго* : *дуже* (Maгeтić, Gramatika¹ 45, Вeгнeкeг, SEW I 110). Друкчије о облику *брго* мисле Миклошич, EW 11 и Бругман, Grundriss I² 545.

4. Вуга, фуга = птица

Вуга је општи српскохрватски облик, а *фуга* — дијалекатски црногорски облик. Други облик постао је од првога, променом почетнога *в* у *ф*; променом која је позната црта црногорских говора; исп.: *фузда* < *вужда* < *узда*, *фријес*, *Фруијак*, *Фруља* (Rešetar, Der štokavische Dialekt 115).

Облици речи *вуга*, према томе, нису нејасни. Питање је једино — шта та реч етимолошки значи.

Вук је уз њу у Рјечнику, између осталог, додао и ову напомену: „У Србији се каже: смрди као вуга“. Ми узимамо, као Вук и за разлику од Речника САН (III 114), да *вуга* у тој реченици значи птицу. И идемо даље, на етимологију.

По Вуковој напомени судећи, *вуга* је у српскохрватском језику свакако нека смрдљива птица. А од чега долази њен смрад, показује њена етимологија.

Као што показује пољско *wilga* и чешко *vlha* (руско *иволга*, мислим, не иде овамо) = нека птица, *вуга* је несумњиво прасловенска реч: **vblga*, и значи — етимолошки узевши — *влажна*, мокра птица. Дакле, у лингвистичкој логици и по лингвистичкој рачуници, *вугин* смрад долазио би од њене влажности.

Речи за појам „влажности“ изведене су у словенским језицима од два аблаутна корена:

а) од корена *vlg-*: црквенослов. *vlgъkъ* = влажан, српскохрв. *ддеугнуџи* < **отъvlgъnъti* = постати влажан, словеначко *vólgek*, чешко *vlhký*, *vlhnutí* = постајати влажан, слов. *vlhký*, пољско *wilgi*, *wilgotny* = влажан, *wilgoć* = влага, *wilgnąć* = постајати влажан, руско *вблкий*, *вблглый* = влажан, *вблгнуть* = постајати влажан; исп. и латавско *vilgai*, *vilguti* = квасити хлеб кад се пече;

б) од корена *volg-*: старословенско *vлага*, буг. *влага*, српскохрв. *влага*, словеначко *vlága*, чешко *vláha*, словачко

vlaha, горњолуж. *wloha*, доњолуж. *wloga*, руско *волѡга*; исп. и литавско *vālguti* = постајати влажан, летско *valgs* = влажан.

Корена *velg-*, који се мора супонирати због *velg-*, у словенским језицима нема.

Као што се из тачке а) види, **velga* = вуга, *wilga*, *vlha* иде међу образовања од првога корена, *velg-*.

Како је пољско *wilga* објаснио Брикнер? Слично нама. То јест: а) и он претпоставља да *wilga* стоји у етимолошкој вези с кореном *velg-* = влажан, али б) мисли да је птица тако названа по томе „што слуги на кишу“ (SE 621). Ми на то одговарамо: може бити да *wilga* у пољском језику значи неку птицу која је весник кише. Али у том случају морамо претпоставити да је првобитни назив **velga* = влажна птица пренесен у пољском на неку другу птицу; наравно, уколико Брикнерово објашњење није гола претпоставка.

Махек, напротив, мисли да чешко *vlha* нема никакве везе с кореном *velg-* = влажан (SE 570). Истина, и он полази од прасловенског **velga*, али тај облик изводи од „праевропског“ **valgā*. Његова извођења нису много убедљива, ни по доказима ни по семантичкој проблематици.

5. *Pūjei* = чичак

Ту реч, и с тим значењем, наводи Рјечник ЈА (XIV 13) из Мораче у Црној Гори. Она је и мени позната: говори се у Бјелопавлићима, дакле опет у Црној Гори. У Бјелопавлићима она има нешто друкчије значење: значи једну ливадску траву с дугим класом, која приања за чарапе и панталоне; *чичак* — не значи. Даље, мени је познат, опет из бјелопавлићког говора, и глагол *оријѣиши се* = нахватати се ријепа.

Pūjei је прасловенска реч: **rěpъjь* = чичак. Налазимо је у старословенском језику; исп. генитив *rěpija* у Маријину и Зографском јеванђељу Мат VII 16, на основу кога је Јаг и Ћ (Codex Magianus 572) направио погрешан номинатив *rěpije* (место *rěpii*), који је, некритично, Линда Са д н и к унела у свој речник. Из осталих словенских језика исп.: руско *peněi*, бугарско *penei*, словеначко *repjè*, чешко *řepik*, словачко *repik*, пољско *rzep, rzepik*.

Фасмер (REW II 513) овамо убраја српскохрватско *рејух*. И да ли с правом? Мислим — да не: да је направљен од дуге основе *гѣр-*, која је у *ријеј*, *рејух* би у ијекавском дијалекту гласио **ријејух*. Боље је, према томе *рејух* изводити од *реја*, као што је то чинио у своје време Д а н и ч и ћ (Основе 357).

6. *Кѣмаѝ* = много

О тој речи имам да кажем само оволико.

а) Акцентат је код мене онакав какав сам обележио; Вук има и у другом и у трећем издању *кѣмаѝ*. По Будманијеву мишљењу, Вук је заборавио да у своје примерку Рјечника^а исправи *кѣмаѝ* у *кѣмаѝ* као што је исправио *кѣмаѝ* у *кѣмаѝ* (Rj JA V 232). Ово није невероватно.

б) *Комаѝ* има у Вукову Рјечнику два значења: 1) комат = комад и 2) комат (у Црној Гори) = мало, *wenig, paululum*: Од војске се *комаѝ* одвојише. Ово друго значење, на основу Вукова примера, понавља и Ивековић у свом Рјечнику и Будмани у Академијину Рјечнику. А оно је нетачно: *кѣмаѝ* у Црној Гори, кад је акузатив за меру и прилошке употребе, значи — обрнуто — *много, viel, multo*.

7. *Рѝлаѝи* (*риѝлаѝи*) = 1. копати њушком 2. копати ашовом

Поводом ове речи пита нас један читалац: „Како је могуће да *риѝлаѝи* у Црној Гори значи *риѝи*, *коѝлаѝи* њушком, а у Србији *окоѝлаваѝи*, *ѝрекоѝлаваѝи*, *коѝлаѝи* ашовом?“

Могуће је и сасвим природно. У првом случају, тј. кад значи копати њушком, *риѝлаѝи* је изведено од именице *rilo < rylo*, која у нашем језику има од најстаријих времена значење *њушке*. У другом случају, тј. кад значи копати ашовом, *риѝлаѝи* је изведено или од *риѝ* < **ryljo* = ашов, које се говори у Левчу (Rj JA XIV 22) или од *rylѝ* = мотика, које налазимо у црквенословенском језику (Miklosich, Lexicon 810). Као што се види, двојако значење код глагола *риѝлаѝи* није резултат његова унутрашњег развитка, него његова двојаког порекла.

8. *Цѝјене* = јевтино

Код ове речи имају два проблема: један — шта она представља по облику и други како је добила значење *јевтино*.

Прво о формалној страни овога Вукова прилога. И в е к о в и ћ је уза њ додао ову напомену: „*za oblik adv. cijene isp. adv. cigle*“. А као потврду за употребу прилога *cigle* даје овај пример: „*Prošeta se cigle dva put po odaji*“. Овде се ради о једном обичном неспоразуму: *цигле* у наведеном примеру није уопште прилог, него придев = *циглѐ*: *цигле* два пут место *цигла* два пута по црногорској конгруенцији.

Д а н и ч и ћ је Вуково *цијене* оставио без измене и граматичког објашњења. Додао је само да акценат може бити и *сијене*: тако се, према Зорину бележењу, говори у околини Дубровника.

Будмани је, напротив, кориговао Вука: место *цијене* он предлаже *сијенѐ* (Rj JA 634). Али не каже — је ли то дубровачки облик и акценат или његова конструкција. Ако је други члан ове алтернативе тачан, онда Будмани мисли да је *сијене* генитив јединице од *сијена*.

Питање је — ко је у праву: Вук са својим *цијене* или Будмани са својим *сијенѐ*? С историјскога гледишта — свакако Вук: *цијене* не може бити по пореклу ништа друго него стари партицип презента *сѣнѣ* (од *сѣнити*) = ценећи, као што показује облик *шале* < *šale* (од *šaliti se*) = шалећи се. Али ни Будманијев облик није лишен основа. На њ упућује, пре свега, Дела Белино *сјѣнее*, с дугим другим слогом. И друго, њега потврђују и неки црногорски дијалекти; на пример бјелопавлићки говор, у коме прилози типа *цијене* гласе: *цијенѐ, шалѐ, жмурѐ*; па и васојевички говор, у коме налазимо прилоге типа *сиѡбјѐ, лѐжсѐ, сѐдѐ* (М. С т е в а н о в и ћ, Источноцрногорски дијалекат 92). Као што се види, ови су се прилози у црногорским дијалектима наслонили на генитив јединице именица на *а*, и то у бјелопавлићком говору — потпуно, и што се тиче акцента и што се тиче дужине, а у васојевичком говору — делимично, само што се тиче дужине.

Даље. Није *цијене* једини случај где општи део *сѣн-* има у српскохрватским дијалектима значење *јевѡин*. Овамо иде и придев *сјѣен, сијѣна, сјѣено* (< *сѣнѡъ, сѣнѡа, сѣнѡо* с уопштавањем основе женскога и средњег рода) = јевтин у дубровачком говору. Акценат би у средњем роду био у књижевном језику *сијѣно*, као што и бележи Будмани (1. с.), а *сјѣено* је по дубровачком говору. Такав је акценат у средњем роду. Али прилог гласи као у Ду-

бровнику: *сђено*, а не *сијено*, како је ставио, идући за Зориним бележењем, Даничић.

Придјев *сијен* = јевтин није познат само у дубровачком дијалекту: њега налазимо и код далматинских писаца XVIII и XIX века. Код њих је нарочито чест компаратив *сјѣнји*, прилог *сђено* и прилошки компаратив *сјѣнје*. Овај последњи облик налазимо и у Вукову Рјечнику, а сва три — и у народним умотворинама из југозападних крајева (исп. Rj JA I 787).

Напослетку, у Даничићевим Пословицама налазимо још један — и врло важан — облик од *сѣна*: прилог *сђени* = јевтино. Тај облик Даничић објашњава као некадашњи инструментал *сѣно* (Rj JA I 790). И биће да је у праву.

Узимамо сад словеначки језик. И у њему — од свих словенских језика још само у њему — налазимо општи део *сѣн-* са значењем *јевтин*. На пример: у словеначком језику имамо: *росѣни*, *сѣно* (по М и к л о ш и ч у, *Vergleichende Grammatik* IV 709, некадашњи инструментал *сѣно*) = јевтино, *сѣнје* = јевтиније, *сѣнен* = јевтин, *сѣност* = јевтиноћа, *росѣнити се* = појевтинити, *сѣноћа* = јевтиноћа. Све су ово у словеначком језику опште народне и књижевне речи, за разлику од српскохрватског језика, у коме наведени примери имају искључиво покрајински карактер.

Прелазимо сад на наше друго основно питање: на семантичку страну израза *цђјене*, *сѣно* итд.

За појам *јевтин* имају словенски језици и народи различите речи: Руси — *дешёвый*, које Ф а с м е р (REW I 348), не нарочито убедљиво, доводи у везу са српскохрватским *удѣсийи*; Чеси и Словаци *lacný* и *lacný*, по М а х е к у (ES 255) — етимолошки нејасне речи. Остали се Западни Словени разликују од Чеха и Словака. Они имају за *јевтин* прасловенску реч: **tunъ* = *qui gratis datur*, поклоњен, дабе дан. Тако имамо: горњолуж. *tuni* = јевтин, доњолуж. *tuni* и *tunu*, источнословацко *tuni* = јевтин, пољско дијалекатско (Горња Шлеска) *tuni* = јевтин. И опште и књижевно пољско *tani* изводи Ш т и б е р из *tuni* (ZSPhil IX 381—2). Исп. старословенско *tunje* = *gratis* и црквенословенско *tunъ* = *qui gratis datur*. Као што се види, за језичке претке већине Западних Словена јевтино је било оно што је било поклоњено, дабе дано.

Друкчије ствар стоји код Јужних Словена који су ушли у сферу византијске цивилизације: код Бугара, Македонаца и Срба. Они имају за појам *јевџин* грчку позајмицу: *euthênós*. Исп. бугарско *џотин*, македонско *евџин*. Од Срба и преко Срба добили су реч *јевџин* и Хрвати. Те речи, уосталом, и нема код наших старијих западних лексикографа.

Толико о речима за *јевџин* у словенским језицима. Вратимо се сад основном питању: семантици *сѣп-* = јевтин у српскохрватским дијалектима и словеначком језику.

Видели смо да српскохрватско *цџјене*, *цџјено*, *цџјену* (< *сѣп*) и словеначко *сеп* (< *сѣп*) значи јевтино; а српскохрватско *сјџње* и словеначко *сепеје* — јевтиније. Очекивали бисмо, међутим, обрнуто: да те речи значе скупо и скупље; исп. бугарско *џенен*, руско *џенный*, пољско *сепу* = који је од вредности, скуп.

Откуда овај парадокс?

Несумњиво је једно: да је некадашњи инструментал *сѣп* значио у српскохрватском и словеначком језику *по цени* (за разлику од *изнад цене*), као што показује словеначко *росѣни*; и да је некадашњи придев *сѣпъ* значио у оба језика исто = који одговара цени (вредности); и најзад — да је некадашњи партицип *сѣпѣ* у српскохрватском језику значио процењујући, одређујући цену (вредност).

Одавде се види шта је за менталитет наших и словеначких језичких предака било јевтино: оно што је куповано по цени (за разлику од *изнад цене*), оно за што се плаћало онолико колико по процени вреди. Питање је само — како се из значења *по цени* развило значење *јевџино*?

Ту треба открити психолошко - семантичку линију развитка. А она је у овоме: купити по цени (за разлику од *изнад цене*) = платити по вредности (артикла), а платити по вредности = купити по доброј, повољној цени, дакле — купити јевтино. Исп. као семантичку паралелу за ово немачко *preiswert* = који вреди своју цену, јевтин. Исп. и семантички много провидније и језички много прецизније немачко *wohlfeil* = *leicht käuflich* = који се лако може купити, јевтин, француско (*à*) *bon marché* = добрим пазаром, јевтино и италијанско а *buon prezzo* = по доброј цени, јевтино.

Р. Б.

ПОСЕСИВНИ ГЕНИТИВ И ПРИСВОЈНИ ПРИДЕВ

У најновијим бројевима наших дневних листова налази се на истакнутом месту тип наслова *Јеменска владина делегација доишћовала у Београд*. Комплексна одредничка група овога типа показује тенденцију ка устаљивању, замењујући генитивску одредницу припадности, *алжирска владина делегација, румунска владина делегација*. Структура посесивне синтагме замењује посесивну конструкцију типа *делегација јеменске владе*.

Оваква појава алтернативне употребе за појам припадности мора имати своје образложење, и треба да се прецизније одреди.

Прво питање које се поставља односи се на овакав синтаксички процес, на еквиваленцију два изражајна начина. Сам генитив није довољан за еквиваленцију посесивности: не може се рећи *ишо је кућа браћи* осим у опозитуму (*а не сесифе*). Посесивност је најизразитија код типично присвојних придева, дакле — *ишо је браћин шешир*, у истој вредности дијалекатска варијанта — *ишо је браћинева кућа*, и сл. Припадност је у нешто мањем степену изражена код придева типа *браћински*, јер може значити пре „који припада браћи“, као одредничка карактеристика, и тиме прелази у семантичку зону суседну, али диференцирану за ознаку особине, дакле не за присвојност оних који могу поседовати, него за индиректну присвојност, која проистиче из инволвирано дате особности, дакле то би била карактеристика својствена у првом реду топонимима (*београдски, загребачки; сеоски*), па затим апелативима типа *асијалски* (интерферирање са *сиони*).

Природно је поставити питање зашто у првом реду тип *браћин*, *Иванов* може имати несумњиво прецизну посесивну вредност, а затим и тип *београдски*, и зашто генитив сам собом те вредности нема. Посесивност је тек секундарна генитивска валенција,

проистекла из значења порекла (генитивности). Али посесивност и генитивност нису истосмерне, него развијене по принципу *vice versa*. Оно што је из нечега потекло томе тек ретроградно припада: кад прекине везу припадности, кад се осамостали — припадност (више не директна и конкретна) остаје у потенцијалном односу филијације. Да пређе у право значење посесивности, генитив мора имати ону реализаторску и прецизну предикативску директрису, коју има прави присвојни придев. Права присвојност у придева је структурално дата, инволвирана у постпозиционој формацији: демонстративска вредност јавља се као предикатски одреднички форманс. То веома прецизно поткрепљује тезу В. Дорошевскога (у зборнику посвећеном А. Вајану, RES XL). Сам генитив обичних апелатива такву одредничку дезинанцију нема, и зато се не може рећи *кућа браћа*, већ мора добити диференцирајућу одредницу, иако ван лексичке структуре основне речи. Структуралном односу код присвојног придева синтаксички је потпуно паралелан однос синтаксичке одредљивости; код генитивски изражене посесивности то прима на себе синтагма, њена основна реч са својом предикатском одредницом, — дакле: *кућа мога браћа*, *кућа његове сестре*, *кућа њихових родитеља*, и сл. Ипак, рећи ће се, традиционална граматика нам даје примере самосталних посесивних генитива, и то као изузетке, у стиховима *Чардак Алексића*, *Кула Буришића*. Међутим такви примери нису изузети, нити ограничени на стихове из народних песама. Генитив плурала је на своме месту као посесивна форма у примеру *шо су куће Пејровића*, или *кућа Пејровића* у значењу *кућа породице Пејровић*. У таквим случајевима није у питању генитив једине, него генитив множине, који се семантички идентификује са придевском формом, дакле — *Пејровића* = *Пејровићевих*. На тај начин семантичка идентификација уноси одређеност, управо преноси на *генитиве множине с посесивношћу* структуралну предикатску одредљивост придева узетог за антропонимску функцију.

Разуме се, психолошко-језички, а то значи и лексичко-семантички, опозитумска ситуација је изразито одређена, и један опозитум (нарочито у негацији) у суштини је одреднички елеменат. Тако се може рећи *шо је кућа браћа а не сестре*, или *шо је имање Марка а не Јанка*; обично је такав опозитум психолошко-језички ослоњен на пресумптивну одредницу (а не *браћа му Јанка*, тј.

„његовог брата“). Такође изразита наглашеност може имати значај датог одредничког елемента, као *џо је кућа њријаџеља*, где та реч има вредност „правог пријатеља“; тако и *џо је дело јунака*, тј. *џо је дело њравог, великог јунака*.

Друга одредничка средства, дакле, а не само формална, могу прецизирати генитивску посесивност. Код форманса то бива структуралним срашћивањем; код стилистичког истицања — интензитетским прожимањем семантичке базе. У другим случајевима посебна реч — одредница у оквиру синтагме доноси генитивску поенту у основну реч синтагме, постаје њен предикат.

У синтагми прецизирана синтаксичка вредност посесивности постаје *равнојравни еквиваленати* придевске посесивности, у првом реду придева типа *брајшов*, па тако и типа *Јовин*, *женин*, а другостепено и типа *београдски*. Тако се генитивска синтагма изразито јавља као посесивна синтагма, и типично се стилистички усталављавала у типу *делегација југословенске владе*, при чему је ужа посесивна синтагма у функцији генитивске одреднице у широј синтаксичко-синтагматској реализацији а према основној бази („делегација“). Отуда у почетку овога чланка истакнути пример није нормалан, није језички спонтан: у њему је посесивна синтагматска целина разбијена у две посебне придевске одреднице: *владина* — *јеменска*. Тиме је раскинут синтаксички условљен степености, хијерархијски однос: делегација припада влади, а влада је јеменске припадности. — Оваква тенденција има карактер манира. Таква појава, може се рећи, има аналогни ослонац у типу *југословенска — државна — репрезентација*, али ту је аналогија само привидни појав посебне вредности: „државна репрезентација“ означава устаљен израз, и више од тога — он означава посебну семантичку вредност, посебан појам, и семантички је полусложеница, иако још не и структурално.

Није, дакле, исто: *делегација Јеменске владе* и *владина јеменска делегација* — што би имало значење да је „јеменска делегација“ устаљен појам, и да она може бити сталан орган саме владе.

Да овде имамо уже усмерен манир, клише, показује то што у истом листу, у истој броју, на истој страни, у истом ступцу (ниже) имамо израз типа *њредседник градске скућиниине*, а не „градски скупштински председник“.

Манир почива на жељи да се инверзијом истакне *јеменски*, уместо да је нормално дат почетак психолошким субјектом („делегација“), који би био прецизиран генитивском посесивном одредницом („јеменске владе“). У таквим случајевима генитивска посесивност је боље индицирана, јер она допушта правилно реализовање семантичко-синтаксичког хијерахијскога степенастог односа, који се уништава претварањем генитивске синтагме у два посебна неусклађена адјектива.

М. Павловић

ЗНАЧЕЊЕ И ФУНКЦИЈЕ ГЕНИТИВНЕ СИНТАГМЕ С ПРЕДЛОГОМ ОД

1. Предлог *од* с генитивом употребљава се у већем броју служби него ма који од осталих предлога. А опште његово значење је, као и једно од основних значења падежа с којим се слаже, — аблативно. Али иако је и опште значење већине других предлога који у српскохрватском језику стоје уз генитив, одређеније или мање одређено, такође аблативно, ипак је о општем значењу предлога *од* као аблативном потребно говорити пре него о таквом значењу ма кога другог предлога јер је оно овде најуочљивије. На ово значење упућује и сама етимологија предлога *од*.

2. Предлог *од*, дакле, врло прецизно означава потицање, одвајање и удаљавање од појма с именом у генитиву, и то не с одређене, већ с било које стране тога појма. Зато се, управо, веза предлога *од* с генитивом може употребити, и употребљава се, као потпуни синоним са у свему истим значењем — за допуну свих глагола уз које стоји аблативни генитив без предлога, као што су: *бојати се, илашати се, ослободити се, сјасати се, ситидејати се, одрећи се, ошресати се, чувати се* и сл. И када упоредимо примере са синтагмама које чине ови глаголи допуњени генитивом с предлогом *од*, као што су: *Сјасли су од сиротиње и њроја с њи и ову светињу обитиљ* (Ц. Кочић, Цје окупна дјела I, 16). — *Почеше се од нечег ошресати* (Исто, 274); *Покренемо живој нашег народа на један нов од свију болесни ослобођен њуш, њуш социјализма* (Књижевна република 1924); *Тренућно њосићжемо одрицање од живоја* (Бошњак—Филиповић, Антологија филозофских текстова 1954) итд. — и примере: *Ослободи нас на ња с њи и* (А. Шеноа, Сељачка буна, 52); *Боје се свакога грма* (Исто, 54). — *Ситићаше се речи којима ју је уверавао* (Л. Лазаревић,

Целокупна дела, 197). *Те се мораде одрећи царске службе* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 121) — видимо да се у потпуно истом значењу, без икакве разлике ма и у нијанси, у овој функцији, дакле као прави синоним овој вези, употребљава и сам облик генитива, који се с овим значењем у другим службама без предлога никако не јавља.

3. Најједноставније је, и свакако најпростије за схватање аблативно значење одвајања и кретања од неког места, неког предмета, од било каквог појма, какво имамо у примерима:

Све бежи *од куће* (Л. Лазаревић, Целокупна дела I, 78). — Штета је било дете отргнути *од школе* (Исто, 116). — Дорат одскаче *од земље* (Исто, 328). — Мода полази *од ирсџонице* (М. Глишић, Целокупна дела I, 145). — Пошао Швабо *од Бање Луке* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 86). — Треперава се свјетлост одбија *од воде* (Исто, 103). Свако јутро отискиваше се благо *од Релињих њорова* (Исто, 319). Онда Феб уклони *од своје главе* сјајне зраке (В. Назор)*. — Онда *од њрси* извезени шарени појас отпаше (Маретић—Ившић, превод Хомера. — У том се часу *од гомиле* одјелио младић (Стј. Крањчевић, превод). — Главу сасвим окрете *од мене* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 154). — Не може *од ње* да се растане (Исто, 119). — Што *од суда* иде на мене се пише (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 112). — Као дим сам се одмотао *од жаршића* (Т. Ујевић). — Онда одломи *од главе* комад јечменог круха и напуни торбу (Вј. Калѐб).

4. а) Аблативно значење генитива с предлогом *од* на правој својој месту имамо свугде где се овом предлошко-падежном везом означава било какво растављање, отклањање, осигуравање или узимање од кога или од чега:

Већ јутрос сам разрешен *од дужности* (Б. Нушић, Госпођа министарка, 214). — Вино испира зубе *од калодонића* (Т. Ујевић). — Нагињу мизантропији и лијече се *од човека*, *од злобе* и *од глудости* у природи (Матош). — Основа савеза

* Примери без ближе ознаке извора узети су из лексичке грађе за Речник Матице српске и Матице хрватске.

губи од *вриједности* све више (Нехајев). — Природни положај места осигурања од *изненадних најада* (Ј. Жујовић, Камено доба, 96). — Почеше децу задржавати од *школе* (Ј. Веселиновић, Сликe из сеоског живота III, 51). — Он је морао узети одсуство од *дужности* (С. Јовановић, Из наше историје и књижевности, 182). — За уздарје тражим од *шeбе* вјерност љубави (Стј. Крешић, превод). — Унуци Хашимови женили су се само од *бегова* (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води, 129). — Узму Бишће од *каура* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 368).

6. И извор сваког потицања које се означава управним глаголом, или се такав извор само подразумева на основу онога што се износи у дотичној реченици, означава се истим обликом зависног дела синтагме: *Од неба вам росило, од земље вам родило* (Вл. Назор). — *А одувек, ситално је боловао од њлућа* (В. Петровић, Времена и догађаји, 245). — *Није давао знака од себе* (И. Горан Ковачић). — *И онда мора свако да њиша од чега болује* (Б. Чиплић, Јаруга, 13). — *Знам ја да је њо веледушно од мене* (Стј. Крешић, превод). — *Научили смо од околине да нема милости* (М. Лалић, Лелејска гора, 39).

У значењу и нема никакве разлике између примера из ове и непосредно претходне тачке. Раскидање везе, растављање два појма једног од другог подједнако имамо у обе тачке. Али се у функцији унеколико осећа разлика између првих и ових других примера. У првима се означава одвајање од места, те у њима имамо и одредбену функцију, док је у другима ова предлошко-падежна веза у допунској функцији; појам у генитиву је даљи, неправи објекат управног глагола.

5. а) И место, лице или предмет од којег почиње пружање чега, почетна граница било каквог правца, означава се такође везом предлога од с генитивом имена дотичног појма:

Стаде мерити новог званичника од *главе* (М. Глишић, Целокупна дела I, 175). — Колале су здравице од *кајешана* до Буке (Исто, 113). — Јавља се елегантна и једноставна, од *јеште* до тјемена сваки педаљ дама (Матош). — Правила се цеста од *Бање Луке* до Јајца (П. Кочић, Цјелокупна дјела

I, 73). — Твоје науке *од истока* до запада нема (Исто, 96). — *Од једне глупости људске* до друге пут често траје столећима (Крлежа). — Такови иду *од руке* до руке разних духовних вођа (Књижевна република). — Шара зеленило разним прелазима боја *од жути* ка жутоцрвеној (Р. Домановић, Целокупна дела I, 187). — Нас старе офицере који служимо *од најнижег чина* треба послати на фронту (Љ. Јонке, превод).

б) Исто тако када се говори о каквом растојању, о каквој удаљености у било коме правцу, као и о месту које се одређује према чему другоме, име онога према чему се мери та удаљеност, односно према коме се узима дотична страна стоји у генитиву уз који долази предлог *од* :

На четвртом километру *од логора* сустигне их један карабинијер (С. Јаковљевић, Ликови у сенци, 202). — *Од уха мојег* далеко да су ти гласи (Маретић-Ивишић, превод Хомера). — Бојим се да сам врло далеко *од схваћања* да се нећемо разумјети (Стј. Крањчевић, превод). — Она за софром седе десно *од деди* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 170). — Ја сам му викао као да је на пушкету *од мене* (Исто, 289). — За пружљај волова *од мене* пролетје зец (П. Кочић, Целокупна дјела I, 110). — На десној страни *од враћа* је сто (Исто, 165). — Застаде недалеко *од скућеног народа* (Исто, 257).

б. И почетак времена, односно име временског појма према коме се одређује какав временски размак, наравно, стоји опет у генитиву с предлогом *од* :

Суморност и несталност пратили су га још *од дејинства* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 144). — Вриједјело је *од њамјивијека* уставно начело (Рад). — То се право *од дневнице* признавало сувласницима (Мјесечник, 1936). — *Од старина* је био обичај да младеж о манастирској слави тражи разоноде (Б. Чиплић, Јаруга, 14). — Гостите се и частите се по милој вољи — одсад, *од њеће уре* (др М. Богдановић, превод). — *Од времена* на вријеме показивао је своме сабесједнику (Ст. Крањчевић, превод). — Описују живот *од јушра* до мрака, *од рођења* до смрти (Исти).

7. Генитивом с предлогом *од* означава се и место на коме се врши радња. Такав случај имамо у примерима:

Већ заблиста сунце *од истока* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 120). — *Од њорова* залајаше пси (П. Кочић, Целокупна дјела I, 100). — С планине *од чобанских колиба* одјекују узвици (Исто, 142). — *Од Томина моста* пуче пушка (Исто, 211). — Пре неколико дана грмнуло је *од њрекооканске стране* (И. Секулић, Књижевност 1950, 66),

који очевидно значе: да је сунце блистало на истоку, да су код њорова залајали пси, итд., али је ту употребљена одредба у облику који означава одвајање (аблативни генитив с предлогом *од*) зато што је блистање сунца дошло до онога ко га је уочио пошав од места где се појавило, односно где изгледа да се налази, тј. од истока, да је исто тако и лајање паса морало поћи од места где се десило да би дошло до чула слуха онога ко је то лајање чуо.

8. Издвајање једнога појма између више других, боље рећи одвајање једног од више других појмова с којима се овај налазио, — у функцији допуне захтева везу предлога *од* и генитива имена појмова од којих се (између којих се) први појам било по чему издваја.

Ти си, оче, један *од најстаријих* овде (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 112). — Био је један *од оних лепњих дана* (Исто, 151). — Једно *од њих* ношаше свећу (Исто, 160). — Пружи улазницу једном *од гостињу* (М. Глишић, Целокупна дела I, 46). — Упиташе неки *од њих* (Исто, 85). — Учитељ није *од оних старих* (Исто, 125). — Бацај све што имаш *од оружја* (П. Кочић, Целокупна дјела, I, 212).

9. а) У више досад прегледаних случајева генитив с предлогом *од* употребљава се у функцији глаголске одредбе (само у примерима из тач. 2. и 4. наша веза је у функцији допуне глагола, а у примерима из непосредно претходне тачке (8) допуна неке именске речи), дакле, у прилошкој функцији. Ту функцију има у случајевима где се овом везом означава простор или време. А свакако најизразитије прилошки карактер генитив с предлогом *од* има у служби за одређивање начина на који се врши оно што се казује реченицама, као што су:

Смеј се *од срца* како би се ја *од срца* заплакао (Ј. Лазаревић, Целокупна дела, 21). — Али им то није ишло *од руке* (Исто, 447). — Све се ради као *од беде* (М. Глишић, Целокупна дела I, 158). — Лако је било када се *од аршина* судило (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 119). — Посао не иде право *од руке* (Нехајев). — Гледала га како *од ока* процењује даске и опеке (Торбарина, превод). — Којега бози *од свег* љубише *срца* (Маретић-Ившић, превод Хомера). — *Од интереса* је напоменути да данских насељеника нема више од 200 (М. Петровић, Кроз поларну област, 137). — Вуку уже само *од беде* онако (Б. Чиплић, Дивље јато, 6).

А у оваквим се случајевима и надаље преносило основно значење, тако да каткад долази до потпуне измене његове, као у примеру са сложеним прилогом *ошћирлике* (некадашње *од њрилке*). Ипак се у другим случајевима, где се још чувају посебни облици предлога и генитива уз који предлог стоји, може разумети аблативни карактер ове предлошко-падежне везе. Није, рецимо, тешко схватити да у *смејати се од срца* — *смех* долази *од срца*, па је зато и употребљен овај аблативни облик; *иде од руке* или *идолази од руке* каже се за нешто што се са успехом ради зато што се подразумева, или се бар подразумевало, да се руком само може успешно радити, хтело се рећи: да је све што иде од руке — успешно.

б) Начинску одредбу имамо у изразима типа: *од главе до њеиће*, *од немила до недрага*, *од случаја до случаја*, *од времена до времена* (Стајала је на бријегу обучена у моје одијело *од главе до њеиће* — Назор; *Пошћен је од главе до њеиће* — др М. Богдановић, превод; *Тумарам двије године од немила до недрага* — Књижевни хоризонти 1936; *Није никад имао залихе конзерви него их је добивао од случаја до случаја* — Љ. Јонке, превод), у којима предлог *од* с генитивом, сасвим је јасно, означава почетну границу, а цели изрази значе: *скроз*, *иошћуно*, *иовремено* и штогод слично.

10. а) Када хоће да се значи да какво стање, односно расположење, а ређе и радња, потиче од неког појма као у з р о к а, онда се и име дотичног појма употребљава у облику генитива с предлогом *од*. А тај је генитив очевидно аблативног карактера

У соби се ништа не виђаше од дима (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 144). — Већ не зна од љубави куда удара (Исто, 223). — Учителу се окреће школа од чуда (М. Глишић, Целокупна дела I, 139). — Радош посустао од бежања (Исто, 250). Умало није пресвисла од сѝраха (Исто 5, 169). — Очи ми сјевнуше од узбуђења (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 65). — Деца од радосѝи зајецаше (Исто, 176). — Загрли ме од велике радосѝи (Исто, 257). — Августин је много патио од главобоље (Матош). — Лице им је било гараво од сунца (В. Назор). — Све је око њега крепавало од врућине (И. Дончевић). — Од ове ране и дан данас јавно билежњиштво силно болује (Мјесечник, 1926). — Без прекида изгара од жеље за опћекорисним радом (Печат, 1939). — Од силног узбуђења није чуо те речи (разг.)

б) У служби означавања узрока употребљавају се и други неки предлози с генитивом, најчешће, дакако, с друкчијим нијансама значења, али каткад и као потпун синоним предлогу од с истим падежним обликом. Када су то прави синоними — то се може утврдити поређењем посебних нијанси узрочних значења генитива с тим другим предлозима и с предлогом од. У генитиву уз који стоји овај последњи предлог долази име и појам узрока што се налази у неком конкретном предмету који представља сметњу, препреку ономе што се казује управним глаголом, као у првом од горе наведених примера (из Л. Лазаревића), у Кочићеву примеру: *Крвови се једва расѝознају од зелених шљивика* (Цјел. дјела, 67) — у примеру В. Караѝића: *На Ниш ваљда не смедне ударѝији од Хафис-ѝаше*¹ или у примерима из разговорног језика: *Нишѝа се није чуло од велике галаме, На мосѝи нису смели од неѝријаѝељске сѝраже, Улицом се не може ѝроћи од великог блаѝа* и сл.

в) Сметњу ономе што се означава управним глаголом, који је увек одричан, може чинити и какво стање субјекта, као у по-

¹ Овај пример смо узели из расправе Д. Гортан, *Падежне узрочне конструкције код Вука* (Јужнословенски филолог XXVI, стр. 442), у коме је учињен покушај да се разграниче нијансе значења међу појединим предлошко-падежним везама за означавање узрока и с доста успеха. Али треба нагласити да је у њему одвећ широк опсег дат узрочним значењима генитива с предлогом од.

следњем примеру из претходног става. А уопште се у служби означавања узрока најчешће употребљава предлог *од* с обликом генитива од имена појма властитог стања, расположења, осећања, или активности субјекта управног глагола, као у већини горе наведених примера, а и од општих околности у којима се субјекат налази, као у примерима из В. Назора (*Лице им је било гараво о д с у н ц а*), рецимо, и И. Дончевића (*Све је око њега крејавало од в р у ћ и н е*). В.ћ је ралије¹ сасвим тачно констатовано да се процес (само није срећно рећи „радња“ јер је то спонтана манифестација стања) означен управним глаголом конструкције с предлогом *од* у служби казивања узрока — врши сам од себе, без зависности од вољног импулса. Али баш у овим случајевима с тим предлогом уз генитив у функцији зависног члана синтагме, где између појма узрока и манифестације која се казује управним чланом — постоји стање (такви су случајеви доста чести), и та манифестација се не врши директно без икаквог посредника. Тачно је, с друге стране, да у примерима с истом узрочном конструкцијом типа: *Гуши се од суза* имамо јављање глаголом означеног процеса без икаквог посредника између његова изазивача и самога процеса. Али онда то више и није прави узрок, него, како кажемо, директни изазивач процеса о коме се говори у наредном ставу и који је више субјекат него узрок процеса; *сузе*, хтели смо рећи, више гуше онога код кога изазивају гушење него што су узрок тога гушења; исп. стих: *О, како ће жалит!* — *Гле, с у з е м е г у ш е* (М. Ракић, Долап, стих 17).

А што је још важније, не може се говорити о томе да је и до најновијег времена у српскохрватском језику доследно спроведена „нова репатриција у погледу употребе *од*, *из* и *због*“ (мисли се у узрочном значењу). И пример из Јанка Веселиновића: *Ви знајте . . . да се нисам оженио од љубави* (с управним глаголом што значи вољну акцију и од њега завис. оном узрочном одредбом с предлогом *од*) ни по чему се и нигде код нас не осећа као застарео. С друге стране, у њему имамо потврду да нешто чешћа

¹ У томе опет недавном покушају да се утврде границе међу нијансама узрочног значења предлошко-генитивних веза, изнетог у чланку М. Ивић: *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из* (Наш језик, кв. V н. с., 186—194), има лепих и тачних запажања, посебно у вези с предлогом *од*.

таква употреба генитива с предлогом од код писаца из наших културних центара на западу није необична ни у источним областима. А осим тога, и на западу, код Хрвата, ту је сасвим обична конструкција с предлогом из. У потврду за то навешћемо пример из Веселиновићева савременика, хрватског књижевника Ј. Козарца: *Данас се нико не узима из љубави* (Мртви капитали, 70).

г) Предлошко-падежна веза за одређивање узрока вољне, организоване радње којој је подстрек у особини, стању, расположењу или осећању субјектову, као и у околностима у којима се субјекат налази, означава се генитивом с једним другим предлогом, а наиме с предлогом из: *Не каза оцу из сѝраха, а Аници из гордосѝи* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 429). — *Винко је нешѝо из обијесѝи, а нешѝо из сѝраха настѝојао да насамари Лују* (Ј. Козарац, Мртви капитали, 117). *Једно другоме из зависѝи ломе враѝи* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 229). — *Из дуга времена изиђем и сѝанем шейѝи* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 249). Међ, тим, предлог од с генитивом имена тих истих момената употребљава се за означавање узрока невољних процеса; каже се да *глава боли од јада*, да се *од срамоѝе не може живети*, да се *ѝаѝи од главобоље*, да се *изгара од жудње за нечим*, да се *цркава од мукe*, да се *умире од сѝраха*, да се *од узбуђења ништа не чује*, да се *болује од чежње за живоѝиом*, да се *црвени од срамоѝе*, да се *ѝревија од болова* итд. У првом случају управни су глаголи по роду активни, а у другоме — медијални. Али се предлошко-падежна веза генитива с предлогом од употребљава за означавање узрока и свесних, организованих радњи, које се означавају активним глаголима, као у примерима: *Загрли ме од велике радосѝи* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 257). *Обуче се од ђаволсѝи ва у девојачке хаљине* (Вук Караѝић, Први и други устанак, 239). — *Па су дању на лејом времену од бесѝослице крчили и садили шљиве* (Исто, 343). — И овде се управо посебна значења предлога од и предлога из највише приближавају међу собом тако да каткад нестаје сваке разлике међу њима, и синтагме с њима су прави синоними, те је сасвим свеједно да ли ће се рећи: *Из дуга времена изиђем и сѝанем шейѝи*, како је то рекао Л. Лазаревић у горе наведеном примеру и *Од дуга времена изађем и сѝанем шейѝи*, као што би се у примеру Ј.

Козарца: *Винко је нешто из обесџи, а нешто из сџираха* настало да насамари Лују — везе: из обесџи и из сџираха могле заменити везама генитива с предлогом *од*, а да се значење онога што се њим каже ниуколико не измени.

11. Идентична је по функцији а врло сродна и по значењу с везом предлога *од* с генитивом за узрок иста ова предлошко-генитивска веза за означавање изазивача радње и стања, односно расположења. Ти изазивачи чије име стоји у генитиву уз који долази предлог *од* на изванстан су начин, по смислу мислим, и субјекти, али не никад наравно и граматички субјекти. Тако кад анализирамо оно што се говори у реченицама:

Ја стрепим *од оних очију* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 70). — Да те ухвати страх *од согуљаге* (Исто, 79). — Нема вајде ни *од њроше* ни *од лишије* (М. Глишић, Целокупна дела I, 169). — Не можеш живети *од газда-Раке* (Исто, 11). — Љепота је мирис *од ког* боли глава (Т. Ујевић). — Горе над њим под је грмео *од ногу* (И. Горан Ковачић). — Чуо си *од људи* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 28). — Паде *од душманске руке* (Исто, 292). — Њени таласи поруменеће *од крви* два најпросвећенија народа (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 162). — *Од сваке љаве косе и од сваког вејра* трзао сам се (В. Петровић, Варљиво пролеће, 121) —

јасно видимо да стрепњу (у првом примеру) изазивају оне очи, а да је душманска рука (у једном од следећих) учинила да онај о коме је реч падне, да су појмови с именом у генитиву с предлогом *од* изазвали стање односно радњу која се глаголом износи, да та радња од њих потиче. Али то ипак још нису субјекти, граматички, наравно, ни у једном таквом случају, а по смислу то у једним случајевима сличне врсте могу бити. Ако то још и нису у примерима какви су досад наведени у којима се износи да је појам с именом у генитиву учинио да се деси оно што се десило, да настане стање или расположење о каквоме се говори, — у другима ће то по смислу бити субјекти. Поготову то јесу у пасивним реченицама, у којима је граматички субјекат — стварни предмет на коме се врши глаголска радња, а вршилац радње добива облик генитива уз који стоји предлог *од*:

Уђоше у механу с чађавим зидовима и од мува упуљуваним сахатом (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 203). — Од шебе се и матор човек има чему научити (Исто, 114). — Напутак, писан од самог Сјарчевића, има своју нијансу (Нехајев). — Ипак вам препоручам да се дадете прегледати од лијечника (И. Дончевић). — Јадне госпођице исцијеђене од свога заната (Исти). — Ципеле им се оквасише од шешке росе (Бр. Ћосић, Покошено поље, 52). — Чаробничине тамнозелене очи замуће се од суза (Стј. Крешић, превод). — Од калуђера сам се научио прислушкивати (П. Кочић, Целокупна дјела I, 95). — Препала сам се мало од гарова (Исто, 22). — Њива се угиба од рода (Исто, 14).

Овде и не треба доказивати да су сахат упуљувале мухе (први пример); да ти и матора човека имаш чему научити (други), да је напутак писао сам С т а р ч е в и ћ (трећи); да је занат исцедио госпођице (пети); да су онога ко говори (у осмом примеру) калуђери научили прислушкивати и да р о д, најзад, угиба њиву.

Истина, у овом последњем примеру, род се може схватити и као узрок, па и као средство за угибање њиве. А од наведених појам у генитиву уз који стоји предлог од одређеније се осећа као средство којим се вршило, односно помоћу којег се вршило или извршило, оно што се казује дотичним глаголом у два претпоследња примера (ципеле су сквашене тешком росом, а тамнозелене очи су се замутиле с у з а м а)¹. А главно је да су у свим случајевима овде у облику генитива уз који иде предлог од употребљени појмови изазивачи онога што се казује у реченици и да се у свима њима везом генитива с предлогом од означава потицање од нечега, тј. да у свима њима имамо аблативни генитив. И овде се као и другде тим обликом казује да радња, стање или расположење потиче од појма с именом у томе падежу.

12. Потребно је истаћи да одвајање које се означава обликом генитива (аблативног) није само одвајање, уклањање неког другог појма од појма с именом у генитиву, него се, и обрнуто, и

¹ Подробније разграничење између субјективних функција и функција средства дали смо у расправи Један њрилог синтакси српскохрватског језика. Зборник у част А. Белића (1937), 307—315.

тај појам одваја од чега другог: *Вујка се најјуре добро обриса о д суза* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 393). — *Обриса се о д воде којом су га љоливали* (Исто, 246). — *Рече бришући браду од ћевајчића и бибера* (М. Глишић, Целокупна дела, 146). Главно је само да треба означити кидане везе, растављање једног од другог појма, и то ће, дакако, условити употребу овог аблативног облика.

13. а) Слично одвајање појма једног од другог означава се и у њихову поређењу када се истиче неједнакост међу њима. Та се неједнакост исказује или стављањем везника *него* међу именима појмова који се пореде или употребом предлога *од* с генитивом имена појма на нижем ступњу, од којег и почиње оно за шта је неко или нешто изнад тога појма, па то и захтева употребу ове аблативне предлошко-падежне везе да се њомзначи одакле полази тај виши ступањ:

Увек осорљив, хладан, гори *од љућина* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 72). — Једва је знао што више *од онога* што је деци говорио (Исто, 118). — Рече да нема *од њега* паметнијег (М. Глишић, Целокупна дела I, 77). — Паја је био бољи *од многих његових колега* (Исто, 159). — Он је већ више *од године* дана сам извојевао (Ј. Турић). — Црњи *од олује* низ море причиња облак олују носећи силну (Маретић-Ившић, превод Хомера). — То ми је било *од свега* најдраже (Стј. Крешић, превод). — Држим да ове сматрате бољима *од ваших* (Исти). — Оне више воле пушке *од људи* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 73). — Само сазнање је мало више *од ништа* (Вј. Калоб).

б) А не само као допуна компаративу, односно суперлативу придева или прилога него се генитив с предлогом *од* употребљава уз било коју реч или израз компаративног значења да одреди одакле почиње разлика: *Госиода се досија разликовала о д љроси о г народа* (Вук, Ковчежић). — *Овај је учииел сасвим нешто друго о д љређаш њег* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 133).

За поређење се у српскохрватском језику у прошлости употребљавао аблативни генитив и без предлога *од*. За њега Ђ.

Даничић (у својој Синтакси, стр. 130 и 131) из најстаријих наших писаца, па из писаца средњег доба (дубровачких и босанских) наводи више примера, између којих и: *Јашу коње већ ра брже* (Гундулић). — *Твоју крејкост сунца белу* (Ђорђевић). — *Сунчанице сунца дража* (Исти). — *Оштрији мача* (Посиловић), затим из П. П. Његоша: *Љејша сунца, зоре и мјесеца* (Г. вијенац). — *Нађено је драже негубљена* (Исто). — А позната је ова особина и у стиховима И. Мажуранића: *Тад он негда љући гује љуће, мал' не зеца йлашљивије клеца* (Смрт Смаил-аге Ченгића). И раније, углавном у стиховима, а поготову је такав генитив за компарацију у наша два наведена класична песника (новијег времена) у употреби искључиво у стиховима, па се поставља питање колика је његова синтаксичка вредност. А још је од већег значаја што га не налазимо у савременом језику, ни код књижевника, а, колико нам је познато, нема га ни у народним говорима.

И овај компаративни генитив и онај с предлогом *од*, какав је данас једино у употреби, типична је допуна компаративу (или суперлативу) придева или прилога, а заједно с њима — одредба било именице, било неке такође одредбене речи.

14. а) Генитив с предлогом *од* употребљава се у функцији одредбе и као атрибут уз именицу одређујући је, између осталог, и по месту одакле је неко, тј. одакле, из којег места потиче: *Симеун Пејић ђак од манасиџира Гомјенице* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 89). — *Он је йојомак од Змијања Рајка* (Исто, 321). Оваквих атрибутских одредаба, претежно као саставних делова неког личног имена, имамо више у народним песмама: *Порча од Авале, Реља од Пазара, Од Прилеја Марко, Милош од Поцерја, Од Задра Тодор, Здраво да си, Сйрахињићу бане, од малене Бањске крај Косова* итд.

У данашњем језику, ни разговорном, ни у језику писаца нема, тако рећи, атрибута личних имена те врсте. Мислимо таквих у којима је генитив с предлогом *од* постао саставни део њихов. Овамо наравно не иду случајеви у којима се означава из кога краја је неко, као у примеру: *Нашиао је кроз Вукановиће један сељак од Какња* (Р. Чолаковић, Сусрети и сјећања), где *од Какња* значи из *какањског краја*.

б) Нарочито су обични атрибути заједничких именица у облику генитива с предлогом *од*, какве имамо у примерима:

Књижевник *од заната* мора рачунати с читаоцем (Ма-тош). — Ове . . . приповетке одају писца *од шаленџа* (Ј. Скерлић, Писци и књиге III, 117). — Хетере су очевидно биле више жене *од књижевности и науке* (Ј. Дучић, Сабрана дела V, 77). — Отишао је у Париз, где га људи *од науке* сјајно примише (Базала). — У њему се гоне човјек *од замаха* и човјек интелекта (Књижевна република). — Ви сте човек *од укуса* и *знања* (М. Грол, превод). — Било је туда људи *од њера* (Нехајев). — Човек *од духа* који шиба мане свога времена (Република). — Изигравају људе *од укуса* и *знања* (Бошњак-Филиповић, Антологија) и сл. —

где име у генитиву означава оно по чему се одликује, за шта је, тако рећи, створен, или чему је привржен појам самосталне речи коју дотична предлошко-генитивна веза одређује.

Самостална реч и на неколико других начина може бити у вези с појмом чије име стоји у генитиву с предлогом *од*, па да та веза врши функцију атрибута, као у примерима: *Ти си момчић од ока* (Назор) у коме *од ока* значи *на очит*, леп по изгледу; или у реченици: *Са зебњом и страховањем сјећа се дјетишта од сисе* (И. Ђипико, Са острва, 203), где *од сисе* значи *на сиси*, које си ше; *ишнице од велике реи кости* (Јб. Ненадовић, Писма из Немачке, 150) — јесу одвећ ретке птице итд.

Атрибутске функције, затим, имамо и у синтаксичкој вези предлога *од* с бројевима и непроменљивим изразима:

Ова мала државица *од милион* и *ио душа* прода на страну . . . (Јб. Ненадовић, Писма из Италије, 146). — Не остаде крста *од три ирста* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 24). — Црномањаста жена *од четрдесет* и *шест* и дјевојка *од двадесет* и *двје године* (Вј. Новак). — Сух и лијеп војник *од којих четрдесет година* (Стј. Крањчевић, превод). — Летио је у висини *од хиљаду метара* (Фелдман). — Молим вас да ми опростите на замјеркама *од малојрије* (Стј. Кршић, превод). — Он је свакако био човјек *од њедесет година* (М. Беговић). —

г) А како је у њима појам означен управном речју намењен појму с именом у генитиву и унеколико још чува аблативно значење, — функција атрибушке одредбе знатно претеже у примерима типа :

Пронашли су да је кинин лек *од грознице* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 10). — Нађоше неку сандучину *од есиаја* (М. Глишић, Целокупна дела I, 259). — Смејао се поповој молитви *од града* (Исто, 143). — Кнежев лекар преписа му неки лек *од меланхолије* (Л. Кнежевић, превод). — Бјеше часак *од њочинка* (Назор). — Оно је неки запис *од урока* шта ли (Нова књижевност 1946, 12/516); трава *од жучи*, серум *од змијина уједа*. — Већ ти кради кључе *од ризница*, / Ја ћу красти кључе *од арова* (нар. песма)¹.

Сасвим је разумљиво — почнимо с објашњењем последњег примера — што се за одредбу кључева када нису били у вратима ризница, односно арова, већ одвојени од њих, — употребљавао аблативни генитив, генитив с предлогом *од*, као знак те одвојености. Разумљиво је и што се за сандук у коме је био шећер када га у њему више нема, када је, дакле, веза између појма шећера и појма сандука раскинута, такође употребљава генитив с предлогом *од*. У време када се један предмет прави, када се припрема за употребу у вези с неким другим предметом, пре него се с њим споји, — онда је први предмет намењен за други: *кинин је лек за грозницу*, *зайц се сиравао (некад) за урок*, *трава је за жуч*, *серум за змијин ујед* итд. Када се посматра одвојен од другога, за први предмет се опет оправдано говорило, и говори се, да је од другог предмета.

д) Не, истина, у функцији атрибута, али такође придевски (у служби придева у предикату) употребљава се генитив с предлогом *од* и у примерима какви су:

Везе железницом . . . ће и доцније остати *од значаја* за наше западне крајеве (Ј. Цвијић, Говори и чланци I, 211). —

¹ Т. Маретић није у праву када у Рјечнику Југославенске академије за овај и неке сличне примере сматра да су добивени под романским утицајем. На ово је тачно указано у књ. VII Нашег језика (1940), стр. 227/228), али се, и ту, опет без довољно оправдања, појава сличних конструкција с предлогом у српскохрватском језику објашњава аналогijом.

Инвалидско питање је од *еминентне важности* (Мјесечник, 1926). — Њихов опис неће бити од *досаде* (М. Петровић, Кроз поларну област, 203). — Додир са земљом као да му је био од *пошребе* (Назор). — Је ли наша народна одбрана била од *користи* држави (Стј. Крањчевић, превод). — Ја сам управо пресрећан кад могу кому бити од *помоћи* (Исто). — За историјску је дјелатност од *ирвенсивене важности* (Бошњак—Филиповић, Антологија) и њима слични.

Сасвим без мотивисаности аблативног значења, и без падежног значења казивања односа уопште, ова се веза предлога од с обликом генитива именица: *значај, важности, вредности, користи, помоћ, пошреба* и сл., како и извори којима је потврђујемо кажу, врло често употребљава и у данашњем језику.

ђ) Придевски се, дакако, у истој функцији употребљава и квалитативни генитив с предлогом од: *Од исте боје му је био и дуги брк* (Б. Атанацковић, Два идола, 7). — *Ниједног кончића нема од друге боје* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 160), за који се може рећи да представља потпун синтаксички синоним квалитативном генитиву без предлога, тамо, наравно, где се употребљава. А ваља нагласити да његова употреба, иако обична, није толико широка колико употреба квалитативног генитива без предлога, нити сваки квалитативни генитив ни изблиза има своју опозицију у облику таквог генитива с предлогом од.

15. За генитив порекла с предлогом од, који се такође придевски (и у функцији атрибута и у функцији придевског дела предиката), употребљава, — може се рећи да је синоним с обликом овога падежа без предлога. То потврђују примери уз које стоји предлог:

Па запита друге цареве од *друге вере* (С. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, 123). — И у свим пећинама има наноса и то од *разнога њорекла* (Ј. Жујовић, Камено доба, 50). — Био је човек од *сиромашна рода* (Љ. Недић, превод). — Ковњ беше од *оне кржљаве арайске расе* (Л. Лазаревић, Целокупна дела 317). — А кад је који од *нашег закона* . . . — *мука жива* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 122). — Имао је два пса од *мламеније расе* грофице Естерхази (В. Петровић, Варљиво пролеће, 48) —

у којима би у истој функцији могао бити употребљен и обичан генитив порекла без предлога, какав имамо у примерима типа: *Хайси све што је наше вјере и закона* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 336). Само ваља истаћи да генитив порекла без предлога, као врста квалитативног генитива, не може бити од једне речи, од именице без икакве одредбе уз њу. А генитив порекла с предлогом од обичан је и од саме именице, као у примеру: *Од соја је, знаш* (П. Кочић, Цјелокупна дјела, 41). Исто је тако потребно нагласити да се овај генитив с предлогом од употребљава када се осећа потреба да се нарочито истакне његов аблативни карактер, па се зато у примерима: *Али се њоносим ја од оца чеси и ња да сам* (Маретић-Ившић, превод Хомера), *Ја сам од њлемена Босанчића* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 367) и сл. — предлошко-генитивна веза без промене смисла ипак не би могла заменити генитивом без предлога.

16. О генитиву материје, за који се у школским граматицама дају примери из народних песама, као: *Гране су јој дробнога бисера. — Сџрук му међу дрва шимширова. — Дај ми, секо, клубук сви ле беле* и сл., — с правом се каже да се у новијем језику, ни у књижевности ни у народним говорима, не употребљава без предлога. Међутим, генитив материје с предлогом од врло је обичан у придевској функцији:

Не бих код њега поручио бачву па да су јој и дуге и данца сва од *злаша* (С. Сремац, Приповетка IV, 39). — Прозори тих ћелија (су) од *сјецијалног сџакла* (Матош). — Држи декорације на јастучићу од *коже* (Фелдман). — И прима поглед светаца од *злаша* (Т. Ујевић). — С наслоњеним ногама на заслону од *камена* (Стј. Крешћ, превод). — Изазива том повременом топничком ватром иза завјеса од *магле* (И. Дончевић). — Рушила се попут куле од *караша* (Стј. Крањчевић, превод). — Тек је Алиса на његов сандук послала дивну киту од *белих ружа* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 119). — Замишљају је као створ са срцем од *камена* (Рад).

17. Генитив материје такође, истина фигуративно употребљен, имамо и у примерима: *И ја сам сав од среће, од њрози рне среће* (Печат 1939). — *И избаци једно „о“ дуго, високо,*

јако, све од једног комада (Назор). — Од *ше њвоје* у људности и саковаџи ћу њи име (Богдановић, превод). — Ако *џи ѡреба* румена ружа, мораџи је *сѡвориџи* од глазбеног *џјева* (Стј. Крешић, превод).

17. У прва два примера генитив с предлогом *од* употребљен је у придевској функцији, а у друга два — у функцији неправог објекта. У овој последњој функцији често се и иначе употребљава ова предлошко-генитивна веза, као у случајевима:

Његове огромне руке сплетене (су) *од свијеџлих ѡракова* (Беловић). — Кроз рану што пече пијем и беснено градим кулу *од караџа* (Полић). — Не правите *од јела* култ (Стј. Крањчевић, превод). — Стари би Витал шутеџи опанке крпао или плео наскоро *од сѡрњака* (Бертић). — Изиџи ће још наскоро *од њих* добри стријелци (Ст. Крешић, превод). — Јер син лукавца Крона *од змије* учини камен (Маретић-Ившић, превод Хомера).

Овومه је врло близак генитив с предлогом *од* за означавање службене дужности, звања или положаја с којег се неко помера напред, унапређује: *Овај аванзман од десе ѡника на засѡвника господину . . . неће биџи ѡвоџи* (Фелдман). — *Његово унаџређење од ка џе ѡана I класе за мајора све нас је обрадовало* (разг.)

С аблативним генитивима којима се казује да је нешто начињено од онога што је означено именом у генитиву додирује се, и функцијом својом и значењем, иста ова предлошко-генитивска веза у случајевима где се њом казује да је нешто постало од појма с именом у генитиву, да се нешто десило с њим:

Ко зна шта би било *од хриџћанске вере . . .* (Љ. Не-надовић, Писма из Италије, 122). — Па шта ћемо, Боже, *од дуга времена* (П. Адамов, На селу и прелу, 7). — Трипче изиђе из куће . . . да види шта му је било *од жене* (П. Поповић, Из књижевности, 88). — А шта је *од оца?* (И. Ђипико, За крухом, 7). — Шта би било *од дисциплине* када би сваки од нас мислио да је Леџин? (О. Давичо, Песма, 28). — Прави спрдњу *од арисѡкрајске ѡиранџе* (Матош). — Она пусти овце да раде *од ње* шта им је драго (Ђ. Сијарић, Зелен прстен на води, 47).

Занимљиво је указати да се у истим оваквим реченицама у истој функцији с овом, очевидно аблативном, предлошко-падежном везом употребљава и падеж заједнице, инструментал с предлогом *с(а)*. Доиста би се у свим овим реченицама могла употребити ова друга предлошко-падежна веза, а да се њена садржина ниуколико не промени, као што бисмо у примерима: *А шћа ћемо с вашом сиварју?* (разг.). — *Шћа је с оним нашим Срећковићем?* (И. Андрић, Госпођица, 180). — место инструментала с предлогом *с(а)* могли употребити генитив с предлогом *од*. Ипак се на основу тога не може тврдити да су значења ових двеју предлошко-падежних веза, значење аблативно и значење социјативно, сродна међу собом, иако сваку од тих веза сопствено значење оправдава у истој реченичкој функцији, у функцији даљег објекта.

18. Када наведемо пример: *Од сваког љања мисле да је хајдук* (П. Кочић, Целокупна дјела I, 36) и напореда с њим узмемо нешто друкчију реченицу са суштински истом смисаоном садржином: *Од сваког љања виде хајдука*, биће нам јасно да између оваквих примера и оних из претпоследњег става, у којима реченице с генитивом и предлогом *од* значе *начиниши шћо од чега* — нема велике разлике. И ови овде управо значе начинити што од чега, али само фигуративно, тј. у својој уобразиљи.

19. Обични су и доста чести примери и тзв. експликативног генитива с предлогом *од*:

О појасу му виси вашар *од шоболаца* (М. Глишић, Целокупна дела I, 89). — Запалише брдо *од шамјана* (Исто, 71). — Нећу вам причати трку и урнебес *од љојова* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 111). — Читав облак *од воде* сасу на њ (Исто, 44). — Крпа? Крпа *од човека* (И. Дончевић). — Ху, несрећо *од дјеишћа!* (Б. Ђопић).

У њима се износи да је, наравно по субјективној оцени, од појма с именом у генитиву постало оно што значи управна реч, да управо лице које говори види, односно осећа, појам с именом у генитиву — као оно што означава основна реч: *шоболце*, онај ко говори, (у првом примеру) види, односно осећа као *вашар*; *шамјан* (у другом) као *брдо*; *љојове* (у трећем) као *трку и урнебес*, *воду* (у четвртном) као *облак*; *човека* (у петом) као *крпу*

и *деише* (у шестом примеру) као *н е с р е ћ у*. Иза реченога нам је јасан аблативни карактер предлошко-падежне везе и у оваквим синтагмама. А више не може бити никакве сумње да је у свему истог карактера експликативни генитив без предлога, на који је, као мало необичан, скренуо пажњу М. Лалевић у чланку *Још један генитив* (Гласник Југословенског професорског друштва (књ. XVI, 10, стр. 926—929). Исти, у ствари, експликативни генитив без предлога имамо у примеру: *Није била шала најезаји за овом рјом з в о н а н и з о н е њ р о д о л и* (Ст. М. Љубиша, Цјелокупна дјела I, 288), који је Лалевићу пао у очи, и с којим је идентичан пример А. Шено: *Навинуше лукове и дажд с њ р и ј е л а з а л е ј и с е у ш у м у* (Селјачка буна, 21), као и примери М. Лалића *С о н е с њ р а н е с е њ о ј а в љ у ј е њ р а м е н г л а с а* (Лелејска гора, 26), *П р е г а з и л и с м о ј е з е р ц е л и в а д е и к р о з о њ в о р е н е к а њ и ц е у њ а л и у њ в р љ а в у с м р ч е в е ш у м е* (Исто, 44) и *П о н о в о с е з г у с н у л а з е л е н а м а г л а ш у м е* (Исто, 44). Потребно је ипак истаћи да је овакав експликативни генитив без предлога, како нам то и извори из којих смо навели примере, кажу — унеколико дијалекатског карактера, али је својствен и песничком језику. А у свакодневном је језику врло распрострањен исто такав генитив, само с предлогом *од*, за који смо навели примере које смо нашли и које налазимо код писаца из свих наших крајева.

Иако у овим последњим примерима генитива с предлогом *од* имамо типичне именичке синтагме, у њима је ова предлошко-падежна веза граматички допунског а не одредбеног карактера. А уколико су то по смислу, као што и јесу, одредбене синтаксичке целине, у њима функцију одредбе имају управне речи, јер оне објашњавају појам с именом у генитиву, али — да поновимо — то само по смислу; тоболци су, по смислу, у гледању онога што му се такви чине, читав вашар, тамјан је брдо, попови — трка и урнебес, вода — читав облак, човек — крпа, а дете — несрећа.

20. Сасвим су друкчији, и много одређенији, и синтагматска функција и значење везе предлога *од* с генитивом у примерима типа: *Шта би могло друго и бићи кад си човек сав о д њ р а в д е и ј у н а ш њ в а* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 229). — *Кажу нам шњогод о д с њ а р и н е* (Исто, 361). — *Осњаје широка сњоја о д о ј а н а к а* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 139). — *Јави се он за моју сестру о д њ е њ к е* (Исто, 310). — *Десио се кайешану*

браћ од ујака (М. Глишић, Целокупна дела I, 122). — *Као што . . . гони њас у њланци од кошуће лане* (Мартић-Ившић, превод Хомера). — *Ја сам сваки час њокушавао да кроз дим од дувана њрочијам штогод* (М. Глишић, Целокупна дела I, 300). — *Тојлоша од њећи бацаше га у неки зановљив сан* (Исто, 426). — *Трејери блиједо-модра свјејлостѝ од уздрх њалих зрака* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 268). — *Зайрејери свјејлостѝ од свијеће* (Исто, 210). — *Нигде зрака ни даха од живоѝа* (Исто, 332). — *Чуѝе зайовесѝ од кмеѝа* (М. Глишић, Целокупна дела I, 21).

21. а) У свим овим примерима није подједнако мотивисан изразито аблативни генитив, а у свима њима је његова одредбена придевска служба несумњива. Док је у неким случајевима (најпотпуније у првом примеру) падежно значење потпуно ишчезло, јер се њим не показује никакав однос, — у другима се, према функцији, одредбени карактер генитива с предлогом од меша с допунским. У свима се ипак још осећа аблативни однос потицања управног појма од појма у генитиву. Осећа се, наиме, да стопа потиче од опанака, да је брат рођен од ујака, а лане од коштуе, да се дим јавља од дувана, да топлота потиче од пећи итд.

А као што се мешају функције, тако исто се у последњим примерима овде мешају и значења генитива с предлогом од. Поред тога што је у њима аблативни карактер несумњив, генитиви с предлогом од су и посесивни у исто време (*зайовесѝ од кмеѝа* је кметова заповест, а тако исто је и *дах од живоѝа* дах који припада животу; *свјејлостѝ од свијеће* — светлост коју пушта свећа, која, дакле, припада свећи итд.).

Још је изразитији посесивни карактер генитива у примерима типа: *Муж није господар од своје жене, ни оѝац од кћери, ни браћ од сесѝре* (Вук Караѝић, Историјски и етнографски списи, 10). — *Милан Обреновић био је сѝарешина од на(х)ије Рудничке* (Исто, 72). — *Кайеѝан од ѝе дађе звао се Нейѝун* (Љ. Ненадовић, Писма из Немачке, 35). — *Нисам ли ја газда од свог имена* (Д. Радић, 43). — *О болесници од сѝана . . . | Смрѝи чуци на ѝрагу, извана* (Т. Ујевић). — *Владика ме зовну ѝрозору од кола* (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, 149). — *Бакош не ѝрѝи мириса*

од *шелеће* коже (Матош). — Обађоше улице од којих су *шријемови* били накићени гирландама (Назор). — *Перица* је . . . онако раскалашно *шойио* *кајом* у угао од *иосиље* (В. Петровић, Варљиво пролеће, 222). — У *нејрилицы* *иоче* *и́рвршати* *ио* *и́ейовима* од *хлача* (Дончевић).

б) Иако су случајеви какве имамо у првих пет примера већ ишчезли из савременог језика¹, — припадност делова, нарочито одвојивих делова, целинама врло се често означава управо генитивом с предлогом *од*. Свакако зато што је ту потребно означити и аблативну нијансу (одвојивости) њихова значења. Међутим, када је део нечега неодвојиво везан с појмом чији је део, а хоће да се каже да као део припада целини, име ове целине стоји у генитиву уз који се употребљава предлог *у*: *Слабе су очи у сџарца* (Л. Лазаревић, Целокупна дела, 185). — У *Милице* *дуге шреџавице* (Нар. песма)².

22. А посесивним генитивом с предлогом *од* означава се и припадност дела аутору, не само у случајевима када уз презиме стоји и име аутора (*Вели Јоже од Владимира Назора*, *Травничка хроника од Ива Андрића*) већ и када се употребљава само име или само презиме аутора: *Немањина биографија од Доменџијана*, *Вели Јоже од Назора*, *Травничка хроника од Андрића* итд.

23. По значењу глагола који се допуњавају генитивом с предлогом *од* ми каткад откривамо партитивно значење ове предлошко-падежне везе. Такво је, несумњиво, значење које она има у примерима типа: *Ја од Иџалије знам само Пизу* (М. Грол, превод) и *Мени честіо дарује ад свог језичка* (др М. Богдановић, превод), у којима је *од* с генитивом у ствари прави (а не даљи) објекат глагола *знаши* (у првом) и *даровати* (у другом примеру). А у свему такво је и значење у примерима нађеним код

¹ У расправи: *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик* (Јужнословенски филолог XXVI, 73—150), говорећи о таквим примерима генитива у Вукову језику, констатовали смо да их је у савременом језику већ истиснуо из употребе обичан посесивни генитив без предлога (стр. 117).

² О томе смо опширније говорили у расправи *Посесивне форме у српскохрватском језику* (Годишњак Скопског филозофског факултета IV 1, (1939—1940, стр. 45 и 46).

Т. Маретића: *Дајше нам од уља својега и Којије од ове воде, ојейи ће ожедњайи*¹.

24. Већ је спомињано да се каткад генитив и сам и с предлозима употребљава и у значењу другог којег зависног падежа. Овде ћемо указати на случајеве употребе генитива с предлогом *од* у таквом значењу — не само тамо где се може рећи да је та употреба дијалекатског карактера као у примерима: *Мико, брајше мој, ти се гријешии о да ме* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 104) и *Не знам нишија од вола, дјеце ми моје* (Б. Ђопић, Пролом, 53), у којима је ова предлошко-генитивна веза употребљена са значењем акузатива или локатива с предлогом *о* (*гријешии се о мене и не знам нишија о вола*) него и у књижевном језику: *Жена му је њривржсена и зависи од њега* (Стј.Крешћић, превод). — *Гледали су брану од њродирања ључана* (Република 1946), опет с локативним значењем (у првом примеру) — *Зависи о њему и с дативним (у другом) — брану њродирања ључана*.

25. Тако исто у истим функцијама с другим падежним синтагмама употребљавају се синтагме с генитивом и предлогом *од* и у примерима:

Али је уза све то припомогао одупирању *од млејачког ѡријшиска* (Мјесечник, 1926). — Биљежи као карактеристику ондашњих Енглеза одвратност *од ѡрања* хладном водом (Матош). — Према томе нисам ни имао потребе *од чешагије* (Б. Нушић, Аутобиографија, 334). — Ја сам само некакав врајји стручњак *од шуме и дрвеша* (Дончевић). — Зато је Наполеон увео потрошарину, и то најприје *од соли*, а онда и *од жесѡкоких ѡића* (Рад), —

у којима би по реду, како су примери навођени, синтаксички сасвим одговарале синтагме: с дативом (*ѡришомогао одупирању млејачком ѡришиску*); с дативом и предлогом *ѡрема* (*одвратносѡ ѡрема ѡрања хладном водом*); с инструменталом и предлогом *за* (*нисам ни имао ѡѡребе за чешагијом*); с акузативом и предлогом *за* (*ѡѡручњак за шуму и дрво*); с акузативом и предлогом *на* (*увео ѡѡрошарину, најѡрије на соли*

¹ Gramatika i stilistika II, izd. Zagreb (1931), стр. 493.

на жесѣока ѿића). Али ако су све ово по функцији, синтаксички, дакле, синоними са наведеним синтагмама у којима је употребљен генитив с предлогом *од* — семантички, тј. по значењу ове се синтагме не слажу. Значење предлошко-падежне везе генитива с предлогом *од* остаје аблативно, а други падежи, употребљени у синтагмама с истом управном речју условљени су значењем намене (бар у овде наведеним случајевима). Напоредну употребу генитива с предлогом *од* и синтагме с другим неким падежом у допунској функцији допушта, дакле, вишерекцијски карактер њихових управних речи. И овде уосталом, као и у многим другим случајевима.

26. И најзад, треба обратити пажњу на употребу предлога *од* и уз непроменљиве речи, уз поједине изразе (за какву, уосталом, знају и други неки предлози). Ми смо говорећи нешто више о атрибутој служби генитива с предлогом *од*, између осталих, навели и примере: *од три ѿрѣта, од двадесет и двије године, од малоѿрије*, у којима је, како видимо, предлог *од* употребљен уз основне бројеве који се не мењају и уз прилог *малоѿрије*. Такву употребу имамо и у случајевима као што су: *Од неколико недеља нема никаквих новосѣи* (Јб. Ненадовић, Писма из Немачке, 67). — *Од неколико година ѿчели су ѿво ѿиѣи* (Писма о Црногорцима, 34). — *Нешѣо ѿи од јуѣ рос нисам добре воље* (М. Глишић, Целокупна дела I). Још је обичније данас: *од ѿре неколико недеља, од ѿре ѿолико година* итд. А уз ове случајеве треба навести и случај употребе предлога *од* уз облик акузатива мере, који се такав, у непромењеном облику, употребљава често и без обзира на рекцију управне речи као у примерима: *Лѣио је у висину од хиљаду мешара* (Фелдман). — *У Илије млада осѣа љуба, млада љуба од недељу дана* (нар. песма). — *Пуну боцу од лиѣ ру и ѿо* (разг.) итд.

М. Сѣевановић

ЈЕДНА ГРУПА ЗАВИСНО-УПИТНИХ РЕЧЕНИЦА

У рубрици „Језичке поуке“ у једном броју „Нашег језика“¹ наведена је следећа реченица:

„Питамо се, што је друго и могао учинити ако су сви тонални центри изгубили своју важност, или точније, ако су сви задобили једнаку важност?“

Тамо се врло брижљиво анализирају неке правописне неправилности, али се ништа не говори о једном, по моме мишљењу, врло интересантном питању у вези са овом реченицом: зашто је на крају ове реченице стављен упитник. У први мах сам се зачудио зашто није скренута пажња на *неисправности* овакве интерпункције². У нашим правописним приручницима, додуше, ништа се не говори о питању знака на крају зависно-упитне реченице. Али према дефиницији ових реченица коју даје нови правопис, код њих није препоручљиво писати на крају упитник. У Правопису се каже: „Изричне су и тзв. зависно-упитне реченице, које се од обичних изричних разликују само по томе што имају о б л и к упитних реченица“³. Подвукли смо оно што нас овде нарочито занима у овој дефиницији зависно-упитних реченица: оне по значењу *нису* упитне него обавештајне, те се, према томе, не могу завршавати упитником, јер то противречи логичкој интерпункцији.

Али када сам, заинтересован овим питањем, погледао у текстове, увидео сам да се та „грешка“, тј. писање зависно-упитне реченице са упитником на крају, релативно често понавља, и то

¹ НЈ н. с. XII, 195.

² Пример је узет из ревије „Данас“ од 11. VI 1962, стр. 22. Није проверавано да ли је у питању каква грешка.

³ Правопис, т. 108.

не само у дневној штампи него и у књижевним текстовима, па чак и у научним радовима и удбеницима језика и књижевне теорије, а познато је да се бар ту обраћа потребна пажња правилној интерпункцији. После анализе материјала, стекао сам друкчије мишљење о „неправилности“ овакве интерпункције зависно-упитних реченица, и оно се ниже износи.

То не значи, као што ћемо и видети, да се овде предлаже одступање од принципа логичке интерпункције. Проблем који се овде ствара може се решити дубљом анализом значења ове групе зависних реченица. А то би, по моме убеђењу, довело до преиспитивања схватања о њима.

*
* *
*

Питање интерпункције зависно-упитних реченица, онако како је оно решено у Правопису, врло је једноставно. Оне су, „као допуна глагола главне реченице, с њом тесно везане и од ње се не одвајају зарезом“⁴. „Ако је такву реченицу потребно нарочито истаћи, онда се испред ње могу ставити две тачке или црта“⁵.

Заиста није редак случај да се испред зависно-упитне реченице пишу две тачке. Пошто је ово у вези са питањем које нас занима, навешћемо неколико таквих случајева:

Све мислим: шта ћу, како ћу, мили боже (И. Андрић, Жеђ, збирка приповедака, Просвета, Београд, 1964, 39), — Слушам те, а једнако мислим: *какав би муџезин могао бити од тебе; не би било таквог одавде до Шама* (Исто, 111), — У наведеним примерима по реду говорно лице пита: *какав се народ у Млецима йоказао йред саговорником*, пред Драшком, кад је овај био тамо . . . (ЈФ ХХ, 47), — Гледајући опћенито на овај проблем, јавља се ново питање: ако се и одлучимо да један назив пишемо великим почетним словом, да ли ћемо тако писати и синонине тога назива (Језик), — Ми ћемо показати ниже: како се од појмовних речи обеју врста . . . ствара материјал за обра-

⁴ Исп. т. 108. 6.

⁵ Исп. т. 108. ц.

зовање различних категорија речи и њихових односа у реченици, али сада бих хтео да додирнем питање: како су се градиле нове речи после овог преображајног прелаза из дојезичке епохе у језичку (А. Белић, О јез. природи . . . II, 36), — Можемо се запитати: *зашто нисмо међу особине речи уврстили и њидевске речи . . .* (Исто, 40).

У свим наведеним случајевима пише се на крају зависно-упитне реченице тачка, уколико се на њу не надовезује иста ми-сао. Али у следећим примерима имамо друкчију интерпункцију:

Жупнику остаје да реши једно једино, али зато тешко питање: шта да ради са фра-Серафином? А није се то питање постављало пред њега само данас и само поводом села, него већ много година и у многим приликама он се питао у себи: шта да ради са фра-Серафином? (И. Андрић, Жећ, 93), — . . . а Ђорђије дотрчи тамо, ће пушка пукне, пак стане питати: ко је? (Вук, Историјски списи, 26), — Ако дакле врсте или родови пјесништва за књижевност имају такву важност, ваља се питати: одакле јој они? (Увод у књижевност, у ред. др Франа Петре и З. Шкреба, Загреб 1961, 216), — Друго питање јесте: зашто централнохерцеговачки јекавизам није слиједио развитак источнохер. говора . . . ? (ЈФ XXV, 318), — То нас питање баш интересује: како учинити граматику „зорном“, предочити је, насликати? (Настава и васпитање 1959, 152), — Ваља да се запитамо: зар је доиста реченица „Било је пре много година.“ одмерена према садашњости? (Цит. д. 534), — Ако се фонеме налазе у гласовним остварењима, онда се питамо: како се може фонологија одвојити од фонетике? (А. Белић, О јез. природи I, 287), — Овде долазимо до питања: како је могуће да су именице . . . постајале од детерминативних или несамо-сталних речи? (О јез. природи II, 23), — А сад да се вратимо на прво од постављена два питања: да ли је ово био прави тренутак за израду правописног речника оваквог обима? (НЈ н. с. XIII, 93), — Ако бисмо друкчије поступили, онда је несумњиво да бисмо

исто тако морали поставити питање: нису ли изрази на Карабурми, на Ријечи и сл. примери рђавог стила? (НЈ н. с. XIII, 94), — Најзад, кад Сосир (de Sausure) каже да је језик сума, слика ријечи, похрањених у свијести свих индивидуа . . . , не каже нам: је ли сума слика похрањених у свијести сваког појединца *langue* или *parole*? (С. Живковић, Увод у опћу лингвистику, Загреб 1958, 14), — Остало је непоменуто једно, питање употребе двију тачака на које често наилазимо: у којој на смјери двије тачке обавезују да не прекидамо реченицу до краја набрајања? (НЈ н. с. XI, 148).

Јесу ли горњи примери идентични са претходно наведенима и може ли се, према томе, оваква интерпункција — са упитником на крају зависно-упитне реченице — сматрати погрешном? Да бисмо дошли до решења овог питања, морамо извршити анализу значења наведених примера. Зато ћемо се послужити једном реченицом коју ћемо ставити у следећа три облика:

1. Питам те *где си био*;
2. Питам те: *где си био*;
3. Питам те: *где си био*?

У првом случају реченицом „где си био“ само се износи садржина глагола у предикату главне реченице; зато је она потпуно потчињена реченици од које зависи. У говору се ово обележава стављањем реченичног акцента на главну реченицу, чиме се показује да је ту тежиште исказа (П и т а м т е где си био).

У другом пак случају тежиште исказа је на другој реченици: главни садржински елеменат ове сложене реченице је у овом случају веза појмова означена зависном реченицом. Реченични акценат прелази сада на зависну реченицу (Питам те: *где си био*, — или Питам те: *где си б и о*). Овде су важне још две ствари. Прво, зависна реченица у овом случају постаје у извесном смислу главна, у овој сложеној реченици, јер је на њој центар изражавања. Али она је само психолошки главна, а синтаксички и даље остаје у зависном односу према управној. Она је само допуна глагола у предикату управне реченице и њеним истицањем у том погледу се ништа битније не мења. Друго, зависна реченица и даље за-

држава обавештајни карактер. У говору се то обележава тоном: кретање тона је и даље карактеристично за обавештајну реченицу.

Разлике су, дакле, између првог и другог случаја пре свега у психолошком односу главне и споредне реченице, затим у реченичном акценту. Треба овоме додати још једну важну особину реченице другог типа, коју први тип не познаје: могућност инверзије (Где си био — питам те).

Мишљења сам да овако истакнута зависно-упитна реченица м о ж е понекад да добије и интонацију упитне реченице. То је омогућено тиме што је овде зависно-упитна реченица п с и х о л о ш к и (иако не и синтаксички) осамостаљена. Психолошко осамостаљење је, према томе, омогућено доминацијом везе појмова означене зависном реченицом над садржином читавог реченичног склопа, а тонски — већом паузом између главне и споредне реченице, тако да се оне осећају као две самосталне тонске целине. У томе је, мислим, разлика између другог и трећег облика наведеног примера.

Ако је ово објашњење тачно, онда реченица „где си био“ заиста може имати карактер упитне реченице, те писање упитника у том случају није погрешно.

Како је промена тона изричне реченице у упитни у зависно-упитној реченици условљена њеним психолошким осамостаљењем — што настаје кад је она нарочито истакнута — јасно је да упитна може постати само она зависно-упитна реченица која је у говору нарочито истакнута; знак за ту осамостаљеност у писању је црта или две тачке. Према томе, писање упитника на крају зависно-упитне реченице требало би увек да подразумева писање двеју тачака или црте испред ње. Следећи примери у том светлу немају добре интерпункције:

... ја заиста не знам да ли је још когод на ово-
ме свијету срећан у пријатељству као ја
с Вама? (Вук, писмо Копитару од 2/20. IV 1815), — ... него
не знам шта ћемо онда кад ово попијемо? (Вук, Му-
шицкоме, 28. XI 1816), — Збиља! не пишете ми како је
уређено за манастир унапредак? (Муш., 8. IV
1820), — ... него се опет само питам шта ли је са Че-
леби-Хафизом...? (И. Андрић, Жеђ, 184), — Поново
ћемо се запитати је ли у мноштву тих појава и

струјања могуће назрети обресе заједничког стила...? (Увод у књижевност, Загреб 1961, 541), — Поставља се дакле питање треба ли... закључити да је у питању еволуција, измена његовог основног значења...? (НЈ н. с. XIII, 85), — Прво питање што се у вези са овим јавља јесте има ли предлог на овде данас неко посебно значење...? (Ibid.).

Изостављањем двеју тачака горњим реченицама дат је сасвим друкчији смисао од оног који оне стварно имају: упитни карактер добила је читава сложена реченица, а не само зависно-упитна, — што се противи смислу који им даје контекст. Интерпункцијом није показано у овим примерима да је зависна реченица нарочито истакнута, те она са управним глаголом треба да је јединствена; — према томе, упитна је и главна реченица. Али стварно није тако, него је главна реченица обавештајна. Интерпункција какву имамо у горњим примерима не одговара, дакле, стварном значењу реченица.

Има случајева и друкчијег одступања од интерпункције какву смо окарактерисали као правилну. Понекад се прва реч зависно-упитне реченице, када се на крају ставља упитник, пише великим почетним словом:

Ипак се можемо запитати: Да ли је језик адекватан изражај наших свих, и најтананијих мисли? (С. Живковић, Увод... , 15), — Правоп. речник треба да нам одговори на питање: Да ли напаствовати или напастовати (као што налазимо у РЈА)? (НЈ н. с. XIII, 39), — Поставља се сада питање: Зашто се предлог на до данас сачувао обично уз имена места која су на неком брду, узвишењу, на обали реке, језера и сл.? (НЈ н. с. XIII, 86), — ... природно се намеће питање: Не постоје ли неке најопћенитије ознаке које би припадале свим појмовима и не постоји ли, према томе, један најопћенитији појам који би својим опсегом обухваћао све остале појмове? (Г. Петровић, Логика, Загреб 1964, 39).

Овакав начин писања неисправан је из два разлога. Пре свега, зато што значи ремећење једног правописног правила: — да се велико слово после две тачке пише само у управном говору. Даље, рекли смо да се зависно-упитна реченица одваја од управне знаком за истицање, у свим случајевима када се то чини, само

из психолошких разлога: у питању је измена односа међу појмовима једне и друге реченице само по њиховом значају за исказ; — никакве измене у функцијама нема, јер зависна реченица и даље је допуна управног глагола. Као што је реченица „где си био“, у првом од наведена три случаја, допуна реченице „Питам те“, — исто су тако и реченице „где си био“, из другог, и „где си био?“, из трећег случаја — допуне управног глагола. Друга је ствар што је допуна у првом случају мање важна од управног дела исказа, а у другом и трећем случају, значајнија од њега. Из овога проистиче веома важна чињеница — да синтаксички однос зависно-упитне реченице према управној остаје у сва три случаја неизмењен: она је увек **з а в и с н а**. А зависна реченица се у логичкој интерпункцији, при нормалном реду речи, пише **м а л и м** почетним словом.

Међутим, ни писање великог почетног слова није без икаквог основа. Иако смо горње примере оквалификовали као погрешне, пракса нам, као што ћемо видети, не дозвољава апсолутизирање у том погледу. Погледајмо само следећи пример:

Прочитајмо приповетку „Коса“ од Иве Андрића и покажимо:

а) Које је карактеристичне појединости писац нашао да би насликао сиромашног босанског сељака?

б) Како је језички насликао те појединости?

с) Шта вам све говори та слика о животу . . . тога сељака?

(Д. Живковић, Теорија књижевности са теоријом писмености, Београд 1963).

Врло је незахвално рећи да ова питања треба писати малим почетним словом, иако се и на први поглед јасно види да су то све зависно-упитне реченице које су допуне реченице на почетку. Такав начин писања сасвим је уобичајен, па ће се можда морати и озаконити. Узрок оваквом писању свакако треба тражити у томе што садржина питања својим значењем потпуно доминира мишљу, те се занемарује њихов синтаксички однос према управној реченици. Ја сам лично против таквог начина писања. Великим почетним словом горња питања би ваљало писати једино у случају да се сматрају за наслове поглавља замишљеног текста⁶.

⁶ Има и других случајева да се иза две тачке, противно правописним нормама, пише велико слово. То се нарочито често среће при набрајању.

У интерпункцији низа зависно-упитних реченица срећу се и друкчија решења која показују колико се у томе лута. Навешћемо два интересантна примера:

У несаници и варљивом мраку питао се: ко је била та жена? Зашто су је гонили? Шта је било с њом? И како је нестала испред капије? (И. Андрић, Жеђ, 250);

Баш кад бих сам ја и хтио оно презрети као ништа, као што и јесте ништа, али ми кажите: како ћу по вас добро што одговорити кад ме ко запита јесам ли оно читао? Не морам ли се трудити да докажем да ви немате право? (Вук, писмо Магарашевићу, 19/31. I 1828).

Иако су све упитне реченице међусобно равноправне, и синтаксички све подједнако зависне, ипак се прва у низу пише малим почетним словом, да би се формално задовољила правописна норма, а следеће се пишу великим почетним словом, — јер се осећају осамостаљене.

Психолошко осамостаљивање зависне реченице представља, међутим, само припрему за синтаксичко осамостаљивање, а никако и саму синтаксичку самосталност. Зато, као што једно зависно питање треба писати малим почетним словом, исто тако треба писати зависна питања и у низу⁷. Како то изгледа, показаћемо на једном примеру:

Сваки час је запиткивао и момке и агента: што нема лађе? да ли има нека депеша? је ли вода тако мала? вуче ли какву теретницу итд. (Целокупна дела Л. Л., Народна просвета, 250).

Може, наравно, доћи и до потпуног осамостаљивања зависно-упитне реченице, и тада се пише великим почетним словом, а од „управне“ се одваја тачком, као у примерима:

Сад долазимо до најглавнијег или средишног питања које се тиче зависних реченица по суштини њиховој. Шта за систему језика уопште значе зависне реченице и у којем правцу упућују њихове облике? (А. Белић, О јез. природи I, 255), — Интересује нас чисто наставни проблем. Да ли се у настави граматике може употребити као помоћно средство материја? Да ли се можемо служити „зорним“ средствима...? (Настава и васпитање, 1959, 152).

⁷ Психолошка зависност не значи и синтаксичку зависност.

Укратко се наше излагање може резимирати на следећи начин.

1. Зависно-упитна реченица, када је њена садржина јако истакнута у односу на управну реченицу, може добити особине упитне реченице, — и тада се пише са упитником на крају.

2. Зависно-упитна реченица, по синтаксичком односу према оној од које зависи, — остаје увек зависна, — без обзира на то какав је њихов међусобни психолошки однос.

Показали смо, мислим, и у односу на зависне реченице, принципску тачност Белићевог мишљења да се променом психолошких односа међу реченицама, не врше обавезно и промене у синтаксичким односима.

Радоје Симић

ВУКОВА ПИСМЕНИЦА И МРАЗОВИЋЕВА СЛАВЕНСКА ГРАМАТИКА

Вук је Срезњевском рекао да је своју *Писменицу* радио по угледу на Мразовићеву *Славенску грамаишку* (исп. *Сусрећи с Вуком*, стр. 23). Као што је познато, ова Мразовићева граматика доживела је неколико издања (исп. А. Белић, *Енциклопедија Југославије* 3, 324; М. Стевановић, *Енциклопедија Југославије* 3, 573; Б. Миљковић, *Енциклопедија Југославије* 6, 171).

Занимљиво је питање: може ли се утврдити којим се издањем Мразовићеве *Грамаишке* служио Вук пишући *Писменицу*.

Одговор се може добити ако се издања Мразовићеве *Грамаишке* пре 1814. упореде између себе; затим, уколико се она међу собом разликују, треба утврдити које је од њих најближе *Писменици*. Издање из 1821. не долази у обзир јер је *Писменица* изашла 1814.

Детаљно сам упоредио издања (IV част) из 1794, 1800. и 1811. и констатовао да постоје разлике међу њима. Али те разлике нису такве природе да би се на основу њих могло утврдити којим се издањем Вук служио пишући *Писменицу*. Ево тих разлика:

1) Издање из 1794. је бечко; издања из 1800. и 1811. су будимска.

2) На десетак места постоје мање измене углавном у стилизацији, али је смисао увек исти. У таквим случајевима, а и уопште, издања из 1800. и 1811. ближа су него издања из 1794. и 1800.

3) Постоје извесне ортографске разлике. Али у овом случају то није битно јер Вук није применио Мразовићеву ортографију.

4) Акцент — руски углавном — није у сва три издања увек на истом месту. Често су у питању штампарске омашке. На крају издања из 1794, у Типографическим погрешкама, Мразовић сам

моли „благонаклоњеног читаоца“ да „изволи сам исправити“ акценатске омашке. У друга два издања нема штампарских исправака што не значи да нема ни грешака. Али, као што је истакнуто, Мразовићев акценат није новоштокавски.

5) И уопште издања се разликују по штампарских грешкама.

6) И прелом је различит тако да у издању из 1794. IV част почиње на стр. 48, а у изд. из 1800. и 1811. на стр. 47.

7) Донекле су друкчија и техничка решења у вези с преломом.

8) Сва три издања разликују се и по типу слова.

9) У сва три издања друкчији су украси на горњој маргини.

Јасно је да ниједна од ових разлика не може показати којим се издањем служио Вук. Ако би се хтело ускакати у ризик, једино на основу чега би се могло искључити издање из 1811. јесте ово. У изд. из 1794. и 1800. стоји *Перваја глава*, а у изд. из 1811. *Глава њерваја*. Код Вука је *Перва глава*. Али, у прва два изд. код Мразовића је *Глава виџораја*, а у изд. из 1811. *Виџораја глава*. И код Вука је *Виџора глава*. Зато би се свакоме ко би на основу ситуације у вези с првом главом закључио да се Вук није служио изд. из 1811, могло овако одговорити: Напротив, Вук је ставио *Перва глава* зато што је тај ред речи обичнији у нашем језику а за то је нашао подршку у Мразовићевом поступку с насловом *Виџораја глава*.

Све то значи да ми још увек не можемо знати којим се издањем Мразовићеве *Грамаишке* Вук служио пишући *Писменицу*. Није јасно зашто Љуб. Стојановић наводи оно из 1800 (*Живоји и рад Вука Сџеф. Караџића*, стр. 73). Ваљда му је оно било при руци.

8. II 1965.

Берислав М. Николић

ДВА ФОНЕТСКА ЛИКА ЈЕДНЕ ПОСУЂЕНИЦЕ

За означавање појма мере који се у немачком језику исказује именицом средњег рода: *das Stück*, у француском језику именицом мушкога рода: *le morceau*, у нашем језику најчешће се употребљава реч грчкога порекла: *комад*. Фонетски лик који је овде дат тој именици није и једини који постоји на нашем језичком тлу. Поред облика са завршним звучним оклузивом *комад*, употребљава се, иако не више и у књижевном језику, и *комаш*, са безвучним оклузивом на крају. Овај други фонетски лик бљужи је оригиналу *kottation*, а јавља се у нашим писаним споменицима већ у 13. веку.

У вези са наведеним фонетским дублетима именице о којој је реч нас овде интересују два питања, и то:

1. Како је извршена дистрибуција ових фонетских варијаната на подручју нашега језика, и
2. Порекло овога фонетског дуализма.

1. На основу података којима ја располажем, а они су засновани на материјалу који нам дају дијалектолошке расправе, и мањој анкети, коју сам спровео међу студентима и познаницима, долази се до оваквих закључака:

а) Варијанта *комаш* јавља се у источнијим и југоисточнијим крајевима нашег језичког подручја. Потврде за то дају:

Глиша Елезовић за Косово и Метохију: *комаш* (*Подâј му један комаш лѣба; Јен комаш мѣсто; Двајес и иѣш кѣмаша смо ирѣдали, а дѣсеи кѣмаша врâишмо код куће*). Тако и: *комашâње* (*Ја сол шѣо комашâње не би кâбулила за куј зна шѣо*), *комашâш*, *комашâм* (*Не комашâј шâј лѣб; Ја не жâлим шѣо ће да се комашâ шѣошѣки лѣб*), Речник косовско-метохиског дијалекта, s. v.).

Маринко Станојевић за Тимочку крајину: *комаѝ њо-комаѝ* (СДЗБ. II, 444).

Павле Ивић за Галипољске Србе (а они су пореклом из Јагодине): *комаѝји* (Говор Галипољских Срба, 26), *два кдмаѝа* (37), *кдмаѝ-кдмаѝа* (136).

Данило Барјактаревић за Гњилане: *комаѝ* (Gjurmime albanologjike, II, 78).

Овакав фонетски завршетак засведочен ми је и из ових места источно од Мораве; односно са подручја призренско-тимочких и косовско-ресавских говора: Врање, Ниш Лесковац, Параћин; Крушевац, Александровац, Свилајнац.

Дакле, подручје источне и централне Србије има облик са завршним безвучним оклузивом на крају-*комаѝ*.

Овакав облик, али из зоне шумадијских говора, потврђен ми је само из Грузе. Највероватније је да је и ту допро, и сачувао се, из говора који се налазе источно од Мораве.

Додајмо овоме да и два суседна словенска језика: македонски на југу (Речник на македонскиот јазик, I, s. v.) и бугарски на истоку (Речник на сџвременни български книжовен зик, I, s. v.) имају само *комаѝ*.

Истина, цела ова источна зона нашег језичког подручја, као и македонски и бугарски језик, знају за изразиту десоноризацију звучних сугласника у финалним позицијама (в. А. Белић: Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗБ. I,; М. Павловић: Говор Сретечке жупе, СДЗБ. VIII, 131; М. Стевановић: Баковачки говор, СДЗБ. XI, 82—83; Д. Барјактаревић: Гњилане, 73) и могло би се помишљати да се и ту, тј. у примеру *комаѝ*, огледа ова гласовна појава. Али, ова фонетска особеност наведене говорне зоне овде не долази у обзир јер ту имамо и *комаѝање*, *комаѝаѝ*, *комаѝић* и сл.

У јекавској говорној зони *комаѝ* је такође везан за крајњи југоисток — зона зетских говора. Потврде за то су:

М. Стевановић за Пипере: *комаѝ* (СДЗБ. X, 93).

Б. Милетић за Црмницу: *кдмаѝ-кдмаѝа*, *кдмаѝи-кдмаѝима*, *комаѝић* (СДЗБ. IX, 371). Ређе ту имамо: *кдмаѝ*.

М. Пешикан за говоре старе Црне Горе: *комаѝ*, *кдмаѝ* (СДЗБ. XV, 80) *комаѝаѝ-аѝ*, *њо-комаѝиѝ се*, *комаѝић* (ор. cit. 274).

Од млађих говора јекавског подручја облик ове именице са безвучним оклузивом на крају потврђен ми је само из Ускока (*комаи̯, комаи̯ић, комаи̯ина, комаи̯ање*) и Колашина (*комаи̯-комаи̯а*).

б) Ван ових двеју зона у свим другим говорима штокавског дијалекта, укључујући и архаичније говоре Посавине, имамо звучни сугласник на крају именице о којој је овде реч: *комад*. Потврде за то су:

М. Московљевић за Поцерину: *ком̄ад-ком̄аду* (Библиотека Јужнословенског филолога, I, 24).

Б. Николић за Срем: *ком̄ад̄ӣ* (о овој фонетској појави в. ниже, СДЗБ. XIV, 329). Тако је и у Мачви (усмена потврда Б. Николића).

Д. Вушовић за околину Никшића: *к̄д̄м̄ад-к̄д̄м̄адима-к̄д̄маде* (СДЗБ. III, 45).

Г. Ружићић за Пљевља: *к̄д̄м̄ад-к̄д̄мада* (СДЗБ. III, 122).

Ј. Вуковић за Пиву и Дробњак: *к̄д̄м̄ад-к̄д̄мада* (СДЗБ. X, 207).

Стј. Ившић за Посавину: *к̄от̄ма̄д, к̄от̄ма̄ди, к̄от̄ма̄да* (Rad, 196, 228). Тако је и у шаптиновачком — тј. *к̄от̄мад-к̄от̄мади* (у питању су досељеници из Босне, овамо су се доселили после XVII в. Rad, 168, 126).

У јекавској Херцеговини имамо поред *к̄д̄м̄ад-к̄д̄мада* или *к̄д̄м̄ад-к̄д̄мада* и презимена *К̄д̄м̄ад* (Горње Храсно, Чапљина), *Ком̄ади́на* (Мостар) и топоним: *Ком̄ади́нино вр̄ело*.

Облик ове именице са финалним -д потврђен ми је још и из ових места: Т. Ужице, Златибор, Ваљево -Колубара, Босанска крајина, Лика.

И у словеначком језику је: *комад* (Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar, s. v.).

ц) У речницима нашега језика имамо овакво стање: П. Будмани у РЈА, s. v. *комад* констатује да се овај фонетски лик јавља тек од XV века (примери из РЈА наводе се ниже). Од старијих лексикографа потврђују га: Микаља, Бела, Волтици, Стулић. У Вукову Српском рјечнику, прво издање (1818), имамо само *комад* *kommátion, das Stück, frustum* (О свом комаду *шуба говеда чувайи; Дан и комад*). Уз тај пример, Вук ту даје још и ове одред-

нице са основом *-комад*: *комáдáње*, *комáдара* (код те одреднице читамо: Србљи такову ракију овако пеку: намијесе доста љеба и испеку па *искомадају* у кацу. . .), *комáдаиш*, *ам*, *комáдаишце*, *амсе*, *комáдина*, *комáдић*. У овом издању Рјечника одредница *комаиш* уопште се не исказује, ни као фонетска варијанта. У другом издању, пак, Вук наводи и *кѡмаиш*, а тај облик упућује на *комад* (*vide комад*). Потврде за *комаиш*, које Вук ту даје су ове: *Оишкидује њо комаиш и комаиш, докле обје сабље исјекоше*; и: *Од војске се комаиш одвојише*, са значењем: мало у Црној Гори (о овоме значењу, као и акценту именице *комад* в. код проф. Бошковића у овом броју нашега часописа).

Лексикографи после Вука имају или само *комад* или као и Вук у другом издању Рјечника: Ристић-Кангрга: *кѡмад-комада*, *Stück*; *комáдáње*, *комáдара*, *комáдаиш*, *комáдешка*, *комáдина*, *комáдић*, *комадићак*; *кѡмаиш* и *комаишина* се упућују на одреднице са *д*. И. И. Толстој (Сербско-хорватско-рускиј словарь) даје само одреднице са *-д*. Тако је и код загребачког ауторског колектива (Dayre-Deanović-Maixner: *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*). Потврде за ову одредницу са крајњим безвучним оклузивом налазимо једино код Миклошића (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*): *комаиш* m. *kommátion frustum mon. serb.* — *ишкѡ* *ibid. serb. komad*. Даничић (Рјечник из књижевних старина српских) има *комад* и *комаиш* а, код одреднице *комаиш* стоји: *kommátion, pars, frustum, aliquantum* са примерима који се дају ниже у овом чланку.

Такво стање је у народним говорима и код наших лексикографа, а како је у нашој писаној речи? На основу материјала који нам даје РЈА долази се до закључка да се и у старијим писаним споменицима и код старијих наших писаца одражава стање које је још и данас заступљено у народним говорима. Наиме, у споменицима из источнијих крајева имамо облик са безвучним сугласником на крају: *комаиш*. Писци из западнијих крајева имају, опет, искључиво облик који је данас и једино књижевни — *комад*.

Неколико потврда: Петъ *komatъ* *čьstnoga dreva* (Хелена, краљица Србије, 1273—1314, *Mon. serb.* 70); Тъж *listъ despotovъ* *běše prědгътъ* *na tri komate* (*Spom. sr.* 2, 61; 1414-1417); *Sij že komatъ i meгъtikъ ustavljenъ bystъ izvoljenijemъ i obьštiiemъ zьgovorjenijemъ* (Стефан Урош, краљ Србије, 1302—1321, *Mon. serb.*

79); Umérihъ komatъ kaluderomъ tѣstomъ u 4 litre (Deč. hris. 63); Za komatъ ovake svite, ku mi poslaste, po onuj cinu (Бук, кнез которски 15. век, Mon. serb. 545); Srebra plika desetъ komatъ (Spom. sr. 2, 55; 1407); Kupi 50 komatъ (Domentijan, 56).

Тако и коматић: Dano је po komatiću (Spom. sr. I, 26, 1398); Veragъ sedamdesetъ i osamъ i komatićъ 38 (Mon. serb. 406, 1441).

Интересантни су примери из рукописа дубровачких канцелара. Наш други пример, шире дат, овако гласи: Zarovѣdiju gospodina Mihoća Lukarevića . . . ja Rusko logofetъ ispisahъ više rečeno izъ lista gospodina Despota ki . . . bѣše prѣdgrъtъ na tri komate i sѣšivenъ na dvoje kopъsem . . . Наш претпоследњи пример потиче такође из споменика који је писао Руско.

У тестаменту Херцега Стјепана, писаном у Дубровнику (писао га је Маринко), налазимо овај пример: K tomu dva pasa k tomu komatъ акъsamita (Spom. sr. 2, 125, 1465). А наш други пример за *комашић* узет је из споменика који је писао Никша Звијездић.

Као што видимо, три дубровачка канцелара: Руско Христофановић (1392—1430), Никша Звијездић (1430—1455) и Маринко Цвјетковић (1455—1474) имају *комаш*. За Руска Решетар каже да му је „отац био Талијанац“ и да је научио „српски од матере Дубровкиње“. Никша је „био уистину прави дубровачки грађанин и далеки рођак пјесника Ђоре Држића“ (М. Решетар: Најстарији дубровачки говор, Глас САН, ССI, 9); Маринко је Никшин наследник (op. cit. 16, испод текста). Питање је да ли је то у исто време била и дубровачка говорна особина. М. Решетар за дубровачки говор нашега времена каже да не познаје ту реч (уп. Dinar und komad welche nach D. im ganzen Plur. den Akcent wechseln: dinári, komádi, betonen in O (Ozrinići, A. P.) und R (Ragusa) so schon den Sing.; dinar R, dinâr komâd O (in R komad unbekannt) gehoren somit zu Typus junak-junaka; Die serbocroatische Betonung, Wien 1900, 76), али то не мора да значи да та реч није раније била и дубровачка.

У писмима дубровачких трговаца из XVII века налазимо доста потврда за *комад*: *zato molim tebe za dva komada; mala stvar a 3 komada; rečena dva komada (Dubrovački arhiv, Diversa de foris, т. 53, лист 4—5)*; исти фонетски лик ове именице налазимо и у другим писмима: *duo komada* (исто, т. 55, лист 81); *4 komada* (т.

55, лист 82). У једном судском записнику налазимо: *Ja Matthia sviedocim da od tih comada ne znam nista* (исто т. 34,218—226). Истина, у неким од тих писама наићи ће се и на облик са безвучним оклузивом на крају, али ређе. Ово би говорило да је и говор Дубровника раније знао за именицу *комад* и то, можда, баш у овом облику. Истина, за писаре се мора претпоставити могућност да су се они некад поводили за језиком докумената које су преписивали (в. код Решетара: Најстарији дубровачки говор, 9—10, као и: Никша Звијездић, Глас 169, 176).

Старији писци, чија су дела експерпирана за РЈА, углавном имају *комад*. Такав фонетски лик ове именице имају: С. Маргитић, Б. Зузери, Л. Љубушки, Ф. Ластрић, Е. Павић, М. Зоричић, В. Дошен, А. Качић, М. А. Рељковић, Н. Паликућа, Ј. Јабланци, И. Ј. Лучић, И. Великановић.

Од новијих писаца, према грађи Института за српскохрв. језик, облик ове именице са безвучним оклузивом на крају, тј. *комаџ*, посведочен је из дела: П. П. Његоша (*У грдне комаџе*, Луча, 43; *Сви ћуџе комаџ*, нико ни у нос, Шћепан Мали, 70; *На комаџе раздробџше царсџво*, Горски вијенац, 103); Доситеја (*Вран наџе негде комаџ меса*, Басне); М. Миљанова (*Један комаџ крџе*, Живот и обичаји Арбанаса, 183); Милутина Томића (*Муч Буро*, *е си џогинуо сав у комаџе*, Ђетићи у парламенту . . . 88); С. Милутиновића (*комаџџ џо комаџџ*, Историја Црне Горе, 96); Р. Зоговића (*А оно се (оружје) расџада на комаџе*, На попришту, 70) П. С. Срећковића (*Азија је највећи комаџ суве земље*, Свеопшта историја, 29), па и Ђ. Јакшића (*У десници још сџисска комаџе од сабље*).

Како видимо, у питању су писци који су из родног краја, или краја где су дуже живели, понели овакав фонетски лик именице о којој је реч. Наравно, број писаца који имају савремену књижевну форму (*комад*) знатно је већи, међу њима су и: М. Ђ. Милићевић, Љубиша, М. Капетановић-Љубушак, Ј. Дедијер, В. Врчевић — то су све писци који су најчешће поштовали фонетику завичајних говора.

Овде је већ речено да Вук у Српском рјечнику од 1818. нема *комаџ*, у збиркама његових песама, међутим, налазимо и ту фонетску варијанту, и то у песмама које је чуо од људи чији завичајни говор и данас има безвучно *џ* на крају: *комаџ*. Ево неколико

потврда за то: *На комаџе кују искидајџе*. И банову сабљу оштрп-кује, све откида *џо комаџ и комаџ*; Он нађе *један комаџ* сабље, *зави комаџ* у везени јаглук (сви примери из песме Бановић Страхиња коју је Вук записао од Старца Милије, из Колашина); Искидаше *кују на комаџе* (Женидба Максима Црнојевића); Ја му дадох *комаџ земље црне* (Огњена Марија у паклу; Вук каже „из Црне Горе“); Од једнога *два комаџа гради* (Млади Марјан и Арнаут Осман; Вук каже да је ту песму чуо од Анђелка Вуковића који је са Косова, нар. пјес. III, 212); Те направи *џејнаесџи комаџа* (Јован и дивски старјешина, „из Црне Горе“);

Према свему ономе што је овде речено, одговор на прво питање које смо напред поставили могао би да буде овакав: На подручју архаичнијих говора екавског и ијекавског наречја (призренско-тимочка зона и косовско-ресавски говорни тип јужно од Дунава и зетско-јужносанцачки говори) налазимо и архаичнији гласовни облик именице о којој је овде реч: *комаџ*. Од млађих говора штокавског дијалекта за овакву фонетску варијанту знају само неки говори који се налазе у непосредној близини тих говора са архаичнијим особинама (Гружа на екавском подручју; Ускоци и Колашин на ијекавском подручју). Ван ових говорних зона, егзистира облик ове именице са звучним оклузивом на крају — *комад*, како је данас једино и у књижевном језику.

II

За облик ове посуђенице, и изведених речи, са крајњим безвучним оклузивом (*комаџ*) већ је речено да одговара оригиналу: *kommátion*. Знатно је теже објаснити појаву звучног оклузива код ове именице — *комад*.

Колико ми је познато, о томе су, макар и узгред, писали Маретић и Белић. Маретић у својој граматици (*Gramatika i stilistika*, Zgb. 1931, стр. 65) за ове дублетне облике каже: *Nije poznato zašto u riječi komat, koja je grčkoga izvora (kommátion), t može prelaziti u d, te se govori i komad, a ni to se ne zna, zašto se pored starijega i pravilnijega rukovet govori također rukoved-*. На истом месту Маретић појаву оклузива *d* место *џ* у „*prijedlogu od, koji je u starom jeziku glasio ot*“ што се огледа у облицима глагола: *оџеџи*,

ошћити, ошћрсити се . . . тумачи аналогичом „prema prijedlozima *pad, rod, pred, koji d imadu od ramtivijeka*“. Проф. Белић у својим универзитетским предавањима такође се осврће на појаву звучног оклузива у финалној позицији ове позајмице из грчког језика. У књизи „Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика,“ Београд, 1960 читамо: „Однос звучно-беззвучних сугласника на крају речи, напр. у ном. и акуз., према звучном сугласнику у другим падежима учинио је те само у неким речима према беззвучном сугласнику по пореклу добили звучни сугласник у косим падежима (пред вокалима). Тако смо од *комаи* добили *комада* (исп. *град^{III}: града*), а доцније и *комад^{III}: комада*; то исто вреди и за *рукове^{III}: руковеди*, а после и *руковод^{III}“* (стр. 139), Као што видимо, проф. Белић оба случаја, за која Маретић рече да су нејасни, објашњава аналогичом.

Мада ово објашњење има свој *raison d'être*, не изгледа ми потпуно убедљиво. А ево због чега. Звучни оклузив код ове именице налазимо и у оним говорима које не карактерише изразитија десоноризација звучних сугласника на крају говорног такта. Такви су, рецимо, говори Пиве и Дробњака, такав је и говор источне Херцеговине који сам ја испитивао, а има још таквих говора. Истина, могло би се рећи да су ови говори добили *комад*, са уопштеним звучним сугласником, из суседних говора Херцеговине који знају за десоноризацију на крају речи и у којима се могао извршити онај гласовни процес који претпоставља проф. Белић. Али, чини ми се да постоји једна друга могућност за објашњење ове фонетске појаве. Ево која.

У Академијину рјечнику, то смо већ рекли, констатује се да се *комаи* јавља од 13. века, а *комад* од 15. Дакле, у питању су два века разлике. То је прво. Друго. Ми смо овде показали да је први облик везан за источније и југоисточније говоре наше језичке територије (Истина И. Поповић каже да и у Славонији имамо *комаи*: So in Slavonien, wo sie auf den Einfluss aus der Vojvodina bzw. aus Bosnien zurückzuführen sind: *meriše; es riecht' müridzo komat* 'Stück' — *komátion* “(треба *kommátion*) Geschichte der serbocroatischen Sprache, Wiesbaden, 1960, 597). Колико ми је познато, ни Босна ни Војводина немају *комаи* него *комад*, или пак *комад^{III}-комада*, што је посебни фонетски проблем), други облик, пак, сретамо у западнијим и северозападнијим говорима штокавског

дијалекта. Можда ова временска и територијална подела води и ка објашњењу двојакних фонетских ликова ове речи грчкога порекла. Наиме, могуће је да ова реч није примљена — у ове две говорне зоне — у исто време, и не из истог извора. *Комаш* (са *ш*) је, без сумње, примљен директно из грчкога језика, и у тој форми задржао се у оним говорима који су и територијално, а и иначе, ближи његову извору. Друга фонетска варијанта ове именице, и у другим говорима, дошла је нешто касније, могла је доћи неким посредним путем, и могла се примити са звучним оклузивом на крају. Дакле, поред временске разлике у јављању ових двеју варијаната, могуће је претпоставити и два различита извора одакле су те речи преузете. Познато је да има и других примера у којима се огледа такво двојство (уп. рецимо наше *магаза* и *магазин*, в. код Шкаљића, Турцизми, Сарајево, 1965, s. v.). Има, опет, и примера у којима се место безвучног сугласника оригинала у нашем језику јавља звучни сугласник, уп. „*nebud (Dobrota, Perast) od Nepote*“ (Н. Barić: О *uzajamnim odnosima balkanskih jezika*, I, Beograd 1937, 19). Истина, I. Поповић има: *neput* „*Neffe*“ = *nepote* (истарско *nevodo* је из „*venez, nevodo*“, оп, cit. 588). Па ако ту и може бити у питању двојство изворног облика, има случајева који јасно показују да су безвучни сугласници оригинала примани као звучни. А. Шкаљић наводи и ове примере: *tarumar -darumar, tenbel -dembel*, на почетку речи; као и: *Idris-Idriz, Junus-Junuz, kafes-kafez, makas-makaze, miras-miraz, trablus-traboloz* и сл. (Турцизми s. v.). На сличну појаву наилазимо и у речима преузетим из немачког језика: *бирцуз-Wirrshaus, милиброд-Milchbrot; плајваз-Bleiweiss*. [Edmund Schneweis (*Die deutschen Lehnwörter im serbokroatischen*, Berlin, 1960) наводи поред *bircuz* још и *bircauz* (RJA, I, 322), стр. 35; он има само: *miliprot* (потврде су Тривунац, Страни преглед, 1937, 39; Сремац, Поп Тира и поп Спира, Загреб 1917, 37 и Вукадин, Београд 1921, 150) стр. 31. *Плајваз* налазимо и код Вука (Рјечник, s. v.), код Шневајса на стр. 107].

Наравно, постоје и обрнути случајеви, али нас то овде не интересује. За нас је било важно да истакнемо могућност преузимања безвучних сугласника у речима страног порекла као звучних. Међу речима у којима се огледа та фонетска појава можда се налази и именица о којој је овде било речи.

И на крају. Уколико се данас и на подручју наше друге говорне зоне најђе на *комаѝ*, мислим да ту не треба гледати изворни фонетски лик ове именице. Пошто на том подручју штокавског дијалекта и иначе наилазимо на појаву десоноризација у финалним позицијама (централнохерцеговачки, ЈФ XXV, 304 и сремски, СДЗБ XIV, 329), ту имамо и *комадѝ*. У овим говорима, дакле, фонетски треба објашњавати и појаву лика — *комаѝ*, са потпуно десоноризованим оклузивом *д*. Ово тим пре што у тим говорима имамо само: *комада*, *комади*; *комадић*, *комадићак*, *комадање*, *комадаѝи* и сл. Дакле, ту имамо исту гласовну појаву као и у: *градѝ*-*граѝ* према *града*, *градови*, *градић*.

А. Пецо

ПРОБЛЕМ СРПСКОХРВАТСКЕ МЕДИЦИНСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

За изградњу коначне српскохрватске медицинске терминологије од највеће је важности установити у коликој се мери могу уједначити многобројни стручни термини у језику српских и хрватских лекара.

Без обзира на мишљење о томе да ли постоје или не постоје српска и хрватска варијанта нашег језика, неоспорно је да у нашој медицинској терминологији има доста разлика које се, чини нам се, ни у каквом случају неће моћи потпуно отклонити, што значи да до остварења јединствене, потпуно уједначене и изједначене медицинске терминологије, и поред најбоље воље, тешко може доћи. Те тешкоће не долазе толико од писма и начина изговора старог јата (скавски и ијекавски), нити од различитог поступања при транскрибовању страних термина, него од искључиве употребе посве различитих речи за исти појам. Нема, дакле, сумње да постоје *лексичке разлике*, које, у ствари, неминовно воде, то се мора признати, у стварање гдехд и двогубе номенклатуре. Да ли је та двогубост толиког степена и тако устаљена да у медицинској области нашега језика налаже издвајање двеју варијанти, показаће нам ускоро радови на изградњи српскохрватске медицинске терминологије.

У овоме чланку желим само да укажем на проблеме који ће се при томе раду одмах поставити и које ваља решити пре свих осталих. Проблеми се односе, пре свега, на стране, транскрибоване термине, којих у медицини има изузетно много, а затим на фонд наших речи којима можемо, више него што нам изгледа, обележити многобројне појмове у медицини.

Великих разлика у транскрибовању многобројних, и све многобројнијих латинских медицинских термина неће бити и не треба да буде, ако се поштују правописна правила нашега језика (од. XIII, стр. 132—164) и ако се спроводи строга контрола стварања латинских назива од речи латинског и грчког језика, што за постојеће термине неминовно тражи корениту ревизију. Разлике, у ствари, потичу од различитог поступања при транскрипцији таквих термина, што неизбежно доводи до усвајања њихових донекле различних облика. Уосталом, наш Правопис у неким случајевима то и допушта. Тако, латинске именице с. р. на *-ium* грчке на *-ion* српски лекари транскрибују на *-ијум* (м. р.) и *-ион* (м. р.), а хрватски на *-иј* (м. р.): *делиријум* — *делириј*, *ганглион* (погрешно *ганглија*) — *ганглиј*, *сиадијум* — *сиадиј*, *илазмодијум* — *илазмодиј*, *кријеријум* — *кријериј*, *калијум* — *калиј*, *наифријум* — *наифриј*, *радијум* — *радиј*, *санаторијум* — *санаториј* итд., док се *laboratorium* транскрибује *лабораторијум* и *лабораторија* — *лабораториј*. Неке латинске именице ж. р. на *-itas* при транскрипцији постају на подручју екавског изговора мушког, а на подручју ијекавског изговора женског рода: *квантитиет* — *квантитиета*, *квалитиет* — *квалитиета*, иако се у Правопису (т. 161, стр. 141) изрично каже да се у нас такве латинске именице пишу (према немачкој транскрипцији) на — *иет*. Међутим, изједначење би се у многим случајевима лако могло постићи ако се, где је то могућно, употреби наш наставак *-ност*: *сексуалност* уместо *сексуалитиет*, *сиабилност* уместо *сиабилитиет*, *иоларност* уместо *иоларијет*, *вискозност* уместо *вискозијет* и т. сл. Додуше, то није могућно у свим случајевима, као на пример: *иросијеријет*, *афинитиет*, *моршалијет*, *нашалијет*, али се, онда, за највећи број тих појмова могу наћи чисто наше речи. Различан начин транскрибовања *ch* и *h* у хрватских лекара доводи до различног писања речи које почињу тим словима: *хореја* — *кореја*, *хроничан* — *кроничан*, *хирургија* — *кирургија*, *хромозом* — *кромозом*, *хориоидеја* — *кориоидеја*, *хлор* — *клор*, *хром* — *кром* итд.

Али, изнад свега, на овом месту треба указати на врло раширено занемаривање наших, изворних речи за поједине медицинске појмове и на сасвим излишњу употребу страних речи. То се најбоље види на овом примеру. За временски размак од три месеца имамо реч *ирумесечје*. Када се узме у обзир да за тај појам имамо и

страну реч *шримесџар*, онда је заиста неразумљиво што се у нашу медицинску терминологију уводи и транслитерована грчка реч *шрименон* (као што је то учињено у преводу на наш језик једног великог страног уџбеника). Пренебрегавање нашег лексичког блага, у највећој мери способног да изрази многе медицинске појмове, чак и оне врло сложене, мора се енергично сузбијати, мада је та навика, на жалост, врло укореењена и у српских и у хрватских лекара. Када се томе дода и незгода која настаје због употребе све већег броја латинских или страних термина за исти појам, опасност од *йецилономије* постаје очевидна, против чега се треба борити, утолико више што нам за многе појмове већ предстоји подвајање у језику српских и хрватских лекара. Ако се свему томе не стане на пут, наша медицинска терминологија ће због тога бити излишно претоварена.

Проблем транскрибовања латинских придева на наш језик много је сложенији због приличног лутања у њиховој творби. У сваком случају при њихову транскрибовању нама изгледа да на првом месту треба избегавати стварање нашег придевског облика од латинског придева (стварање придева од придева), као што се то у нашем медицинском језику данас често чини. Истина, међу једним лекарима све се више испољава тежња да се то избегава, док је те тежње знатно мање у других лекара. За транскрибовање латинских придева треба, нама се чини, да важи ово правило: ако је једна латинска именица или латинска транскрипција грчке именице унета у наш језик у правилно транскрибованом облику, придев треба градити, где год је то могућно, од тог облика, а не од придевског, посталог од изворне, латинске именице. Тако, на пример: од *йанкреас* придев треба да гласи *йанкреасни* (а не *йанкреајични*), од сифилис — *сифилисни* (а никако *сифилијични*, а најмање *сифилисјични*), од лимфоцит (као и од других именица с наставком *-цит*) *лимфоцитни* (а не *лимфоцитјарни*), од плеуритис (и од других именица на *-итис*) *йлеуријисни* (а не *йлеуријични*), од аорта *аорјини* (а не *аортични*), од систола *сисјолни* (а не *сисјолични*), од епител *ејителни* (а не *ејителјални*), од артерија *арјеријски* (не *арјеријални* или *арјеријелни*, а најмање *арјеријозни*, јер овај последњи облик означава богатство у артеријским судовима), од дијагноза *дијагнозни* (а не *дијагносјички*, што постаје од супстантивизованог придева *дијагносјика*), од бактерија

бакџеријски (а не бакџеријални, ни бакџеријелни), од синус синусни (а не синузални), од тимус џимусни (а не тимични), од тифус џифусни (а не џифичан), од трагус џрагусни (а не џрагични, што у пренесеном смислу значи и тужан), од хипофиза (и сличних именица на -иза) хџофизни (а не хџофизарни), од хематопоеза хемаџојоезни (а не хемаџојоеџичан, ни хемаџојоџеџичан итд., итд). Придев од ацидоза (и других именица на -оза) може да гласи само ацидозни, а никако ацидоџични, како каже аутор који, иначе, правилно употребљава алкалијски (а може и алкални) уместо алкалични. Али се ипак при транскрипцији још и данас придеви граде од латинског придевског облика, иако у нашем језику именица има свој транскрибовани облик који налаже друкчије поступање. Такви су примери: фемур — феморални, папила — џаџиларни, алвеол — алвеоларни, што не значи да се у будућности и ту неће поступити као што је горе речено, па ће ти придеви гласити фемурни, џаџилни, алвеолни*.

Међутим, ако се у нашем медицинском језику латинска именица не употребљава као технички термин ни у транскрибованом, ни у транслитерованом облику, латински придевски облик, изведен од те именице, постаје у неку руку, самосталан, те се у том случају о именици не мора уопште водити рачуна. Зато се у транскрибовању таквих латинских придева можемо служити њиховим скраћеним изворним обликом, коме додајемо и наш придевски наставак: *lethalis* (од *lethum* — смрт), *леџалан*, *virilis* (од *vir* — мушкарац) *вирилан*, *inguinalis* (од *inguen* — препона) *ингвиналан*, *brachialis* (од *brachium* — мишица) *брахијалан*, *visceralis* (од *viscus* — дроб) *висцералан*, *lacrimalis* (од *lacrima* — суза) *лакрималан* итд. Али готово сви од овако посталих придевских облика могу се избећи и заменити, што је још боље, чисто нашим речима: *смрџан*, *џрејонски*, *мишични*, *шкрџни*, *дробовни*, *сузни*. Придеву *сџерилан* (од *sterilis* — неплодан, јалов) треба припојити, потпуности ради, и придев *сџерилиџеџан* (од *sterilitas*, неплодност), разуме се с различним значењем: стерилитетни знаци у стерилна човека.

* С неким оваквим тумачењима Уредништво се не може сложити, али је стало на становиште да чланак у целини треба објавити онако како је написан.

Мислим да наши лекари морају, најзад, да схвате сву корист од тога што наш језик допушта да се граде два различна придевска облика (квалитативни и посесивни) од неких транскрибованих именица: *алергијски* и *алергичан* (*алергијске* појаве, али *алергичан* болесник), *реуматичан* и *реуматички* (*реуматичке* појаве у *реуматичног* болесника), *венеричан* и *венерички* (*венеричке* болести, али *венеричан* болесник), *експериментан* и *експериментски* (животиња може да буде *експериментна* и *експериментска*: експериментна кад постаје из експеримента, а експериментска кад служи експериментисању), *ипрактичан* и *ипрактички* (*ипрактичке* вежбе могу бити *ипрактичне* и *неипрактичне*), *иласичан* и *иласички* (*иласична* маса, а *иласичка* хирургија) итд. Овај механизам у грађењу транскрибованих придева, ослобађајући се њихова грађења од придева на — *icus* (француски — *ique*, а немачки — *isch*), на жалост, још није нашао своје место у језику ни српских, ни хрватских лекара.

И за српске и за хрватске лекаре посебан проблем чини придев који се у латинском завршава на — *genes*, што се у нашем језику транскрибује наставком — *ген* (*хематоген*, *оитоген*, *ениероген* и сл.). Међутим, с овим придевским обликом настаје велика семантичка пометња: час се њиме означава својство стварања (од грч. *γενειναι*, стварати, творити), час својство проистицања, постајања од нечег. Отуда, да би се пометња избегла, треба за та два различна појма наћи адекватне термине, како се не би и даље за исти придевски облик везивала два посве различна појма: за *хематоген* нешто што потиче из крви (*хематогено* порекло неких болести), али и нешто што ствара крв (*хематогене* аминокиселине), за *оитоген* — нешто што потиче из ува (*оитогено* порекло неких поремећаја), али и нешто што гради уво (*оитогени* зачетак) итд.

Колико је горње поступање при транскрибовању придевских облика у складу с нашим изнесеним поставкама види се најбоље из примера именице *facies* и транскрибованих придева изведених од ње. Та се именица као анатомски појам у нас не употребљава и зато можемо при транскрипцији усвојити придевски облик *фацијалан* (од *facialis*). Међутим, та се именица као посебан термин употребљава у клиничком језику, где значи израз лица (*фацијес*) у и том случају, и због тога, њен придев мора да гласи *фацијесни* : *фацијесни* тип, али *фацијални* живац.

Чудно је, међутим, да неки аутори усвајају облик *џиф* (за *turhus*) уместо *џифус*, али, затим, не граде придев *џифан*, него *џифусан*. Таквих недоследности не сме да буде. Начело транскрибовања властитих имена латиницом (Правопис, стр. 146 и д.) мора се исто тако поштовати, па се, зато, не сме писати *Plaut-Vincentijeva angina* (као што се то чини у преводу једног великог уџбеника), јер је други аутор *Vincent*, а не *Vincenti*.

Наш Правопис, на жалост, не даје директивна упутства за транскрибовање страних глагола, што би за наш медицински језик било од велике користи. У транскрибовању глагола страног порекла у нас се срећу три инфинитивна завршетка: — *оваџи*, — *исаџи* и — *ираџи*. Једино је завршетак — *оваџи* наш. Друга два су страног порекла: — *исаџи* од грчког аориста, а — *ираџи* из немачког. Српски лекари настоје, и све више, да глаголе страног порекла транскрибују на — *оваџи* и — *исаџи*, док се хрватски користе скоро искључиво наставком — *ираџи*: *анализираџи* (уместо анализовати), *дијагнозираџи* (уместо дијагностиковати), *локализираџи* (уместо локализовати), *стабилизираџи* (уместо стабилизovati), *комбинираџи* (уместо комбиновати), *дестилираџи* (уместо дестиловати), *ресецираџи* (уместо ресековати), *реагираџи* (уместо реаговати), *филтрираџи* (уместо филтровати), *елиминираџи* (уместо елиминисати), *инхалираџи* (уместо инхалисати), *ојерираџи* (уместо оперисати), *перфорираџи* (уместо перфорисати), *евакуираџи* (евакуисати), *деформираџи* (уместо деформисати), *стерилизираџи* (стерилизовати) итд. Истини за вољу треба рећи да се један број страних глагола мора употребљавати у облику на — *ираџи*: *блокираџи*, *вибрираџи*, *појенизираџи*, *фиксираџи*, *шрејираџи*, *јулзираџи* и још неки други.

Насупрот разликама у начину транскрибовања латинских и других страних термина, при чему се користе алтернативне могућности предвиђене Правописом, разлике које настају употребом за исти појам наших различитих речи знатно су веће. Те речи немају синонимну вредност, јер их лекари с другог изговорног подручја не употребљавају. Није, разуме се, могућно, а није ни потребно, да се све те разлике овде наведу. Кад се за оба језичка изговора узму у обзир чисто медицинске речи, па им се додаду и оне које се у медицинском језику често употребљавају (парамедицинске), а нарочито оне које су од опште употребе и значења, разлике у језику

српских и хрватских лекара постају и још чешће, тако, да се њихов двојак начин изговора и писања у медицинској области врло лако запажа.

Довољно ће бити да се с оба подручја од медицинских речи за исти појам наведу само ови примери:

џршљен — *краљезжак* или *краљешак*, *кичма* (*кичмени сџуб*) — *краљезжница* (*краљешница*), *гојаност* — *џреџилост*, *ћелија* — *сџа-ница*, *џол* — *сџол*, *џолност* — *сџолност*, *глеђ* — *џаклина*, *заџа-љење* — *уџала*, *узетост* — *кљенуџ(ост)*, *беџика* — *мјехур*, *јеџра* (ж. р. јед.) — *јеџра* (с. р. мн. ген. *јеџара*), *џорођај* — *џород* (што на екавштини значи потомство, деца: „не имао од срца поро-да“), *слезина* — *слезена*, *слузкожа* — *слузница*, *исхрана* — *џре-храна*, *варење* — *џробава*, *одојче* — *дојенче*, *гоџован* — *намеџник*, *једро* — *језгра*, *дисајан* — *дишан*, *џриџисак* (крвни) — *џлак* (крвни), *надражљивост* — *џдражљивост*, *закречење* — *оваџњење*, *џреџље* — *џреџиџље*, *чулан* — *осјеџан*, *јеџрен* — *јеџрњи*, *крвни судови* — *крвне жиле*, *каџилар* — *каџилара*, *маџерица* — *ма-џерница*, *усмина* — *родница*, *рожњача* — *рожаница*, *беоњача* — *бјелоочница*, *сџубић* (у мрежњачи) — *чуњић*, *сочиво* — *леђа* итд., итд.

Анализа данашњег стања српскохрватске медицинске терми-нологије открива нам доста разлика у језику српских и хрватских лекара, о чему се при изградњи коначне терминологије мора водити рачуна, поштујући слободу одређивања сваког народа. Неке разлике ће, вероватно, временом нестати, али ће већина коначно и остати. Знаци изједначавања, ма како оно било споро и ретко, већ постоје, као на пример: хрватски лекари све више напуштају термин *јеџра*, употребљен као именица с. р. у множини (ген. јетара), а *џород* (за *partus*) замењују речју *џорођај*, док се српски лекари одређују за *слузница* уместо *слузкожа*, *узрочник* уместо *џроузрочовач*. На најбољем путу смо били да се сложимо обостраним усвајењем назива именица на *-иџ* за запаљењске болести уместо на *-иџис*, одн. на *-иџида*, али је, мислим без довољно разлога, у Правопису дошло до враћања на већ *наџуџиџени насџавак*, *не водеџи рачуна о чињеници да је неџиџо већ било годинама уведено у живоџи*. Гумачење да је облик на *-иџис* унесен у наш језик из немачког не изгледа нам довољно убедљиво, јер се после I светског рата број

лекара немачких ђака много смањило, док су у превази били ђаци француске и руске школе, где је за запаљење одавна усвојен само наставак *-иџ*. Водећи рачуна о овим чињеницама, мислим да би било умесно вратити облик на *-иџ* поново у живот, што многи лекари већ и спроводе.

У сваком случају, изградњи коначне српскохрватске терминологије, врло опсежном послу, мора да претходи сређивање и одабирање назива с говорних подручја и српских и хрватских лекара. Тек тај материјал ће нам, свакако мањим делом, открити све могућности за постизање уједначавања, а већим указати на потребу да у нашој медицинској терминологији буду равноправно и неприкосновено заступљени термини с оба подручја.

Проф. Др Александар Ђ. Косић

ЈОШ О ГЕОЛОШКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Овога пута желим да изнесем још неколико геолошких термина о којима ваља дати и посебна језичка објашњења. Тако је овај чланак, у ствари, наставак онога што је објављен у прошлом броју Нашег језика.

Абразирајџи

Именица *абразија* латинског је поријекла (*abradere*) а значи: *остџругајџи*, *истџругајџи*. У геологији термином абразија назива се дјејство морских таласа на обалу. А то је дјејство разарачко (стружеће). Од ове именице неки наши аутори праве глагол *абразирајџи*. Ово извођење нове речи је, мислим, сасвим на мјесту — и у погледу облика и значења.

Аерозагађеностџ

Ово је, по свој прилици, сложеница новијег датума, сложена из придјевског дијела, који је страног поријекла (грч. *aer* — ваздух) и наше именице *загађеностџ*. Употребљава се у значењу синтагме — загађеност ваздуха.

Први дио сложенице *аерозагађеностџ* не јавља се у нашем језику самостално, већ увијек као саставни дио неког израза, најчешће сложенице и полусложенице (*аеросџајџи*, *аеројлан*, *аеробни*, *аеро-сејџва*, *аеро-снимак*). Отуда се у случају сложенице *аерозагађеностџ* не може рећи да она значи исто што и дјелови од којих је састављена, самим тим што се један њен дио (*аеро*) не употребљава самостално. Пошто, дакле, имамо ријечи које само у облику сложенице дају одређено значење (а никако растављене), то се може рећи да ријеч *аерозагађеностџ* одговара природи нашег

језика. Толико што се тиче односа сложенице и дјелова од којих је постала. Друга је ствар да ли се неким другим, прикладнијим, изразом може замијенити синтагма *загађеност ваздуха*.

Брзосушећи

Сложеница *брзосушећи* (детерминативна), састављена од прилога *брзо* и глаголског прилога *сушећи*, има придјевско значење и казује одређену особину материје (*брзосушеће уље*).

У српскохрватском језику постоји мноштво сложеница код којих први дио чини прилог *брзо*. Такве су сложенице: *брзописни*, *брзоилован*, *брзоиловац*, *брзоилошезни*, *брзорек*, *брзоилешан*, *брзомейка*, *брзошок* итд. У свом другом дијелу махом имају придјев (*брзоилошезни*, *брзорјечив*, *брзоилован*) или именицу (*брзомейка*, *брзоиловац*, *брзошок*) или неки непотпуни именички и глаголски облик (*брзорук*, *брзорек*, *брзоилешан*).

Сасвим је, међутим, риједак облик сложенице са прилогом садашњег времена, као својим саставним дијелом, типа *брзосушећи*, *добросијојећи* (у смислу „имућан“) итд.

За разлику од сложенице *добросијојећи*, која је ексцентрична и постала у народу, *брзосушећи* је есоцентрична сложеница и њену употребу оправдава тек савремени развитак нашег језика, а и недостатак каквог прихватљивијег израза којим би се именovala извјесна особина материје.

Водообилан

У Речнику Српске академије забиљежена је сложеница *водообилан*. Истог је типа а и значења сложеница *водообилан*, која се такође употребљава као термин.

Главачке

„Слојеви стоје скоро *главачке* и иду у правцу од С на Ј“. У овој реченици прилог *главачке* употребљен је умјесто прилога усправно или вертикално. Израз *главачке* узет је, разумије се, у фигуративном значењу и сасвим лијепо пристаје. Чини опис живљим и упечатљивијим.

Овај пример рјечито показује како значење и функција неке ријечи нијесу дати и утврђени једном за свагда, него, између осталог, зависе од тога како ћемо их и гдје употријевити.

Дволичан

„Правац пружања . . . нагиб . . . и ерозија учинише да су брегови на овом острву *дволични*: они изгледају кречни кад са севера југу гледамо, а силикатни кад их са југа ка северу посматрамо“.

Придјев *дволичан* улуђује нас данас на своје морално значење. А то долази отуда што и именица *лице*, осим физичког, има и морално значење. Али док ова именица може имати различита значења, дотле се од ње изведени придјев *дволичан* у савременом нашем језику употребљава искључиво у моралном значењу. Због тога и звучи необично овај придјев у цитираној реченици, где је употријебљен у свом првобитном, физичком смислу.

Истрбушен

Описујући правац пружања једне велике пукотине, Жујовић каже: „ . . . то је права линија, врло мало ка југу истрбушена“.

Глагол *истрбушиши* и данас је, рекао бих, употребљив, али са извјесном мјером пренаглашености у значењу и тону. Ипак радије ће се употријевити глагол *избочиши*.

Корозија

Од именице *корозија*, која је страног (лат.) поријекла, изводи се придјев двојаког облика: са наставком *-иони* (*корозиони*) и са наставком *-иван* (*корозиван*). Први облик је постао аналогно придјевима типа *касациони*, *јензиони*, *организациони* итд., док се други облик, са наставком *-иван*, изводи на исти начин као и придјевни типа *активан*, *пасиван*, *комуникативан*.

Кад је ријеч о значењу ова два придјева, изгледа да, бар за сада, није могућно утврдити међу њима какву разлику. У ком било случају да се употребљавају, могу се употријевити алтернативно. Чињеница да у погледу значења наведених група придјева, на које се наслања извођење придјева од именице *корозија*, постоји извјесна

разлика, — не може нам помоћи да такву разлику нађемо и код придјева *корозиони* и *корозиван*.*

С тим у вези, треба истаћи да ниједан од ова два облика придјева нема сасвим јасно значење. Ако, на примјер, кажемо: *корозивна* или *корозиона материја*, онда, у ствари, нијесмо рекли ништа одређено. Из ове се синтагме не види да ли је у питању материја која је подложна корозији, или има корозивно (корозионо) дејство.

У литератури се среће и трећи облик придјева од корозија — *кородиван*. Овај облик има прецизан смисао: значи „подложен корозији“.

Сасвим прецизно значење, у смислу означавања подложности корозији, има облик *кородибилан*, који је изведен по угледу на придјеве типа *експлоатабилан*, *дискутабилан*, *еродибилан* итд.

У најновије вријеме овакав тип придјева све је чешћи у нашем језику.

Латеролог

У енглеском језику *латеролог* (laterolog) назива се дијаграм бочног (латералног) електричног каротажа. Електрокартаж је једна од метода одређивања електричних особина тла. Наши геофизичари узели су из енглеског језика израз *латеролог* и у истом значењу га употребљавају у српскохрватском језику — као назив за поменути дијаграм. Али, очигледно је да ријеч *латеролог* тешко да може имати у нашем језику исто оно значење које има у језику из којег је преузета. Наиме, у српскохрватском језику ријечи које имају наставак *-лог* (махом страног порекла), типа *минеролог*, *биолог*, *селеолог*, *карсиолог* итд., односе се у већини на субјекат, тј. носиоца неке научне делатности, а не неку ствар. Стога нико, осим упућених, не би под изразом *латеролог* подразумевао нешто друго осим човјека који се бави некаквом латерологијом.

Сматрам да би геофизичари, док не нађу неки бољи израз, морали да умјесто термина *латеролог* употребљавају синтагму — дијаграм бочног електрокартажа.

* Придјеви на *-иони* (*јонизиони*, *организациони* итд.) казују неки однос и припадање, док придјеви типа *активан*, *пасиван* итд. означавају особину.

Лежшићар

У српскохрватском језику, особито у новије вријеме, читав низ именица настао је из потребе да се именују носиоци одређених научно-стручних занимања. Такве су именице *тектоничар*, *џломеханичар*, *бујичар*, *лежшићар* итд. *Тектоничар* се бави тектоником, *џломеханичар* механиком тла, *бујичар* проучава бујице, а *лежшићар* истражује лежишта минералних сировина.

Микроелектрокорозија

Термин *микроелектрокорозија* је, мора се признати, прилично гломазна сложеница. Некад се пише као полусложеница (микро-електро-корозија), што, рекло би се, нема никаквог оправдања и не чини је прихватљивијом. Колико год да се у последње вријеме доста слободно кују сложенице, ипак оваквог типа сложенице не пристају у српскохрватском језику. Ова се сложеница може саввим лијепо замијенити синтагмом микроелектрична корозија.

Моћан

Придјев *моћан*, поред значења која има у свакидашњем животу, има и једно посебно значење у геологији. То ћемо најбоље видјети из слиједећих примјера. Описујући Преконошку пећину, Цвијић на једном мјесту каже: „... дно је пећине покривено врло моћним материјалом плазине. . .“ или, из другог једног, геолошког, текста: „Мали, 0,25 м моћни слој дрвенкаста песка, који местимично прелази у пешчар . . .“. Очигледно је да је придјев *моћан* у овим реченицама употријебљен у значењу — *дебео*.

На основу првог примјера могло би се помислити да се овај придјев употребљава у фигуративном значењу, јер се говори о великим наслагама материјала плазине. Али други примјер употребе овог придјева доказује да није ријеч о фигуративном већ о дословном значењу ријечи. За слој чија је дебљина 0,25 m никако не бисмо могли рећи да је јако дебео, односно моћан у фигуративном смислу. Ако већ аутор каже за танак слој да је моћан, онда је овај придјев узет само као синоним за придјев *дебео*. И то

није усамљен случај, већ уобичајен примјер употребе овог придјева у геолошкој науци.

Геолог Д. Бабић* писао је против употребе придјева *моћан* као синонима за *дебео*. Он, између осталог, истиче чињеницу да такво значење поменутог придјева није нашао ни у Академијином рјечнику. Ова је чињеница, јасно, вјеродостојна, али је исто такав и факат да, рецимо, израз *моћан слој* употребљавају већ наши први геолози и да се и данас употребљава, а то је довољан разлог да ово значење придјева забиљеже и рјечници.

Овакво значење придјев *моћан* добио је, као што и Бабић истиче, под утицајем немачког језика (*Mächtigkeit der Schichten*), а можда и под утицајем руског (*мощности* — толщина напластования).

Накраљушићии

„Горњокредни кречњаци су мало накраљуштени на лапоре флиша . . .“. Глагол *накраљушићии* изведен је од глагола *краљушићии* додавањем предметка *на*. А овај термин значи исто што и *навлачићии*, и изведен је од именице *краљушић* којом се именује специјални случај навлачења стенских маса или слојева једних преко других.

Најесћии, нагрисћии

У реченици „Неки су кристали ових минелара крупни и свежи, неки ситни и наједени. . .“ глагол *најесћии* је употријебљен у значењу — *нагрисћии*. Глагол *најесћии* (*наједаћии*) веома је чест у старијим геолошким текстовима, док се у новије вријеме уместо њега скоро искључиво употребљава глагол *нагрисћии* (*нагризаћии*).

Найтајине воде

Код неких аутора наилази се на придјев *најтајини*, који је настао од глагола *најтајати*. Отуда и израз *најтајине воде*. А натапне су оне воде којима се земљиште натапа.

* Geoloski vjesnik, sv. II—IV, st. 194, 1952. Zagreb.

Суглина, Сујесак

У последње вријеме у нашој геолошкој литератури срећу се изрази *суглина* и *сујесак*. Преузети су из руског језика (*суглинок*, *сујесок* — *сујесь*). Ови позајмљени термини значе исто што и наши термини *ијесковиџа глина* и *глиновити ијесак*. Што се тиче значења и прецизности, изгледа да термини *суглина* и *сујесак* нијесу неопходни у нашем језику — кад већ значе исто што и горе наведене ријечи.

Терасирајти

У геологији постоји термин *џераса*, под којим се подразумева одређен геоморфолошки облик, настао као посљедица дјејства ријека или језера на своје обале. У слиједећој реченици Жујовић је веома успјешно од именице *џераса* направио глагол: „Тај су талог дилувијалне струје разливале, односиле и терасирале, а овај се процес у два три маха интензивно понављао, што сведоче три различите полице у њему“.

Писац је, дакле, извесну геолошку појаву, умјесто једном доста дугачком синтагмом, именовао једним јединим изразом — глаголом *џерасирајти*.

Утисак

У наводима „... кад се минерал преломи, виде се утисци од оксида гвожђа...“ и „источно се види пескуша са утисцима барских биљака...“ употребљена је именица *утисак* тамо гдје бисмо данас употрејели именицу *оџисак*.

Прије свега, треба рећи да ове двије именице нијесу синоними, као што нијесу ни глаголи *уџиснуџи* и *оџиснуџи*. И у савременом нашем језику може се, дакако, рећи да се оксид гвожђа утиснуо у минерал или барско биље у пјескушу, али резултат тих радњи неће ипак бити утисци, већ оџисци. Утиском ћемо пак назвати само оно што се утиснуло у нашу свијест, у нашу психу. Значи, именица *утисак* не означава више физички, већ психолошки појам.

Хидроелектрично постројење

У савременој литератури може се наћи и оваква сложеница, умјесто синтагме хидроелектрично постројење. Ова је сложеница сасвим непотребна, што се тиче значења, а обликом је превише гломазна и неприкладна.

Хидројоси стројење

Другачије стоји ствар са овом сложеницом. На првом мјесту, обликом је својим у складу са природом српскохрватског језика, или бар не одступа више него многе друге ријечи сличног склопа које су прихваћене у нашем језику. Осим тога, ова је сложеница нарочито добродошла због свога значења, које није могуће изразити неким другим изразом или синтагмом.

Илија Пасићковић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *експроприрајти* и *експроприсати* или *експроприрати* и *експроприсати*? — До нас је дошло питање једног економског стручњака: који су од наведених облика дотичног глагола правилни? Или то управо и није питање него захтев да се потврди мишљење тога стручњака да је овај глагол у нашем језику исправан само у облику с наставцима *-ирајти* и *-исајти*, иако „најпроминентнији правници Савезног извршног већа и осталих институција, укључиво правног саветника „Политике“ у рубрици „Ви питате — ми одговарамо“ консеквентно употребљавају термин: *експроприсати* уместо *експроприсати*“.

Ми, овај пут бар, нећемо говорити о томе колико је исправан језик у донетом цитату, него ћемо се задржати само на проблему облика овог у нашем језику одомаћеног страног глагола, који мучи једног економског стручњака, по чијем мишљењу би се морао он употребљавати било с једним било с другим наставком (са *-ирајти* или са *-исајти*), али свакако с удвојеним самогласником и на почетку (мислимо на почетку наставка). Овакво своје мишљење он заснива на употреби глагола *експроприрајти* у свим уџбеницима правног факултета нашег Универзитета на коме је он студирао, као и на основу тога што „Slovenski pravopis познаје искључиво *ekspropriirati* (разластити) и *ekspropriacija* (*razlastitev*), *ekspropriacijski postopek* (*razlastitveni postopek*“.

Онај први аргуменат је свакако врло важан, и на основу њега је могућно било изградити мишљење да ће *експроприрајти* (па, аналогно томе, и *експроприсати*, јер се, како је познато, глаголи с оба наставка у српскохрватском језику често напореда употребљавају) бити исправан облик, у коме трбеа употребљавати тај глагол. Поређење с његовим обликом у словеначком језику

већ је од мањег значаја јер оно што је принцип, правописни или општејезички, словеначког, не мора бити и принцип српскохрватског језика, као ни обрнуто. Сваки језик често има и своје посебне принципе.

А процењујући мишљење економског стручњака који ово питање покреће ми се, прво, питамо: Зашто није погледао у Правопис српскохрватског језика и узео у обзир оно што се налази у томе правопису? Сигурно зато што тамо не налази потврду свога мишљења. А оно што се налази у Правопису српскохрватског језика, пре свега другог, морало би се узети у обзир јер је то управо дато под потписима једанаесторице познатих стручњака за наш језик. А тамо су један за другим дати облици :

експропрјрати, -прпрјрам и
експроприсати, -шѐм

Ипак, када то питање треба још расправљати, онда његову покретачу треба дати за право када каже да се овај глагол употребљава и у облику с наставком на *-ирайи*. Ми га у томе облику налазимо у неким реченицама нашег језика; у Хрватско-пољском речнику Јулија Бенеша, нпр., и у Рјечнику хрватско-српско-француском колектива Dayre--Deanovic—Maixner. Али је зато много већи број речника нашег језика у коме се он употребљава у облику *експроприрайи*, односно *експроприсаји*. Он овај облик има у наша два врло исцрпна речника страних речи у нашем језику, у речницима М. Вујаковије и Б. Клаића, затим у речнику уз Правопис А. Белића од 1952. г. Даље, у Немачко-српскохрватском речнику Ристића и Канрге налазимо експропріеген = *експроприсаји*; у Енглеско-српскохрватском речнику колектива Ристић—Симић—Поповић такође: експропріате — *експроприсаји*, а тако исто и у Речнику српскохрватског језика Л. Бакотића: *експроприсаји*. Исти облик овога глагола дао је И. И. Толстой (Сербско-хрватско-рускији словарь) и већина састављача мањих двојезичких речника.

Тај се глагол ни у језику (немачком), преко кога нам је свакако (у облику на *-ирайи*) дошао, не разликује ниуколико од великог броја других таквих глагола. На удвостручавање самогласника и у нашем језику поборнике употребе овога глагола у

томе његову облику наводила је унеколико посебна основа, на крају које се налази једно *и* (исп. *ексјројри-јација* према н. лат. *exprogratio*). Али зар није исти случај и са глаголом *варирајши* према *варијација* (лат. *variatio* и *variare*), *денунцирајши*, према *денунцијација* и сл. А сви се ти глаголи свршавају искључиво на *-ирајши* или на *-исајши*. И нема никаквог разлога за постојање друкчијег наставка ни у глагола о коме говоримо.

Да је у њега првобитно и био удвојен самогласник *и*, свакако би дошло до контракције два *и* у један тај глас. Што одсуство дужине тога *и* у његову облику с наставком *-исајши* не упућује на контракцију, то није никакав доказ јер и да је ту и било контракције, и дужине контрахованог *и*, те би дужине лако могло нестати под утицајем системе, према великом броју глагола на *-исајши*, у којих је *и* увек само кратко.

Уосталом, овде није ни потребно претпостављати основу са самогласником (*и*) на крају, јер су у истих образовања основе често различне. А при грађењу нових речи општи делови на који се додају наставци обично се узимају у облику са сугласником на крају. За наше језичко осећање тај део у овоме случају је био *ексјројр-*. И зато, по нашем мишљењу, облици *ексјројрирајши* и *ексјројрисајши* имају преимућство над облицима *ексјројрирајши* и *ексјројрисајши*. А то преимућство им даје и чешћа употреба у првим облицима, за коју смо поред онога што налазимо у данашњој правној литератури и у појединим речницима, већи број потврда нашли и у врло богатој лексичкој грађи Института за српско-хрватски језик (од којих овде наводимо само: *Валда не мисли да сељак сам јројш себе револуционише и да сам себе е к с ј р о ј р и р а* — Св. Марковић, Целокупна дела 2, 63; *Кайишиализам нормалним својим развијком е к с ј р о ј р и р а* — Драг. Ланчевић, О аграрном проблему, 42; *Исјодобно јшеба е к с ј р о ј р и р а ј ш и . . .* — М. Крлежа, Студије и путописи, 183; *Е к с ј р о ј р и с а ј ш и* значи некоме одузетии имање . . . — Љ. Стојановић, Наш језик 1937, 180; *Нећемо ни јомишљајши да е к с ј р о ј р и ш е м о мале сељаке* — Живот 1906, 281; *Ту се одређује да се могу е к с ј р о ј р и с а ј ш и* шуме — М. Мариновић, Шуме 1932, 79; *Село је из свога риболова . . . е к с ј р о ј р и с а л о* — М. Петровић, Бердапски риболови, 66; *Он (ће) већ сјворијши услове у којима е к с ј р о ј р и с а н и* неће бијши очајни биједници — Д. Ланчевић,

О аграрном проблему, 42; *Предвиђа да се њривајина својина може експројрисати* — М. Пијаде, *Изабрани говори*, 74; *Постала је средство да се сељаци, занатлије и ситни трговци експројришу* (Архив КПЈ 3, 11). Међутим, у тој грађи, тако рећи, и не налазимо примера за облике на *-ириати* и *-исати*. И разумљиво је, најзад, што и најновији Речник књижевног језика Матице српске и Матице хрватске, који се ради на језичкој грађи из новије и најновије књижевности Срба и Хрвата, и од којег су прве две књиге у штампи, доноси овај глагол само у облицима *експројрирати* и *експројрисати*.

2. *Прошао је дуг њериод времена док је националсоцијализам, или „Нацистичка странка“, како су је назвали, до ње мере снажно захвајила масе њемачког народа.* — При читању ове реченице осети се да јој нешто недостаје, што и није баш тако лако уочити. Запази се, истина, одмах да је тај недостатак у слагању међусобно повезаних њених делова, а наиме дела предиката и субјекта на који се он односи. Полазећи од утврђених правила према којима се предикат, односно његови делови с више субјеката, ако их има, могу слагати или по значењу (што значи да ће делови предиката стајати у облику множине) или по облику, у коме случају стоје у једнини, и облику рода једног од тих субјеката, — у наведеној реченици је све у реду. Па ипак није тако. Није тако због тога што ту само на изглед имамо напоредне делове субјекта — националсоцијализам и Нацистичку странку, а у ствари се овде узима само једно од ово двоје. И та околност захтева предикат у једнини, како је и употребљен. Али се поставља питање облика рода предиката наведене реченице. Он је у њој, како видимо, дат у облику ж. рода зато што је писац, одн. преводилац текста из којег је реченица узета имао у свести именицу *странка* из уметнутог дела, који, према томе, и није део реченице. Субјекат, ту, дакле није „Нацистичка странка“ него *националсоцијализам*, па је зато и требало рећи: *док је националсоцијализам, или, „Националистичка странка, како су је назвали, — до ње мере захајило масе немачког народа.*

3. *Маршал Хинденбург је њредседниковао немачком државом, а Шпреземан је био њен министар спољних њослова. Она честитија и уравнотажена већина немачког народа у духу своје урођене љубави њрема крујној и мајестетичној власти, њрибијала се уз њега до самог његовог издисаја.* — Овде опет имамо нешто нездраво — опет у

конгруенцији а не у рекцији, мада су ту у питању облици више допуне него одредбе предиката *ѝрибијала се* и облик присвојне заменице уз именицу *издисај* у другој реченици наведеног текста. Писац-преводац је несумњиво имао на уму *Маршала Хинденбурга*, па је зато казао да се *честийши и уравноиѝжена већина немачког народа ѝрибијала уз њега до самог његовог издисаја*. Али се поставља питање да ли стилизација прве, сложене реченице допушта такво слагање. У тој сложеној реченици има две просте напоредне реченице. Поред прве с *маршалом Хинденбургом*, као субјектом, имамо и другу с *министром Шјиреземаном* у истој функцији. Могао је председник бити у главнијој улози, ако је тј. био, од министра спољних послова. Али то овде није од значаја, него је лингвистички много значајније што су та два субјекта употребљена равноправно, па је, према томе, требало рећи да се већина немачког народа *ѝрибијала уз њих до самог њиховог издисаја* (а не *уз њега и до његовог издисаја*), или је реченицу требало друкчије стилизовати.

Истина је да се у детерминативном делу друге реченице говори о *мајестийичној власћи*, па би акузатив с предлогом *уз* и атрибут уз именицу *издисај* могли *бити и у облику жетског рода* јединине. И у томе би се случају опет морало рећи *да се већина немачког народа . . . ѝрибијала уз њу до самог њеног издисаја*.

4. Овој сјудуји је са извесним разлозима *замерена ѝреѝтерана сийстемийичносй*. — У наведеном примеру, а доста често и иначе, уз *замерийи* и њему сличне глаголе налазимо употребљен објекат у акузативу без предлога. Глагол *замерийи* је, међутим, непрелазан, и уза њ се субјекат не може употребљавати у акузативу без предлога. То, дакако, не значи да тај и други неки њему слични глаголи никако и немају свога објекта у вези с којим се врше њима означене радње. Напротив, *замерийи ес* никоме не може без везе с нечим што је ван онога који замера. Али је такав објекат уз глаголе који не допуштају употребу имена у облику акузатива без предлога — **н е п р а в и о б ј е к а т**. А неправи објекат стоји у неком другом падежу без предлога или с предлогом. У овоме случају глагол *замерийи* захтева или локатив с предлогом *на*, или генитив с предлогом *због*, или акузатив с предлогом *за*. Глагол *замерийи*, дакле, није правилно прелазан глагол и не може уза се имати објекат у акузативу без предлога. Његов обејакат је неправи

објекат и може се употребити у било коме од речених облика. А од свих тих облика ми бисмо у оваквим случајевима пре свих других препоручили облик локатива с предлогом *на*, и наведену реченицу дали бисмо у облику: *Овој сшудји је са извесним раз-
лозима замерено на њре њераној сисшемашичношћи.*

5. *Тај манасџир њодигла је краљица Јелена Анжујска за Малу браћу.* — Ову реченицу узели смо из рубрике *Да ли знаише?* у Политици. Ми то не наглашавамо без икаква разлога, него да бисмо истакли да је овај наш познати дневник изгледа усвојио једно мишљење које је негде у току прошле године у његовој Културној рубрици изнео један од чланова Комисије за израду најновијег Правописа српскохрватског језика међу осталим замеркама које је тамо чинио одредбама тога Правописа. Не поричући да се не би могле чинити примедбе и на другу покоју одредбу тога Правописа, ми не сматрамо да је тај критичар правописних одредаба дао добро тумачење из којег произилази да име калуђерског реда *мале браће* треба писати великим почетним словом. Он је рекао, па се може закључити да је то у Политици и прихваћено, да би (иако треба писати: *фрањевци*, рецимо, *доминиканци*, *исусовци* и сл. малим словом), — назив реда *мале браће* боље било писати као *Мала браћа*, да се не би схватило да је реч о маленој (маљда малолетној, или малог раста) браћи. Међутим, такав неспоразум је сасвим искључен. Овај назив увек се употребљава у вези из које се, као у случају с нашом горе наведеном реченицом, јасно види на шта се он односи. Свакоме ће сигурно бити потпуно јасно да је и Јелена Анжујска подгла манастир за некакав калуђерски ред, а не за бате, или за бате и секе, за браћу, дакле, која још нису одрасла или за браћу која су растом остала мала. Према таквоме тумачењу и *слободни зидари* треба писати почетним великим словом да не би когод помислио да су то они што слободно подижу какве зидове или штогод слично. А управо зато што је у Правопису пропуштено да се међу примерима наведе и назив *мала браћа*, ми сматрамо да ће корисно послужити ова наша поука, из које се може видети да и овај назив, као и називе свих осталих калуђерских редова, треба писати почетним малим словом.

X.

6. *Да видимо какве ће оцјене да да њољска сушћиња.* — Ова је реченица узета из једне емисије наше телевизије. Реч је била о

европском првенству у клизању које је одржано почетком месеца фебруара у Братислави. Овде је мало необична појава именице *-сушкиња*, која се јавља као именица женског рода према устаљеним облицима мушког рода: *судија* и *судац*. Наши лексикографи не дају потврда и за ову именицу. Вук у Српском рјечнику наводи ове одреднице: *судац, судија, судник*, све у значењу Richter, iudex. Ту још налазимо и *суђа* (по југозападним крајевима) и *суђаја*, али се и те именице упућују на именицу *судац*. У Рјечнику Југославенске академије налазимо: *судац* „исто што *судија, суђа*“. Потврде за тај облик су од тринаестог века. Именица *судија*, као семантички еквивалент именице *судац*, и ту је м. р. Истина, у РЈА налазимо и одредницу *судија* као именицу женског рода, али у сасвим другом значењу „исто што *судство, судско сјанње, право суђења, суђење*“. Дакле, као именица женског рода *судија* не улази у круг значења именица која означавају вршиоца радње. У Ристић-Кангргином српскохрватском-немачком речнику као основна именица даје се *судија* — Richter. Остале именице: *судац, суђа, суђаја* везане су за ову именицу, и све су м. р. Дакле, у овим речницима нема потврде за именицу ж. р. *сушкиња*. Ту именицу не налазимо ни у Хрватско-српско-француском рјечнику чији су аутори Dayce—Deanović—Maixner. И ту имамо *судац judge; судија* и *суђа* се упућују на ову одредницу.

Као што видимо, наши лексикографи не потврђују облик *сушкиња*. Истина, Ристић—Кангргин речник даје *судиља* Richterin, а *судиница* се ту преводи са Frau Richter, што би упућивало на закључак да *судиља* може значити и *жену која суди* и *сучеву жену* (исп. у истом речнику *учишљ Lehrer, учишљница Lehrerin*, али и: *шумар Förster, шумарка Försterin*, а тако се преводи у *шумаревица* (тј. Försterin), што значи да нам немачки превод не даје увек јасну представу о томе да ли се ради о вршиоцу глаголске радње или о супрузи онога који врши ту радњу, односно чије је занимање везано за именицу у основи), *судиница* се ту преводи са Frau Richter, дакле *жена судца*. У херцеговачким а, колико нам је познато, и у другим нашим говорима, да то одмах истакнемо, *судиница* има значење само *сучева жена*.

Именица *сушкиња* иде у ред именица женскога рода које се изводе наставком *киња*, а тај наставак служи „као моционим знак за означавање лица женског рода према лицима мушког рода са за-

једничким општим делом“ (М. Стевановић: Савремени српско-хрватски језик, I, 529). Јављање ове именице за означавање женског лица које суди условљено је нашим свакодневним потребама. Наши лексикографи, то смо већ видели, не дају посебан облик за ж. р. *Судиља*, коју дају Ристић и Кангрга није могла да се уопшти и да егзистира као помен *agentis* женског рода према именицама *судац* и *судија*, које су у употреби само као именице м. р. Ово је још мање могла да постане именица *судиница*, за коју је већ речено да у неким областима наше језичке територије означава искључиво сучеву жену. Према томе, ако је суфикс *киња* данас продуктиван, а јест (М. Стевановић, *op. cit.*), онда је схватљиво што се према односу: *тврговац—тврговкиња* и сл. јавило и *судац — судикиња*. Али док *тврговкиња* може да значи не само *la marchande* него и *femme d'un marchand* — *судикиња* би требало да остане у кругу именица које означавају вршиоце глаголске радње, јер за означавање супруге може се наћи и други облик.

А. П.

РЕГИСТАР

XIV књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: абл. = аблатив, аблативни; ак. = акузатив; акц. = акценат; арб. = арбанашки; арх. = архаични, архаично; безл. = безлични; буг. = бугарски; вар. = варијанта; везн. = везник; ген. = генитив; геол. = геолошки; гл. = глагол, глаголски; горњолуж. = горњолужички; грч. = грчки; дат. = датив; доволуж. = доволужички; дуб. = дублет; ек. = екавски; енкл. = енклитика; етим. = етимологија; ж. = женски; знач. = значење; изр. = израз; им. = именица; имп. = императив; INSTR. = инструментал; инф. = инфинитив; јд. = једнина; комп. = компаратив; л. = лице; лат. = латински; лекс. = лексика, лексички; лет. = летонски; лит. = литвански; лок. = локатив; м. = место; мак. = македонски; мед. = медицина, медицински; мн. = множина, множински; морф. = морфологија, морфолошки; нем. = немачки; непр. = неправиан, неправилно; ном. = номинатив; обл. = облик; осн. = основа; поль. = польски; пост. = постанак; потенц. = потенцијал; правоп. = правопис; предик. = предикативни; предл. = предлог; през. = презент; прид. = придев; прил. = прилог; пром. = промена; р. = род; рекц. = реакција; рус. = руски; с. = средњи; словач. = словачки; словен. = словеначки; тал. = талијански; твор. = творба; терм. = термин; транскр. = транскрипција; транслит. = транслитерација; уп. = употреба; фонет. = фонетски; фр. = француски; цсл. = црквенословенски; чеш. = чешки.

А

а, фонет. 210
абразија (лат. abrader), геол. терм. 292
(à) bon marché, фр. знач. 234
а buen prezzo, тал. знач. 234
авлија и двориште, уп. 203
агнец: жагањак, уп. 201
адвокат и одвјетник, уп. 202
адисон (болест) не: Адисон, мед. 37
ае > е, фонет. 178
аеробни, морф. 292
аерозагађеност, геол. терм. 292
аероплан, морф. 292
аеро-сетва, морф. 292
аеро-снимак, морф. 292

аеростат, морф. 292
азбестни, правоп. 143, 144
абразирати, геол. терм. 292
актенташна (не: актен-ташна), правоп. 72
активан, морф. и знач. 294
акт-ташна, правоп. 72
ала и неман, уп. 203
алвеоларни и алвеолни (:алвеола), обл. 287
алергијски и алергичан, знач. 288
Алигијери, транскр. 64
алкалијски и алкални (не: алкалични), обл. 287
амбијент, уп. 34
Амичис (не: Амиџис), транскр. 62

анализирати м. анализовати 289
 анатемисати, уп. 203
 анемија (не: анемиа), право. 40
 антибиотикограм (не: антибиограм) 32
 аортни (не: аортнични), обл. 286
 апотека и љекарна, уп. 202
 аратосиљати се + ген., уп. 82
 артеријски (не: артеријални и арте-
 риозни), обл. 286
 асиди м. киселине, уп. 34
 аспект, уп. 34
 асталски (стони), уп. 235
 аудиција, акц. 151, 152
 Аустралија, акц. 151, 152
 афинитет, обл. 285
 ацидозни (не: ацидотични), обл. 287

Б

Бабилон и Вавилон, фонет. дуб. 205
 базилика и вазилика, фонет. дуб. 206
 бајат: стар, уп. 200
 бајка: скаска, уп. 201
 баковање, геол. терм. знач. 147
 бактеријски (не: бактеријални и бак-
 теријелни), обл. 287
 bałwaniasty, пољ. фонет. 158
 банда, обл. и знач. 68
 Бања Лука, право. и пром. 70
 барбарин и варварин, фонет. дуб. 205
 Батрић, етим. 227
 Баћани и Бачани, фонет. 150
 бацач, уп. 14, 15
 бацил туберкулозе (не: туберкулозни
 бацил) 37
 бачвар: пинтер, уп. 201
 бедничък (беден), буг. морф. 156
 бежати — бежим 69, 70
 безбедност: сигурност, уп. 201
 безусловно, уп. 136
 беличаст, твор. 158
 беличък (бял), буг. морф. 156
 белушаст: bělišť 158
 беляст, буг. морф. 158
 Бењамино Ђиљи, транскр. 63
 београдски, знач. и уп. 235—237
 беоњача и бјелоочница, дуб. 290
 Бетлехем и Витлејем, уп. 205
 Беч (не: Бећ), фонет. 151
 бешика: колијевка, уп. 201; бешика и
 мјехур, дуб. 290
 библиотека: књижница, уп. 201
 Библија, фонет. 205
 Бизантинац и Византинац, фонет. дуб.
 205
 бијел и био, уп. 208

биолог, знач. 295
 бирач, уп. 15
 бирдуз и бирцауз (нем. Wirtshaus),
 фонет. 282
 бити, гл. потенц. 152
 бити + ном. || бити + инстр. 79, 81
 бјелина — бијел, твор. 164
 бјелоочница и беоњача, дуб. 290
 блато, знач. 133
 bledikast (bled), словен. морф. и знач.
 156
 бледничък (бледен), буг. морф. 156
 бледожут (< блед + жут), право.
 190
 блеснути (ек.) (не: блѣснути), право.
 72
 близанци, уп. геол. терм. 143
 блокирати, транскр. 289
 blėdikъ, морф. 158
 бог: боже: бого 228
 богачичък (богат), буг. морф. 156
 бојати се + ген. || бојати се + од +
 ген. 73, 81, 82, 239
 Бокачо (не: Бокаћо), транскр. 62
 боксач, уп. 15
 бол, фонет. 208
 болује од (болести) плућа (не: бо-
 лује на плућима) 36
 борац, уп. 11, 12
 Боргезе (не: Боргесе), транскр. 63
 Борђа и Борџија, транскр. 62, 63
 босичък (бос), буг. морф. 156
 Бошњо (< Бошњак), етим. 228
 брадат, знач. 71
 браколомац, уп. 136
 бранилац: бранитељ 10, 11
 бранитељ, уп. 11
 братов, знач. 235, уп. 237
 братовљева кућа и кућа брата, уп. 235,
 236
 братски, знач. и уп. 235
 брахијалан = шкржњи (лат. brachialis),
 транскр. 287
 брго: брзо: брже 229
 брзојав и телеграм, уп. 202, 204
 брзометка, морф. 293
 брзоплет, брзоплетан, морф. 293
 брзоплован, морф. 293
 брзопловац, морф. 293
 брзопотезни, морф. 293
 брзорек, брзоречив, морф. 293
 брзорук, морф. 293
 брзосушећи (< брзо - сушећи), морф.
 и знач. 293
 брзотисни, морф. 293
 брзоток, морф. 293
 Бринџија, транскр. 63

брисало и гума, уп. 202
бројилац и бројитељ, знач. и уп. 15
брусевн, морф. 209
будући да, уп. 222
бујичар, знач. 296
буна + против + ген. || буна + на + ак. 90, 129
бундева и тиква, уп. 203
бушач, уп. 15
bēlastý, поль. морф. 158
bēlikъ, морф. 158

В

в, фонет. 207
Вавилон и Бабилон, фонет. дуб. 205
ваздуси, геол. знач. 142
ваздух, фонет. 14
ваздушаст: ваздух 158
ваздушије, уп. геол. терм. 142
вазилика и базилика, уп. 206
вал, фонет. 208
valgs, лет. етим. 230
vālguti, лит. етим. 230
ван, предл. уп. 110, 111; ван: изван 110
варварин и барбарин, фонет. дуб. 205
варење и пробава, дуб. 290
варијати: варијација (лат. *variatio*, *variare*), правоп. 302
вас (= сав), арх. обл. 44—47; вас дан, арх. 47
васпитач, уп. 15
ватра и огањ, уп. 203
ваш, дат., инстр. и лок. јд. 213
величина, твор. и знач. 64
венеричан и венерички, знач. и уп. 29, 30, 288
весео, фонет. 208
већина, твор. и знач. 164
вибрирати, транскр. 289
видети — видим 69, 70; видети + ген. 88
Византинац и Бизантинац, фонет. дуб. 205
викач, уп. 15
wilga, поль. знач.; етим. 229, 230
vilgaw, vilgyti, лит. етим. 229
wilgi, wilgotny, поль. етим. 229
wilgoć, wilgnać, поль. етим. 229
Винчи (да Винчи), пром. 64
виралан = препонски (лат. *virilis*), транскр. 287
висина — висок, твор. 164
висити (не: висјети), правоп. 69, 70
вискозност и вискозитет, дуб. 285
висцералан = дробовни (: лат. *visceralis*), транскр. 287

Витлејем и Бетлехем, уп. 205
више + ген. 105
vlaga, етим. 229
владалац, уп. 4, 11
владалачки и владатељски, уп. 4
владина јеменска делегација и делегација јеменске владе, уп. 235, 237
Владун (< Владо), етим. 228
влак и воз, уп. 205
влах и влаше, лекс. 21
vlaha, чеш. и словач. етим. 229, 230
Влахо, уп. 205
włoha, włoga, горњолуж. и доњолуж. етим. 230
vlha, чеш. знач. 229; vlha < *vylga < *valga 230
vlhký = vlhnouti, чеш. етим. 229
vlъgъкъ, цсл. етим. 229
во и вол, правоп. 71, уп. 208
воденица и млин, уп. 203
водител, уп. 6
водити кроз сокак, уп. 74, 75
водоземно, уп. 136
водоизобилан, геол. терм. знач. 293
водообилан, геол. терм. знач. 293
воз и влак, уп. 205
возач и возар, уп. 14, 15
volg- 229
volgek, словен. етим. 229
volgkij, volglyj, volgnuty, рус. етим. 229
воleti, инф. осн. 70
vologa, рус. етим. 230
восак, знач. мн. обл. 148
wohlfeil = leicht käuflich, нем. знач. 234
враг и ђаво, уп. 203
вриједна (не: врједна), фонет. 151
врштити — врштити 70
врло: много и здраво, уп. 201
врх, предл. уп. 76, 111
вршилац и вршител, уп. 16
вуга и фуга, етим. 229
vylg- 229
vylga < vylg- 230

Г

гадов, морф. 228
ганглион — ганглиј, обл. 285
гасилац и гаситељ, уп. 3
где се паразити множе (не: куда се паразити множе), 40
γεγαν, грч. знач. 288
главачке, прил. знач. 293
глагол, фонет. 208
глазба и музика, уп. 202
гласач, уп. 15

гласило и орган, уп. 202
 гледалац, уп. 11, 12
 глеђ и цаплина, дуб. 290
 głowiasty, поль. фонет. 158
 глумац, уп. 11, 12
 глупост, инстр. јд. 210
 годишњица и обљетница, уп. 202
 гојазност и претилост, дуб. 290
 голов, морф. 228
 гонилац и гонитељ, уп. 3, 7, 10, 11, 44
 гонич, уп. 3
 горнат, твор. и знач. 71
 гравидна крв, непр. уп. 36
 гравитирати, уп. 202
 град—град: града, градови, градић,
 фонет. 281, 283
 градитељ, уп. 6
 гранат, знач. 71
 graniasty, поль. фонет. 158
 грах, фонет. 207; грах и пасуљ, дуб. 203
 грашаст (: грашак), твор. и знач. 146
 грешка: погрешка, уп. 201
 гриња, знач. и пост. 166—168
 гркљани: гркљан, акц. 161
 гроб се његов пропá на та' свијет,
 изр. знач. 159
 гума и брисало, уп. 202
 gebrasty, поль. фонет. 158

Д

да, везн. 153
 давалац: давало 5
 да ли је . . . у питању (не: да ли се . . .
 ради) 36
 даљина, твор. 163
 Данте, пром. 64
 дармар и тарумар, фонет. 282
 даскал: учитељ, уп. 200
 Даца, дат. 68
 Дацин, правоп. 68
 два, пром. 214
 двојба и сумња, уп. 202
 дволичан, знач. 294
 двориште и авлија, уп. 203
 дебео, фонет. 208
 дебљина, твор. 163
 декановати, уп. 203
 деклинирати, уп. 202
 делегација јеменске владе и владина
 јеменска делегација, уп. 235, 237
 делилац и делитељ, знач. и уп. 15
 делиријум — делириј, обл. 285
 дело јунака, знач. и уп. 237
 дембел и тенбел, фонет. 282

демократија и демокрација, уп. 206
 денунцирати: денунцијација, правоп.
 302
 десиметар и дециметар, уп. 206
 дестилирати м. дестилувати 289
 деформирати м. деформисати 289
 deševju, рус. етим. 233
 дија- (лат. dia-), транскр. 40
 дијагноза, правоп. 40
 дијагнозни (не: дијагностички), обл.
 286
 дијагностицирати м. дијагностикувати
 289
 дијапедеза, правоп. 40
 дијареја (не: дијареа), транскр. 40
 дијати: дисати, уп. 200
 дио и дијел, уп. 208
 директорувати, уп. 203
 дисајан и дишан, дуб. 290
 дисати: дијати, уп. 200
 дискутабилан, морф. 295
 дићи, знач. 24, 25
 дићи проклету гомилу, изр. 24, 25
 диуреза (не: дијуреза), транскр. 40
 дно, предл. уп. 110, 111
 до и дол, уп. 208
 добрих, фонет. 207
 Добричин, правоп. 68
 добростојећи, морф. и знач. 293
 доброчинитељ, уп. 11
 дојам и утисак, уп. 202
 дојенче и одојче, дуб. 290
 доминиканци, правоп. 305
 домовина и отацбина, уп. 202, 203
 донесен (не: донешен), правоп. 40
 доносилац, знач. 5
 Драга, дат. 67
 Драгин, правоп. 67
 други, дат. и лок. јд. 213
 дубина — дубок, твор. 164
 дубиозан, уп. 34
 дубљина, твор. 163
 дубровачки, уп. 4
 Дубровчанин и Дубровац, уп. 4
 дуван и духан, уп. 207
 дуго: дуже 229
 дух, фонет. 207
 духан и дуван, уп. 207
 debrasty, поль. фонет. 158

Ђ

ђаво и враг, уп. 203
 ђумругџија: цариник, уп. 201

Е

евакуирати м. евакуисати 289
 evtin, буг. и мак. етим. 234
 егземплар + ген. || егземплар + од +
 ген. 83, 84
 експерименталан, експериментан и ек-
 спериментски, уп. и знач. 30, 288
 експлоатабилан, морф. 295
 експропријација (лат. expropriatio),
 право. 302
 експроприрати и експроприсати (не:
 експроприрати и експроприсати),
 право. 300—303
 епителни (не: епителијални), обл. 286
 еродибилан, морф. 295
 експериментал, лат. 30

Ж

жбука и малтер, уп. 202
 ждрал, фонет. 208
 желети, инф. осн. 70
 женин, уп. 237
 жетелац и жететель, уп. 3, 8
 жлездни, право. 143
 жлезданик, уп. 31
 жмуре, прил. обл. 232

З

за, предл. уп. 76, 97, 104, 107, 219,
 220, 253, 261; за + ак. || иза + ген.
 104; за + инстр. || иза + ген. 104;
 за + инстр. || иза + ген. || после +
 ген. 107
 за узрок, уп. 102
 забављати: занимати, уп. 201
 завера и урота, уп. 202
 завијач, уп. 14
 завијуци (не: завијутци), право. 40
 загребачки, уп. 4, 235
 Загребчанин и Загребач, уп. 4
 задњи, знач. и уп. 191, 192
 задовољан с чим: задовољан чим
 75, 76
 (за)искати + од + ген. || (за)искати
 + у + ген. 116
 закључак, уп. 134
 закречење и овапшење, дуб. 290
 замерити, гл. рекц. 304, 305
 занимати: забављати, уп. 201
 запаљење и упала, дуб. 290
 запаљењски (не: запаљив) 37
 запушач, уп. 14

заради узрока, уп. 101, 102
 заслијепити (не: заслјепити), фонет.
 151
 застирач, уп. 14
 зато што, уп. 189, 190
 заутробље, мед. уп. 31
 зачињавац, уп. 11
 због, предл. уп. 97—101, 188, 246
 због узрока, уп. 101
 звати + ном. || звати + инстр. 79—81
 звиждати — звиждим 70
 звиждач, уп. 15
 зграда: здање, уп. 201
 здн, фонет. 143
 здраво: врло, уп. 201
 зеленичък (зелен), буг. морф. 156
 зеленкаст < зелен + њк + асгь 158
 Зећа (< Зећанин), етим. 228
 зец, фонет. 176
 зидар, уп. 8
 зјече, обл. 232
 злочинство, уп. 136
 зналац, уп. 11
 Золи и Зонела, транскр. 63

И

нако, везн. уп. 190
 Иванов, знач. 235
 iglasny, пољ. фонет. 158
 играч, уп. 15
 Идрис и Идриз, фонет. 282
 из + ген., уп. 100, 101, 246—248
 из узрока, уп. 101
 иза + ген. 76, 104, 107
 изазивач, уп. 15
 избавилац: избавитељ, 10, 11
 избавити се + ген. || избавити се +
 од + ген. 81, 82
 избочити и истрбушити, уп. 294
 изван, предл. уп. 110, 111
 известилац и известитељ, уп. 5, 10—12
 извештај, уп. 134
 извештач, уп. 15
 извиђач, уп. 15
 изврстан: одличан, уп. 201, 202
 извршилац, пост. 5, уп. 12
 издавач, уп. 15
 између + ген. 76, 104, 106—108
 изнад + ген. 76, 104, 105
 Илија (не: Елија), фонет. 205
 илустровати и илустрирати, уп. 203
 имање Марка, уп. 236
 име + ген. || име + од + ген. 83—85,
 129
 именилац и именитељ, знач. и уп. 15

ингвиналан = мишични (: лат. *inguinalis*), транскр. 287
 иноземство и иностранство, уп. 202
 инхалирати м. инхалисати 289
 искати + од + ген. // искати + у + ген. 115, 125
 искључити (не: искључити), фонет. 151
 искуство и кушња, уп. 202
 испитивач, уп. 15
 испод + ген. 76, 104
 испоручилац, уп. 12
 испред + ген. 76, 104
 испунитељ, уп. 9
 исти, лок. јд. 213
 истини: истина, акц. 161
istinьъ, istinьуъ, морф. 161
 истовремен и истодобан, уп. 202, 203
 истојани (близаници) (не: једнојани), мед. 36

истраживач, уп. 15
 истражилац: истражитељ 10
 истрбушен, геол. уп. 294
 истрбушити и избочити, уп. 294
 истребилац: истребитељ 10
 Исус и Језус, уп. 205
 исусовци, правоп. 305
 исхрана и презхрана, дуб. 290
 исцеливање (не: изцеливање), правоп. 40

Итало Звево, транскр. 64
 ићи до танчина у неком делу, изр. 162
 ићи + по + лок. // ићи + инстр. 124
 ићи сокаком: ићи по сокаку 74, 75

J

ј, фонет. 207
 ја, обл. 179
 јавље (јавје), лекс. 25
 јагањац: агнец, уп. 201
 Јаков, уп. 205
 јаружити, геол. знач. 143
 јахати + ак. // јахати + на + лок. 120, 125
 јахач, уп. 15
 је, гл. енкл. уп. 219
 јевтин (: грч. *euthenos*), етим. 234
 јевтино (= по цени), знач. 234
 једро и језгра, дуб. 290
 језгарац, уп. геол. терм. 142
 језикоградатељ, уп. 7
 језикопритељ, уп. 7
 Језус и Исус, уп. 205
 Јелин и Хелен, уп. 205
 је ли ово причина управа, изр. знач. 159—161

је л' истина е ово овако, / ал' нас очи сопствене варају?, изр. знач. 160, 161
 Јерусалим и Јерузалеи, уп. 205
 јесам, обл. 179
 је се, уп. 177
 јетра (ж. р.) и јетра (с. р. мн.), дуб. 290
 јетрен и јетрњи, дуб. 290
 Јованка, дат. 67
 Јованкин, правоп. 67
 Јовин, уп. 237
 Јовичин, правоп. 68
 Јосип, уп. 205
 Југославија, акц. 151, 152
 југословенска државна делегација, знач. и уп. 237
 Јунус и Јунуз, фонет. 282

K

к + дат. 110, 129
 кавернозан и кавернски, уп. 30
 кад — кад (не: кад кад), правоп. 40
 кад се тиче, уп. 34
 калдрисати, уп. 203
 калијум — калиј, обл. 285
 камени лој, уп. геол. терм. 142
 канцеларија и уред, уп. 202
 капилар и капилара, дуб. 290
 карбоник м. угљеник, уп. 34
 карљуштање: краљушт, геол. уп. терм. 144
 карстификовати (: карст), твор. 144
 карстни (не: карсни), правоп. 143, 144
 карстолог (не: карсолот) правоп. 143, знач. 295
 касациони, морф. 294
 касач, уп. 15
 касни (позни), правоп. 144
 кастни, правоп. 143, 144
 катастрофа, уп. 66, 67
 кафеи и кафез, фонет. 282
 квалитет и квалитета, р. 285
 квантитет и квантитета, р. 285
 кемија и хемија, уп. 206
 Кипар и Ципар, уп. 206
 кирургија и хирургија, дуб. 206, 285
 кисео, фонет. 208
kislikaat (kisel): kislika, словен. морф. и знач. 156, 157
 кичма и краљешница (краљешница), дуб. 290
 кичма је лако покретљива (не: кичма се лако кретала) 36
 кломфер: лимар, уп. 201
 клонити се + ген. 82

клар и клор, фонет. дуб. 285
 кљенут(ост) и узетост, дуб. 290
 кнего, етим. 228
 књижевност, уп. 133
 књижница: библиотека, уп. 201
 ко, пост. 212, дат., инстр. и лок. јд. 213;
 ко и тко, морф. 212, уп. 212, 213
 кованција: пчелар, уп. 201
 кованцилук: пчеларство, уп. 201
 ковање речи, изр. знач. 132
 код, предл. уп. 35, 36, 85, 86, 222, 223
 код глагола, код имена, код ријечи //
 у глагола, у имена, у ријечи 118
 који, зам. ак. 152; везн. уп. 190
 колени: колено, акц. 161
 колијевка: бешпка, уп. 201
 комад, акц. 231; комад и комат (грч.
 kommaton), фонет. дуб. 274—283
 комадање, фонет. 277, 283
 комадара, фонет. 277
 комадати, фонет. 277, 283
 комадашка, фонет. 277
 комадина, фонет. 277
 комадић, фонет. 277, 283
 комадићак, фонет. 277, 283
 командант, акц. 151
 комат, знач. и акц. 231; комат и комад,
 фонет. вар. 274—283
 коматање, фонет. 274—276
 коматат, фонет. 274, 275
 коматина, фонет. 276, 277
 коматић, фонет. 275, 276, 278
 комбинирати м. комбиновати 289
 комсндат + ген. // комсндат + од +
 ген. 83
 комуникативан, морф. 294
 конклузија, уп. 34
 констатовати и констатирати, уп. 203
 конструирати и конструисати, уп. 203
 копија + од + ген. // копија + с +
 ген. 114, 124
 копча, уп. 134
 кора од хлеба, абл. знач. 83
 кореја и хореја, фонет. дуб. 285
 кориоидеја и хориоидеја, фонет. дуб.
 285
 кородибилан, морф. и знач. 295
 кородиван (: корозија), морф. и знач.
 295
 корозиван и корозиони (: корозија),
 морф. и знач. 294, 295
 корозија, геол. терм. 294
 косац, уп. 8, 12
 косач, уп. 8
 косилац, уп. 8
 костријет, инстр. јд. 211
 котло, фонет. 208

крај, инстр. јд. 70
 крај од чарапе, абл. знач. 83
 крајцара: новчић, уп. 201
 краљешак (краљешпак) и пршљен, дуб.
 290
 краљешница (краљешница) и кичма,
 дуб. 290
 краљушт, геол. терм. уп. 144
 кратчина и крачина, морф. 162, 163
 краћи (< кратји): крачина (< крат-
 кина), право. 163
 краћина: крачина, фонет. вар. 164;
 морф. 163, 165
 крвни судови и крвне жиле, дуб. 290
 крвнов, морф. 228
 кривотворитељ, уп. 12
 криж и крст, дуб. 202, 204
 критеријум — критериј, обл. 285
 крмскй, кѧ, кѦ, лекс. 21
 кроз + ак. 112
 кром и хром, фонет. дуб. 285
 кроме, предл. уп. 78
 кромозом и хромозом, фонет. дуб. 285
 кроничан и хроничан, фонет. дуб. 285
 хронологија и хронологија, уп. 206
 кротитељ, уп. 12
 крпа, геол. терм. уп. 144
 крст и криж, дуб. 202, 204
 крститељ, уп. 7, 8
 крстити се + ген. // крстити се + од +
 ген. 81, 82
 крућина, твор. 163
 Крцуан (< Крцо), етим. 228
 крчилац: крчитељ, уп. 10, 11
 кто (кѧто) > тко 212
 кутла, ген. мн. 210
 кутлач, уп. 15
 кула Ђуришића, ген. мн. 236
 купац, уп. 11, 12
 купити + од + ген. // купити + у +
 ген. 115, 116, 125
 купопродаја, акц. 151, 152
 кућа брата и братовљева кућа, уп.
 235, 236
 кућа пријатеља, знач. и уп. 237
 куће Петровића, ген. мн. 236
 кушња и искуство, уп. 202

Л

л, фонет. 208
 лабораторијум и лабораториј, обл. 285
 лакрималан = сузни (: лат. lacrimalis),
 транскр. 287
 латеролог, геол. терм. знач. 295
 lасnу, lасnу чеш. и словач. етим. 233

леже, прил. обл. 232
 лежиштар, знач. 296
 лекар и лијечник, уп. 202
 лелек: рода, уп. 201
 летак, пром. 72
 леталан = смртан (: лат. *lethalis*),
 транскр. 287
 Леонардо да Винчи, пром. 64
 лепиња, уп. 31
 летети — летим 69, 70
 лећа и сочиво, дуб. 290
 леукоцитопенија (не: леукопенија), мед.
 32
 лијечник и лекар, уп. 202
 лим: плех, уп. 201
 лимар: кломфер, уп. 201
 Лимо, Лимун, Лимов, етим. 227, 228
 лимфоцитни (не: лимфоцитарни), обл.
 286
 липеманија (лат. *lipaemia*), транскр.
 33
 липемија (лат. *lipaemia*), транскр. 33
 лиснат, твор. и знач. 71
 лисница и новчаник, уп. 202
 лице, знач. 294
 ловац, уп. 11
 логереја (не: логореа), транскр. 40
 ложач, уп. 15
 локализовати м. локализовати 289
 ломилац, уп. 11
 Лоренцо де' Медичи, транскр. 63
 лудов, морф. 228
 Луиђи, транскр. 64
 Лука, дат. 67
 Лукин, правоп. 67

Љ

љекарна и апотека, уп. 202
 љубав, инстр. јд. 211
 љубитељ, уп. 11
 љубити — љубим 69, 70
 Љубичин (не: Љубицин), правоп. 67,
 68
 љубопитство: радозналост, уп. 201

М

магаза и магазин, дуб. 282
 магнетски и магнетни, правоп. 144,
 145
 мада, везн. уп. 190
 мазгов, морф. 228
 макас и маказе, фонет. 282
 мала браћа (не: Мала браћа), правоп.
 305

малина и мањина, твор. и знач. 164
 малтер и жбука, уп. 202
 мамити + од + ген. // мамити + у +
 ген. 115, 116, 125
 Манзони (не: Манциони), транскр. 63
 мањина и малина, твор. и знач. 164
 Марићин (не: Марицин), правоп. 67,
 68
 материца и матерница, дуб. 290
 матитет м. тмулост, уп. 34
 машина и stroj, уп. 202
 ме < ме је 69
 megalo- 33
 мегалоакрија (не: акромегалија), мед.
 33
 мегалоглосија (не: глосомегалија), мед.
 33
 мегалодактилија (не: дактиломегалија),
 мед. 33
 мегалоонихија (не: онихмегалија), мед.
 33
 ме gri, арб. знач. 166, обл. през. 167
 међу, предл. уп. 76, 104, 106—108,
 129
 мекшина, твор. 163
 Мермерско море: Мраморно море, уп.
 201
 меснат, твор. и знач. 71
 место + ген. 102, 103
 мехурац: мехурић, уп. 201
 миастенија (не: амиостенија), мед. 33
 миаторфија (не: амиаторфија), мед. 33
 мијелатрофија (не: амијелатрофија),
 мед. 33
 мијелитис, правоп. 40
 мијело- (лат. *myelo-*), транскр. 40
 мијелографија, правоп. 40
 Миљичин, правоп. 68
 mikro- 33
 микро- и макрофосили, правоп. 145,
 146
 микроелектрокорозија, геол. терм. 296
 милиброд и милипрот (нем. *Milchbrot*),
 фонет. 282
 Милићин (не: Милицин), правоп. 67,
 68
 Милун (< Миле), етим. 228
 минералог, знач. 295
 мирас и мирас, фонет. 282
 мисао, фонет. 208
 мислилац, уп. 12
 Миђун (< Миђо), етим. 228
 Мица, дат. 67
 Мицин, правоп. 67, 68
 мишљење, уп. 134
 мјењач, уп. 15
 мјехур и бешика, дуб. 290

mladikast, морф. и знач. 157
 младих, инстр. јд. 70
 младичък (млад), буг. морф. 156
 млазеви, морф. 209
 млин и воденица, уп. 203
 много: врло, уп. 201
 модрикаст (: модар), морф. и знач. 156,
 157, твор. 158
 modrikast (moder), словен. морф. и
 знач. 156
 modrikъ, морф. 158
 молилац и молител, уп. 3
 молити — молим 69, 70
 момнат и тренутак, уп. 203
 морталитет, обл. 98
 погсеаи (le), фр. р. 274
 мост и ћуприја, уп. 203
 моћан, геол. знач. 296, 297
 мрзитель, уп. 9
 мува и муха, уп. 207
 музика и гласба, уп. 202
 муљ, инстр. јд. 70
 муха и мува, уп. 207
 мучитель, уп. 11, 12

Н

на + ак. 112, 127, 261, 262
 на плану, изр. 34
 на скупштини: у скупштини 127
 на та' свијет, изр. знач. 159
 навалити + на + ак. 127
 навалити + око + ген. 127
 нагао, фонет. 208
 нагрести, геол. знач. 297
 над, предл. уп. 76, 104—106
 надесно (не: на десно), право. 72
 надзиратель, уп. 11
 надно, предл. уп. 111
 надражљивост и подражљивост, дуб.
 290
 надуго, право. 72
 назвати се + ном. // назвати се +
 инстр. 79—81
 најести, геол. знач. 297
 наказатель, уп. 7
 након (наком), предл. 95
 накраљуштити, етим. и знач. 297
 налево, право. 72
 наместо + ген. 102, 103
 намештај, уп. 134
 наоколо, право. 72
 нападач, уп. 15
 народ, обл. и знач. 68
 наручилац, уп. 12
 насред, предл. уп. 111, 123, 124

настојање, знач. 133
 наталитет, обл. 285
 натанко, право. 72
 наташне воде, геол. терм. 297
 натријум — натриј, обл. 285
 начин (не: наћин), фонет. 151
 наш, дат., инстр. и лок. јд. 213
 небуд и непут, фонет. 282
 него, везн. уп. 250
 неки од болова (не: један део болова) 36
 неко, уп. 213; неко и нетко, морф. 212
 немам, фонет. 176
 нема се ко чекати (не: нема се кога
 чекати), уп. 192, 193
 немаи и ала, уп. 203
 немати + ген. 88, 89
 неонатоморталитет (не: неоморталитет),
 мед. 32
 несажикљивац, уп. терм. 142
 несам, фонет. 176, 178
 не сме (не: несме), право. 40
 несрећа, уп. 66, 67
 нећу, фонет. 175—178
 неци, словен. фонет. 178
 ниже + ген. 105
 нијечан и одричан, уп. 202
 нико, дат. јд. 213, уп. 213; нико и
 нетко, морф. 212
 ни на шта (не: на ништа), уп. 193
 ништавило, лекс. 23, 24
 НО (не: Н. О.), право. и пром. 71
 Новичин, право. 68
 новчаник и лисница, уп. 202
 новчић: крајцара, уп. 201
 ногат, знач. 71
 носат, знач. 71
 носач, знач. и уп. 4, 15
 носилац и носитель, уп. 3, 12
 носити — носим 69, 70
 поци, словен. фонет. 178

Њ

њих, фонет. 207

О

о, предл. уп. 261
 оа > а, фонет. 178
 обадверучке: објеручке, уп. 201
 обао и обал, уп. 208
 обарати топовима // обарати из топова
 129
 обезбедити, уп. 136
 обично (не: обићно), фонет. 151

објеручке: обадверучке, уп. 201
 обљетница и годишњица, уп. 202
 обожаваца и обожаваатељ, уп. 10—12
 оболело дете (не: разболело дете) 36
 обостран, уп. 136
 образоватељ, уп. 7
 обрана и одбрана, уп. 202
 овај, дат., лок. и инстр. јд. 213
 овај пут и овога пута (не: овај пута),
 изр. 153
 овапљење и закречење, дуб. 290
 ових, фонет. 207
 овршак од бадњака, абл. знач. 83
 огањ и ватра, уп. 203
 огртач, уп. 14
 од + ген., уп. 81, 97, 100, 101, 116,
 220, 239—262
 од времена до времена, изр. уп. 244
 од главе до пете, изр. уп. 244
 од града кључеви, абл. знач. 83
 од немила до недрага, изр. уп. 244
 од случаја до случаја, изр. уп. 244
 одбрана и обрана, уп. 202
 одвјетник и адвокат, уп. 202
 odvugnuti < *otvǔgnuti 229
 одгојитељ, уп. 12
 одијелити (не: одјелити), фонет. 151
 одио и одјел, уп. 208
 одјихати + од + ген. // одјихати
 с + ген. 124
 одјихати + ак. // одјихати + од + ген.
 // одјихати с + ген. 121, 125
 одличан: изврстан, уп. 201, 202
 одлука, уп. 134
 одојче и дојенче, дуб. 290
 одрећи се + од + ген. 239
 одричан и нијечан, уп. 202
 ое > е, фонет. 178
 океан и океан, уп. 206
 окидач, уп. 14
 око + ген. 127, 128
 окован в сребро // окован сребром 122,
 129
 окретност: умешност, уп. 201
 округао, фонет. 208
 Омир и Хомер, уп. 205, 206
 он је то крив м. он је томе крив 160
 он ме је заборавио (не: он ме заборавио)
 68, 69
 онај, дат. и лок. јд. 213
 онизак: снизак, уп. 201
 опасност и погибел, уп. 202
 оперирати — оперисати, уп. 9, 289
 опетовати и понављати, уп. 202
 опонирати, уп. 202
 опћи и општи, фонет. 206

опћина и општина, фонет. 206
 опуновластити, уп. 136
 општи и опћи, фонет. 206
 општина и опћина, фонет. 206
 орао, фонет. 208
 орах, фонет. 207
 орач, уп. 8
 орашаст (: орах), твор. и знач. 146
 орган и гласило, уп. 202
 организациони, морф. и знач. 294
 оријепити се, етим. 230
 ортопедисати, знач. и уп. 37
 освајач, уп. 15
 осветитељ, уп. 9
 осјетан и чулан, дуб. 290
 оскудица и помањкање, уп. 202
 ослободилац, уп. 11
 ослободити се + од + ген. 48
 ozmǔmetar, знач. 33
 оснивач, уп. 15
 особина и својство, уп. 201
 оставити, акц. 151
 остати + иза + ген. 94
 остати + на + лок. // остати + при +
 лок. 95, 96
 остеомијелограм (не: мијелограм), мел.
 32
 отаџбина и домовина, уп. 202, 203
 отврсти се, фонет. 281
 отети, фонет. 280; отети + од + ген. //
 отети + дат. 115—117
 отисак, знач. 298
 отићи, фонет. 281
 отоген, обл. и знач. 288
 отприлике (< од прилике), прил. 244
 отресетљавање, гл. им. знач. 146
 отрести се + од + ген. 239
 оформити, уп. 34
 оцијенити (не: оцјенити), фонет. 151

П

Падежни синоними:

гл. + ак. 119—121, 126, 127
 гл. + ак. // гл. + преко + ген. 120
 гл. (+ ак.) + дат. 116, 117
 гл. (+ ак.) + из + ген. 121
 гл. (+ ак.) + инстр. 113, 121
 гл. (+ ак.) + инстр. // гл. (+ ак.) +
 из + ген. 121, 125
 гл. (+ ак.) + кроз + ак. 111, 112
 гл. + ак. + кроз + ак. // гл. +
 ак. + на + ак. 111, 112
 гл. (+ ак.) + лок. 114
 гл. (+ ак.) + на + ак. 111, 112
 гл. (+ ак.) + од + ген. 115—117

- гл. (+ ак.) + по + лок. 113
 гл. (+ ак.) + у + ген. 115, 116
 гл. + више + ген. 128
 гл. + ген. 81
 гл. + ген. // гл. + од + ген. 129
 гл. + дат. 117, 126
 гл. + за + ак. 99, 100, 102, 119
 гл. + за + инстр. 95, 107
 гл. + заради + ген. 102, 103
 гл. + због + ген. 97, 98
 гл. + из + ген. 100
 гл. + из + ген. // гл. + од + ген. 101
 гл. + иза + ген. 106, 107
 гл. + иза + ген. // гл. + након + ген. 93—95
 гл. + иза + ген. // гл. + после + ген. 91
 гл. + између + ген. 106, 108
 гл. + инстр. 74, 121, 122, 124
 гл. + испред + ген. 107
 гл. + к + дат. 118, 128
 гл. + кроз + ак. 75, 124
 гл. + међу + инстр. 108
 гл. + место + ген. // гл. + наместо + ген. 102, 103
 гл. мировања + више + ген. 105
 гл. мировања + за + инстр. 104
 гл. мировања + иза + ген. 104, 105
 гл. мировања + између + ген. 106
 гл. мировања + изнад + ген. 105
 гл. мировања + међу + инстр. 106
 гл. мировања + над + инстр. 105
 гл. + на + лок. 118, 120
 гл. + након (наком) + ген. // гл. + после + ген. 91
 гл. + насред + ген. 123
 гл. + насред + ген. // гл. + усред + ген. 123
 гл. + ниже + ген. 128
 гл. + од + ген. 81, 100, 114, 117, 121
 гл. + око + ген. 128
 гл. + по + лок. 74, 94, 95, 112, 113, 122, 124
 гл. + по + лок. // гл. + према + лок. 95, 96, 129
 гл. + по + лок. // гл. + у + лок. 124
 гл. + под + ак. 106
 гл. + поради + ген. 103
 гл. + после + ген. 94, 95, 107
 гл. + после + ген. // гл. + иза + ген. 94
 гл. + после + ген. // гл. + иза + ген. // гл. + након (наком) + ген. // гл. + по + лок. 90
 гл. + после + ген. // гл. + након + ген. 94, 95
 гл. + после + ген. // гл. + по + ген. 94
 гл. + после + ген. // гл. + по + лок. 90, 91
 гл. + после + ген. // гл. + по + лок. // гл. + иза + ген. 92, 93
 гл. + после + ген. // гл. + по + лок. // гл. + наком + ген. 91, 92
 гл. + пред + ак. 107
 гл. + пред + ак. // гл. + испред + ген. 106, 107
 гл. + пред + инстр. 107
 гл. + предик. ном. // гл. + предик. инстр. 129
 гл. + преко + ген. 119, 120
 гл. + према + ген. 109
 гл. + према + лок. 109
 гл. примицања + више + ген. 105, 106
 гл. примицања + за + ак. 105
 гл. примицања + иза + ген. 105
 гл. + ради + ген. 97, 98, 102, 103
 гл. + ради + ген. // гл. + заради + ген. // гл. + поради + ген. 103
 гл. + с + ген. 99, 114, 121
 гл. + у + ген. 117
 гл. + у + ген. // гл. + код + ген. // гл. + у + лок. 118
 гл. + у + ген. // гл. + код + ген. 85, 86
 гл. + у + ген. // гл. + на + лок. 117
 гл. + у + лок. 112, 118, 122
 гл. + у + лок. // гл. + по + лок. 112
 гл. + усред + ген. 123
 им. + ген. // им. + од + ген. 83
 им. + између + ген. 108
 им. + међу + инстр. 108
 им. + ген. 114, 115
 им. + дат. 127
 им. + на + ак. 115
 им. + на + лок. 126, 127
 им. + над + инстр. 114
 им. + о + лок. 115
 им. + од + ген. 115
 им. + у + лок. 126, 127
 одрични гл. + ген. // одрични гл. + ак. 87, 88
 прид. + између + ген. 108
 прид. + инстр. 122, 123
 прид. + у + ак. 122
 Пајун (< Пајо), етим. 228
 панкреасни (не: панкреатични), обл. 286
 пањ, инстр. јд. 170
 папиларни и папилни (: папила), обл. 287
 пас, фонет. 176
 пасиван, морф. и знач. 294

- пастушаст: пастух 158
пасуљ и грах, уп. 203
pashy- 33
певамо, фонет. 176
певач, уп. 8, 12, 15
пекиншки: Пекинг, правоп. 70
пензиони, морф. и знач. 294
пепељаст: пепео 158
пепео, знач. мн. обл. 148, фонет. 208
пернат, твор. и знач. 71
перо од лука, обл. знач. 83
пероводитељ, уп. 136
перфорирати м. перфорисати 289
Petrača, тал. транслит. 62
печал, фонет. 208
пијевац, уп. 12
пијесак, знач. мн. обл. 148
Пијетро, транскр. 65
пинтер: бачвар, уп. 201
писарник: писаћи сто, уп. 201
писатељ, уп. 7, 12
писати (+ ак.) + ортографијом // пи-
сати (+ ак.) + по ортографији 113,
124
писаћи сто: писарник, уп. 201
писац, уп. 11, 12; писац: списатељ, уп.
201
писменост, уп. 133
писо, фонет. 176
Пјер, транскр. 65
плаветникаст (: плав), морф. и знач.
156; плаветникаст: плаветан, пла-
ветник 157
плавичаст (: плав), морф. 156, твор. 158
плазмодијум — плазмодиј, обл. 285
плајваз (нем. Bleiweiß), фонет. 282
пластичан и пластички, знач. 29, 288
Plaut — Vincentova angina (не: Plaut —
Vincentijeva angina), транскр. 289
плаштити се + од + ген. 82, 239
плесач, уп. 15
плеуритис (не: плеурит), транскр. 40
плеуритисни (не: плеуритични), обл.
286
плекс: лим, уп. 201
пливач, уп. 8, 15
плићак, обл. и знач. 165
плићи (< плитији): пличина (< пли-
ткина), правоп. 163
плићина (< плићи), твор. 163; плићи-
на: пличина 164, 165
пличина: плитак, твор. 162; пличина:
плићина, фонет. вар. 164, 165
Пљевљак и Пљевљанин, уп. 4
Пљевљанка, уп. 4
пљескање: тапшање, уп. 201
пнеумо- и пнеумоно-, уп. 31, 32
пнеумокониоза, непр. уп. 31
пнеумокранија, мед. уп. 32
пнеумологија, мед. уп. 32
пнеумонектомија (не: пнеумектомија),
мед. 32
пнеумонографија и пнеумографија, уп.
32
пнеумонолиза (не: пнеумолиза), мед. 32
пнеумонолит (не: пнеумолит), мед. 32
пнеумономикоза (не: пнеумомикоза),
мед. 32
пнеумоопексија (не: пнеумопексија),
мед. 32
пнеумонорагија (не: пнеуморагија), мед.
32
пнеумоперикардијум, мед. уп. 32
пнеумотерапија, мед. уп. 32
пнеумоторакс, мед. уп. 32
по, предл. уп. 74, 95, 220
по линија изр. 34
по неким: по некијем 113
по повратку, по празнику: после по-
вратка, после празника 90
победилац: победитељ 10
побојати се + ген. 82
побунити (+ ак.) + против + ген. //
побунити (+ ак.) + на + ак. 89, 129
повести, знач. и уп. 23
поврх + ген. 76
погибељ и опасност, уп. 202
погрешка: грешка, уп. 201
под + ак. и инстр., уп. 76, 104, 105
подао и подал, уп. 208
подићи, знач. 24
подићи (+ ак.) + против + ген. //
подићи (+ ак.) + на + ак. 89, 129
подлећи болести, непр. уп. 39
подмет, уп. 136
поднебеље, знач. 133
подносилац и подносиатељ, уп. 3, 5
подражљивост и надражљивост, дуб.
290
подузеће и предузеће, уп. 202
подупирач, уп. 14
познавалац и познаватељ, уп. 12, 16
показатељ, знач. 15
по-коматит се, фонет. 275
пол, фонет. 208; пол и спол, дуб. 290
поларност и поларитет, дуб. 285
полетети, знач. и уп. 23
полност и сполност, дуб. 290
помагати + дат. // помагати + ак. 126
помагач, уп. 15
помањкање и оскудица, уп. 202
помоћи + дат. // помоћи + ак. 126
понављати и опетовати, уп. 202
понијети, знач. и уп. 23

- попечитељ, уп. 7
 поплавити, акц. 152
 поплаштити се + од + ген. 82
 поправитељ, уп. 7
 пораба и употреба, уп. 202
 поренцефалија, етим. 33
 пор(о)-, преф. 33
 порођај и пород, дуб. 290
 пороза, етим. 33
 поропсија, етим. 33
 посао, фонет. 208
 посетилац, уп. 11, 12
 после + ген. 107
 последњи, знач. и уп. 191, 192
 послодавац, уп. 11
 послужитељ, уп. 11
 посматрач, уп. 15
 посребрен, обл. 49
 постати + ном. // постати + инстр.
 79—81, 216, 217
 постидети се + ген. // постидети се +
 од + ген. 81, 82
 потенцирати, транскр. 289
 поткријепити (не: поткријепити), фо-
 нет. 151
 потом, прил. 93
 потрошач, уп. 15
 поучно (не: поућно), фонет. 151
 росепі, словен. прил. етим. 233, знач.
 234
 росепіти се, словен. етим. 233
 почетак (не: поћетак), фонет. 151
 почитатељ, уп. 7
 пошто, везн. уп. 221, 222
 правобранилаштво, пром. 72
 правобранитељ, уп. 136
 праг од куће, абл. ген. 83
 празнов, морф. 228
 практичан и практички, знач. и уп.
 29, 288
 пратилац и пратитељ, уп. 3, 11
 први, знач. и уп. 191, 192
 превити, 2. л. мн. имп. 71
 преводилац, уп. 11, 12
 преводитељ, уп. 7
 преговарац, уп. 15
 пред + ак. и инстр. 76, 104, 106, 129
 предиди и предјел, уп. 208
 предлагач, уп. 15
 предмет, уп. 136
 предњи, знач. и уп. 191, 192
 предохрана, уп. 136
 председатељ, уп. 7
 председник скупштине (не: скупштин-
 ски председник), уп. 237
 предузеће и подузеће, уп. 202
 предчислитељ, уп. 7
 презентирати, уп. 34
 preiswert, нем. знач. 234
 преко + ген. 119
 прекривач, уп. 14
 преливњак, уп. геол. терм. 142
 према + ген., дат. и лок. 76, 108—110,
 129, 261
 премапотпис, уп. 136
 преписиватељ, уп. 7
 преправљати се + к + дат. // преправ-
 љати се + за + ак. 118, 119, 125
 преправљати се к рату // преправљати
 се за рат 118
 прерађивач, уп. 15
 претилост и гојазност, дуб. 290
 претплата, уп. 136
 прећи реку // прећи преко реке 119,
 125, 129
 прехрана и исхрана, дуб. 290
 прецизан, уп. 34
 пригода и прилика, уп. 202
 пријатељ, уп. 8
 прилика и пригода, уп. 202
 принадежности: припадати, уп. 7
 приповедач, уп. 15
 пристанак: сагласност, уп. 201
 притисак и тлак, дуб. 290
 причина, знач. и акц. 160, 161
 пробава и варење, дуб. 290
 пробирач, уп. 15
 проблематичан, уп. 34
 прогонитељ, уп. 3
 продавац, уп. 12
 продавац, уп. 15
 прозвати се + ном. // прозвати се +
 инстр. 79—81
 произвођач, уп. 15
 проклета гомила, изр. 24, 25
 проматрач, уп. 15
 промена у естетском изгледу лица
 (не: естетска промена) 37
 промолити пушке кроз прозор // про-
 молити пушке на прозор 111, 112
 проналазач, уп. 15
 проневерилац, уп. 11
 просац, уп. 3
 просвета, уп. 134
 просилац, уп. 2
 проситељ, уп. 3
 прослојавати (: прослојак), геол. терм.
 знач. 146
 просперитет, обл. 285
 простирач, уп. 14
 протестни, провop. 143
 против + ген. 129; против + ген. //
 на + ак. 89

прогурити пушке кроз прозор // про-
турити пушке на прозор 124
проузроковач и узрочник, дуб. 290
прсни (: прси), право. 144
прстни, право. 143, 144
пршљен и краљежак (краљешпак), дуб.
290
псеудооолит, геол. терм. знач. и фонет.
147
псовач, уп. 15
птијалодохоектаза (не: птијалектаза),
мед. 32
пулизирати, транскр. 289
пупак: пупољак, уп. 200, 201
пустиник: пустињак, уп. 201
путови и путеви, морф. 209
пуцач, уп. 15
пуштати (не: пушћати), право. 40
пчелар: кованција, уп. 201
пчеларство: кованцилулук, уп. 201

Р

равнатељ, уп. 12
ради, уп. 97, 98
ради узрока, уп. 101, 102
радије (не: рађе), право. 72
радијум — радиј, обл. 285
радозналост: љубопитство, уп. 201
Радун (< Раде), етим. 228
рађање и рођење, уп. 37
раздио и раздјел, уп. 208
разликовати се + INSTR. // разликовати
се + у + лок. 121, 125, 129
разликовати се + с + INSTR. 122
разнојајни (близанци) (не: двојајни),
мед. 36
раскидач, уп. 14
рат + против + ген. // рат + на + ак.
90, 129
рачуноводство, уп. 136
рвач, уп. 15
реагирати м. реаговати 289
реакција по др Петровићу (не: ре-
акција др Петровића) 36
ревнитељ, уп. 7
ред, знач. 133
редитељ, уп. 6, 12
редован и редовит, уп. 202
Ређина Маргерита (не: Ређина Мар-
гарета), транскр. 63
гереј, буг. етим. 230
геріј, рус. етим. 230
герік, словач. етим. 230
герік, чеш. етим. 230
герје, словен. етим. 230

репук, етим. 231
ресесирати м. ресековати 289
реуматичан и реуматички, уп. и знач.
30, 288
рехабилитирати — рехабилитовати, уп.
202
рецензија₂ + ген. // рецензија + на
ак. // рецензија + о + лок. 115, 125
реч, INSTR. јд. 211
rzer, rzerik, поль. етим. 230
рибогојац, уп. 12
ријеп, етим. 230, 231
риљати, знач. и етим. 231
рипати: скакати, уп. 200
рисач, уп. 15
рог од божитњег пещива, абл. знач. 83
рогаљ од мараме, абл. знач. 83
рогов, морф. 228
рода: штрк и лелек, уп. 201
родитељ, уп. 8
родница и усмина, дуб. 290
рођење и рађање, уп. 37
рожњача и рожаница, дуб. 290
ронац и ронилац, уп. 2, 3, 8, 12
ронитељ, уп. 3
роштиљ, INSTR. јд. 70
рудистни, право. 143, 144
рудиштни (: рудиште), право. 144
рукат, знач. 71
руковет (: руковеди) и руковед^т.
фонет. 281
руководилац, уп. 12
руменина — румен, твор. 164
рушители, уп. 9

С

с, предл. уп. 75 76, 99, 215, 216
са- (не: со-), преф. 134
с обзиром на . . . , уп. 34
сабирач, уп. 15
саборац и суборац, уп. 204
сав и вас, уп. 44—46
савласник и сувласник, уп. 204
савременик и сувременик, уп. 202, 204
сагласност: пристанак, уп. 201
садржалац и садржител, знач. и уп. 15
савезије, уп. 134, 136
сакупљач, уп. 15
сам, дат. јд. 20
санаторијум и санаториј, обл. 285
Сан Бернардино да Сијена, пром. 64
Санта Катерина да Сијено, пром. 64
Сан Феличе Славо, транскр. 64
сањач, уп. 15
саопштење, знач. 133

- сапатник, уп. 204
сапатништво, уп. 204
сапутник и супутник, уп. 204
сапутница и супутница, уп. 204
сасопственик: сувласник, уп. 201
састанак, акц. 151
сат и час, уп. 203
саучесник и суучесник, уп. 204
саучесница, уп. 204
саучесништво, уп. 204
сачељавати се и сучељавати се, уп. 204
сачувати се + од + ген. 82
свако, дат., инстр. и лок. јд. 213, уп. 213; свако и сватко, морф. 212
сведржатељ, уп. 7
сведржатељ, уп. 8
свеза, уп. 134
свеистражитељ, уп. 9
свећеник и свештеник, фонет. 206
свеучилиште и универзитет, уп. 202
свештеник и свећеник, фонет. 206
свирац, уп. 11
свирач, уп. 8, 15
свој, дат., инстр. и лок. јд. 213
својство: особина, уп. 201
сврдао, фонет. 208
свршитељ, уп. 7
се је > се 69, уп. 215
седе, прил. обл. 232
седиментација зависа (не: седиментација је у зависности) 36
седница, уп. 134
седох, фонет. 207
сексуалност и сексуалитет, дуб. 285
селидбени: сеобени, уп. 201
сеоски, уп. 44
сигурност: безбедност, уп. 201
символ и симбол, уп. 206
синтески, синтетски и синтетички (: синтеза), знач. 147
синусни (не: синузални), обл. 287
систолини (не: систолични), обл. 286
сифилисни (не: сифили(с)тични), обл. 286
скакати: рипати, уп. 200
скарстити (: карст), твор. 144
скаска: бајка, уп. 201
скувати и скухати, уп. 207
скупитељ, уп. 7
слагач и слагар, уп. 14
сламни и сламени (не: сламнат), правоп. 71
слезина и слезена, дуб. 290
слично (не: слићно), фонет. 151
слободни зидари (не: Слободни зидари), правоп. 305
служилац, уп. 2
служитељ, уп. 2, 8
слугокожа и слугуница, дуб. 290
слугот, морф. 228
слушалац, уп. 11, 12
слупшач, уп. 15
смеса + ген. // смеса + из + ген. 114, 125
сметња, знач. 133
смисао, фонет. 208
смутња, знач. 133
снебивати се + ген. 82
снебити се + ген. 82
снизак: онизак, уп. 201
сниматељ, уп. 6, 12
со и сол, уп. 208
собиратељ, уп. 7
содијум м. натријум, уп. 34
соко и сокол, правоп. 71
сочиво и лећа, дуб. 290
спавач, уп. 8, 15
спасилац, пост. 5, уп. 10; спасавац: спаса-
сатељ 10
спаситељ, уп. 7, 8, 10, 12, 44
спаси се + од + ген. 239
спати — спим 70
спелесотог, знач. 295
списатељ, уп. 7; списатељ: писац,
уп. 201
спидчање, геол. терм. знач. 147
спидчати: спени 147
спол, фонет. 208; спол и пол, дуб. 290
сполност и полноћ, дуб. 290
спрема, предл. уп. 76, 108, 129
спроводник, уп. 134
спровођач (спровађач), уп. 134
срамежљивост, инстр. јд. 210
срамити се + ген. 82
сребренар, фонет. 53
сребренаст, фонет. 53
сребренасто, фонет. 53
сребренина, фонет. 53
сребреница, фонет. 53
сребренички, фонет. 50
сребренкаст, фонет. 53
сребреност, фонет. 53
сребрењак, фонет. 53
сребрењача, фонет. 50
сребрн и сребрн, фонет. 49—54
сребрнарија, фонет. 50
сребрнаст, фонет. 49, 50
сребрнац, фонет. 50
сребрник, фонет. 49—51
Сребрница и Сребреница, фонет. 49
—51
Сребрничанин и Сребреничанин,
фонет. 49, 50
сребрњак, фонет. 49, 50, 53
сребрњача, фонет. 49, 50

- сред, уп. 110, 111; сред: насред, усред 111
- средњо- и танкослојевит, правоп. 145
- српаста анемија, непр. уп. 36
- српски, уп. терм. 196
- српскохрватски, правоп. 190; уп. терм. 196, 198, 199
- стабилизирати м. стабилизовати 289
- стабилност и стабилитет, дуб. 285
- стадијум — стадиј, обл. 285
- стајати, обл. през. 176
- стар: бајат, уп. 200
- старалац: старатељ 10, 11
- старање, знач. 133
- старешина+ген. // старешина+од + ген. 83
- starikaat (star): starika, словен. морф. и знач. 156, 157
- starikъ, морф. 158
- старосједелац, уп. 11
- старост, INSTR. ЈД. 210
- стваралац, уп. 11, 12; стваралац: стваратељ 10, 11
- створитељ, уп. 7—9
- Стевичин (не: Стевцини), правоп. 67
- стерилан и стерилитетан, уп. 30; стерилан (: лат. sterilis), транскр. 287
- стерилизирати м. стерилизовати 287
- стерилитетан (: лат. sterilitas), транскр. 287
- стедиште, знач. 134
- стечај, уп. 134
- стидети се+ген. // стидети се+од + ген. 81, 82, 239
- стидљивост, INSTR. ЈД. 210
- стн-, фонет. 143, 144
- сто и стол, правоп. 71
- стога, прил. 99
- стојати — стојим 70
- стоје, прил. обл. 232
- стони и столни, правоп. 71
- стражњн, знач. и уп. 191, 192
- стрепац, уп. 12
- строј и машина, уп. 202
- струка, знач. 133
- стубић и чувњић, дуб. 290
- Stück (das), нем. р. 274
- суборац и саборац, уп. 204
- суварак, уп. 31
- сувласник и савласник, уп. 204; сувласник и судеоник, уп. 204
- сувременик и савременик, уп. 202, 204
- сутлина (рус. сутлинок), геол. терм. пост. и знач. 298
- судац, уп. 11, 12; судац и судија, уп. 202
- судеоник и сувласник, уп. 204
- судија и судац, (м. р.), уп. 202; судија (ж. р.), знач. 306
- судиља, лекс. 306, 307
- судница, лекс. 306, 307
- судјеловати : учествовати 201
- судник, лекс. 306
- суђа, лекс. 306
- суђаја, лекс. 306
- суиграч, уп. 15
- сукњоловац, уп. 11
- сукоб, уп. 134
- сумња и двојба, уп. 202
- супесак (рус. супесок), геол. терм. пост. и знач. 298
- супутник и сапутник, уп. 204
- супутница и сапутница, уп. 204
- суткиња : судац, судија 305—307
- Суфикси:
- а 137
 - ар 13, 14
 - аст (-астъ) 146, 156—158
 - ат 71
 - ати 202
 - ац 11, 12, 14, 15
 - ач 6, 9, 10, 13—15
 - ген 288
 - генес 288
 - сви 209
 - ен 50, 51
 - ески 134
 - и у INSTR. ЈД. 210, 211
 - иван 294
 - иза 287
 - ирати 300—303
 - исати 300—303
 - иј 285
 - ије 134
 - ијум 285
 - ика 157
 - икаст 156, 157; -икаст (ичаст) < икъ + астъ 156
 - исус 288
 - икъ 156, 158
 - ин 67, 68
 - ина 162, 163, 164
 - ион (грч. ιον) 285
 - ир 202
 - ирати 202, 203, 289, 301, 302
 - ис 202
 - исати 202, 203, 289, 302
 - ит 40, 290
 - итас 285
 - итет 285
 - итида 290

-итис 40, 286, 290
 -its 40
 -iшт 285
 -ица 67, 68
 -ичаст 156, 157
 -ичък <икъ + ъкъ 156
 -ique 288
 -isch 288
 -je 134
 -ју у инстр. јд. 210, 211
 -ка 3
 -киња 306, 307
 -лац 2, 3, 5, 6, 9—15
 -лија 16
 -ло 5
 -лог 295
 -н 51
 -ни 145
 -ност 285
 -ов 202, 228
 -овати 202, 203, 289
 -ови 209
 -оза 287
 -оме 213
 -ому 213
 -они 294
 -ост 211
 -са 204
 -ски 145
 -су 204
 -тељ 2, 3, 5—19
 -цит 286
 -џе 158
 -џк 158
 -(џ)н 161
 -џп 161
 -џтво 158
 сук и сув, уп. 207
 сучељавати се и сачељавати се, уп. 204

Т

таван : таман, уп. 201
 тај, дат., инстр. и лок. јд. 213
 тај свијет, изр. знач. 159
 таман : таван, уп. 201
 танкослојевит, геол. терм. знач. 146
 танчина : танак, твор. 162
 тапшањсј : пљескање, уп. 201
 тарумар и дармар, фонет. 282
 творац, уп. 12
 творница и фабрика, уп. 202
 Теба и Тиву, уп. 206
 тектоничар, знач. 296
 телеграм и брзојав, уп. 202, 204
 темел од куле, абл. знач. 83

temnikast (temen), словен. морф. и
 знач. 156
 теубел и дембел, фонет. 282
 тераса, геол. терм. знач. 298
 терасирати, геол. терм. знач. 298
 термо- и хидротермални, правоп. 145
 Тиву и Теба, уп. 206
 тиква и будева, уп. 203
 тимусни (не: тимични), обл. 287
 тип (болесника) (не: категорија) 36
 тискара и штампарија, уп. 202
 тиф м. тифус (лат. typhus) 289
 тифусан (не: тифан), обл. 289
 тифусни (не: тифичан), обл. 287
 тјешител, уп. 7
 ткалац и ткач, уп. 8
 тко и ко, морф. 212, уп. 212, 213
 тлачитель, уп. 11
 тломеханичар, знач. 296
 тломеханички (: механика тла), твор.
 148
 тога ради: за то 98, 99
 Тонкин (не: Тонкинг), правоп. 70
 тонкински (не: тонкиншки), правоп. 70
 топао и топал, уп. 208
 траблус и траболоз, фонет. 282
 трагач, уп. 15
 трагусни (не: трагични), обл. 287
 трговац, уп. 12
 трговац — трговкиња, лекс. 307
 требати, безл. гл. уп. 152, 153, 218, 219
 треба га филтровати (не: треба да га
 се филтрује) 36
 тренутак и моменат, уп. 203
 трепље и трепетлике, дуб. 290
 тресава, геол. знач. 146
 третирати, транскр. 289
 три, пром. 214, 215
 триместар, трименон и тромесечеје, уп.
 285, 286
 труљак, уп. 31
 тужилац, уп. 11, 12
 тужилаштво (не: тужиоштво), правоп.
 и пром. 72
 тужител, уп. 11
 Тузлак и Тузланин, уп. 4
 Тузланка, уп. 4
 тумач, уп. 15
 tuni, tuny (<tunjъ), етим. 233
 тугор + ген. // тугор + над + инстр.
 114, 125

Ђ

Ђано, транскр. 63
 њеш, сикл. фонет. 175

Тинешита (не: Чинешита), транскр. 62
 Тино (не: Чино), транскр. 62
 њу, енкл. фонет. 175, 176
 њуприја и мост, уп. 203

У

у, преф. 23
 у, предл. уп. 35, 36, 85—87, 116, 223,
 224, 260
 у глагола, у имена // код глагола, код
 имена 118
 у канцеларију, изр. 113
 у пнеумонији (не: код пнеумоније) 36
 у погледу на ..., уп. 34
 у ријечи // код ријечи 118
 у сав глас, изр. 45
 у скупштини: на скупштини 127
 у танцине, изр. 162
 увијач, уп. 14
 уврх + ген. 76
 угаљ, знач. мн. обл. 148
 удварач, уп. 15
 удес, знач. и пост. 66, 67
 уживалац, уп. 11
 уживач, уп. 15
 уз свраба или без свраба (не уз или без
 свраба) 40
 узао, фонет. 208
 узвиситељ, уп. 9
 узети + од + ген. // узети + у + ген.
 // узети + дат. 115, 116, 125
 узетост и кљенут(ост), дуб. 290
 узяхати + ак. // узяхати + на + ак.
 120, 125
 узрочник и проузроковач, дуб. 290
 укор < укорити 66
 украситељ, уп. 9
 украсти + од + ген. // украсти + у +
 ген. // украсти + дат. 115, 116, 125
 улететь, рус. 23
 улетјети, лекс. и знач. 22, 23
 уместо, предл. уп. 103
 уметност, акц. 151
 умешност: окретност, уп. 201
 универзитет и свеучилиште, уп. 8
 уништитељ, уп. 9
 упала и запаљење, дуб. 290
 упаљач, уп. 14
 упијач, уп. 14
 упис < уписати 66
 уплашити се + од + ген. 82
 употреба и пораба, уп. 202
 управа, знач. 160, 161
 управитељ, уп. 8, 11, 12
 управљач, уп. 15

уред и канцеларија, уп. 202
 урота и завера, уп. 202
 усвојилац, уп. 12
 ускросов, а, о, лекс. 22
 условљен (не: услован) рефлекс, уп. 34
 усмина и родница, дуб. 290
 усред, предл. уп. 111, 123, 124
 утисак и дојам, уп. 202; утисак и оти-
 сак 298
 утјешитељ, уп. 7
 учествовати: судјеловати, уп. 201
 учитељ, уп. 8, 12; учитељ: даскал,
 уп. 200
 учитељица: учитељ, лекс. 306
 ушкриљити (: шкриљац), геол. терм.
 знач. 148

Ф

фабрика и творница, уп. 202
 fascies, лат. уп. и знач. 288
 фаџијалан и фаџијесан, знач. и тран-
 скр. 30, 288
 фаџијес, уп. 30
 феморални и фемурни (: фемур), обл.
 287
 фиксирати, транскр. 289
 филтрат по др Петровићу (не: филтрат
 др Петровића) 36
 филтрирати м. филтровати 289
 финансије и финансије, уп. 206
 финансирати, уп. 202
 Фирентинац и Фјорентинац, транскр.
 65
 фирентински и фјорентински, транскр.
 65
 Фиренца, транскр. 65
 Фочак и Фочалин, уп. 4
 Фочанка, уп. 4
 фрањерци, право. 305
 frijes, етим. 229
 Frulja, етим. 229
 Frutak, етим. 229
 фуга и вуга, етим. 229
 фудројантно м. муњевито, уп. 34
 fuzda < vuzda < uzda 229
 функционалан, функцијски и функ-
 циони, уп. 30

Х

х, фонет. 178, 207
 харачлија, харачилац и харачитељ, уп.
 16
 Хелен и Јелен, уп. 205

хематије, уп. 34
 хематоген, обл. и знач. 288
 хематопоезни (не: хематопостичан и хематопоијетичан), обл. 287
 хемија и кимија, уп. 206
 хемопнеумонија (не: пнеумонемија), мед. 33
 Херо (<Херцеговац), етим. 228
 хидроелектропостројење м. хидроелектрично постројење 299
 хидропостројење, обл. и знач. 299
 хипофизни (не: хипофизарни), обл. 287
 хирургија и кирургија, фонет. дуб. 206, 285
 хлор и клор, фонет. дуб. 285
 Хомер и Омир, уп. 205, 206
 хореја и кореја, фонет. дуб. 285
 хориондеја и кориондеја, фонет. дуб. 285
 хранилац и хранитељ, уп. 2, 3, 8, 10
 хрватски, уп. терм. 196
 хрватскокрпски, уп. терм. 196—199
 хром и кром, фонет. дуб. 285
 хромозом и кромозом, фонет. дуб. 285
 хроничан и кроничан, фонет. дуб. 285
 хронологија и кронологија, уп. 206

Ц

цаклина и глеђ, дуб. 290
 цариник: ђумругџија, уп. 201
 цвећке, уп. 31
 сенеје, словен. прил. етим. 233, 234
 сепен, бут. и словен. етим. 233, 234
 сеппу, поль. знач. 234
 сеппуј, рус. знач. 234
 сепо, словен. прил. етим. 233, 234
 сепост, сепота, словен. етим. 233
 цео и цио, уп. 46, 47
 цигле, прид. уп. 232
 цијен, цијена, цијено (<сѣпъпъ, сѣпъпа, сѣпъпо), акц. и уп. 232, 233
 цијене, обл. знач. и етим. 231—234
 цијену, прил. етим. 233
 цио и цео, уп. 46, 47
 цјење, комп. 234
 Ципар и Кипар, уп. 206
 црвена данска (врста) (не: црвено-данска), правоп. 190, 191
 црвеноглав (<црвен + плав), правоп. 190
 црнина — црн, твор. 164
 црномаџаст: црнураст, уп. 201

сѣп- (= јевтин), знач. 234
 сѣпъпъ, знач. 234
 сѣпѣ, парт. знач. 234
 сѣпо, инстр. знач. 234

Ч

чардак Алексића, ген. мн. 236
 час и сат, уп. 203
 челиков, знач. и уп. 22
 чељад, инстр. јд. 211
 чемерикаст, морф. и знач. 157
 четири, пром. 214
 чио и чил, уп. 208
 чистач, уп. 8, 15
 чистилац, уп. 8
 читалац, уп. 2—4, 11, 12; читалац: читатељ, уп. 10; читалац и читач, знач. и уп. 4
 читалачки и читатељски, уп. 4
 читатељ, уп. 2—4, 10
 читатељка и читалица, уп. 3, 4
 читач и читалац, знач. и уп. 4
 џпикаст (џп): џпика, словен. морф. и знач. 156, 157
 чувати се + ген. // чувати се + од + ген. 81, 82, 239
 чулан и осјетан, дуб. 290
 чуњић и стубић, дуб. 290
 чух, фонет. 207

Ш

šale <šaleč (<šaliti se) 232
 шетац, уп. 8
 ширина — широк, твор. 164
 ширитељ, уп. 9
 шофер, уп. 14
 шпекулант, акц. 151
 шта и што, уп. 213, 214
 штампарија и тискара, уп. 202
 штампати (+ ак.) + ортографијом // штампати (+ ак.) + по ортографији 113, 124
 штаћу, фонет. 175, 176
 штрк: рода, уп. 201
 шупљикаст, морф. и знач. 157
 шумарка и шумаревица: шумар, лекс. 306
 љ, фонет. 177, 178
 љ, фонет. 177, 178
 љ, фонет. 33

М. Б.

НАШ ЈЕЗИК излази од почетка XIII књиге у њеј годишњих свезака од најмање четири табака; њеј свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 10 н. дина; цена поједином броју је 2 н. дина. Претплату слаш Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I, на текући рачун број 601-3-133. Рукописе слаш Уредничком одбору и.п. дру Бериslаву М. Николићу, секретару Одбора, Институту за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I.

Рукописе се не враћају.
